

СИГНАТУРА

7.1833

Univerzitet u Nišu
PRAVNI FAKULTET

ZBORNIK
PRAVNOG FAKULTETA

NIŠ, 1978.

I z d a v a č: Pravni fakultet u Nišu, Trg JNA br. 11

Uređivački odbor:

prof. dr Dimitrije Kulić, prof. dr Momčilo Dimitrijević, prof. dr Zoran
Atanacković, prof. dr Slobodan Milenković i Vladislav Đorđević

Glavni i odgovorni urednik:
Prof. dr Slobodan Milenković

Štampa: Grafičko izdavačko preduzeće „Prosveta” — Niš
Tiraž: 500 primeraka

PRAVNOSNAŽNOST*

(nastavak)

XVI. Granice pravnosnažnosti

Dejstvo pravnosnažnosti ograničeno je u načelu na rešeni tužbeni zahtev, pa je time povučena *objektivna granica* pravnosnažnosti; dejstvo pravnosnažnosti se redovno ograničava na parnične stranke i njihove pravne poslednike; to je tzv. *subjektivna granica* pravnosnažnosti;

najzad, pravnosnažno utvrđenje vezano je za određen trenutak; odluka se donosi na osnovu stranačkog iznošenja u trenutku poslednje usmene rasprave, pa zato presuda može i da odluči samo o postojanju pravnih posledica stanja stvari u to vreme, to je tzv. *vremenska granica* pravnosnažnosti.

XVII. Predmet pravnosnažnosti (*objektivne granice pravnosnažnosti*)

Predmet pravnosnažnosti je tužbeni zahtev. Pravnu snagu, u smislu autoritativnosti, neosporivosti i neizmenjivosti utvrđenja, stiče sudski izrek, dispozitiv ili odluka u užem smislu — subsumacioni zaključak sudskog silogizma. Pravnosnažan postaje odgovor suda na zahteve koje su mu stranke stavile u pogledu glavne stvari, a taj je odgovor dat u dispozitivu presude. Po slovu zakona, presuda koja je više ne može napadati žalbom postaje pravnosnažna *ukoliko je njome odlučeno o zahtevu* tužbe ili protivtužbe (čl. 333/1) ili o *potraživanju koje je tuženik istakao prigovorom u cilju prebijanja* (čl. 333/3). I zato, obim pravnosnažnosti presude određuje se prema zahtevu za presudu, zahtevu u kojem je sadržano pravno tvrđenje o pravnim posledicama stanja stvari u tužbi ili protivtužbi navedenog, odnosno stanje stvari na osnovu glavne rasprave utvrđenog. Pod »zahtevom tužbe ili protivtužbe« nikako ne treba razumeti građanskopravne zahteve ili građanskopravne odnose. Presudom se odlučuje o *pravnom tvrđenju* koje je postavljeno u tužbenom zahtevu. Ili je, možda, još bolje reći, da se presuda donosi o *pravnim posledicama nekog stanja stvari*. (Stein-Jonas, Kommentar, primedba IV/2 uz par. 322). Tužilac *tvrdi* da te posledice postoje i *zahteva* da ih sud izrekne, a sud *utvrđuje* da postoje ili da ne postoje. Građanskopravni odnos, građansko pravni zahtev

* Prvi deo rada objavljen u Zborniku radova Pravnog fakulteta u Nišu iz 1977. godine, str. 1—22.

čini samo posredan predmet parnice. Pravnosnažnost presude znači vezanost suda za utvrđenje o postojanju ili nepostojanju određene materijalno-pravne posledice određenog stanja stvari. Tužbeni zahtev ili protivtužbeni zahtev može da bude individualisan već samom svojom sadržinom. Na primer, kad se traži, da sud samo utvrdi da postoji kakav pravni odnos i navedu se subjekti toga pravnog odnosa. Presudom o tome zahtevu utvrđuje se da odnos u pitanju postoji ili ne postoji, ali se utvrđenje ne ograničava na jedan određen osnov postanka. Drugi put je, međutim, za individualisanje procesnog zahteva potrebno da se navede osnov postanka subjektivnog prava koje je posredni predmet procesnog zahteva. Tako je naročito kod tužbe za osudu na činidbu. Reći će se, na primer, da se od tuženika potražuje 1.000.— iz ugovora kupovine—prodaje, iz zajma, ili na ime naknade štete. U takvom slučaju će se presudom utvrditi, da li iz stanja stvari utvrđenog u parnici proizilazi ili ne proizilazi ona pravna posledica na koju tužilac pretenduje. Ako bi tužba bila odbijena, to ne bi bilo smetnja da tužilac ostvaruje iz istog stanja stvari drugi zahtev sa drugom sadržinom, ili da isti zahtev ostvaruje iz drugog stanja stvari. Ali tužilac ne bi mogao da iz istog stanja stvari ostvaruje isti zahtev samo sa drugog pravnog stanovišta. Ako je sud tužbu odbacio kao nedopuštenu, onda time nije odlučeno o glavnoj stvari. Rešenjem o odbačaju odlučeno je samo da nedostaje kakva procesna pretpostavka ili da ne postoji pravozaštitna potreba.

Za određivanje obima pravnosnažnosti merodavan je tužbeni zahtev. Prema tome, 1° Presudom se autoritativno utvrđuje, da je ispravno ili da nije ispravno tvrđenje sadržano u tužbenom zahtevu. Presudom, kao odlukom o tužbenom zahtevu, ne utvrđuju se same činjenice na kojima je zahtev zasnovan, pa se stoga kaže, da pravnosnažnost ne obuhvata činjenice koje su u obrazloženju odluke navedene kao podloga za odluku o tužbenom zahtevu, niti obuhvata razloge za odluku. Međutim, i jedno i drugo mora često da se uzme u pomoć kad se tumači formula dispozitiva. Naime, dispozitiv je često »bukvalno oskudan«, pa se iz takve formulacije ne vidi kakvo je utvrđenje ustvari izrečeno. Presuda, recimo, naprosto glasi: »Tužba se odbija«. Koji je to tužbeni zahtev odbijen, može da se vidi tek iz činjeničnog stanja i obrazloženja presude. Ili presuda naprosto glasi: »Tuženik je dužan da tužiocu plati 1.000.— dinara«. Iz formule se ne vidi, o kojoj se to pravnoj posledici radi, koji je pravni odnos u pitanju; potrebnu individualizaciju moći ćemo da odredimo tek iz činjeničnog stanja tužbe i razloga presude. Ta je individualizacija neophodna, jer predmet pravnosnažnog utvrđenja nije naprosto koji bilo zahtev, nego to može da bude samo tačno individualisan zahtev. Bez individualizacije nije ni mogućna pravnosnažnost, jer inače u novoj parnici ne bi moglo da se odredi, da li se radi o istom ili o drugom predmetu spora, da li je pravna posledica u pitanju od prejudicijelnog značaja ili nije.

2° Ako je tužbom ostvarivan samo jedan ograničen zahtev koji potiče iz nekog obimnijeg prava ili pravnog odnosa, pravnosnažnošću nisu obuhvaćeni to pravo ili taj pravni odnos, ukoliko međupredlogom za utvrđenje ili protivtužbom nije bio postavljen zahtev da se utvrdi njihovo postojanje ili nepostojanje. Pred sud se u građanskoj

parnici najčešće ne iznosi ceo pravni odnos, nego se od suda traži odluka o pojedinim zahtevima koji iz pravnog odnosa proističu. Tako, na primer, kad se tuži samo za interes, i sud presudom odluči da je tuženi dužan da tužiocu na ime dugovanog interesa plati određen iznos, pravnosnažnost se ograničava samo na dugovanje interesa, a nije njome obuhvaćen i glavni dug. — Pravnosnažnost ne obuhvata preudicijelna prava i prejudicijelne pravne odnose koji su utvrđeni u obrazloženju presude i na kojima presuda počiva, sem ako nije bio stavljen međupredlog za utvrđenje ili nije bila podignuta protivtužba.

3° Ako je tužbom ostvarivan samo jedan deo nekog jedinstvenog zahteva, onda je pravosnažnom presudom odlučeno samo o tome delu, tako da pravosnažnost ne obuhvata ostatak zahteva. Recimo, poverilac potražuje od dužnika ukupno 500.000.—, ali je sada tužbu podigao samo za 100.000.— i sud je tužbeni zahtev usvojio: pravosnažno je odlučeno samo o tužiočevom tvrđenju da mu tuženik duguje tih 100.000.—

4° Pravosnažnost se ne proteže na protivzahtev koje je tuženik isticao u vidu materijalnopравnih prigovora — ukoliko nije u pitanju prigovor protivtražbine radi prebijanja. Sud je postojanje ili nepostojanje protivzahteva morao da utvrđuje, pa je to utvrđenje moglo da utiče i na sadržinu presude. Ali, o postojanju ili nepostojanju tih protiv zahteva sud se izjasnio u obrazloženju presude, koje ne postaje pravosnažno, pa stoga ti protivzahtevi nisu pravosnažno utvrđeni. Po izričnom zakonskom naređenju (čl. 333/3), ako je u presudi odlučeno o potraživanju koje je tuženik istakao kompenzacionim prigovorom, odluka o postojanju ili nepostojanju ovog potraživanja postaje pravosnažna, ali samo do iznosa do kojeg je izvršeno prebijanje.

5° Pravosnažnost ne obuhvata one zahteve koji su bili podignuti, ali sud o njima nije odlučio. Tako, ako je tužilac pored principalnog zahteva postavio i jedan eventualni zahtev, a sud o ovom poslednjem nije odlučivao, pošto je već usvojio principalni zahtev, pravosnažnost presude ne proteže se na eventualno postavljeni zahtev. Ili, ako sud nije odlučio o svim postavljenim zahtevima, ili o nekom zahtevu nije odlučio u potpunosti, a stranke ne traže dopunsku presudu, pravosnažnost presude neće biti smetnja da se pokrene nova parnica i da se donese presuda o zahtevima ili o delovima zahteva o kojima prvom presudom nije bilo odlučeno.

XVIII. Utvrđivanje tačne sadržine odluke

Da bi se tačno odredio obim pravosnažnosti, potrebno je utvrditi tačnu sadržinu odluke. Kad bi dispozitiv bio uvek valjano formulisan, i kad bi sadržavao sve što je potrebno za individualisanje zahteva o kojem je odlučeno, stvar bi bila prosta: formula dispozitiva određivala bi sadržinu odluke. U praksi je to redak slučaj. Formula dispozitiva je obično samo polazna tačka za utvrđivanje prave sadržine presude, stoga što ta formula najčešće sadrži — da se tako izrazimo — samo »poentu« odluke, dok se elementi kojima se poenta objašnjava mora da traže u obrazloženju presude. Iz obrazloženja ćemo videti, koja su pravna tvrđenja stranke postavile u svojim zah-

tevima za presudu i šta predstavlja *sudsko utvrđenje* koje postaje pravnosnažno. Prema tome, kad se određuje stvarna sadržina odluke, onda pravna posledica, koju je sud u dispozitivu izrekao, mora da se dovede u vezu i da se posmatra u vezi sa činjenicama iz kojih ta pravna posledica proizilazi, iz kojih je izvedena subsumiranjem činjenica pod pravno pravilo. Kad, pak, iz jednog određenog stanja stvari mogu da proizilaze razne pravne posledice, onda je od značaja da se odredi i pravni osnov utvrđene pravne posledice. Kaže se, sud presudom utvrđuje da zahtev postoji ili ne postoji. Izrično se to čini samo u utvrđavnim presudama. U osuđavnim ili pravopreinačavnim presudama je to učinjeno *implicite* u formuli kojom se tužbeni zahtev usvaja ili odbija. Kad sud tuženika osudi na ispunjenje kakve činidbe, time je prećutno utvrdio postojanje materijalnopravnog zahteva tužiočevog prema tuženiku; ako je zahtev za osudu na činidbu odbio, prećutno je utvrdio da tužiočev zahtev ne postoji. I — to utvrđenje postaje pravnosnažno. Tačna sadržina presude mora da se utvrdi, ako se hoće da se ispravno primene pravila o dejstvu pravnosnažnosti. Ono se, naime, ispoljava u tome, što o tome predmetu, između istih stranaka, neće moći da se pokreće nova parnica, a ako se pokrene, tužba će biti odbačena, bilo po službenoj dužnosti, ako je činjenica ranije presude poznata sudu, ili na prigovor presuđene stvari koji će tuženik istaći. Ali, to nije sve. Pitanje o kojem je presuđeno, i presuda postala pravnosnažna, može u nekoj docnijoj parnici da se pojavi kao prejudicijelno pitanje o postojanju ili nepostojanju pravnog odnosa, prava ili zahteva, od čijeg rešenja zavisi odluka o glavnoj stvari. I u ovoj drugoj situaciji moći će sa uspehom da se istakne presuđena stvar: ako bi jedna od stranaka, nasuprot sadržini ranije pravnosnažne presude, tvrdila da pravni odnos, pravo ili zahtev postoji ili da ne postoji, protivnik bi se pozvao na pravnosnažnu presudu, pozvao se na pravno utvrđenje koje je van spora, koje sud mora bez ikakvog daljeg raspravljanja da primi u podlogu svoje odluke o glavnom pitanju. Ali, da bi zaista u tim situacijama moglo da se govori o presuđenoj stvari ili, što je isto, da bi se moglo pozivati na dejstvo pravnosnažnosti, potrebno je da postoji *identitet sporne stvari*, da postoji *eadem res*, a to će biti onda, kad se radi o jednom istom pravnom tvrđenju. Pravna tvrđenja su istovetna: ili kad se poklapaju, ili kad jedno tvrđenje predstavlja kontradiktornu suprotnost onog drugog. Da li postoji ili ne postoji objektivni identitet sporne stvari, utvrđuje se poređenjem pravnog tvrđenja u zahtevu o kojem je ranijom presudom odlučeno i pravnog tvrđenja koje je postavljeno u novom zahtevu za presudu. Pritom će biti merodavni, s jedne strane, sadržina i obim pravnosnažne odluke, a s druge sadržina pravnog tvrđenja u zahtevu za novu odluku. (Razume se, čini mi se, samo po sebi, da uz to dolazi i identitet parničnih stranaka).

XIX. *Subjektivne granice pravnosnažnosti (prema kojim licima deluje pravnosnažnost)*

Presudom utvrđena prava situacija nužno određuje subjektivne granice pravnosnažnosti, tj. lica koja pravnosnažnost obuhvata: to su parnične stranke i njihovi univerzalni i singularni sukcesori. Ali, u

izvesnim situacijama, pravnosnažnost se proširuje i na izvesna treća lica, tako da su i ona dužna da priznaju odluku donesenu u tuđoj parnici, i da toj odluci saobraze svoje ponašanje.

Samoj suštini parnice odgovara, da, u načelu, pravnosnažnost dejstvuje samo prema strankama: *judicatum jus non facit nisi inter partes*: u parnici se rešava o sporu koji između stranaka postoji i samo su stranke u stanju da svojim parničnim radnjama ili, opštije rečeno, svojim procesnim ponašanjem (aktivnost ili neaktivnost u iznošenju procesnog materijala, propuštanja, dispozitivne parnične radnje) utiču na ishod parnice. Za sva druga lica parnica je *res inter alios gesta*. Nepravnično bi bilo, da se i druga lica vezuju pravnosnažnošću presude: prema njima, u načelu, pravnosnažnost ne dejstvuje, bez obzira na to, što između pojedine stranke i nekog trećeg lica, možda, postoji neki pravni odnos koji je u vezi sa predmetom spora što je presudom rešen. Tako, na primer, jemac može da osporava postojanje tražbine i onda, kad je glavni dužnik presudom (pravnosnažno) osuđen na plaćanje; u slučaju mnoštva poverilaca ili mnoštva dužnika, pravnosnažnost presude izrečene u korist ili protiv jednoga od njih ne proteže se i na ostale; isto tako, ni presuda izrečena u korist ili protiv jednog suvlasnika ne proteže svoju pravnosnažnost i na ostale suvlasnike. (Pollak, Zivilprozessrecht I, str. 539: Službena je dužnost suda, da svoj izrek tako formuliše, da budu jasne granice pravnosnažnosti. Ako one to nisu *in concreto*, onda se u sumnji pravnosnažnost ima usko tumačiti. Jer ona ponekad, radi pravne sigurnosti, stoji u suprotnosti sa pravičnošću, i ta pukotina ne sme bez potrebe da se povećava).

Univerzalni sukcesori parničnih stranaka ne smatraju se za treća lica. Za njih i protiv njih pravnosnažnost dejstvuje kao i protiv njihovih auktora.

XX. Proširenje pravnosnažnosti na treća lica

Od pravila, da se pravnosnažnost proteže samo na stranke, postoje izvesni izuzeci kojima se pravnosnažnost proširuje i na treća lica, tako da i treća lica mogu da se pozovu na pravnosnažno utvrđenu pravnu posledicu ili mora da je trpe. Izuzetke opravdavaju: ili osobenost predmeta spora ili naročiti pravni odnosi u kojima se treća lica nalaze prema jednoj od stranaka.

(1) Po samoj prirodi predmeta spora, tačnije, po prirodi materijalnopravnog odnosa koji je dao mesta parnici, pravnosnažnost se proširuje na treća lica u slučajevima u kojima je ishod parnice od interesa ne samo za stranke nego i za širi ili užii krug drugih pravnih subjekata. Tako, na primer, presude u statusnim parnicama, kad postanu pravnosnažne, dejstvuju *erga omnes*. (To je, ustvari, dejstvo presude kao pravne činjenice).

(2) Usled naročitog pravnog odnosa između jedne stranke i nekog trećeg lica, pravnosnažnost se proširuje na singularnog sukcesora koji je to postao pošto je parnica počela teći; pod uslovom da je sukcesor znao da je parnica počela da teče. No proširenje pravnosnaž-

nosti ograničava se u korist savesnog pribavioca: ako nije znao, ni mogao znati za tok parnice, na njega se dejstvo pravnosnažnosti ne može odnositi.

Ne treba mešati sa pojmom »proširena pravnosnažnost« izvesno refleksno dejstvo koje presuda može da ima za treća lica. To su slučajevi u kojima po materijalnom pravu presuda može da bude od uticaja na pravni položaj trećeg lica, stoga što je taj položaj tako tesno vezan sa pravnim položajem stranke da, usled zavisnosti koja otuda proističe, pravnosnažno utvrđenje sadržano u presudi koristi i šteti trećem licu. Tako, jemac može da se poziva na to, da je u parnici između glavnog dužnika i poverioca pravnosnažno utvrđeno nepostojanje glavnog duga, a isto pravo ima i vlasnik založnog predmeta, jer je odgovornost jemca i vlasnika založnog predmeta strogo akcesorna i zavisi od postojanja glavnog duga.

XXI. Vremenska granica pravnosnažnosti

Pravnosnažnost predstavlja utvrđenje jedne pravne situacije u jednom vremenski određenom trenutku: fiksira se pravna posledica kakva proizilazi iz stanja stvari kakvo je utvrđeno u trenutku zaključenja poslednje usmene rasprave (glavne rasprave ili drugostepene rasprave) na kojoj su još mogle da se iznose nove činjenice. Za budućnost, pak, utvrđena pravna posledica ostaje u važnosti dokle ostane nepromenjeno stanje stvari na osnovu kojeg je presuda donesena. Međutim, pravni odnosi ne mora da ostanu onakvi kakvi su bili u vreme zaključenja poslednje usmene rasprave, oni se dalje razvijaju, pa mogu i da se izmene ili ugase usled nastupanja novih činjenica. Pravnosnažnost važi za pravnu situaciju kakva je postojala u trenutku zaključenja usmene rasprave na osnovu koje je presuda izrečena. Stoga će i nasuprot pravnosnažnoj presudi moći da se ističe, da je se presudom utvrđeno pravo usled docnije nastupelih činjenica ugasilo, ili da je usled docnije nastupelih činjenica postalo pravo koje je pravnosnažnom presudom negirano. Tada se samo preokreće teret dokazivanja: imalac prava utvrđenog pravnosnažnom presudom nema šta da dokazuje, već njegov protivnik mora da dokazuje nastupelu promenu.

U obzir se uzimaju samo promene nastale u faktičkim odnosima, ali ne i promene u pravnom shvatanju, u tumačenju u sudskoj praksi ili u propisima, jer bi vođenje računa i o ovim drugim promenama povlačilo veliku nesigurnost u pravnim odnosima između pravnih subjekata koji se grade na pravnosnažnoj presudi. Stoga mora da se podnose i pravnosnažne presude koje počivaju na prevaziđenim pravnim shvatanjima, makoliko to bilo mučno u pojedinačnom slučaju (Lent-Jauerig, Zivilprozessrecht, str. 187).

XXII. Uticaj promenjenih prilika na pravnosnažnost presude

Neograničena trajna vezanost suda za svoju presudu može da postane teška, kad je tuženik osuđen na sukcesivne činidba koje dopjevaju u budućnosti, pre svega na davanje izdržavanja i na plaćanje

rente (recimo kao naknadu za oštećeno zdravlje ili za smrt nekog lica), jer okolnosti merodavne za trajanje i visinu budućih davanja mogu da se razvijaju drukčije no što je sud predviđao kad je donosio presudu. I zato, ako posle zaključenja poslednje usmene rasprave razvoj bitno odstupa od prognoze u presudi, odnosno ako nastupe nove okolnosti koje povlače bitnu promenu pravne situacije, onda je potrebna korektura presude za budućnost. Na primer, lice čije je zdravlje bilo poremećeno, pa je stoga bilo ovlašćeno na primanje rente, postane potpuno sposobno za privređivanje, ili se poboljšaju ili pogoršaju prilike privređivanja lica dužnog da daje izdržavanje. Ako bi se traženje za izmenu odluke zasnivalo na činjenicama koje su postojale još u vreme zaključenja usmene rasprave na osnovu koje je donesena presuda, pravnosnažnost odluke bi se protivila svakoj promeni. Međutim, ako su nove činjenice nastupile tek posle zaključenja poslednje usmene rasprave na osnovu koje je presuda donesena, onda se na tim činjenicama može zasnovati tvrđenje, da ono što je jednom pravnosnažno utvrđeno sada više ne važi, jer je pravna situacija bitno izmenjena. Svaka stranka može da pokreće parnicu u kojoj će se utvrđivati da je ona naknadno pribavila pravo koje nije imala kad je u ranijoj parnici od zahteva bila odbijena, ili da je prestalo pravo protivnikovo koje je u ranijoj parnici utvrđeno kao postojeće.

U parnicama za izdržavanje, kad sud usvoji tužbeni zahtev osuđuje tuženika na činidbe koje će u budućnosti dospevati. Praktična situacija iziskuje osudu za izvesno duže vreme za koje se materijalno-pravni zahtevi fiksiraju u trajanju i u visini. Prilikom odmeravanja iznosa izdržavanja, sud uzima sadašnje faktičke okolnosti, imovinske prilike obaveznog lica, s jedne strane, a s druge — sadašnje i verovatne buduće potrebe lica koje ima pravo na izdržavanje. Isto je tako kad se odmerava iznos naknade za štetu koju jedno lice trpi i koju će ubuduće trpeti usled nanesenih mu telesnih povreda kojima je smanjena njegova sposobnost privređivanja. Sve (buduće) okolnosti koje pritom treba uzeti u obzir ne mogu sa punom sigurnošću da se predvide u trenutku kad se presuda izriče. Presuda postaje pravnosnažna, i — iznos alimenata ili iznos naknade za trpljenu štetu pravnosnažno je, znači neizmenjivo utvrđen. Međutim, princip pravnosnažnosti odluke mora ovde da uzmakne pred zahtevom pravičnosti, pa je stoga u ovakvim situacijama svaka stranka ovlašćena da tužbom traži promenu utvrđenog iznosa, ako se docnije bitno izmene okolnosti koje su prilikom prvobitnog odmeravanja iznosa bile od uticaja. U prvom redu dolaze u obzir lični odnosi učesnika, imovinske prilike ovlašćenog i obaveznog na izdržavanje, zdravlje i sposobnost privređivanja povređenog i na izdržavanje obaveznog, ranije i nove potrebe izdržavanog, i dr. Ali i opšte prilike, na primer pad vrednosti novca, povećanje troškova života, treba da se uzmu u obzir, jer usled toga može zahtev da izgubi svoju podlogu ili ova može da se povisi. Kad bi u takvim prilikama pravnosnažnost stajala na putu svakoj izmeni, bila bi potpuno neopravdana osuda na duže vreme. Zato — mogućnost izmene pravnosnažne presude. Promena presude opravdana je samo kad se zahtev za tim zasniva na bitno promenjenim faktičkim okolnostima koje su nastale posle trenutka kad se još u prošloj parnici moglo o njima raspravljati.

Presudom po zahtevu za izmenu odluke — u slučaju da se zahtev usvoji — ukida se stara presuda i izriče eventualno nova osuda na činidbu, razume se, uvek samo za vreme posle podizanja tužbe za izmenu.

Ideja koja je sadržana u prethodnim redovima može da se generališe, kao jedna od konkretizacija ideje *rebus sic stantibus* u regulisanju promenljivih faktičkih odnosa. Princip važi kako za sudsku presudu tako i za sudsko poravnanje, jer sudskom odlukom ili voljom stranaka regulisan je u takvim situacijama budući razvoj jednog ljudskog odnosa na bazi postojećih ekonomskih i drugih okolnosti u jednom datom trenutku, pa će zato i regulisanje morati da se izmeni, ako se docnije bitno izmene okolnosti koje čine ekonomsko-socijalnu bazu u pitanju.

Dr MILIVOJE MARKOVIĆ, professeur

LA CHOSE JUGÉE

(Résumé)

L'auteur examine la doctrine concernant la notion de la chose jugée (au sens formel et au sens matériel) et ses limites quant à son objet, quant aux personnes ainsi que ses limites dans le temps.

CONFIDENTIAL

CONFIDENTIAL

NEKA PITANJA U VEZI SA TERITORIJALNOM REGIONALIZACIJOM U JUGOSLAVIJI

— sa posebnim osvrtom na SR Srbiju —

I — Uvod

Poznato je da u svetu postoje više sistema lokalne samouprave.

Jednostepena lokalna samouprava sa opštinom kao jedinom kategorijom jedinica lokalne samouprave nije česta pojava u svetu. Ustvari ovakav sistem postoji samo u nekim švajcarskim kantonima. Međutim, u nekim drugim zemljama opština takođe predstavlja jednu kategoriju lokalne samouprave, ali zato iznad opštine postoje administrativne jedinice drugog stepena, koje ustvari predstavljaju ekspoziture centralne vlasti bez ikakve samoupravnosti. To je slučaj u Austriji, Grčkoj kao i u nekim švajcarskim kantonima.

U najvećem broju zemalja prevlađuje dvstepena lokalna samouprava, koja postoji u svim evropskim zapadnim zemljama, osim Velike Britanije.

Međutim, u nekim zemljama postoji takođe i trostepena lokalna samouprava, a to je slučaj sa Engleskom, SSSR, Poljskom, Mađarskom i nekim durgim zemljama. Treba pomenuti da je trostepena lokalna samouprava postojala u Bugarskoj i Rumuniji, ali je u tim zemljama trostepena lokalna samouprava reorganizovana u dvo-stepenu¹.

Pitanje organizacije lokalne samouprave u pojedinim zemljama zavisi od više činilaca, koji mogu biti objektivnog karaktera, kao i činioci druge vrste.

U činioce objektivnog karaktera mogu se uvrstiti prosečna veličina opštine u jednoj zemlji, tj. ako su opštine teritorijalno većeg obima, u tom slučaju postoji i veća verovatnoća da će opština biti jedina jedinica lokalne samouprave. Kao jedan od činilaca objektivnog karaktera može se navesti i ustrojstvo odgovarajuće države, tj. ako se radi o federativnoj državi, u tom slučaju u federalnim jedinicama manjeg obima, svakako da neće postojati dvostepena ili trostepena lokalna samouprava, već uglavnom jednostepena.

¹ Dr Miodrag Jovičić: Jugoslovenska opština u svetlosti uporednopravnih saznanja (»Arhiv«, br. 1/73).

Na pitanje organizacije lokalne samouprave u pojedinim zemljama od značaja je i tradicija, s obzirom da u mnogim zemljama postoji tradicija da pored opština postoji viša jedinica lokalne samouprave.

Stoji činjenica, međutim, da u najvećem broju zemalja preovlađuje dvostepena lokalna samouprava.

II — Razvoj komunalnog sistema u Jugoslaviji

Što se tiče Jugoslavije, ona je od oslobođenja pa do danas prošla kroz nekoliko faza u vezi sa organizacijom lokalne samouprave.

Može se ipak konstatovati da u vezi sa razvojem lokalne samouprave u novoj Jugoslaviji postoje dve osnovne faze.

Prva faza obuhvata period konstituisanja Jugoslavije kao nove države i završava se naročito uvođenjem radničkog samoupravljanja, tj. ova faza obuhvata period od stvaranja prvih narodnooslobodilačkih odbora za vreme Narodnooslobodilačke borbe pa do 1950. godine. Druga faza obuhvata period od 1950. godine pa do danas.

U Srbiji se već 1941. godine osnivaju seoski, opštinski i sreski kao viši narodnooslobodilački odbori. U novembru 1941. godine u Čacku (SR Srbija) formiran je okružni odbor, dok je u Užicu (SR Srbija) krajem novembra 1941. godine osnovan Glavni narodnooslobodilački odbor Srbije, koji je predstavljao najviše rukovodeće telo narodnooslobodilačke borbe i vlasti u Srbiji. Oslobođenjem Foče (SR Bosna i Hercegovina), Vrhovni štab Narodnooslobodilačke vojske izdao je u Foči prvi pravni dokument (tzv. Fočanski propisi) o narodno-oslobodilačkim odborima, prema kojima su narodnooslobodilački odbori vršili sve funkcije vlasti, sem onih koji su s obzirom na ratne prilike pripadale vojnim organima.

Narodni odbori predstavljaju novu formu vlasti u poređenju sa sistemom lokalne uprave u staroj Jugoslaviji. Dok su lokalni organi u staroj Jugoslaviji predstavljali samo deo jednog centralizovanog sistema vlasti, postavljenih od centralnih organa i njima hijerarhijski podređenim, narodni odbori su predstavljali nove organe vlasti, organe lokalne samouprave, koje je birao narod neposrednim, opštim i jednakim izbornim pravom i tajnim glasanjem. Narodni odbori još u prvim počecima njihovog stvaranja predstavljaju organe lokalne samouprave. Prvi Ustav nove Jugoslavije iz 1946. godine je ozakonio stvorene narodne odbore kao osnovne organe vlasti nove državne organizacije. U istom smislu glase i odredbe prvog Opšteg saveznog zakona o narodnim odborima iz 1946. godine. 1949. godine donet je nov Opšti zakon o narodnim odborima čije su donošenje nalagale promene i novi zadaci lokalne vlasti. Kao opšta karakteristika Zakona o narodnim odborima iz 1946. godine i Zakona iz 1949. godine može se istaći činjenica, da su narodni odbori predstavljali zaista predstavnička tela lokalnog stanovništva, s tim da su stanovnici slobodno birali i opozivali odbornike. Kao jedna od karakteristika Zakona iz 1949.

godine bila je u tome, što su proširene sfere nadležnosti narodnih odbora u pravcu obuhvatanja važnijih poslova privrednog, socijalnog i kulturnog života lokalnih jedinica.

Druga faza u razvoju lokalne samouprave u novoj Jugoslaviji počinje donošenjem novog saveznog Zakona o narodnim odborima iz 1952. godine. U navedenom zakonu narodni odbori se definišu kao najviši lokalni organi vlasti i samoupravljanja i oni se obrazuju u sledećim lokalnim jednicama: opštinama, gradovima i srezovima. Opština obuhvata razvijenije selo, više manjih sela ili manji grad. U većim gradovima postojali su gradski odbori. Srezovi su obuhvatali područja od 6 do 20 opština. Iz ovih podataka proizilazi da je lokalna samouprava u periodu posle 1952. godine ustvari bila dvostepena. Sreski narodni odbor se nalazio iznad opštinskih narodnih odbora kao drugostepeni oblik lokalne samouprave. U gradovima koji se nisu delili na opštine, postojao je samo gradski narodni odbor, kao jedini lokalni organ vlasti. U vreme posle 1952. godine bilo je oko 4200 opština. Treba dodati i to da u razvijenijim gradskim naseljima (od oko 50000 stanovnika), opštine su se nazivale gradskim opštinama i imale su šira prava od običnih opština. Sreskih odbora je u to vreme bilo 329, a gradskih narodnih odbora 24.

Po Zakonu iz 1952. godine došlo je i do izvesnih strukturnih promena narodnih odbora u tom smislu, što su narodni odbori srezova i gradova postali dvodomni, jer su bili sastavljeni od sreskog, odnosno gradskog veća, koje je predstavljalo političko telo, i veća proizvođača kao predstavničkog tela proizvođača.

Godine 1955. donet je nov savezni Opšti zakon o uređenju opština i srezova, koji je u Jugoslaviji ustanovio dve vrste teritorijalnih jedinica, kao oblike lokalne samouprave i to: opštinu i srez. Republike su utvrdile naziv srezova, kao i broj i teritorijalni okvir opština. Svaka opština i srez su se nalazili na teritoriji jedne republike.

Treba istaći da se broj osnovnih jedinica komunalne samouprave stalno i konstantno smanjivao. Dok je 1945. godine u Jugoslaviji bilo 11.500 mesnih narodnih odbora, kao osnovnih lokalnih zajednica, u 1955. godini došlo se na 1478 opštinskih narodnih odbora. Godina 1955., je značajna zbog toga što se u Jugoslaviji uvodi tzv. komunalno uređenje, u kome je težište na organizaciji opštine, komune. Tendencija pak smanjivanja broja opština je i dalje izražena, tako da je 1957. godine broj opština smanjen na 1193; 1959. godine bilo je 834 opština, 1961. godine 725, a 1963. godine 580. U 1974. godini bilo je samo 464 opština (računajući i opštine u gradovima Beograd, Zagreb). Uporedo sa smanjivanjem broja opština došlo je do smanjivanja broja srezova: od 107 srezova 1955. godine; taj broj je smanjen na 95, a 1960. godine na 76.

Posle Ustava SFRJ iz 1963. godine srezovi su postepeno ukidani u pojedinim republikama i pokrajinama, tako da su u SR Srbiji i SR Hrvatskoj srezovi ukinuti 1967. godine.

Ono što je značajno za drugi period u razvoju naše lokalne samouprave to je činjenica, da se u ovom drugom periodu umesto lokalne samouprave razvoja tzv. komunalna samouprava, u kojoj na-

rodni odbor ima značajne kompetencije u upravljanju društvenim poslovima, od interesa za lokalnu zajednicu. Međutim, na području privredne i društvene delatnosti jačaju organizacije udruženog rada, koje preuzimaju niz privrednih i društvenih delatnosti i poslova. Prema tome, osnovna karakteristika komunalne samouprave u drugom periodu je u tome, da ona obuhvata ne samo predstavničke organe vlasti, već i odgovarajuće samoupravne institucije i razne oblike neposredne demokratije. Ovu novu fazu u izgradnji komunalne samouprave potvrdio je i Ustav SFRJ iz 1963. godine, kao i Ustav iz 1974. godine.

U periodu od 1967. godine (kad su u SR Hrvatskoj i SR Srbiji, konačno ukinuti srezovi kao drugostepeni oblik komunalne samouprave) pa do Ustava SFRJ iz 1974. godine u Jugoslaviji je postojao jednostepeni sistem komunalne samouprave, s obzirom da je u tom periodu opština predstavljala jedini oblik lokalne odnosno komunalne samouprave.

U jugoslovenskom komunalnom sistemu opština predstavlja osnovnu jedinicu komunalnog sistema, s obzirom da je kako u Ustavu SFRJ iz 1963. tako i u Ustavu iz 1974. godine naglašeno da je opština samoupravna i osnovna društveno-politička zajednica, zasnovana na vlasti i samoupravljanju radničke klase i svih radnih ljudi. Iz ovakve ustavne definicije opštine proizilazi, da opština s jedne strane predstavlja zajednicu ljudskih skupina na određenom području na kome se razvija zajednica proizvodnje, rada, potrošnje, kao i odgovarajuća interakcija između ljudi koji žive na toj teritoriji. S druge strane opština predstavlja i osnovni nivo državne vlasti. Prema tome, opština predstavlja osnovnu teritorijalnu društveno-političku zajednicu samoupravljanja, u kojoj razvoj materijalnih proizvodnih snaga, komunalnih, društvenih i kulturnih potreba i službi stvara uslove da se ta teritorijalna zajednica integrira u društveno-ekonomskom smislu. U tom pogledu opština kao teritorijalna društveno-politička zajednica samoupravljanja obuhvata kako institucije neposrednog samoupravljanja, tako i samoupravljanje u skupštini i njenim organima, kao i odgovarajuće oblike samoupravljanja u organizacijama udruženog rada, u mesnim zajednicama, u samoupravnim interesnim zajednicama, društveno-političkim organizacijama i drugim samoupravnim organizacijama i zajednicama koje postoje i rade na teritoriji opština. U tom smislu su i odredbe Ustava SFRJ iz 1974. (čl. 116 stav 2), prema kojima u opštini radni ljudi i građani stvaraju i obezbeđuju uslove za svoj život i rad, usmeravaju društveni razvoj, usmeravaju i usklađuju svoj interes, zadovoljavaju zajedničke potrebe i upravljaju drugim društvenim poslovima.

S obzirom da je već u Ustavu iz 1963. godine izražena tendencija za ukidanje srezova, tim istim ustavom predviđena je i šira mogućnost međusobne saradnje opština i mogućnost udruživanja sredstava radi vršenja određenih poslova iz svoje nadležnosti ili radi stvaranja uslova za zadovoljavanje potreba od zajedničkog interesa. Ovim ustavom je predviđena mogućnost osnivanja zajedničkih organa od strane dve ili više opština, osnivanje organizacija i službi, preduzimanje zajedničkih akcija i razmenjivanje iskustva (čl. 103).

III — Osnivanje regionalnih zajednica u SR Srbiji i SR Hrvatskoj

U toku priprema za donošenje novog Ustava iz 1974. godine konstatovano je, da međuopštinska saradnja nije dala očekivane rezultate i da je postojala velika šarolikost u oblicima i načinu udruživanja i organizovanja međuopštinske saradnje.

Zbog toga je Ustav SFRJ iz 1974. godine najpre predvideo mogućnost ostvarivanja tešnje međuopštinske saradnje, ističući da opštine međusobno saraduju na principima dobrovoljnosti i solidarnosti, da udružuju sredstva i obrazuju zajedničke organe, organizacije i službe za vršenje poslova od zajedničkog interesa i radi zadovoljavanja zajedničkih potreba. Sem toga predvideo je i mogućnost udruživanja opština u gradske ili regionalne zajednice (čl. 119. stav 1. Ustava SFRJ). U daljim odredbama istog člana predviđa se i mogućnost da se republičkim odnosno pokrajinskim ustavom može odrediti obavezno udruživanje opština u gradske ili regionalne zajednice, kao posebne društveno-političke zajednice na koje se prenose određeni poslovi iz nadležnosti republike odnosno autonomne pokrajine i opština. Što se tiče opština u gradovima, za njih je predviđena mogućnost da se udružuju, u skladu sa republičkim odnosno pokrajinskim ustavom u gradske zajednice, kao posebne društveno-političke zajednice kojima opštine u zajedničkom interesu, poveravaju određena prava i dužnosti. Na ove zajednice mogu se preneti određeni poslovi iz nadležnosti republike odnosno autonomne pokrajine.

Iz navedene odredbe čl. 119 Ustava SFRJ iz 1974. godine proizilazi, da se republičkim odnosno pokrajinskim ustavom mogu predvideti tri oblika gradskih odnosno regionalnih zajednica, i to:

- a) udruživanje opština u gradovima u gradsku zajednicu sa statusom društveno-političke zajednice;
- b) udruživanje opština u regionalne zajednice koje nemaju položaj društveno-političkih zajednica; i
- c) udruživanje opština u regionalne zajednice koje imaju karakter društveno-političkih zajednica.

Pojedine republike nisu na isti način postupile u vezi sa razradom odredaba člana 119 Ustava SFRJ.

1. MEĐUOPŠTINSKE REGIONALNE ZAJEDNICE U SR SRBIJI

a) Razlozi za osnivanje ovih zajednica

Tako npr. SR Srbija svojim Ustavom (čl. 284) predvidela je mogućnost udruživanja opština u međuopštinske regionalne i gradske zajednice, koje nemaju karakter društveno-političke zajednice, a radi ostvarivanja trajne saradnje, planiranja razvoja i usklađivanja svojih i donošenja zajedničkih planova i programa, kao i radi ostvarivanja drugih zajedničkih interesa. Ustavom SR Hrvatske pak predviđeno je da se opštine udružuju u zajednice opština koje predstavljaju samoupravne društveno-političke zajednice u kojima radni ljudi i građani

obavljaju funkcije vlasti i samoupravljanja u ostvarivanju i usklađivanju zajedničkih interesa opštine (čl. 162. Ustava SR Hrvatske). U drugim republikama ne postoje regionalne zajednice.

Treba istaći da je u SR Srbiji juna 1974. godine najpre bilo obrazovano 16 međuopštinskih regionalnih zajednica (Službeni glasnik SRS«, br. 48/74). Međutim, još prilikom potpisivanja društvenog dogovora o obrazovanju ovih međuopštinskih zajednica naglašavano je, da se radi o privremenom rešenju, jer je već tada uočeno, da takvo regionalno organizovanje nije najbolje, da ono znači rascepanost i da kao takvo ne može odgovoriti potrebama bolje međuopštinske saradnje efikasnijeg političkog organizovanja u celini i snažnijeg razvoja socijalističkih samoupravnih odnosa. Prema tome, uske teritorije i proizvodne snage malog broja udruženih opština u pomenutim regionalnim zajednicama nisu omogućavale skladnije, komplementarnije i dugoročnije planiranje razvoja u svim oblastima života i rada, jer zato nisu postojali neophodni uslovi. Udruživanje opština u male regione objektivno je pogodovalo zatvaranju privrednog i društvenog života u uske okvire koji su predstavljali branu za izražavanje stvarnih interesa udruženog rada, kao i za funkcionisanje delegatskog sistema u celini. U znatnom broju slučajeva to je značilo i konzerviranje, pa i monopolisanje postojećih povoljnosti, a tim su pothranjivane i neke tendencije grupno-svojinskih odnosa u društvenoj svojini. Konstatovano je i to, da se u malim regionalnim zajednicama ne mogu uspešno ostvarivati poslovi koje poverava republika, odn. opštine. Naime, radilo se o značajnim društvenim poslovima koji između ostalog pretpostavljaju potrebnu kadrovsku, tehničku i drugu opremljenost. Isticano je i to, da i efikasno političko rukovođenje nije moglo da se uspešnije ostvaruje u takvim malim regionima, a posebno na relaciji republika — opština. Isticana je i mogućnost oživljavanja starih i nastajanja novih oblika republičkog centralizma, pri čemu je bilo izvesno da mali regioni nisu mogli da predstavljaju ozbiljnu branu takvim pojavama. Sve je to pogodovalo razvoju partikularizma i lokalizma. Najzad, zapaženo je da veliki broj institucija i asocijacija organizovan širom ili uže od stvorenih 16 međuopštinskih regionalnih zajednica, pri čemu su se imale u vidu samoupravne interesne zajednice, službe opštenarodne odbrane, osnovne privredne komore, brojne institucije privrednih i društvenih delatnosti i dr. Pri takvoj šarolikosti organizovanja opština u regionalnim zajednicama, proces dogovaranja usaglašavanja je išao sporo i nije se ostvarivala potrebna efikasnost u radu i akciji².

U 1975. godini sazrela je ideja o stvaranju krupnijih regionalnih zajednica u SR Srbiji, poput osnovnih privrednih komora, sa izvesnim modifikacijama gde je to potrebno. Treba istaći da regionalne zajednice opština u svojoj suštini predstavljaju nove samoupravne institucije u strukturi samoupravljanja i političkog organizovanja u SR Srbiji. Radi se o demokratskom, samoupravnom i političkom dogovaranju, usaglašavanju razvoja i programa društveno-političkog i privrednog razvoja, racionalnom trošenju sredstava za zajedničke potre-

² Svetomir Lalović: Međuopštinske regionalne zajednice (»Opština, br. 4 — 5/75).

be, i dr. Kao što je već istaknuto, iz navedenih odredaba Ustava SR Srbije proizilazi da regionalne zajednice opština nemaju karakter društveno-političke zajednice, pa prema tome ne mogu biti nikakva nova stepenica vlasti sa atributima društveno-političke zajednice. Stvaranje širih regionalnih zajednica opština treba da obezbedi uspešniju društveno-političku saradnju većeg broja opština u odgovarajućim regionima. Ono treba da omogući uspešniju organizovanost, koordinaciju na liniji republika-regionalna zajednica-opština, jer manji broj regiona svakako će uticati na ostvarivanje češćih kontakata po tim linijama, a kroz sve to obezbediće se još efikasnije političko rukovođenje i koordinacija u republici.

Imajući u vidu veličinu teritorije, broj stanovnika, nacionalni dohodak, geografske elemente, stvaranje infrastrukture, ocenu postojećeg stanja i potrebu njegovog menjanja došlo se do zaključka da se u SR Srbiji, bez socijalističkih autonomnih pokrajina i Beograda, organizuje osam regiona (osam regionalnih međuopštinskih zajednica) u kojima će se ostvarivati zajednički interesi opština i udruženog rada, a što treba da doprinese boljoj političkoj i samoupravnoj organizovanosti i bržem i skladnijem razvoju svih oblasti društvenog privrednog i političkog života. Na osnovu izvršenih analiza i zaključenih društvenih dogovora u SR Srbiji je, bez autonomnih pokrajina i Beograda, obrazovano ukupno osam međuopštinskih regionalnih zajednica i to za područje: 1. Leskovac i Vranje; 2. Niš i Prokuplje; 3. Kraljevo, Kruševac, Novi Pazar i Čačak; 4. Kragujevac i Svetozarevo; 5. Šabac i Valjevo; 6. Smederevo i Požarevac; 7. Zaječar i 8. Titovo Užice. Društveni dogovori o osnivanju navedenih međuopštinskih regionalnih zajednica objavljeni su u »Službenom glasniku SRS«, br. 33 od 28. juna 1975. godine.

Kao što je već navedeno, osnovne međuopštinske regionalne zajednice nemaju karakter novih društveno-političkih zajednica sa određenom ekonomskom vlašću i moći, već pre svega predstavljaju mesta dogovaranja opština i republike odnosno drugih subjekata o značajnim pitanjima od interesa za opštine, region i republiku. Treba istaći i to, da novi regioni ne mogu da predstavljaju privredno zao kruženu, niti zatvorenu celinu, da integracija u privredi i tokovi udruženog rada ne trpe nikakve opštinske, regionalne i republičke granice. Prema tome, radi se pre svega o boljem političkom organizovanju čiji je osnovni cilj da unapređuje tokove ukupnog razvoja i sprečava sve vrste zatvaranja³. Svakako da će to omogućiti bolje usmeravanje ukupnog razvoja privrede, posebno infrastrukture i društvenih delatnosti, što je naročito značajno zbog donošenja društvenog plana o razvoju Republike do 1985. godine, odn. društvenog plana o razvoju u periodu od 1976. godine do 1980. godine.

Kao jedan od razloga za osnivanje međuopštinskih regionalnih zajednica isticano je, da će njihovo osnivanje značiti nov podstrek za razvoj nerazvijenih područja i omogućiti razvijanje i saradnju u okviru regiona, ali isto tako predstavljace i obavezu Republike da u narednom periodu iznalazi nova rešenja i sa svoje strane da još više

³. Svetomir Lalović, citirani članak.

doprinesu bržem razvoju nerazvijenih područja i ukupnom smanjenju razlika, koje postoje između pojedinih opština.

Iz društvenih dogovora o udruživanju opština u pojedine međuopštinske regionalne zajednice utvrđuje se, da su zajednice pravna lica i da se zadaci zajednica sastoje naročito u ostvarivanju trajne saradnje opština; planiranju razvoja zajednica i usklađivanju planova i programa razvoja opština; usklađivanju politike opština u određenim oblastima; zauzimanju i usklađivanju stavova opština po pitanjima u kojima se odlučuje u organima federacije i republike koji su od interesa za zajednicu; organizovanju vršenja određenih poslova od zajedničkog interesa za opštinu, pokretanju i potsticanju inicijative za razvijanje i unapređivanje međuopštinske saradnje; uređivanju odnosa i vršenju drugih prava i dužnosti koja zajednici povera opština i Republika iz okvira svojih prava i dužnosti.

b) Prava i dužnosti regionalnih zajednica

Zakonom SR Srbije o poveravanju međuopštinskim regionalnim zajednicama vršenja određenih prava i dužnosti Republike (42/75) pored ostalog je predviđeno, da se u međuopštinskoj regionalnoj zajednici usklađuju, u okviru prava i dužnosti Republike i saglasno politici utvrđenoj u Republici zajednički interesi opštine i drugi društveni interesi koje se odnose naročito na:

a. stvaranje i razvijanje materijalnih i drugih uslova za život i rad i za samoupravno zadovoljavanje materijalnih, zdravstvenih, socijalnih, vaspitno-obrazovanih, kulturnih i drugih zajedničkih potreba radnih ljudi i građana i na obezbeđivanju opštih uslova za rad i privređivanje, za zapošljavanje, snabdevanje i vršenje uslužnih delatnosti;

b. utvrđivanje i sprovođenje poreske politike, socijalne politike, politike u oblasti zapošljavanja, kadrovske politike, stambene politike, zaštita i unapređivanje čovekove sredine, zanatstvo, ugostiteljstvo, turizam, komunalnu privredu, saobraćaj, kao i utvrđivanje i sprovođenje politike i drugim oblastima života i rada od zajedničkog interesa;

c. uređivanje i obezbeđivanje organizovanja pripreme za narodnu odbranu i za rad u ratu u skladu sa zakonom;

d. uređivanje u skladu sa zakonom i obezbeđivanje organizovanja i zaštite, slobode, prava i dužnosti čoveka i građanina, ravnopravnosti naroda i narodnosti, zaštite zakonitosti, sigurnosti ljudi i imovine javnog reda i mira i organizovanje i obezbeđivanje društvene samozaštite i društvene kontrole.

Pored načelne odredbe da će se iz nadležnosti Republike na regionalne zajednice prenositi prava i dužnosti odgovarajućim materijalnim zakonima, pomenutim zakonom se utvrđuje odnosno konstituiše njihovo pravo: da donose svoj regionalni prostorni plan; utvrđuju granice tog plana i određuju bliže elemente sadržaja i postupak za njegovo donošenje; da organizuju pripreme za narodnu odbranu i za rad u ratu, kao i da izrađuju i utvrđuju plan odbrane zajednice, da utvrđuju obavezu odnosno da osnivaju samoupravne interesne zajed-

nice za svoje područje, da za svoje poslove i potrebe osnivaju organizacije udruženog rada; da podstiču samoupravno sporazumevanje i društveno dogovaranje; da vrše društveni nadzor prema samoupravnim interesnim zajednicama osnovanim za područje zajednice i organizacijama udruženog rada koje su osnovale; da ostvaruju društvenu zaštitu samoupravnih prava radnih ljudi i društvene svojine; da do odluke Ustavnog suda Srbije obustave izvršenje neustavnih i nezakonitih opštih samoupravnih akata interesnih zajednica i OOUR-a; da biraju i razrešavaju predsednika, sudije i sudije porotnike okružnog i okružnog privrednog suda i predsednika i sudije Veća za prekršaje; da imenuju i razrešavaju okružnog javnog tužioca; da prate rad okružnih pravosudnih organa i preduzimaju određene mere; da rešavaju po žalbama protiv rešenja opštinskih organa donetih u upravnim stvarima u prvom stepenu, ako se zakonom drukčije ne odredi, izuzev stvari koje su ovim zakonom zadržani u drugostepenoj nadležnosti republičkih organa (inspekcijski poslovi, unutrašnji poslovi, narodna odbrana, geodetski poslovi, boračka i invalidska pitanja, i civilni invalidi rada, imovinsko-pravni odnos i ispitivanje porekla imovine, bezbednost rečne plovidbe, investiciona izgradnja, zanatstvo, ugostiteljstvo, elektroprivreda i promet robe) i dr.

Predviđeno je da se u rešavanju u upravnim stvarima pred organima ovih zajednica primenjuju propisi o opštem upravnom postupku.

c) Organi međuopštinskih regionalnih zajednica

Organi međuopštinske regionalne zajednice su:

1. skupština zajednice;
2. predsedništvo skupštine zajednice;
3. sekretarijat za vršenje poverenih upravnih poslova;
4. organi za vršenje poslova narodne odbrane;
5. organizacije za vršenje poslova od interesa za zajednicu.

Skupština zajednice

Skupština zajednice je organ samoupravljanja i osnovni nosilac prava i dužnosti zajednice. Skupština zajednice vrši poslove predviđene statutom zajednice. Treba istaći da skupštine samoupravnih interesnih zajednica iz oblasti obrazovanja, nauke, kulture, zdravstva i socijalne zaštite osnovane odnosno udružene za područje zajednice, odlučuju ravnopravno sa skupštinom zajednice po pitanjima i odnosima iz tih oblasti i iz nadležnosti Skupštine SR Srbije, odnosno skupština opština, o odlučivanju o tim pitanjima i odnosima poverenim zajednici.

Skupštinu čine po osam delegata iz skupštine svake opštine, koje biraju delegati skupštine opštine iz reda svojih članova, s tim da se najmanje polovina delegata bira iz veća udruženog rada. Delegati u skupštini se biraju na četiri godine. Kada skupština zajednice odlučuje uz saglasnost skupštine opštine, ona utvrđuje predlog akta

i dostavlja ga skupštinama opština, koje odlučuju o davanju saglasnosti na predlog u celini.

Skupština zajednice je dužna da pre donošenja opšteg akata pribavi prethodno mišljenje Skupštine SR Srbije, kada je to utvrđeno Ustavom SR Srbije ili propisano zakonom.

Akti skupštine zajednice. — Skupština zajednice vrši poslove iz svog delokruga, donosi planove i programe, odluke zaključke, preporuke i rešenja. U ostvarivanju prava i dužnosti zajednica skupština zajednice zaključuje samoupravne sporazume i društvene dogovore.

Radna tela skupštine zajednice. — Za razmatranje i pretresanje predloga odluka i drugih akata, za praćenje sprovođenja politike i izvršavanje odluka i drugih akata, kao i za proučavanje i pretresanje drugih pitanja iz nadležnosti skupštine zajednice, skupština zajednice može obrazovati odbore, komisije i druga stalna i povremena radna tela. Način obrazovanja, sastav, delokrug i poslovanje radnih tela reguliše se poslovnikom ili odlukom skupština zajednice.

U skupštini zajednice po pravilu obrazuju se:

1) odbor za privredu i finansije, 2) odbor za društvene delatnosti, 3) odbor za društveno-politički sistem, 4) odbor za unutrašnje poslove, i 5) komisija za izbor i imenovanja.

Predsednik i potpredsednik skupštine zajednice. — Skupština zajednice bira predsednika na četiri godine iz reda delegata u skupštini zajednice. Skupština zajednice ima jednog ili više potpredsednika, koji se biraju na četiri godine iz reda delegata u skupštini zajednice.

2. Sekretar skupštine zajednice. — Sekretara skupštine imenuje skupština zajednice na četiri godine i može biti imenovan dva puta uzastopno, a izuzetno po posebnom postupku utvrđenom poslovnikom skupštine zajednice, još za jedan mandatni period. Sekretar skupštine organizuje pripremu sednica skupštine zajednice u skladu sa planom rada skupštine, obavlja i druge određene poslove skupštine i one koje mu poveri skupština.

Stručna služba skupštine zajednice. — Za vršenje stručnih poslova za skupštinu zajednice i njena radna tela i za delegate skupštine i zajednice, obrazuje se stručna služba skupštine zajednice. Radom stručne službe skupštine zajednice rukovodi sekretar skupštine.

Predsedništvo skupštine zajednice

Predsedništvo skupštine zajednice čine predsednik i potpredsednici skupštine i određen broj članova koji se određuje posebnom odlukom skupštine. Predsednik skupštine saziva sednice predsedništva i predsedava sednicama predsedništva. Statutom međuopštinske regionalne zajednice se predviđaju poslovi koje vrši predsedništvo skupštine zajednice.

Sekretarijat za vršenje poverenih upravnih poslova

Sekretarijat za vršenje poverenih upravnih poslova rešava po žalbama protiv rešenja opštinskih organa donetih u upravnim stvarima u prvom stepenu, u skladu sa zakonom. Prema odredbama pomenutog zakona SR Srbije, organi međupštinske regionalne zajednice rešavaju po žalbama protiv rešenja opštinskih organa donetih u upravnim stvarima u prvom stepenu za čije su rešavanje po zakonu nadležni republički organi, ako se zakonom drukčije ne odredi. Izuzetno, po žalbama protiv rešenja opštinskih i inspekcijjskih organa, osim u upravnim poslovima koji se odnose na komunalne poslove i izgradnju objekata građana, organa unutrašnjih poslova, organa narodne odbrane, organa nadležnih za geodetske poslove, organa nadležnih za boračka i invalidska pitanja i civilnih invalida rata, organa za imovinsko-pravne odnose i za ispitivanje porekla imovine, organa za bezbednost rečne plovidbe, organa za izgradnju investicionih objekata i elektroprivrede, rešava odgovarajući republički organ uprave. O zakonitosti konačnih upravnih akata organa međupštinske regionalne zajednice, u vršenju poslova određenih republičkim zakonom, odlučuje u upravnom sporu Vrhovni sud Srbije.

Organi za vršenje poslova narodne odbrane

Za vršenje poslova iz oblasti narodne odbrane u zajednici se obrazuju sledeći organi: a) savet za narodnu odbranu; b) štab teritorijalne odbrane; c) štab civilne zaštite; d) sekretarijat za narodnu odbranu.

Organizacija za vršenje poslova od interesa za zajednicu

Aktom o osnivanju organizacije utvrđuju se poslovi organizacije, način finansiranja, načelo za organizaciju i rad, način imenovanja odnosno izbora starešine i druga pitanja.

2. ZAJEDNICE OPŠTINA U SR HRVATSKOJ

U SR Hrvatskoj je osnovano devet zajednica opština, koje imaju karakter društveno-političkih zajednica, i to: 1. Bjelovar; 2. Gospić; 3. Karlovac; 4. Osijek; 5. Rijeka; 6. Sisak; 7. Split; 8. Varaždin; 9. Zagreb.

Pravni položaj opština u SR Hrvatskoj regulisan je Zakonom SR Hrvatske o nadležnosti organa zajednica opština (12/75, 45/75 — prečišćen tekst 2/75). Organi zajednica opština u SR Hrvatskoj su: 1. skupština zajednice opština; 2. izvršno veće skupštine zajednice opština; 3. organi uprave zajednice opština;

U vezi sa pravosudnim organima treba istaći, da zajednica opština u SR Hrvatskoj vrši funkciju društveno-političke zajednice u odnosu na redovne i samoupravne sudove, tužilaštva, pravobranilaštva i organe za vođenje prekršajnog postupka za koje je to zakonom određeno. Pravosudni organi koji deluju u zajednici opština podnose skupštini zajednice opština predloge za sprečavanje društveno štetnih pojava i za učvršćivanje zakonitosti, imaju pravo i dužnost da obaveštavaju skupštinu o svom radu, primeni zakona i društvenim problemima koje su zapazili pri obavljanju svoje funkcije. Skupština zajednice opština raspravlja o izveštajima pravosudnih organa i osigurava uslove za uspešno delovanje pravosudnih organa u razvijanju društvene odgovornosti i zaštite zakonitosti, zatim bira i razrešava sudije i sudije porotnike.

IV — PRAVNI POLOŽAJ VELIKIH GRADOVA

Poznato je da se u svetu veliki gradovi ne organizuju kao opštine redovnog tipa, već se za njihov status i organizaciju traže posebna rešenja. Izuzetno, problem velikih gradova se ne rešava na poseban način, što je slučaj, na primer, u Švajcarskoj, gde svi gradovi bez obzira na svoju veličinu imaju isti pravni režim kao i sve ostale, pa i one najmanje opštine. Nasuprot tome u Belgiji, veliki gradovi sastoje se od izvesnog broja (npr. Brisel 19) posebnih opština, tako da grad ne sačinjava nikakvu posebnu jedinicu lokalne samouprave, niti ima bilo kakav svoj gradski organ.

U drugim pak zemljama se pravni položaj velikih gradova rešava na različite načine. Po jednom rešenju veliki grad sačinjava jedinstvenu opštinu, ali on uživa poseban pravni režim, s tim što se veliki grad ne deli na manja područja (npr. kao što je slučaj sa Bečom ili Stokholmom); ili se grad deli na jedinice administrativnog karaktera (slučaj sa Parizom, Rimom, Zapadnim Berlinom), odnosno grad se deli na samoupravne jedinice (to je slučaj sa najvećim gradovima u socijalističkim zemljama).

Po drugom rešenju, grad se sastoji od više opština i obrazuje jedinicu višeg stepena, kao što je to slučaj sa Londonom i pojedinim jugoslovenskim velikim gradovima⁴.

Kao što je već pomenuto, Ustavom SFRJ (čl. 119 stav 3) predviđeno je, da se opštine u gradovima udružuju u skladu sa ustavom, u gradske zajednice, kao posebne društveno-političke zajednice, kojima opštine u zajedničkom interesu, poveravaju određena prava i dužnosti. Na ove zajednice mogu se preneti određeni poslovi iz nadležnosti republike odnosno autonomne pokrajine.

2. Pojedine republike su svojim ustavima predvidele koji gradovi imaju pravni položaj gradskih zajednica opština. Tako npr. Ustavom SR Srbije predviđeno je, da je grad Beograd gradska zajednica opština i posebna samoupravna društveno-politička zajednica. Prava i dužnosti opštine vrše na teritoriji grada Beograda — opštine i grad Beograd. Radni ljudi u gradu Beogradu, u skladu s ustavom utvrđu-

⁴ Dr Miodrag Jovičić: cit. članak.

ju statutom Grada koja prava i dužnosti opštine vrši grad Beograd. Statut Grada donosi se u saglasnosti svih opština na teritoriji Grada. Sve ili pojedine opštine mogu poveravati Gradu vršenje određenih poslova. Republičkim zakonom se određuju opštine koje čine teritoriju grada Beograda.

Grad Beograd vrši i određene poslove iz okvira prava i dužnosti Republike utvrđene republičkim ustavom i republičkim zakonom. Nadzor nad zakonitošću rada Skupštine Grada i drugih gradskih organa vrše Skupština SR Srbije i republički organi. Pravo nadzora nad zakonitošću rada skupština opština i njihovih organa koji po ustavu i zakonu pripada republičkim organima, na teritoriji grada Beograda vrše skupština Grada i njeni organi. Prava nadzora nad zakonitošću rada radnih i drugih organizacija, koja na osnovu ustava i zakona pripada republičkim organima, na teritoriji Grada vrše gradski organi, ako zakonom nije drukčije određeno.

U Gradu se uređuju odnosi i vrše druge funkcije društvene zajednice u oblasti komunalnih i drugih delatnosti od posebnog interesa za razvoj Grada i u tom cilju se u skladu sa načelima zakona uređuju: opšti uslovi za vršenje komunalnih delatnosti i uslovi za osnivanje organizacije udruženog rada koje vrše te delatnosti; izgradnja, održavanje, korišćenje i opravljavanje ulica i puteva i način uređivanja i korišćenja građevinskog zemljišta; održavanje i upravljanje stambenim i poslovnim zgradama, stanovima i poslovnim prostorijama; način ostvarivanja posebnog društvenog interesa u poslovanju organizacija udruženog rada, koje obavljaju društvene delatnosti kao i poslovanju komunalnih, uslužnih i drugih privrednih delatnosti, ako to zahteva poseban društveni interes, a to poslovanje je nezamenjiv uslov života i rada građana i rada drugih organizacija na teritoriji grada.

Republičkim ustavom predviđena je mogućnost da se republičkim zakonom odredi da se odnosi ili pitanja koja se uređuju republičkim zakonom, uređuju propisima grada Beograda.

Sredstva za finansiranje funkcija Grada i opština obrazuju se iz prihoda koji po ustavu i zakonu pripadaju opštini i raspoređuju se po postupku utvrđenom statutom Grada na Grad i opštine, srazmerno njihovim pravima i dužnostima utvrđenim ustavom i statutom Grada.

2. Treba dodati da je i Ustavom SR Bosne i Hercegovine grad Sarajevo predviđen kao posebna društveno-politička zajednica udruženih opština sa područja Grada, s tim što udružene opštine poveravaju Gradu određena prava i dužnosti. Isto tako i republika može određene poslove iz svoje nadležnosti preneti na Grad.

Ustavom SR Hrvatske predviđena je mogućnost (čl. 174 stav 4), da gradska zajednica opština, ako nije u sastavu zajednice opština, može na osnovu zakona vršiti pravo i dužnost zajednice opština utvrđene republičkim ustavom. Posebnim zakonom predviđeno je da grad Zagreb ima pravni položaj gradske zajednice opština u čijem sastavu se nalazi deset opština.

3. U vezi sa pravnim položajem velikih gradova prema Ustavu SFRJ iz 1974. godine treba istaći, da povezivanje opština u gradsku zajednicu ne treba shvatiti kao gubljenje samostalnosti opština, što

znači da ovaj proces integrisanja opština u gradsku zajednicu ne treba da ide na štetu principa na kojima se zasnivaju odgovarajući procesi u opštini, tj. na užoj teritoriji i u manjim razmerama. Svakako da ovaj proces integracije ne sme da ide ni na uštrb osnovnih prava i mogućnosti građana da učestvuju u donošenju odluka, a što oni čine u opštini.

Veliki grad koji ima položaj gradske zajednice kao društveno-političke zajednice treba takođe da ima funkciju komune, što znači da ova gradska zajednica mora osigurati osećanje i mogućnost neposrednog uticaja radnih ljudi na njeno funkcionisanje. Odnosi između opština i gradske zajednice uređuju se kako statutima opština, tako i statutom grada, koji ustvari treba da imaju karakter društvenog dogovora.

Prilozi

Navodimo neke statističke podatke koji se odnose na pojedine međuopštinske regionalne zajednice u SR Srbiji.

SR SRBIJA

Tab. B—1. 1.

Uža teritorija Republike

REGIONALNE ZAJEDNICE OPŠTINA — OPŠTI PREGLED

Red. broj	Naziv regionalne zajednice	Površina u 1000 km ²	Broj opština	Broj naselja	Stanovništvo	
					ukupno	na km ²
1.	Beograd	3222	16	160	1209361	375,3
2.	Zaječar	7131	8	263	348275	48,8
3.	Južnomoravska	6291	13	692	491358	78,1
4.	Kraljevo	9568	15	830	731364	76,4
5.	Niš	7722	15	760	628842	81,4
6.	Podrinjsko-kolubarska	5744	14	444	527417	91,8
7.	Podunavska	5096	11	247	460673	90,4
8.	Titovo Užice	6170	10	390	326676	52,9
9.	Šumadija i Pomoravlje	5001	12	378	526399	105,3
	Ukupno	55945	114	4164	5250365	93,8

SR SRBIJA

Tab. B—1. 2.

Uža teritorija Republike

PODELA OPŠTINA PREMA POVRŠINI

Površina u km ²	Opštine									Ukupno
	Beograd	Zaječar	Južnomoravska	Kraljevo	Niš	Podrinjsko-kolubarska	Podunavska	Titovo Užice	Šumadija i Pomoravlje	
Ispod 50	6	—	—	—	—	—	—	—	—	6
100 — 200	2	—	—	1	1	2	—	—	1	7
200 — 300	3	—	2	2	3	2	2	—	2	16
300 — 400	2	—	5	1	2	6	3	2	4	25
400 — 500	3	—	1	2	2	1	3	1	2	15
500 — 600	—	1	2	—	3	—	—	2	1	9
600 — 700	—	1	1	3	—	1	1	3	1	11
700 — 800	—	—	—	2	2	1	2	—	—	7
800 — 900	—	2	1	2	—	—	—	1	1	7
900 — 1000	—	1	—	—	1	1	—	—	—	3
1000 — 1200	—	2	1	1	—	—	—	1	—	5
Preko 1200	—	1	—	1	1	—	—	—	—	3
Ukupno	16	8	13	15	15	14	11	10	12	144

Regionalna zajednica BEOGRAD: površina naselja i stanovništvo

Red. broj	Naziv opštine	Površina km ²	Broj naselja	Stanovništvo	
				ukupno	gustina
1.	Barajevo	213	13	16552	77,7
2.	Voždovac	149	6	134207	900,7
3.	Vračar	3	—	84291	28097,0
4.	Grocka	289	15	35275	122,1
5.	Zvezdara	31	—	112938	3643,2
6.	Zemun	438	8	139958	319,5
7.	Lazarevac	384	34	45675	118,9
8.	Mladenovac	338	22	47134	139,4
9.	Novi Beograd	41	—	92200	2248,8
10.	Obrenovac	410	29	53260	129,9
11.	Palilula	447	7	126380	208,7
12.	Rakovica	29	—	50671	1472,3
13.	Savski venac	16	—	63531	3970,7
14.	Sopot	271	18	21166	78,1
15.	Stari Grad	7	1	83742	11963,1
16.	Čukarica	156	7	102381	656,3
Ukupno		3222	160	1209361	375,3

Regionalna zajednica ZAJEČAR: površina, naselja i stanovništvo

Red.	Naziv opštine	Površina u km ²	Broj naselja	Stanovništvo	
				ukupno	gustina
1.	Boljevac	828	19	23335	28,2
2.	Bor	856	14	52849	61,7
3.	Zaječar	1070	42	73148	68,4
4.	Kladovo	629	23	33173	52,7
5.	Knjaževac	1202	86	52012	43,3
6.	Majdanpek	932	15	26120	28,0
7.	Negotin	1089	39	63706	58,5
8.	Sokobanja	525	25	23932	45,6
Ukupno		7131	263	348275	48,8

Regionalna zajednica JUŽNOMORAVSKA: površina, naselja i stanovništvo

Red. broj	Naziv opštine	Površina u km ²	Broj naselja	Stanovništvo	
				ukupno	gustina
1.	Bojnik	624	36	18801	71,2
2.	Bosilegrad	571	37	17306	30,3
3.	Bujanovac	461	59	43522	94,4
4.	Vladičin Han	366	51	25231	68,9
5.	Vlasotince	303	47	36002	118,8
6.	Vranje	859	110	72209	84,1
7.	Lebane	337	39	28229	83,8
8.	Leskovac	1025	141	147487	143,9
9.	Medveđa	524	44	20792	39,7
10.	Preševo	264	35	30057	113,9
11.	Suđulica	629	38	29494	46,9
12.	Trgovište	370	35	12556	33,9
13.	Crna Trava	318	20	9672	30,4
Ukupno		6291	692	491358	78,1

Regionalna zajednica KRALJEVO: površina, naselja i stanovništvo

Red. broj	Naziv opštine	Površina u km ²	Broj naselja	Stanovništvo	
				ukupno	gustina
1.	Aleksandrovac	387	54	33799	87,3
2.	Brus	606	59	24581	40,6
3.	Varvarin	249	21	26143	105,0
4.	Vrnjačka Banja	239	14	21940	91,8
5.	Gornji Milanovac	836	63	48420	57,9
6.	Kraljevo	1530	93	106153	69,4
7.	Kruešvac	854	100	118016	138,2
8.	Lučani	454	35	31646	69,7
9.	Novi Pazar	742	99	64326	86,7
10.	Raška	666	61	29367	44,1
11.	Sjenica	1050	53	36622	34,7
12.	Trstenik	448	51	50776	113,3
13.	Tutin	741	58	29444	39,7
14.	Čičevac	124	11	12359	99,7
15.	Čačak	636	58	97772	153,7
Ukupno		9568	830	731364	76,4

Regionalna zajednica PODRINJSKO-KOLUBARSKA: površina, naselja i stanovništvo

Red. broj	Naziv opštine	Površina u km ²	Broj naselja	Stanovništvo	
				ukupno	gustina
1.	Bogatić	384	14	35882	93,4
2.	Valjevo	905	78	88267	97,5
3.	Vladimirci	338	29	26729	79,1
4.	Koceljevo	257	17	19143	74,5
5.	Krupanj	342	23	23529	68,8
6.	Lajkovac	186	19	18270	98,2
7.	Loznica	612	53	78228	127,8
8.	Ljig	279	26	18549	66,5
9.	Ljubovija	356	27	21689	60,9
10.	Mali Zvornik	184	12	12084	65,7
11.	Mionica	329	36	20560	62,5
12.	Osečina	319	20	19832	62,2
13.	Ub	456	38	37512	82,3
14.	Šabac	797	52	107143	134,4
Ukupno		5744	444	527417	91,8

Regionalna zajednica PODUNAVSKA: površina, naselja i stanovništvo

Red. broj	Naziv opštine	Površina u km ²	Broj naselja	Stanovništvo	
				ukupno	gustina
1.	Velika Plana	345	13	48895	141,7
2.	Veliko Gradište	328	26	28019	85,4
3.	Golubac	367	24	14178	38,6
4.	Žabari	264	15	23298	88,3
5.	Žagubica	760	17	21055	27,7
6.	Kučevo	721	26	29095	40,4
7.	Malo Crniće	269	19	23169	86,1
8.	Petrovac	655	34	50433	77,0
9.	Požarevac	491	26	73769	150,2
10.	Smederevo	474	27	90650	191,2
11.	Smederevska Palanka	422	20	58112	137,7
Ukupno		5096	247	460673	90,4

SR SRBIJA

Tab. B-1. 3. 8.

Uža teritorija Republike

Regionalna zajednica TITOVO UŽICE: površina, naselja i stanovništvo

Red. broj	Naziv opštine	površina u km ²	Broj naselja	Stanovništvo	
				ukupno	gustina
1.	Arilje	349	23	19581	56,1
2.	Bajina Bašta	673	37	31387	46,6
3.	Ivanjica	1090	48	39233	36,0
4.	Kosjerić	358	27	16582	46,3
5.	Nova Varoš	579	32	22740	39,2
6.	Požega	426	41	33804	79,4
7.	Priboj	552	33	32548	59,0
8.	Prijepolje	829	81	44022	53,1
9.	Titovo Užice	667	41	67555	101,3
10.	Čajetina	647	27	19224	29,7
Ukupno		6170	390	326676	52,9

SR SRBIJA

Tab. B-1. 3. 9.

Uža teritorija Republike

Regionalna zajednica ŠUMADIJA I POMORAVLJE: površina, naselja i stanovništvo

Red. Broj	Naziv opštine	Površina u km ²	Broj naselja	Stanovništvo	
				ukupno	gustina
1.	Arandjelovac	376	21	42122	112,0
2.	Batočina	191	15	21615	113,2
3.	Despotovac	623	33	36553	58,7
4.	Knić	413	36	23192	56,2
5.	Kragujevac	835	65	130551	156,3
6.	Paraćin	542	35	63097	116,4
7.	Rača	216	18	16542	76,6
8.	Rekovac	366	32	22170	62,0
9.	Svetozarevo	470	54	68910	146,6
10.	Svilajnac	326	22	34256	105,1
11.	Topola	356	31	30322	85,2
12.	Čuprija	287	16	36529	127,3
Ukupno		5001	378	526399	105,3

Nacionalni dohodak — opšti pregled
Stanje 31. 12. 1975. godine

(u milionima dinara)

Red. br.	Naziv regiona	Društveni sektor	Ostali	Ukupno	Po jednom stanovniku u hilj. dinara
1.	Beograd	38410,6	2238,3	40648,9	33,61
2.	Zaječar	5477,9	1711,9	7189,8	20,64
3.	Južnomoravska	3707,5	1525,2	5232,7	10,65
4.	Kraljevo	9236,8	3397,3	12634,1	17,27
5.	Niš	8355,6	2808,9	11164,5	17,75
6.	Podrinjsko-Kolubar.	5148,7	2674,1	7822,8	14,83
7.	Podunavska	3854,9	2390,7	6245,6	13,56
8.	Titovo Užice	5053,6	1085,5	6139,1	18,79
9.	Šumadija i Pomoravlje	7566,0	2707,0	10273,7	19,52

Regionalna zajednica BEOGRAD — nacionalni dohodak po opštinama
— Stanje 31. 12. 1975. godine

(u milionima dinara)

Red. br.	Naziv opštine	Društveni sektor	Ostali	Ukupno	Po 1 stanovniku u hilj. din.
1.	Barajevo	59,4	122,9	182,3	11,01
2.	Voždovac	2046,4	123,2	2169,6	16,17
3.	Vračar	2856,9	68,6	2925,5	34,71
4.	Grocka	292,5	256,0	548,5	15,55
5.	Zvezdara	1837,8	85,8	1923,6	17,03
6.	Zemun	4185,3	178,9	4364,2	31,18
7.	Lazarevac	968,6	234,9	1203,5	26,35
8.	Mladenovac	664,3	246,9	911,2	19,33
9.	Novi Beograd	2514,1	28,8	2542,9	27,58
10.	Obrenovac	918,9	315,9	1234,8	23,18
11.	Palilula	4192,6	146,0	4338,6	34,33
12.	Rakovica	1060,5	19,4	1079,9	21,31
13.	Savski Venac	4726,0	40,1	4766,1	75,02
14.	Sopot	77,4	162,3	239,7	11,32
15.	Stari Grad	10079,4	68,3	10147,7	121,18
16.	Čukarica	1930,5	140,3	2070,8	20,23
	Ukupno	38410,6	2238,3	40648,9	33,61

SR SRBIJA

Tab. B—2. 1. 2.

Uža teritorija Republike

Regionalna zajednica ZAJEČAR — nacionalni dohodak po opštinama
Stanje 31.12. 1975. godine

(u milionima dinara)

Red. br.	Naziv opštine	Društveni sektor	Ostali	Ukupno	Po 1 stanovniku u hilj. din.
1.	Boljevac	142,5	138,5	281,0	12,04
2.	Bor	1463,0	129,3	1592,3	30,13
3.	Zaječar	998,9	374,5	1373,4	18,78
4.	Kladovo	820,5	141,8	962,3	29,01
5.	Knjaževac	512,3	243,3	755,6	14,53
6.	Majdanpek	799,4	83,7	883,1	33,81
7.	Negotin	579,6	467,0	1046,6	16,43
8.	Sokobanja	161,7	133,8	295,5	12,35
	Ukupno	5477,9	1711,9	7189,8	20,64

SR SRBIJA

Tab. B—2. 1. 3.

Uža teritorija Republike

Regionalna zajednica JUŽNOMORAVSKA — nacionalni dohodak po opštinama
Stanje 31. 12. 1975. godine

Red. br.	Naziv opštine	Društveni sektor	Ostali	Ukupno	Po 1 stanovniku u hilj. din.
1.	Bojnik	39,2	90,6	129,8	6,90
2.	Bosilegrad	75,1	61,5	136,6	7,89
3.	Bujanovac	118,4	139,8	258,2	5,93
4.	Vladičin Han	223,0	82,2	305,2	12,10
5.	Vlasotince	193,5	141,4	334,9	9,30
6.	Vranje	1030,3	213,6	1243,9	17,23
7.	Lebane	108,3	83,9	192,2	6,81
8.	Leskovac	1630,9	421,4	2052,3	13,92
9.	Medveđa	46,9	52,5	99,4	4,78
10.	Preševo	68,4	73,9	142,3	4,73
11.	Surdulica	140,9	87,9	228,8	7,76
12.	Trgovište	21,5	26,2	47,7	3,80
13.	Crna Trava	11,1	50,3	61,4	6,35
	Ukupno	3707,5	1525,2	5232,7	10,65

Uža teritorija Republike

Regionalna zajednica KRALJEVO — nacionalni dohodak po opštinama
Stanje 31. 12. 1975. godine

(u milionima dinara)

Red. br.	Naziv opštine	Društveni sektor	Ostali	Ukupno	Po 1 stanovniku u hilj. din.
1.	Aleksandrovac	196,4	261,6	458,0	13,55
2.	Brus	89,8	116,0	205,8	8,37
3.	Varvarin	70,7	179,9	250,6	9,59
4.	Vrnjačka Banja	250,8	84,2	335,0	15,27
5.	Gornji Milanovac	735,0	267,8	1002,8	20,71
6.	Kraljevo	1810,4	392,2	2202,6	20,75
7.	Kruševac	2205,9	481,5	2687,4	22,77
8.	Lučani	341,6	194,0	535,6	16,92
9.	Novi Pazar	521,8	142,4	664,2	10,33
10.	Raška	381,0	81,2	462,2	15,74
11.	Sjenica	177,5	142,2	319,7	8,73
12.	Trstenik	572,4	391,6	964,0	18,99
13.	Tutin	47,3	69,5	116,8	3,97
14.	Čičevac	107,1	97,2	204,3	16,53
15.	Čačak	1729,1	496,0	2225,1	22,76
	Ukupno	9236,8	3397,3	12634,1	17,27

Regionalna zajednica NIŠ — nacionalni dohodak po opštinama
Stanje 31. 12. 1975. godine

(u mliionima dinara)

Red. br.	Naziv opštine	Društveni sektor	Ostali	Ukupno	Po 1 stanovniku u hilj. din.
1.	Aleksinac	482,0	496,7	978,7	14,81
2.	Babušnica	72,0	126,8	198,8	6,85
3.	Bela Palanka	114,7	68,5	183,2	8,59
4.	Blace	81,3	122,6	203,9	10,55
5.	Gadžin Han	25,3	113,7	139,0	6,96
6.	Dimitrovgrad	152,1	54,4	206,5	12,62
7.	Doljevac	39,6	114,1	153,7	7,60
8.	Žitorađa	38,1	110,8	148,9	7,02
9.	Kuršumlija	232,5	134,3	366,8	11,58
10.	Merošina	26,0	160,4	186,4	9,38
11.	Niš	5529,2	423,3	5952,5	30,76
12.	Pirot	841,2	294,8	1136,0	16,40
13.	Prokuplje	504,7	300,5	805,2	14,05
14.	Ražanj	46,5	135,3	181,8	10,62
15.	Svrljig	170,4	152,7	323,1	12,19
	Ukupno	8355,6	2808,9	11164,5	17,75

Regionalna zajednica PODRINJSKO-KOLUBARSKA — nacionalni dohodak
po opštinama
Stanje 31. 12. 1975. godine
(u milionima dinara)

Red. br.	Naziv opštine	Društveni sektor	Ostali	Ukupno	Po 1 stanovniku u hilj. din.
1.	Bogatić	100,6	339,5	440,1	12,27
2.	Valjevo	1514,2	337,2	1851,4	20,98
3.	Vladimirci	52,6	192,8	245,4	9,18
4.	Koceljevo	47,5	127,6	175,1	9,15
5.	Krupanj	87,8	104,3	192,1	8,16
6.	Lajkovac	66,9	116,8	183,7	10,05
7.	Loznica	1067,4	272,8	1340,2	17,13
8.	Ljig	115,4	84,9	200,3	10,80
9.	Ljubovija	108,6	70,9	179,5	8,28
10.	Mali Zvornik	161,1	51,1	212,2	17,56
11.	Mionica	56,2	107,7	163,9	7,97
12.	Osečina	54,8	114,4	169,2	8,53
13.	Ub	136,3	207,2	343,5	9,16
14.	Šabac	1579,3	546,9	2126,2	19,84
	Ukupno	5148,7	2674,1	7822,8	14,83

Regionalna zajednica PODUNAVSKA — nacionalni dohodak po opštinama
Stanje 31. 12. 1975. godine
(u milionima dinara)

Red. br.	Naziv opštine	Društveni sektor	Ostali	Ukupno	Po 1 stanovniku u hilj. din.
1.	Velika Plana	306,3	300,1	606,4	12,40
2.	Veliko Gradište	84,8	182,9	267,7	9,55
3.	Golubac	45,9	76,1	122,0	8,60
4.	Žabari	46,1	169,8	215,9	9,27
5.	Žagubica	59,4	91,1	150,5	7,15
6.	Kučevo	138,6	140,7	279,3	9,60
7.	Malo Crniće	39,4	103,7	143,1	6,18
8.	Petrovac	156,8	342,2	499,0	9,89
9.	Požarevac	1020,1	308,2	1328,3	18,01
10.	Smederevo	1237,8	351,1	1588,9	17,53
11.	Smed. Palanka	719,7	324,8	1044,5	17,97
	Ukupno	3854,9	2390,7	6245,6	13,56

SR SRBIJA
Uža teritorija Republike

Tab. B—2. 1. 8.

Regionalna zajednica TITOVO UŽICE — nacionalni dohodak po opštinama
Stanje 31. 12. 1975. godine

(u milionima dinara)

Red. br.	Naziv opštine	Društveni sektor	Ostali	Ukupno	Po 1 stanovniku u hilj. din.
1.	Arilje	230,0	82,0	312,0	15,93
2.	Bajina Bašta	330,0	121,6	451,6	14,39
3.	Ivanjica	406,0	139,7	545,7	13,91
4.	Kosjerić	133,6	65,8	199,4	12,03
5.	Nova Varoš	384,7	65,6	450,3	19,80
6.	Požega	352,7	202,5	555,2	16,42
7.	Priboj	747,3	81,7	829,0	25,47
8.	Prijepolje	544,0	94,1	638,1	14,50
9.	Titovo Užice	1816,2	152,1	1968,3	29,14
10.	Čajetina	109,1	80,4	189,5	9,86
	Ukupno	5053,6	1085,1	6139,1	18,79

SR SRBIJA
Uža teritorija Republike

Tab. B—2. 1. 9.

Regionalna zajednica ŠUMADIJA I POMORAVLJE — nacionalni dohodak
po opštinama

Stanje 31. 12. 1975. godine

(u milionima dinara)

Red. br.	Naziv opštine	Društveni sektor	Ostali	Ukupno	Po 1 stanovniku u hilj. din.
1.	Arandelovac	785,1	204,4	989,5	23,49
2.	Batočina	185,3	122,1	307,4	14,22
3.	Despotovac	303,3	209,5	512,8	14,03
4.	Knić	62,5	206,8	269,3	11,61
5.	Kragujevac	3014,4	457,1	3471,5	26,59
6.	Paraćin	729,0	272,2	1001,2	15,87
7.	Rača	59,7	122,7	182,4	11,03
8.	Rekovac	85,5	157,1	242,6	10,68
9.	Svetozarevo	1457,3	358,9	1816,2	26,36
10.	Svilajnac	252,0	214,3	466,3	13,61
11.	Topola	148,0	246,3	394,3	13,00
12.	Čuprija	483,9	136,3	620,2	16,98
	Ukupno	7566,0	2707,7	10273,7	19,52

Uža teritorija Republike

Razvrstavanje opština prema nacionalnom dohotku u milionima dinara
Stanje na dan 31. 12. 1975. godine

Nacionalni dohodak	Beograd	Zaječar	Južnomoravska	Kraljevo	Niš	Podrinjsko-kolubarska	Podunavska	Titovo Užice	Šumadija i Pomoravlje	Ukupno
Ispod 50	—	—	1	—	—	—	—	—	—	1
50 — 100	—	—	2	—	—	—	—	—	—	2
100 — 150	—	—	3	1	1	—	2	—	—	7
150 — 200	1	—	1	—	6	6	1	2	1	18
200 — 250	1	—	1	2	2	3	1	—	1	11
250 — 300	—	2	1	1	—	—	2	—	1	7
300 — 350	—	—	2	2	1	1	—	1	1	8
350 — 400	—	—	—	—	1	—	—	—	1	2
400 — 450	—	—	—	—	—	1	—	—	—	1
450 — 500	—	—	—	2	—	—	1	2	1	6
500 — 600	1	—	—	1	—	—	—	2	1	5
600 — 700	—	—	—	1	—	—	1	1	1	4
700 — 800	—	1	—	—	—	—	—	—	—	1
800 — 900	—	1	—	—	1	—	—	1	—	3
900 — 1000	1	1	—	1	1	—	—	—	1	5
1000 — 1250	3	1	1	1	1	—	1	—	1	9
1250 — 1500	—	1	—	—	—	1	1	—	—	3
1500 — 1750	—	1	—	—	—	—	1	—	—	2
1750 — 2000	1	—	—	—	—	1	—	1	1	4
2000 — 2500	2	—	1	2	—	1	—	—	—	6
2500 — 3000	2	—	—	1	—	—	—	—	—	3
3000 — 4500	2	—	—	—	—	—	—	—	1	3
4500 — 5000	1	—	—	—	—	—	—	—	—	1
5000 — 6000	—	—	—	—	1	—	—	—	—	1
Preko 10000	1	—	—	—	—	—	—	—	—	1
Ukupno	16	8	13	15	15	14	11	10	12	144

Uža teritorija Republike

REGIONALNE ZAJEDNICE OPŠTINA — OPŠTI PREGLED

Naziv regionalne zajednice	Površina u 1000 km ²	Broj opština	Broj naselja	Stanovništvo ukupno na km ²	
1. Beograd	3222	16	160	1209361	375,3
2. Zaječar	7131	8	263	348275	48,8
3. Južnomoravska	6291	13	692	491358	78,1
4. Kraljevo	9568	15	830	731364	76,4
5. Niš	7722	15	760	628842	81,4
6. Podrinjsko-kolubarska	5744	14	444	527417	91,8
7. Podunavska	5096	11	247	460673	90,4
8. Titovo Užice	6170	10	390	326676	52,9
9. Šumadija i Pomoravlje	5001	12	378	526399	105,3
Ukupno	55945	114	4164	5250365	93,8

Napomene:

1. Opšti izvor: Statistički godišnjak Jugoslavije od 1977, godine (SGJ/77).

QUELQUES QUESTIONS EN RELATION AVEC LA REGIONALISATION TERRITORIALE EN YUGOSLAVIE

— R É S U M É —

L'auteur a d'abord exposé, dans l'introduction- la question de l'autonomie locale à un degré, à deux degrés et éventuellement à trois degrés.

Dans la section suivante est exposé le développement historique du système communal en Yougoslavie.

Dans une section spéciale l'auteur traite la question de la condition juridique des communautés régionales intercommunales dans la République Socialiste de Serbie et dans la République Socialiste de Croatie. En effet, d'après la Constitution de la République Socialiste Fédérative de Yougoslavie la possibilité est prévue de la création de trois formes de communautés urbaines c'est-à-dire régionales, à savoir: a) l'association des communes dans les villes en communauté urbaine avec le statut de communauté socio-politique; b) l'association des communes en communautés régionales qui n'ont pas la condition des communautés socio-politiques; et c) l'association des communes en communautés régionales qui ont le caractère des communautés socio-politiques.

Dans la R. S. de Serbie ont été créées huit communautés régionales intercommunales, auxquelles on n'a pas attribué le caractère de communautés socio-politiques. Elles ont le caractère d'organisations ou de communautés autogestionnaires. En relation avec la condition juridique des communautés régionales intercommunales dans la R. S. de Serbie l'auteur indique tout d'abord les raisons en faveur de la création de ces communautés, ensuite les droits et les devoirs des communautés régionales, ainsi que les organes des communautés régionales.

Dans la R. S. de Croatie ont été créées neuf communautés des communes, qui ont le caractère de communautés socio-politiques, avec les organes correspondants qui possède chaque communauté socio-politique.

L'auteur traite aussi la question de la condition juridique des grandes villes dans les différents pays, en fixant son attention particulièrement sur la condition juridique de la ville de Belgrade et des autres villes en Yougoslavie.

En terminant son article l'auteur cite les données statistiques qui se rapportent à certaines communautés régionales dans la R. S. de Serbie (sous forme de 21 tableaux).

NASTAJANJE SOCIJALISTIČKE REPUBLIKE MAKEDONIJE U JUGOSLOVENSKOJ FEDERACIJI

Makedonija i klasno i nacionalno pitanje

Građansko društvo nije moglo da reši makedonsko nacionalno pitanje. U uslovima razvijenog kapitalizma i imperijalizma, u eri socijalističkih revolucija, makedonsko pitanje je moglo biti rešeno samo socijalističkom revolucijom, odnosno njegovo rešenje je moglo biti preuzeto samo u vodećoj ulozi radničke klase.

Nosioci vlasti različitih nacionalnih buržoazija su sve više bili okrenuti klasnim interesima. Pozicije klasnih interesa buržoazije su nadjačale bilo kakve nacionalne interese ili interese »nacionalnog ujedinenja«. Parola zaštite »nacionalnih interesa« u buržoaskom društvu je u stvari bila parola obezbeđivanja klasnih pozicija buržoazije, bez obzira o kojoj se buržoaziji radilo.

Buržoazija je makedonskom nacionalnom pitanju uvek prilazila sa pozicija klasnog nosioca vlasti, nosioca klase, koja je nacionalno pitanje »rešavala« sa pozicija njenih klasnih interesa i klasne borbe.

Istorija oslobodilačkog rata i revolucije u Jugoslaviji, što će se kasnije videti, potvrdila je u tome pogledu ovaj klasni fenomen.

Nacionalno pitanje u Makedoniji je prema tome bilo uslovljeno pitanjem preobražaja društveno-političkog sistema. Ono se nije moglo rešiti kapitulacijom stare Jugoslavije, bugarizacijom Makedonije, iseljavanjem Srba iz Makedonije, niti se moglo rešiti samo isterivanjem bugarskog okupatora. Ono je bilo uslovljeno promenom karaktera vlasti, odnosno promenom karaktera države. Ono se moglo rešiti samo stvaranjem slobodne i nezavisne Makedonije.

Klasno pitanje je istovremeno izražavalo neodvojivu potrebu rešavanja nacionalnog pitanja.

Rešavanje nacionalnog pitanja, predpostavljalo je i uslovljavalo rešavanje ovoga pitanja u njegovom nacionalnom (u etimološkom značenju toga pojma) i u društveno-klasnom smislu.

Proces oslobođenja nacije od nacionalnog ugnjetavanja od strane druge nacije je usko povezan sa procesom oslobođenja klase od ugnjetavanja od strane druge klase.

U razmatranju ovoga pitanja treba imati u vidu, da se u odnosu klasnog i nacionalnog nije mogla tražiti identifikacija klasnog i nacionalnog pitanja. U rešavanju nacionalnog pitanja se nije moglo očekivati potpuno podudaranje klasnih i nacionalnih interesa. Te podudarnosti u istoj srazmeri nije ni moglo biti, pa se nisu ni mogle očekivati.

Klasni i nacionalni interesi se ne moraju poklapati, kao što se ne moraju u potpunosti ni isključivati. Odnos klasnog i nacionalnog je specifičan za svaku konkretnu situaciju, za svaku konkretnu naciju, za svaki konkretan klasni odnos određenog društva unutar jedne nacije i u odnosu više nacija, za svako određeno vreme.

Klasni i nacionalni interesi se uzajamno prepliću i u zavisnosti su od konkretnih istorijskih okolnosti i prilika, od različitosti njihovih uzajamnih dejstava i uticaja.

Rešavanje klasnog i nacionalnog pitanja u Makedoniji nije moglo tražiti uticaj i intervencije stranih faktora. Taj obračun se nije mogao ostvariti birokratskim »uvezenim« sistemom vlasti. Priroda socijalističke revolucije je iziskivala rešavanje odnosa, klasnog i nacionalnog, u unutrašnjem prestrojavanju snaga revolucije i kontrarevolucije i u unutrašnjem obračunu revolucije sa kontrarevolucijom. Taj proces u Makedoniji se mogao ostvariti samo kroz stvaranje nove revolucionarne vlasti iznikle kroz revolucionarnu borbu, pre svega na pitanju samoopredeljenja, kao i na demokratskim osnovama nastalim izgradnjom te vlasti, koja je ponikla iz samog makedonskog naroda i bila birana od samog makedonskog naroda.

Makedonsko pitanje i posebno makedonsko nacionalno pitanje u toku jugoslovenske revolucije se zato nije moglo rešavati kroz suprotstavljanje nacionalnog pitanja klasnog, niti kroz suprotstavljanje klasnog pitanja nacionalnom pitanju. Isto tako, rešavanje nacionalnog pitanja se nije moglo podređivati klasnom, kao i što se klasno pitanje nije moglo podređivati nacionalnom. Klasno i nacionalno su proizilazili jedno iz drugog i uslovljavali jedno drugo i zato su zahtevali jedinstveni proces njihovog rešenja.

Jugoslovenska revolucija je zato u rešavanju nacionalnog pitanja svakog pojedinog naroda u Jugoslaviji i posebno makedonskog nacionalnog pitanja, morala da pođe od specifičnih uslova, od istorijskih činjenica, od nacionalnih razlika, konkretne situacije, i da svoje revolucionarne aktivnosti usmerava u skladu sa svim tim osobenostima svake date situacije u različitim vremenskim dimenzijama, tu se nije mogao prihvatiti nikakav »nacionalni šablon« niti bilo kakva formula »klasne borbe«, za rešavanje klasnog i nacionalnog pitanja u Makedoniji.

O značaju specifičnih uslova, za svaku narodnu revoluciju, Lenjin je sa posebnim akcentom govorio:

»Narodna revolucija je ona u kojoj se mase naroda, njihova većina, niže društvene klase, podređene i eksploatisane, digle u svojoj dubini na samostalan način, i utisnule u ceo revolucionarni proces pečat svojih zahteva, svojih nastojanja da u originalnom obliku uspostave novo društvo umesto starog, koje se ukida«.

Jugoslovenska revolucija je, dakle trebalo da razreši protivurečnosti na nacionalnom pitanju u specifičnim uslovima.

Rešavanje makedonskog nacionalnog pitanja, bez jednovremenog rešavanja i klasnog pitanja je bilo nemoguće. Rešavanje nacionalnog pitanja u uslovima kapitalističkog poretka, bez obzira, koja je

nacionalna buržoazija na vlasti (bugarska ili srpska), značilo je ostajanje na starim odnosima ne samo klasnog, nego i nacionalnog porobljavanja.

Rešenje makedonskog nacionalnog pitanja moglo se tražiti samo kroz odnos dva najznačajnija pitanja revolucije, kroz klasno i nacionalno pitanje, kroz njihovu uslovljenost, njihovu povezanost i njihovu uzajamnost.

Međutim, odnos nacionalnog i klasnog pitanja i u tome sklopu posebno makedonskog nacionalnog pitanja, u toku Drugog svetskog rata i socijalističke revolucije u Jugoslaviji, treba posmatrati u skladu sa konkretnom situacijom, sa odgovarajućim odnosima političkog sistema, odnosno uslova pod kojima se ono trebalo rešavati. Makedonsko nacionalno pitanje moglo se rešavati samo u uslovima jedne veoma složene i krizne situacije stvorene okupacijom Makedonije od strane fašističke Bugarske. Borba za nacionalno oslobođenje makedonskog naroda kroz socijalističku revoluciju u suštini je bila klasna borba pre svega protivu velikobugarskog hegemonizma i velikobugarske buržoazije koja je 1941. godine okupacijom Makedonije uspostavila svoju vlast.

Narodnooslobodilački rat i revolucija u Jugoslaviji nerazdvojno su jednovremeno rešavali ova dva najznačajnija pitanja, jer se jedno od drugog nije moglo odvojiti.

Makedonsko nacionalno pitanje u jugoslovenskoj revoluciji je dobilo i moralo da dobije svoje političko-klasno značenje, a samim tim i svoje političko i klasno rešenje.

Rešavanjem makedonskog nacionalnog pitanja se nije, znači, moglo ostvariti u uslovima takvog političkog sistema i takve državne organizacije, (bez obzira da li tu državnu organizaciju organizuje velikobugarski ili velikosrpski hegemonisti), ako u strukturi takvog političkog sistema dominira buržoazija, kao nosilac otuđenih centara ekonomske i političke moći, i kao nosilac takvih društvenih i ekonomskih odnosa na kojima se ostvaruje eksploatacija čoveka po čoveku. Jer, kako je istakao Marks »ni Mađar, ni Italijan, ni Poljak, ni Irac, ne mogu biti slobodni dok radnik bude rob«.

Ova Marksova misao je toliko puta bila potvrđena u istoriji socijalističkih revolucija, koje su usledile i koje su ostvarene. Ovo je potvrđeno i u jugoslovenskoj revoluciji.

Za osiromašeni i pauperizovani narod Makedonije, nikakva nacionalna zajednica nije mogla značiti ništa, ako bi makedonski čovek i dalje bio stavljen u ropske — eksploatatorske odnose u kakvima je vekovima bio, ako bi on u takvoj »nacionalnoj državi« ostao nacionalno obespravljen i klasno potčinjen.

Pravo makedonskog naroda na samoopredeljenje

Makedonsko pitanje je kroz istoriju (naročito u toku XIX i XX veka) delilo sudbinu tuđih interesa. Ono je isticano, interpretirano i »rešavano« mimo volje makedonskog naroda. Interesi velikih sila i njihove ekspanzije na Balkanskom poluostrvu, po pravilu su elimi-

nisali bilo kakvo učešće, bilo kakvu volju naroda Makedonije, čije je pitanje: »rešavano«.

Druge države su raspolagale sudbinom makedonskog naroda. Velike, pa i druge manje susedne države makedonsko pitanje su rešavale u svoju korist i na štetu makedonskog naroda.

Međutim, prirodni demokratski put rešenja makedonskog pitanja nije mogao da se nađe upravo zbog činjenice, da su svi drugi makedonsko pitanje »rešavali« mimo makedonskog naroda.

Kapitulacijom Kraljevine Jugoslavije, aprila 1941. godine, i dolaskom bugarske okupatorske vojske u Makedoniju, Makedonija je doživela jedno novo negiranje ne samo svoje nacionalnosti, nego i svake slobode i ljudska prava u ovoj zemlji.

Izlazak iz bugarskog ropstva bio je moguć samo kroz revolucionarnu i oružanu borbu protiv okupatora. Makedonski narod je ponovo bio stavljen pred situaciju jedne nove borbe za svoje nacionalno i socijalno oslobođenje.

Istorijsko iskustvo je potvrdilo da svaka nacija nastoji da prođe kroz period svoje svestrane nacionalne emancipacije. Ovo je naročito značajno za one nacije koje su za dugi period svoga postojanja silom bile onemogućene u svome nacionalnom razvitku u kojima je od raznih hegemonističkih i imperijalističkih snaga i struktura, osporavana njihova nacionalnost. Jedna od takvih nacija je bila makedonska nacija.

Nacionalna emancipacija makedonskog naroda, bila je preduslov za afirmaciju ne samo njenih istorijskih i političkih prava i sloboda, već i svih onih opšteljudskih vrednosti kvaliteta jednog naroda i njegove kulture. Takav jedan preobražaj u ostvarivanju narodne emancipacije, u uslovima Drugog svetskog rata, pri činjenici okupirane Makedonije od strane Bugarske, mogla je da izvrši samo socijalistička revolucija.

Rešenje nacionalnog pitanja ugnjetene nacije, može se rešiti samo putem ostvarivanja samoopredeljenja naroda, koji sam odlučuje o organizaciji svoje buduće države, o uređenju društvenih odnosa unutar same nacije.

Govoreći o rešenju nacionalnog pitanja ugnjetene nacije, u uslovima pobedonosnog socijalizma Lenjin je ukazao da: »Pobedonosni socijalizam neminovno mora ostvariti potpunu demokratiju i, prema tome, ne samo sprovesti potpunu ravnopravnost nacija, već i ostvariti pravo na samoopredeljenje ugnjetenih nacija, tj. pravo na slobodno političko odvojenje.¹⁾

Pravo na samoopredeljenje podrazumeva pravo nacije da može odlučivati o svojoj sudbini i da se niko ne može mešati u njen unutrašnji život.

Pravo na samoopredeljenje isto tako podrazumeva obavezu drugih nacija da se ne mogu mešati u nacionalni život nacije u pitanju, kao i da ne mogu kršiti prava, kulturu i život ove nacije.

¹⁾ Lenjin, »Izabrana dela«, str. 439.

Socijalistička revolucija kao čin samoopredeljenja

Samoopredeljenje makedonske nacije, u toku jugoslovenske revolucije, imalo je svoj specifičan, karakterističan tok. Samoopredeljenje makedonskog naroda nije značilo zatvaranje makedonske nacije u samu sebe, kao svoj sopstveni i nezavisni čin. U interesu svoga prosperiteta, ona je ušla u federativni odnos sa drugim narodima Jugoslavije, kao uslova za obezbeđenje njene samostalnosti i njenih kroz revoluciju stečenih prava. Stekavši svoju nacionalnu samostalnost i ravnopravnost, makedonski narod je, stupajući u federaciju, primio obavezu da štiti ravnopravnost i teritorijalni integritet i drugih naroda Jugoslavije, kao što su i svi jugoslovenski narodi ulazeći u federaciju prihvatili obavezu da štite nacionalnu slobodu, suverenitet i teritorijalni integritet makedonskog naroda. Zato ostvarivanje prava na samoopredeljenje, kao osnovnog preduslova za budući život Makedonije, bio je jedan od osnovnih zadataka jugoslovenske revolucije i kao njen elementarni princip.

Za jugoslovensku revoluciju makedonska nacija nije bila ni slučajni, ni efemerni fenomen. Za jugoslovenski revolucionarni pokret i njegovu avangardu — KPJ, makedonska nacija je bila zajednica naroda koja je imala svoj istorijski put, svoj ekonomski i kulturni razvitak. Makedonska nacija nije nastajala, niti nestajala voljom pojedinaca i grupa. Makedonska nacija se stvarala i nastajala i živela, kao i što danas živi, u određenim istorijskim uslovima.

Pravo na samoopredeljenje makedonskog naroda, bila je prva i osnovna tačka i pretpostavka za rešenje makedonskog nacionalnog pitanja.

Priznavanje prava makedonskom narodu na samoopredeljenje, značilo je ne samo priznavanje jezika, istorije, kulture itd. ovome narodu, u etimološkom njegovom smislu. Pravo na samoopredeljenje u jugoslovenskoj revoluciji za makedonski narod je značilo šansu za očevoćenje makedonskog naroda u Marksovom smislu te reči, za definitivno njegovo izvlačenje iz vekovnog ropstva.

Pravo na samoopredeljenje je značilo rešavanje makedonskog nacionalnog pitanja kroz jugoslovensku revoluciju i kao klasnog pitanja makedonskog proletarijata, značilo je rešavanje socijalnog položaja ogromne većine, osiromašenog i ugnjetenog makedonskog naroda.

Rešenjem makedonskog pitanja, samoopredeljenjem kroz jugoslovensku revoluciju, makedonski narod je imao jedinu mogućnost da se oslobodi pritiska od prošlosti kao i dominacije postojećeg okupatorsko-bugarskog poretka. Zato je samoopredeljenje podrazumevalo rešavanje makedonskog pitanja u određenim okvirima, uslovima i u stvaranju snaga za ostvarivanje ciljeva samoopredeljenja. Dakle, samoopredeljenjem, kao zahtevom za rešenje makedonskog nacionalnog i klasnog pitanja, makedonski narod je trebalo da ostvari u specifičnim uslovima. Ti specifični uslovi su bili, ratni uslovi. Makedonski narod je pravo na samoopredeljenje trebalo da izvrši u uslovima kada nije postojala makedonska nacionalna država, kao samostalna država. Samoopredeljenje makedonskog naroda, nije vršeno u uslovima mirnodopskim, niti u okviru konfederativnog ili federativnog sastava,

gde bi se makedonski narod referendumom, ili plebiscitom mogao izjasniti o svome državnom i političkom uređenju zemlje, kao ustavnim pitanju.

Samoopredeljenje makedonskog naroda je vršeno u uslovima od strane Bugarske okupirane Makedonije, uz postojanje bugarske vojske, policije i drugog državnog aparata dovedenog iz Bugarske. Dakle, makedonski narod je imao da izvrši samoopredeljenje u uslovima kada je u Makedoniji uspostavljena fašistička diktatura i u uslovima najtežeg pritiska i zločina, koji je bugarski okupator činio prema makedonskom narodu. Samoopredeljenje makedonskog naroda je nužno moralo da dođe kao proces i kao borba, kroz socijalističku revoluciju. To pravo je makedonski narod, opredeljujući se za revoluciju kao čin samoopredeljenja, magao da izrazi kao svoju volju za stvaranje autonomije ili za stvaranje unitarne makedonske države, ili za stvaranje nezavisne Makedonije u sastavu Jugoslovenske federacije.

Pristupajući jugoslovenskoj revoluciji za oslobođenje Makedonije i cele Jugoslavije i za uključenje Makedonije u sastav jugoslovenske federacije, za vreme i posle pobeđe jugoslovenske revolucije, učešćem u oružanoj borbi i u drugim oblicima borbe i otpora protiv okupatora, makedonski narod je izrazio svoju nacionalnu i političku opredeljenost. Prema tome, pravo na samoopredeljenje u uslovima oslobodilačkog rata za makedonski narod je značilo ne samo dobrovoljno opredeljivanje za politički sistem socijalizma i za federativnu i demokratsku Jugoslaviju, već je to — pravo na samoopredeljenje značilo opredeljivanje za uslove i za put budućnosti života makedonskog naroda, koji treba da dovede do potpunih ciljeva izraženih samoopredeljenjem.

Praktično, samopredeljenje makedonskog naroda, je značilo borbu protiv bugarskog okupatora i protiv svih drugih neprijatelja makedonskog naroda iz strukture velikosrpske buržoazije, koja je preko četničkog pokreta u Makedoniji, nastojala da završetkom rata povrati svoju hegemoniju u Makedoniji. Samoopredeljenje makedonskog naroda je značilo i borbu protiv svakog oblika fašizma, nacionalizma i hegemonizma koje je dolazilo od strukture hitlerovog agenta Vanče Mihajlova, Čkartova i sličnih nacionalističkih i profašističkih struktura.

Revolucionarni uslovi i proces oslobodilačkog rata u Jugoslaviji, zahtevali su adekvatno i po obliku revolucionarno samoopredeljivanje naroda, u toku same revolucionarne borbe i kroz revolucionarnu borbu. Ti uslovi su zahtevali samoopredeljivanje ne samo u »plebicitarnom« i klasičnom »glasačkom« smislu izražavanja volje za organe vlasti. Kada vladajući poredak uspostavi takve odnose i takav sistem, kada uzurpira osnovna prava, pa i pravo na samoopredeljenje, onda ugnjeteni narod taj čin samoopredeljenja »sam sebi daje« i pristupa činu obaranja vlasti koju on ne želi. Revolucionarni čin samoopredeljenja bio je iskazan činom pristupa jugoslovenskoj revoluciji i oslobodilačkoj borbi. Prema tome, makedonski narod je svoje samoopredeljenje za stvaranje federalne Makedonije u sastavu Federativne Jugoslavije izrazio činom svoje borbe i snagom svoga oružja.

U takvom kvalitativnom skoku i promeni društvenog sistema čin makedonskog samoopredeljenja kroz jugoslovensku revoluciju, makedonski narod je izvršio, *kao konačni akt*, koji je značio da makedonski narod nije prihvatio okupaciju koja mu je kroz praksu potvrdila negiranje makedonske nacije i slobode, kao što je čin samoopredeljenja značio i odbacivanje koncepta Bugarske radničke partije (komunista), koja makedonskom narodu isto tako nije priznavala makedonsku nacionalnost i koja je za sve vreme oslobodilačkog rata i revolucije u Jugoslaviji, dvoličnim stavom i dvoličnom politikom nastojala da Makedoniju priključi u sastav Bugarske države i da time u jednom budućem procesu sistematskom denacionalizacijom, nastavi sa daljim gušenjem, sputavanjem i konačnom asimilacijom makedonske nacionalnosti.

Čin makedonskog samoopredeljenja je značio odbacivanje svakog pokušaja velikosrpske buržoazije da se u Makedoniji ponovo uspostavi gospodstvo velikosrpske buržoazije.

Samoopredeljenje makedonskog naroda i rešenje nacionalnog pitanja makedonskog naroda, kroz jugoslovensku revoluciju značilo je i obračun sa velikoalbanskim nacionalizmom i italijanskim fašizmom, kao i drugim neprijateljima makedonskog naroda.

Jugoslovenska revolucija je u Vardarskoj Makedoniji, definitivno skinula s dnevnog reda makedonsko pitanje.

Svako osporavanje te činjenice ne znači ništa drugo do osporavanje toga fakta samoopredeljenja makedonskog naroda a to znači osporavanje jugoslovenske socijalističke revolucije.

Makedonski narod nije mogao da pođe sa onima koji su mu osporavali nacionalnu pripadnost, slobodu i nezavisnost

Drugi svetski rat je svojim završetkom morao da donese odgovarajući ishod, odgovarajuća društveno-politička rešenja. Ishod Drugog svetskog rata zavisio je od mnogih okolnosti. Njegov ishod je zavisio od odnosa snaga hitlerovske i antihitlerovske koalicije. Pobjeda fašizma, posle Drugog svetskog rata, značila bi jedno novo ropstvo u koje bi za duže vreme bio bačen ceo svet.

Pobedom antihitlerovske koalicije na čelu sa SSSR-om, SAD i Engleskom i državama i narodima, koji su bili njihovi saveznici, od kojih je Jugoslavija imala svoje značajno mesto, bilo je sasvim jasno, još u toku rata, da rešenja političkog sistema u pojedinim zemljama koje su bile pod fašističkom okupacijom i onim koje nisu bile pod fašističkom okupacijom, ali su bile u ratu protivu fašizma, ne bi bila rešena na isti način. Sudbina njihove budućnosti sasvim je izvesno bilo, imala je različit ishod. U većem broju zemalja evropskog kontinenta, u većoj ili manjoj meri — postojao je pokret otpora, borba protiv okupatora, ali mnogi od tih pokreta su nosili sa završetkom Drugog svetskog rata status qvo, kao krajnji ishod završenog rata, tj. ono isto stanje buržoaskog sistema kakvo je zatekao Drugi svetski rat. Te brojne evropske buržoaske države, nisu bile usmerene na proces preobražaja jednog sistema u drugi i nisu bile zahvaćene revolucionarnim procesom. One su bile uključene isključivo u oslobodilački rat.

Vekovne težnje makedonskog naroda za njegovo ujedinjenje u jednu makedonsku nacionalnu državu u toku Drugog svetskog rata nisu bile ostvarene. Makedonski narod je i dalje ostao izdvojen u okviru triju različitih političkih sistema. Makedonci u Pirinskoj Makedoniji ostali su i dalje pod dominacijom carevine. Bugarske u sastavu bugarske države. Egejska Makedonija bila je isto tako okupirana uz pomoć Hitlera bugarskim trupama, ali je ishodom Drugog svetskog rata ostala u okviru monarhističkog režima u Grčkoj, dok je treći deo makedonskog naroda u Vardarskoj Makedoniji isto tako bio pripojen Bugarskoj i okupiran od Bugarske.

Različiti uslovi u svakoj od ovih država i političkih sistema u kojima živi makedonski narod, nisu pogodovali ostvarivanju jednog jedinstvenog revolucionarnog procesa, koji bi doveo do ujedinjenja celog makedonskog naroda u jednu makedonsku državu. Ishod Drugog svetskog rata, nije omogućio nacionalno oslobođenje makedonskog naroda u Pirinskoj i Egejskoj Makedoniji.

Makedonski narod u Vardarskoj Makedoniji koji je u toku Drugog svetskog rata bio pod bugarskom okupacijom ušao je u oružanu borbu za svoje nacionalno i socijalno oslobođenje kroz oružani ustanak i revoluciju u Jugoslaviji.

Makedonija, kao i u svim ranijim ratovima se ponovo našla na raskršću i na političkoj vetrometini, na razvođu brojnih interesa i kao geografsko područje na Balkanu i u Evropi, kao interes fašističke koalicije da se Makedonija ponovo baci u novo ropstvo.

Različite političke strukture za »rešenje« makedonskog pitanja u toku Drugog svetskog rata nudile su kao svoj interes nekoliko alternativa. Te alternative su bile jasne:

Prvo, fašistička Bugarska, koja je uz pomoć Hitlera izvršila okupaciju Makedonije, uspeła je (makar i privremeno) da okupira Vardarsku Makedoniju (izuzev njenog zapadnog dela koji je došao pod okupaciju Italije) i Egejsku Makedoniju, koja je okupirana posle okupacije Grčke. U okupatorskom sistemu »Velike Bugarske« bugarski okupatorski poredak je u toku Drugog svetskog rata, u praksi svoga sistema dokazao da on makedonsku naciju ne priznaje. Za njih su Makedonci »Bugari«, pa je iz toga jasno proizilazilo da bi i Vardarska Makedonija kao »bugarska zemlja« i dalje ostala u sastavu Carevine Bugarske, bez prava na nacionalnu slobodu, na jezik, na svoju državnost, svoju kulturu i svoju istoriju. Ostajanje Makedonije u sastavu bugarske carevine je za makedonski narod značilo najgore rešenje, razumljivo, pod pretpostavkom da bi ishodom Drugog svetskog rata situacija bila rešena u korist Hitlerovske Nemačke, kada bi Bugarska ostala u sistemu hitlerovske koalicije.

Drugo, »rešenje« makedonskog pitanja odnosilo bi se na liniju koju je zastupala BRP (komunista). I ta linija je bila jasna i ona je u sukobu sa KPJ na pitanju oružane borbe i revolucije u Makedoniji, već na početku oslobodilačkog rata, bila razgolićena. Suština ove bugarske linije i »političke platforme«, svodila se na to, da makedonska nacija ne postoji. U Makedoniji postoje samo »makedonski Bugari«, te se stav BRP (komunista), na makedonskom pitanju, na tome, da li u Makedoniji žive Makedonci sa svojim nacionalnim karakteris-

tikama, kao posebna nacija, sa svojim jezikom, kulturom, istorijom, teritorijom i td., ili su to »makedonski Bugari« u tom pogledu nije razlikovao od stava vladajuće fašističke garniture Cara Borisa, Filova, Božilova i dr.

I BRP (K) je bila za to da Makedonija ostane u sastavu bugarske države, ali »pod drugom upravom« (ne i pod drugom vojskom), iz čega je rezultirao stav BRP (K) o nevođenju borbe protiv bugarske okupatorske vojske, kojoj bi, kako je predviđao bugarski CK BRP (K,) u datom trenutku, posle pobede nad fašizmom na čelo stalo drugo vojno rukovodstvo.

Dakle, ova bugarska alternativa je isto tako trebalo makedonski narod da stavi u novo nacionalno bespravlje, u denacionalizaciju i asimilaciju makedonske nacije.

Treća alternativa je dolazila od velikosrpske buržoazije. Ovu liniju su nosili četnički pokret i četničke formacije Draže Mihajlovića, koje su nepriznajući makedonsku naciju insistirale na restauraciji kapitalističkog i ozloglašenog poretka bivše kraljevine Jugoslavije u kojoj je kombinaciji Vardarska Makedonija i dalje ostala kao »južna Srbija« u sistemu jednog omrznutog poretka, koji je u toku pune dve decenije držao makedonski narod u nacionalnom i ekonomskom bespravlju. Ovaj pokret nije mogao da nađe uporište u makedonskom narodu. Zbog toga je on od samog početka aktivnosti u Makedoniji bio osuđen na propast.

Treća alternativa, kao druga varijanta usmerena od Hitlera bila je »autonomna Makedonija« pod vođstvom fašističkog agenta Vanče Mihajlova.

Vančomihajlovska »Autonomna Makedonija« nudila je rešenje »ujedinjenje Makedonije«, ali u uslovima ostajanja fašističkog poretka i Hitlerove »Nove Evrope«.

»Autonomna Makedonija« u koncepciji Vanče Mihajlova, trebalo je da gradi »nezavisnu Makedoniju« po uzoru na NDH, (nezavisna država Hrvatska) pod vođstvom Ante Pavelića. Zato nije bilo ni čudnovato, ni iznenađujuće, što je Vančo Mihajlov u Jugoslaviji glavni uzor i instrukcije za stvaranje »Autonomne Makedonije« našao u najneposrednijoj podršci Ante Pavelića u Zagrebu. Vančo Mihajlov je bio za uvođenje fašističke diktature u Makedoniji poput fašističke NDH.

Ni jedna od napred pomenutih alternativa, niti Carevina Bugarska, niti Bugarska sa Makedonijom i programom Bugarske radničke partije (komunista), niti Makedonije po Draži Mihajloviću — »Južna Srbija« u ponovnom vaskrsenju biv. Kraljevine Jugoslavije, niti »Autonomna Makedonija« pod vođstvom Vanče Mihajlova, nisu rešavale niti nacionalno, niti klasno makedonsko pitanje.

Sve ove »varijante« su za »rešavanje« makedonskog pitanja polazile od negiranja makedonske nacije i od dominacije drugih država nad makedonskim narodom. One su značile negiranje prava makedonskog naroda na njegovu slobodu, na njegovo pravo na samoopredeljenje. One su značile priključenje Makedonije bugarskoj državi ili vraćanje u ropstvo pod veliko-srpskom oligarhijom ili za priključenje Makedonije bugarskoj državi i Hitlerovom poretku.

Makedonski narod je prema tome, u zaštiti svoje nacionalne slobode, integriteta i suvereniteta, mogao da gradi budućnost samo sa onim snagama koje su priznavale makedonsku nacionalnost i koje su bile spremne da se uključe u borbu za ostvarenje vekovnih interesa makedonskog naroda, za njegovo nacionalno oslobođenje i za stvaranje njegove nacionalne države.

Svoju nacionalnu samostalnost i svoj nacionalni integritet, makedonski narod nije mogao da gradi sa onim pokretima, političkim strukturama i snagama koje su mu osporavale njegovu — makedonsku nacionalnu pripadnost i koje su silom nastojale da izvrše asimilaciju makedonske nacionalnosti. Kao što to nisu mogli biti velikosrpski i velikobugarski kapitalisti i hegemonisti, isto tako to nisu mogli biti ni oni bugarski »komunisti«, koji nisu priznavali makedonsku naciju i koji su na makedonskom nacionalnom pitanju bili na istim pozicijama sa vladajućim režimom fašističke Bugarske.

Sam proces revolucionarne borbe u Makedoniji, u toku jugoslovenske revolucije, revolucije koja se sukobljavala sa različitim kontrarevolucionarnim i antimakedonskim snagama, još više su uverili makedonski narod da je istinsko rešenje makedonskog nacionalnog pitanja u Vardarskoj Makedoniji, bilo moguće samo kroz jugoslovensku revoluciju.

Za komuniste Makedonije i porobljeni narod Makedonije jedine alternative za nacionalno i socijalno oslobođenje bila je oslobodilački ustanak Makedonije i revolucija pod rukovodstvom KPJ za stvaranje samostalne i nezavisne Makedonije u okviru jugoslovenske Federacije.

Bratstvo i jedinstvo, kao osnova u stvaranju jugoslovenske federacije

Nacionalno pitanje u toku jugoslovenske revolucije, rešavano je u jednom kohezivnom i centripetalnom procesu, u ujedinjavanju i zbližavanju naroda i narodnosti u Jugoslaviji. U okviru celine jugoslovenskog revolucionarnog poretka, trebalo je uspostaviti ravnotežu i nacionalnu ravnopravnost. U takvoj borbi i praksi revolucije nacionalizam se nije mogao infiltrirati u socijalizam, jer onde gde bi se nacionalizam afirmisao, tu bi neminovno revolucija i socijalizam izgubili svoje pozicije.

Bratstvo i jedinstvo su bili politički fenomen i formula za oslobođenje zemlje. Međutim, bratstvo i jedinstvo su bili istovremeno i fenomen i formula socijalističke revolucije za rešavanje nacionalnih odnosa i nacionalnog pitanja uopšte u Jugoslaviji. Bratstvo i jedinstvo je bilo politički princip socijalističke revolucije u izgradnji jugoslovenske federacije. Ono je označavalo revolucionarnu devizu da se nacionalno pitanje u Jugoslaviji nije moglo rešavati, niti se federalizam mogao graditi, na nacionalnom ugnjetavanju, nacionalnom bespravljju, na nacionalnom monopolizmu i nacionalnom separatizmu jedne nacije prema drugoj. Zbližavanje jugoslovenskih naroda u okviru federacije se nije moglo graditi razjedinjavanjem jugosloven-

skih nacionalnosti, suprotstavljanjem nacije naciji i još manje bratoubilačkom borbom jednog naroda Jugoslavije, protiv drugog naroda Jugoslavije.

Bratstvo i jedinstvo je u suštini bilo generalni prilaz u rešavanju nacionalnog pitanja, po kome je oslobođenje jedne nacije bilo vezano za oslobođenje drugih nacija, odnosno, oslobođenje jedne nacije nije moglo biti ostvareno bez oslobođenja drugih nacija. Borba za političko, socijalno i nacionalno oslobođenje kao jedinstven proces, mogla se zasnivati samo na principu »jedan za sve — svi za jednoga« u onome smislu, kako je Marks isticao, da jedna nacija ne može biti slobodna ako ugnjetava druge nacije.

U takvom prilazu rešavanju nacionalnog pitanja u procesu jugoslovenske revolucije nije bila dovoljna samo zajednička borba odvojenih, nacionalno izolovanih celina i pokrajina, kao »nezavisnih« i »samostalnih« revolucionarnih pokreta i nacionalnosti koje bi imale da koordiniraju ili imitiraju federativnu strukturu revolucionarnog poretka. Učešće brojnih nacija u toku socijalističke revolucije u Jugoslaviji, nije bio ugovorni odnos jugoslovenskih nacija na pitanju koje je rešavalo sudbinu i budućnost svih naroda, na osnovnom pitanju revolucije, na pitanju vlasti.

Titova deviza bratstva i jedinstva duboko je u sebi sadržavala uzajamnu povezanost delova jugoslovenskih naroda u celini i ostvarivanju jugoslovenske revolucije kao celine.

Plima i oseka u toku jugoslovenske revolucije i oslobodilačkog ustanka u pojedinim delovima naše zemlje bili su u skladu sa objektivnom situacijom i odnosom snaga, revolucije i kontrarevolucije u Jugoslaviji, pa i izvan njenih granica, što je bilo logično i normalno uz postojanje jedne objektivne situacije tokom Drugog svetskog rata. Prema tome, logično je bilo u takvom uzajamno uslovljenom i povezanom procesu oslobodilačke borbe očekivati neravnomernosti u procesu ostvarivanja oslobodilačkog ustanka i revolucije. U toku Drugog svetskog rata odgovarao je takav revolucionarni poredak, koji se u jedinstvenom revolucionarnom procesu postavljao eksteritorijalno i koji je jugoslovensku državu, kao federativnu strukturu stvarao monolitno. Federalizam u Jugoslaviji je nastajao kao praksa koja je omogućavala zajedništvo samo potpuno ravnopravnih nacionalnosti u onome smislu, kako je Lenjin isticao, kao »savez jednakih«.

Individualna samostalnost i emancipacija nacije nije bila suprotstavljena zajedničkom interesu svih naroda Jugoslavije za stvaranje nove socijalističke jugoslovenske zajednice.

Bratstvo i jedinstvo, u toj, na prvi pogled jednostavnoj i »prostoju« paroli i revolucionarnoj funkciji, bio je sadržavan osnovni marksistički prilaz, smisao i pojava specifičnog puta jugoslovenske revolucije i njen karakter. Federativni sastav Jugoslavije u njenom nastojanju, bio je znači, oblik savezne države, u kojoj su definitivno brisane razlike i podele nacija na ugnjetačke i ugnjetene.

Uspostavljanje ravnopravnosti naroda i narodnosti u Jugoslaviji istovremeno je značilo i prevazilaženje protivurečnosti koje su odvajale narode na ugnjetačke i ugnjetene i suprotstavljale ih jedne drugima. Federacija je bila oblik organizovanja savezne države u kojoj

su definitivno brisane razlike između nacija kao vladajućih i onih nad kojim se vlada. Jugoslovenska revolucija je ujedinjavala narode Jugoslavije, pre svega, na jednom internacionalnom frontu. Borba kroz zajedništvo interesa svih nacionalnosti je doprinosila rešavanju nacionalnog pitanja.

Okupljanje naroda i narodnosti na paroli i platformi bratstva i jedinstva u federativni poredak Jugoslavije je vršeno kroz jedinstveni Narodnooslobodilački front, kao bazu i široku društveno-političku organizaciju.

Narodnooslobodilački front je okupljao sve rodoljubive mase koje su se dobrovoljno uključile u borbu za oslobođenje zemlje. Vođen od Komunističke partije Jugoslavije Narodnooslobodilački front je okupljao sve one koji nisu prihvatili okupaciju zemlje i koji su tražili nacionalno i socijalno oslobođenje. Zato je konstituisanje jugoslovenske federacije u osnovi vršeno kroz rešavanje nacionalnog pitanja. U takvim uslovima, kontrarevolucija je uporno nastojala da razbije širinu Narodnooslobodilačkog fronta i da koliko je moguće suzi revolucionarni front borbe uz stalno nastojanje da široke mase naroda izoluje od oslobodilačkog i pre svega, revolucionarnog pokreta. Zato su, nacionalne buržoazije, sve odreda, svojom propagandom vrlo uporno nastojale da Narodnooslobodilački pokret prikažu kao »komunistički«, kao »sovjetski«, »boljševički«, »jevrejski«. U toj propagandi, svesno, kontrarevolucionarna ideologija je stupila u dejstvo i u iskrivljenom svetlu prikazivala budućnost jugoslovenske države kao društvo koje »u redu stoji pred kazanom za hranu«, kao društvo koje, »ruši crkve«, »ubija popove«, »ruši porodicu«, itd. To je bila buržoaska interpretacija revolucije i revolucionarnog rešavanja nacionalnog pitanja. To je bio i klasni prilaz buržoazije nacionalnom pitanju.

U odnosu na Makedoniju, parola bratstva i jedinstva je rušila svaki pokušaj bilo koje hegemonističke organizacije, velikobugarske, velikosrpske, velikoalbanske ili neke druge, da makedonski narod i makedonski pokret izoluje od ostalih naroda Jugoslavije.

Možda više, nego u bilo kome delu Jugoslavije, parola bratstva i jedinstva je najviše značila za Makedoniju.

Sukobljena i okrenuta, s jedne strane, velikobugarskim hegemonistima i s druge strane, velikosrpskim i italijanskim hegemonistima i fašistima, snagama DN i vančo-mihajlovskim organizacijama, koje su nastojale da makedonski narod odvoje od drugih naroda Jugoslavije, a samim tim i od revolucije, na paroli bratstva i jedinstva, makedonski narod je gradio sa narodima Jugoslavije svoj revolucionarni sastav, silom i snagom svoga oružja.

Federativna zajednica jugoslovenskih naroda stvorena na bratstvu i jedinstvu, za makedonski narod je značila (kao i za sve narode Jugoslavije) dobrovoljno samoodređujuće uključivanje u federativni savez u kome je od samog nastanka jugoslovenske federacije postojalo i razvijano uzajamno poverenje među jugoslovenskim narodima, poverenje kao podloga i kapital budućeg života ujedinjenih bratskih naroda i narodnosti Jugoslavije.

Težnje za sticanjem nacionalne slobode, za život makedonske nacionalnosti, kao ne samo priznate, već i kao potpuno ravnopravne sa drugim narodima Jugoslavije, bio je jedan od odlučujućih faktora za tako masovno učešće makedonskog naroda u jugoslovenskoj revoluciji, i za pobedonosni ishod jugoslovenske revolucije.

Borba za nacionalno oslobođenje makedonskog naroda bila je jedan od potencijalnih snaga jugoslovenske revolucije. U takvoj plimi revolucionarnih odnosa u Makedoniji, bratstvo i jedinstvo je bilo princip koji je sadržavao osnovni smisao revolucionarnog pokreta u Makedoniji. Na taj način, socijalistička revolucija je zbližavala makedonski narod sa ostalim narodima Jugoslavije u zajedničkoj revoluciji, u zajedničkoj borbi za oslobođenje i u zajedničkoj borbi za rušenje bugarskog okupatorskog poretka i za rušenje svih okupatorskih poredaka u drugim delovima Jugoslavije, a za uspostavljanje istinske narodne vlasti makedonskog naroda i vlasti ostalih jugoslovenskih naroda.

Istorijska neminovnost stvaranja federacije u Jugoslaviji

Izgradnja društveno-političkog sistema i strukture buduće jugoslovenske države, bilo je jedno od osnovnih pitanja jugoslovenske revolucije i oslobodilačke borbe od samog njihovog početka.

Stvaranje nove Jugoslavije, kao unitarne ili kao federativne socijalističke države, bilo je, znači, pitanje od kojeg je zavisio ne samo posleratni razvitak jugoslovenskih naroda u novoj državi, nego je to bilo i pitanje karaktera i toka jugoslovenske revolucije, od kojeg je pitanja zavisio uspešan ishod jugoslovenske revolucije i od kojeg je pitanja zavisilo u prvom redu, rešavanje nacionalnog pitanja u Jugoslaviji.

U ostvarivanju revolucionarnog procesa, KPJ je pošla od činjenice da u Jugoslaviji postoji višenacionalni sastav stanovništva i da je nacionalno, kao nerešeno pitanje, kao ostatak bivšeg kapitalističkog poretka, bilo jedno od osnovnih pitanja revolucije. Zato se u rešavanju nacionalnog pitanja, svake od pojedinih nacionalnosti u Jugoslaviji, pošlo od toga, da se u buduće socijalističko društvo u ovoj zemlji, može graditi samo na federativnom principu, na principu potpune nacionalne ravnopravnosti, nacionalnog samoopredeljenja i na principu raspolaganja svake nacije samom sobom.

Izgradnja federativnog sistema u Jugoslaviji, nije bila nikakva ideja ad hoc, koja je bila rođena početkom revolucije. Izgradnja federativnog sistema u Jugoslaviji je bila sasvim jasna i unapred određena orijentacija i zadatak KPJ, koja je kao takva postojala još pre ustanka i revolucije, još od nastanka Komunističke partije Jugoslavije, a naročito posle njenog III Kongresa i V Zemaljske konferencije, sa kojim je programom KPJ ušla u tok revolucije.

Federacija u Jugoslaviji, prema tome, nije bila sama sebi cilj. Ona je bila jedna neminovna i realna potreba svih naroda Jugoslavije, kako za rešavanje pitanja vlasti, kao prvog pitanja revolucije, tako i za rešavanje nacionalnog pitanja, kao jednog od osnovnih pitanja re-

volucije. Federacija buduće jugoslovenske države, bila je vizija jugoslovenskog revolucionarnog poretka i kao jedina njegova alternativa i nezaobilazna pretpostavka.

Socijalistički poredak u Jugoslaviji, sigurno je, ne bi mogao pobediti, da u njegovu pobedu nije ugrađivana federativnost. Federacija u Jugoslaviji je bila osnovna i bitna pretpostavka za krajnji ishod revolucije.

Sa stanovišta takve istorijske nužnosti, za stvaranje federacije, jugoslovenska federacija se javljala kao fenomen nacionalne i socijalne složenosti i kao fenomen protivrečnosti postojećih društvenih odnosa.

Jugoslovenski federalizam se još u svom početku, još u nastanku revolucije pojavio kao višenacionalan. U sklopu te višenacionalnosti, bio je prisutan i problem i položaj kako naroda, tako i narodnosti u Jugoslaviji, odnosno položaj nacionalnih i narodnosnih grupa. Federalizam je u Jugoslaviji, kako je istakao prof. dr Jovan Đorđević (»u sebi sadržavao kako elemente geografsko-političke nužnosti, tako i društveno-ekonomske i kulturne raznolikosti«).

Stvaranje jugoslovenske federacije za jugoslovensku revoluciju je bila stvarnost od koje je moralo da se pođe, stvarnost, koja se ogledala u tome, da u Jugoslaviji živi višenacionalna struktura, da u njoj postoji više etničkih zajednica koje nisu bile samo prost skup nacionalnog pluralizma, već je to bila takva višeetnička zajednica, koja se izražavala i kao odnos jednog dubokog društveno-političkog, sociološkog i socijalno-psihološkog pluralizma, koji je u sebi sadržavao i izražavao protivrečnosti, kako klasnog, tako i nacionalnog karaktera.

Nastanak jugoslovenske federacije, izražavan na nacionalnom i klasnom pitanju, kao na opštem obliku konstituisanja jugoslovenskih naroda, značio je konstituisanje u saveznu-federativnu državu.

U svetlu jedne takve istorijske nužnosti i potrebe stvaranja jugoslovenske države, nužno se postavio čitav niz pitanja, principa i problema u sveukupnosti izgradnje fenomena federalizma, koji je u sebi sadržavao i ispunjavao karakter i suštinu jugoslovenske revolucije, kao uslova nastanka i izgradnje nove države.

Na takvom fundamentu jugoslovenske federacije, nužno se postavilo više pitanja bez čijeg se poznavanja ne mogu shvatiti specifični — originerni oblici u nastajanju jugoslovenske Federacije. Tu pre svega dolazi pitanje Federacije, kao saveza malih naroda za odbranu od velikih, hegemonističkih i imperijalističkih snaga, pitanje Narodnooslobodilačkog fronta, kao široke društveno-političke baze, na kome i u okviru kojeg i preko kojeg je ostvaren koncept bratstva i jedinstva i preko kojeg je ostvareno prevazilaženje nacionalnih protivrečnosti, nacionalne mržnje i suprotstavljanje naroda narodu. To je zatim, pitanje originernog i specifičnog oblika ratnog federalizma u kome je izgrađen i ostvaren revolucionarni poredak Jugoslavije.

To je zatim pitanje federacije, kao oblika ujedinjavanja naroda protiv svake tendencije nacionalizma, razdora i šovinizma među na-

rodima. Ovde, svakako, kao suština pitanja nastanka jugoslovenske federacije dolazi i pitanje klasne funkcije jugoslovenske federacije.

U skladu sa svim napred iznetim pitanjima i aspektima jugoslovenskog federalizma, samo se po sebi ističe i pitanje Makedonije, u sastavu jugoslovenske Federacije.

Revolucionarni poredak kao federativni poredak

Specifičnost jugoslovenske revolucije, kao jedinstvenog fenomena u rešavanju klasnog pitanja i nacionalnog pitanja izrazilo je revolucionarni poredak u Jugoslaviji od samog njegovog nastanka na federativnom principu.

U procesu nastajanja i razvitka jugoslovenske revolucije i oslobodilačkog ustanka na revolucionarnoj devizi i platformi bratstva i jedinstva, prevazilažen je nacionalistički i izolacionistički okvir ove borbe, koji je izražavao ne samo ujedinjene snage malih jugoslovenskih naroda, nego je taj proces značio i začetak izgradnje nove Jugoslavije na federativnom principu.

Dok kontrarevolucija u klasnoj borbi, u borbi protiv socijalističke revolucije nastupa nacionalistički i šovinistički, sa platforme zaštite »nacionalnih interesa« uz glorifikaciju jedne nacije i podstrekanja te nacije protiv drugih nacija, revolucionarni poredak socijalističke revolucije u Jugoslaviji i Narodnooslobodilačke borbe, primenjujući stvaralački marksizam, polazi od platforme internacionalizma, za ujedinjavanje jugoslovenskih naroda u borbi za novu vlast i istovremeno u borbi za isterivanje svih okupatora.

Radnička klasa Jugoslavije sa Komunističkom partijom na čelu i sa svima drugim radnim i rodoljubivim masama Jugoslavije se nije zatvarala nacionalistički autonomistički. Revolucionarni proces vođen od Komunističke partije Jugoslavije, nije značio stvaranje nacionalnih armija svakog pojedinog naroda Jugoslavije vezanih za »svoj korez« i za granice »svoje nacije«. Nosioci klasne i oslobodilačke borbe i revolucije u Jugoslaviji ujedinjavaju se na klasnim pozicijama, ali i na pozicijama oslobodilačke borbe i oni se ujedinjavaju i na pozicijama njihovog nacionalnog oslobođenja u jedinstveni federativni oslobodilački front.

Socijalistička revolucija u korist svih jugoslovenskih naroda prevazilazila je nacionalističke i separatističke pozicije sa stanovišta borbe protiv svakog zatvaranja i parcelizacije oružane borbe u nacionalnim okvirima u kojoj bi borbi svaki narod Jugoslavije zasebno organizovao borbu protiv okupatora odvojeno i nezavisno od ostalih naroda. Nacionalistička i separatistička platforma oružane borbe išla bi samo na ruku kontrarevoluciji. Organizovana kontrarevolucija lakše bi mogla da unosi nepoverenje u izdelfen i iscepan otpor i borbu protiv nje, nego li onda kada je ona ujedinjena i povezana. Fetišizacija i ideologizacija oslobodilačke borbe svake nacije posebno i odvojeno u toku revolucije krile bi u sebi potencijalnu opasnost dok se klasna borba za vlast podredi samo »nacionalnim« interesima, čime bi se gubio smisao socijalističke revolucije. Nacionalni problem i na-

cionalni odnosi u Jugoslaviji u procesu revolucije se pri tome nisu mogli braniti nacionalistički. Naprotiv, internacionalistički prilaz nacionalnom pitanju u toku jugoslovenske revolucije bio je ne samo proklamovan, nego i ostvarivan, pre svega kao solidarnost radničke klase i svih naroda i narodnosti u Jugoslaviji, pa i van njenih granica. Rešavanjem nacionalnog pitanja se, prema tome, u jugoslovenskoj revoluciji nije moglo ostvariti na separatistički način. Zajedništvo na principu internacionalizma, solidarnosti naroda u revolucionarnom pokretu bili su preduslov za oslobođenje i ravnopravnost svih naroda i narodnosti u Jugoslaviji.

Uslovi i potrebe revolucije u zajedničkoj borbi za vlast nalagali su da se vojnički — strateški i taktički potezi i aktivnosti revolucije »sele« iz jednog u drugi deo Jugoslavije, da se vojnički-oslobodilački i revolucionarni sastav i poredak naoružanog naroda, u skladu sa interesima i potrebama revolucije, prebacuje iz jednog dela u drugi deo Jugoslavije, iz jedne pokrajine u drugu pokrajinu. Seoba borbe i fronta u toku oslobodilačkog rata i revolucije izražavala je federativni karakter i fenomen jugoslovenskog revolucionarnog poretka i jugoslovenskog revolucionarnog federalizma. Jugoslavija je prema tome, bila jedno jedinstveno poprište revolucionarne borbe, organizovano i usmeravano od Komunističke partije Jugoslavije, koja je vodila revoluciju kao jugoslovenski pokret, u kome se revolucionarni poredak jedne nacionalnosti u skladu sa potrebama ustanka i revolucije u jednom trenutku oslobodilačke borbe i revolucije borio i na teritoriji druge nacionalnosti, u kome se revolucionarni pokret ostvarivao internacionalistički i federalistički.

Za socijalističku revoluciju u Jugoslaviji i za njen poredak nije bilo bitno da li pojedinac koji se dobrovoljno priključio, pripada ovoj ili onoj nacionalnosti, već je bilo bitno, kakav je njegov odnos prema revoluciji, odnosno prema oslobodilačkoj borbi. Kako se on klasno i politički opredeljivao u borbi za oslobođenje zemlje i u revolucionarnoj borbi za vlast.

Jugoslovenska savezna država je stvarana u toku revolucije, na osnovu jednog novog odnosa između naroda, jednog revolucionarnog poretka koji se u revoluciji konstituisao u federativnu strukturu i u federativni poredak, budući da je i sama revolucija izražavala svoj federativni karakter.

Čin oformljenja Jugoslavije kao federativne zajednice ravnopravnih jugoslovenskih naroda, bio je, istina, izražen na Drugom zasedanju AVNOJ-a 1943. godine. Međutim, Jugoslavija kao savezna država stvarana je od samog početka borbe u stvarnim i životvornim odnosima oslobodilačkog rata i revolucije, čija je revolucionarna snaga imala federativni sadržaj, i čiji je tok imao federativne elemente i izražavao federativni smisao.

Istorijski razvitak Jugoslavije je pokazao i potvrdio, da se jedan demokratski proces višenacionalne zajednice ne bi mogao zamisliti bez federacije.

Borba za prevazilaženje nacionalističkih orijentacija i za uklanjanje protivurečnosti između nacija u okviru federativne strukture društva, nije značila da se je federacija uspostavljala i ostvarivala kao

negacija višenacionalnosti u Jugoslaviji. Naprotiv, Federacija je omogućila maksimalnu emancipaciju nacija, posebno onih nacija koje su u saveznoj državi dobile svoje mesto i svoje pravo, kakvo je mesto i pravo dobila i makedonska nacija.

Revolucionarni poredak građen na federativnom principu je ostvarivao zadatak i premisu revolucije na taj način, što se svaki narod u Jugoslaviji borio za svoje oslobođenje i za uspostavljanje vlasti na teritoriji svoje zemlje, svoje pokrajine, ali, istovremeno, revolucionarni poredak je vodio i borbu i za rešavanje pitanja vlasti i nacionalnog pitanja i oslobođenja svakog naroda Jugoslavije. Revolucionarni poredak kao poredak federativne strukture, revolucionarnu i oslobodilačku borbu ostvarivao je kao borbu svih naroda za oslobođenje svoje i ostalih naroda Jugoslavije. Oslobođenje svoga naroda je, znači, bilo uslovljeno oslobođenjem drugih naroda u Jugoslaviji. To je bio uslov federativnog revolucionarnog poretka koji je prevazilazio protivurečne odnose stare jugoslovenske strukture i države i isto tako i odnose okupatorskog poretka u Jugoslaviji, koji je radio na razjedinjavanju jugoslovenskih naroda.

Samoopredeljenje makedonskog naroda za slobodnu Makedoniju u sastavu Jugoslavije

S pravom na samoopredeljenje kroz socijalističku revoluciju i narodnooslobodilačku borbu u Jugoslaviji, makedonski narod je imao da se definitivno odluči o budućem rastu državne strukture posle završene revolucije.

Karakter revolucionarne borbe u Jugoslaviji i ostvarivanje samoopredeljenja u revolucionarnim uslovima činjenicom učešća u oslobodilačkoj borbi i revoluciji, borbom protiv bugarskog okupatora, neprihvatanjem stavova Bugarske radničke partije (komunista), koja je osporavala makedonsku nacionalnu pripadnost makedonskom narodu, kao i borbom protiv ostalih velikosrpskih, velikoalbanskih i drugih buržoaskih i fašističkih snaga, već na početku ustanka u Makedoniji, bio je jasno trasiran put izgradnje makedonske državnosti. U uslovima kada je makedonski narod bio u situaciji državne podeľjenosti, kada su se pored Vardarske Makedonije u Jugoslaviji dva druga dela makedonskog naroda nalazila i to, jedan u Pirinskoj Makedoniji, u sastavu bugarske države, i u partijskoj nadležnosti Bugarske radničke partije (komunista), i treći deo makedonskog naroda u Egejskoj Makedoniji (u Grčkoj), realni izgledi u procesu jugoslovenske revolucije, i pored napora KPJ da se makedonski narod ujedini, nisu postojali.

Tri različita gledanja na makedonsko pitanje, tri državne strukture i tri različita pokreta sa različitim gledištima na makedonsku naciju, koja su bila različita po suštinskom — nacionalnom pitanju, postojanja ili nepostojanja makedonske nacionalnosti, nisu omogućavala ostvarenje davnašnjih težnji celokupnog makedonskog naroda za njegovo ujedinjenje u jednu državu.

KPJ, koja je u toku gotovo celog oslobodilačkog rata i revolucije bila u sukobu sa Bugarskom radničkom partijom (komunista) na

makedonskom pitanju, na pitanju oružane i revolucionarne borbe u Makedoniji i na pitanju partijske teritorijalne nadležnosti, mogla je da ostvaruje program oslobodilačke borbe i revolucije samo u Vardarskoj Makedoniji, znači, samo na teritoriji Jugoslavije.

U odnosu na oslobodilački pokret makedonskog naroda u Pirinskoj i Egejskoj Makedoniji KPJ je bila u poziciji da je taj pokret pomagala i činila sve moguće napore da mu pomogne u pravilnoj orijentaciji.

Makedonski narod u Vardarskoj Makedoniji učestvuje u jugoslovenskoj revoluciji u takvim uslovima u kojima su njegovi istorijski interesi bili vezani za KPJ, koja je od tri komunističke partije (KPJ, Bugarska radnička partija, i Komunistička partija Grčke) jedina priznavala postojanje makedonske nacije.

Narod Vardarske Makedonije poučen istorijskim iskustvom uverio se da odbrana njegove slobode i njegovog suvereniteta može biti trajna samo u zajedničkoj borbi sa ostalim narodima Jugoslavije i pod rukovodstvom Komunističke partije Jugoslavije.

Ulazeći u revoluciju zajedno sa ostalim narodima Jugoslavije, makedonski narod se već opredelio za federativni sastav buduće jugoslovenske države. Njegovo učešće u revolucionarnoj borbi je bio faktički čin njegovog samoopredeljenja. AVNOJ i ASNOM kasnije su bili samo potvrda toga ostvarenog čina. Taj čin je značio da makedonski narod u Vardarskoj Makedoniji, stvara svoju slobodu, svoju nacionalnu i samostalnu državu, ali ne odvojeno od ostalih jugoslovenskih naroda. Makedonski narod u Vardarskoj Makedoniji se ujedinjuje u jednu saveznu — federativnu i socijalističku državu, koja je značila i ujedinjavanje malih za odbranu od velikih. To je značilo ujedinjavanje malih jugoslovenskih naroda u jednu zajedničku federativnu državu koja je stvorena zajednički, oslobodilačkim i revolucionarnim aktom svih tih malih naroda, koji su u različitim situacijama i istorijskim iskušenjima, neko duže, a neko kraće vreme, bili plen velikih sila.

Smisao jugoslovenskog federalizma još u njegovom nastajanju kroz revoluciju je značio ujedinjavanje malih za osvajanje njihove slobode i nezavisnosti, ali, to je značilo i ujedinjavanje malih u federativni status za očuvanje te stečene nezavisnosti i slobode.

Jugoslovenska revolucija je svojom praksom još jedanput potvrdila osnovni smisao istorijskog procesa nastanka federacije, kao interes i kao bezbednost malih naroda, da samo ujedinjeni mogu stvarati i zajednički braniti svoju slobodu od velikih sila. Prema tome, jugoslovenska federativna zajednica je nastajala u procesu socijalističke revolucije na osnovu dobrovoljnog sporazuma svih njenih naroda, na principu samopredeljenja, koji su u jugoslovenskoj federativnoj državi našli svoj zajednički interes i u kojoj su jedino bili u stanju da nađu uslove za bezbednost svoga nacionalnog suvereniteta i teritorijalnog integriteta.

Stvaranjem savezne države, kao federacije malih naroda Jugoslavije za zaštitu od eventualnog napada velikih, značio je i iskustvo svih malih naroda da razjedinjeni, usamljeni i isparcelisani u okviru svojih malih granica, mogu da postanu brzo i lako plen svake veće sile.

Osnovni interes ujedinjenja u saveznu državu, odnosno državu na federativnom principu nije se iscrpljivalo samo nacionalnom i teritorijalnom emancipacijom. Nacionalno oslobođenje i nacionalna emancipacija podrazumevala je i promenu klasnih odnosa u strukturi novoga društva i buduće države.

Rezultat rešavanja teritorijalnog integriteta i nacionalnog pitanja makedonskog naroda kroz jugoslovesku revoluciju bilo je formiranje nezavisne i samostalne federativne makedonske države u sastavu Federativne Jugoslavije.

Jugoslovenski narodi su se udruživali u Federaciju, ne samo radi opstanka i egzistencije, nego i da bi u takvoj zajednici imali svoju samostalnost, svoj slobodan život i razvitak, da bi se svaka nacionalnost slobodno mogla ostvarivati.

Političko rešenje makedonskog nacionalnog pitanja je svoj puni izraz dobilo u ustavnoj i političkoj funkciji, u odlukama AVNOJ-a koje su garantovale nacionalnu i političku ravnopravnost, kako makedonskom, tako i svakom drugom narodu Jugoslavije.

Odluke AVNOJ-a za makedonski narod su značile život u jugoslovenskoj federativnoj zajednici na osnovi punog teritorijalnog integriteta, nacionalnog suvereniteta, potpune ravnopravnosti sa svim narodima Jugoslavije, sa pravom na razvitak makedonske kulture, sa pravom na slobodu zбора i slobodu dogovora, kao i sa drugim slobodama i pravima.

Iskoristivši svoje pravo na samoopredeljenje, koje je podrazumevalo pravo makedonskog naroda na otcepljenje do ujedinjenja, Makedonija se nije izolovala, ona se nije zatvarala i odvajala od ostalih naroda Jugoslavije. Kao buduća socijalistička republika u SFRJ, ona nije bila samo zajednica po sebi i za sebe. Makedonija je od samog početka bila konstitutivni deo jugoslovenskog revolucionarnog poretka i isto tako konstitutivni deo jugoslovenske federacije, bez koje, jugoslovenska federacija ne bi postojala.

Makedonska republika u SFRJ je nezavisna i samostalna zajednica u kojoj je konstituisan život naroda i narodnosti koji žive u Makedoniji. Ona kao Socijalistička Republika, pored makedonske, kao najbrojnije nacionalnosti obuhvata i tursku i albansku narodnost, kao potpuno ravnopravne narodnosti u Makedoniji i Jugoslaviji.

Ocenjujući značaj borbe makedonskog naroda za nacionalno oslobođenje, sa interesima radničke klase, profesor skopskog univerziteta Aleksandar Hristov piše: »Makedonski narod je u ovom periodu svoje borbe za nacionalno oslobođenje našao u narodima Jugoslavije svoje prirodne saveznike. Sa povezivanjem svojih interesa sa interesima radničke klase, borba makedonskog naroda za nacionalno oslobođenje dobija i novu društveno-političku suštinu. Na ovoj osnovi javljaju se i novi odnosi unutar revolucionarnog pokreta makedonskog naroda, a sama oslobodilačka ideja dobija u homogenosti i unutrašnjem jedinstvu nacije u celini«¹⁾.

¹⁾ Dr Aleksandar Hristov, »Federalizam kao osnovni oblik makedonske državnosti (1893 — 1945. god.)« — »Federalizam i nacionalno pitanje« Zbornik radova, izdanje »Saveza udruženja za političke nauke Jugoslavije«, Beograd 1971., str. 246.

*Socijalistička revolucija u Jugoslaviji bila je odlučujući i konačan čin
samoopredeljenja makedonskog naroda*

Avnoj i makedonsko pitanje

Izgradnja narodne vlasti u Jugoslaviji, preko Narodnooslobodilačkog odbora, u stvari, je značila postepeno nastajanje nove jugoslovenske države. Rušenje stare vlasti, vlasti okupatora i njegovih saveznika je istovremeno označavalo i proces rastajanja nove revolucionarne vlasti i nove jugoslovenske države.

Nova revolucionarna vlast je stvarana iz naroda, iz društvenog bića, najpre kao nenaoružane celine u selima, mestima van gradskih naselja, da bi se vremenom u skladu sa razvitkom revolucionarnog procesa ona sve više razvijala i širila na veće teritorijalne celine — opštine — srezove — okruge, pa sve do stvaranja zemaljskih veća i AVNOJ-a, kao najvišeg narodnooslobodilačkog odbora Jugoslavije.

Stvaranje jugoslovenske države ogledalo se u de facto stvorenoj vlasti. Nova, revolucionarna vlast, ostvarena kroz NOO širom Jugoslavije je nastajala kroz sukob sa starom vlašću, kroz revolucionarnu borbu svih naroda Jugoslavije protiv okupatorskog poretka, odnosno kroz borbu revolucije protiv kontrarevolucije. Nova narodna vlast u Jugoslaviji je označavala suštinsku promenu društvenih odnosa u zemlji u toku Drugog svetskog rata.

Ona je označavala jedan faktički čin — čin stvaranja socijalističke države. Taj faktički čin zaokružene strukture i izgradnje narodne revolucionarne vlasti svoju završnicu je dobio u AVNOJ-u, kao najvišem organu vlasti, odnosno najvišem narodnooslobodilačkom odboru.

AVNOJ je istina bio narodno predstavništvo, koje je donelo odluke ustavno-pravnog karaktera i time je i pravno označilo postojanje nove Jugoslavije. Ali, AVNOJ je pre svega značio potvrdu pre toga već stvorenog faktičkog čina i faktičkog stanja. To stanje je značilo da je u Jugoslaviji uspostavljena vlast radničke klase i ostalih radnih masa pod rukovodstvom Komunističke partije Jugoslavije. Odluke AVNOJ-a su zato bile potvrda toga već stvorenog faktičkog čina — uspostavljenih narodno-oslobodilačkih odbora u Jugoslaviji, na okupiranoj, oslobođenoj i poluoslobođenoj teritoriji. AVNOJ je bio istovremeno i jedan konstitutivni skup i čin nacionalnih delegacija. On je značio istovremeno i jedno zastupništvo i delegatstvo svih naroda i narodnosti u Jugoslaviji, koji su došli da izraze volju za rešenje nacionalnog pitanja svojih naroda i narodnosti da se Jugoslavija konstituiše kao socijalistička država, na federativnom principu, kao socijalistička zajednica, čime bi se u osnovi na revolucionaran način moglo da reši nacionalno pitanje i nacionalna ravnopravnost svih naroda i narodnosti u Jugoslaviji.

Odluke AVNOJ-a su za konačno rešenje pitanja Vardarske Makedonije bile odlučujuće. One su, izražavajući pravo svakog naroda na samoopredeljenje, uključujući pravo na otcepljenje i ujedinjenje sa drugim narodima, bile izraz bratstva i jedinstva svih naroda Jugoslavije.

U skladu sa tako izraženom voljom jugoslovenskih naroda 29. novembra 1943. godine AVNOJ je doneo odluku:

»1. Narodi Jugoslavije nikada nisu priznali i ne priznaju komadanje Jugoslavije sa strane fašističkih imperijalista i dokazali su, u zajedničkoj oružanoj borbi, svoju čvrstu volju da ostanu i dalje ujedinjeni u Jugoslaviji.

2. Da bi se ostvario princip suverenosti naroda Jugoslavije, da bi Jugoslavija predstavljala istinsku domovinu svih svojih naroda i da nikada više ne bi dominirale bilo koje hegemonističke klike, Jugoslavija se izgrađuje i izgradiće se na federativnom principu, koji će osigurati punu ravnopravnost Srba, Hrvata, Slovenaca, Makedonaca i Crnogoraca, odnosno Srbije, Hrvatske, Slovenije, Makedonije, Crne Gore i Bosne i Hercegovine.

3. U skladu sa takvom federativnom izgradnjom Jugoslavije, koja se temelji na najpunijim demokratskim pravima, jeste činjenica da već sada u vreme Narodnooslobodilačkog rata, osnovne organe narodne vlasti kod pojedinih naroda Jugoslavije, predstavljaju narodnooslobodilački odbori i zemaljska antifašistička veća narodnog oslobođenja (Glavni narodno-oslobodilački odbor Srbije, Zemaljsko antifašističko veće narodnog oslobođenja Hrvatske, Slovenački narodno-oslobodilački odbor, Zemaljsko antifašističko veće narodnog oslobođenja Crne Gore i Boke, Zemaljsko antifašističko veće narodnog oslobođenja Sandžaka, Inicijativni organ za Zemaljsko antifašističko veće narodnog oslobođenja Makedonije) i da je Antifašističko veće narodnog oslobođenja Jugoslavije vrhovno, zakonodavno i izvršno predstavničko telo naroda Jugoslavije i vrhovni predstavnik suvereniteta naroda i države Jugoslavije, kao celine.

4. Nacionalnim manjinama u Jugoslaviji osiguraće se sva nacionalna prava.

5. Ova odluka stupa odmah na snagu.

29. novembra 1943. god.
u Jajcu

ANTIFASISTIČKO VEĆE
NARODNOG OSLOBOĐENJA
JUGOSLAVIJE

SEKRETAR,
Rodoljub Čolaković, s. r.

PREDSEDNIK
Dr Ivan Ribar, s. r.

Odlukom Drugog zasedanja AVNOJ-a je bilo jasno i izričito istaknuto da narodi Jugoslavije ne priznaju nikakvo komadanje Jugoslavije od strane fašističkih imperijalista, jer su svi ovi narodi izrazili u svoju korist i u svome interesu svoju čvrstu volju i dalje ostanu ujedinjeni u Jugoslaviji.

Ova 1. Odluka AVNOJ-a od 29. novembra 1943. godine u odnosu na Makedoniju je značila da se bugarska okupacija izvršena od strane fašističke Bugarske, smatra okupacijom od strane fašističkih imperijalista. Ali, neprihvatanje komadanja Jugoslavije, kao izraz čvrste volje da narodi Jugoslavije i dalje ostanu ujedinjeni u jugoslovenskoj državi, značilo je da makedonski narod nije prihvatio priključenje

Makedonije bugarskoj državi, ni u kakvoj drugoj kombinaciji, pa ni u kombinaciji za koje je rešenje bio CK Bugarske radničke partije (komunista).

AVNOJ, kao vrhovno i zakonodavno telo naroda Jugoslavije je konačno utvrdio preko izabranih delegata makedonskog naroda, kao i preko delegata ostalih naroda Jugoslavije, da Makedonija ostaje u sastavu Federativne Jugoslavije. Makedonija je tako i faktom i činom ostvarene vlasti kroz narodnooslobodilačke odbore i ustavno-pravnom odlukom AVNOJ-a od 29. 11. 1943. godine ušla u sastav jugoslovenske Federacije.

Asnom je postavio temelje makedonskoj federalnoj državi u Jugoslaviji

»Činjenica da se održava prvi put, posle dugih vekova robovanja makedonskog naroda, zasedanje slobodnog makedonskog sobranja na kome će te Vi, izaslanici makedonskog naroda, slobodno odlučivati o sudbini svoga naroda je istorijski događaj ne samo za makedonski, nego i za sve narode u Jugoslaviji«¹⁾).

T I T O

Prvo zasedanje Antifašističkog sobranja narodnog oslobođenja Makedonije održano sedam meseci posle istorijskog Drugog zasedanja AVNOJ-a (2. avgusta 1944. godine) u manastiru Prohoru Pčinjskom, predstavlja jedan od najkuprnijih istorijskih događaja u istoriji makedonskog naroda.

Prvo zasedanje ASNOM-a je došlo posle trogodišnje borbe makedonskog naroda protiv bugarskog okupatora i protiv svih drugih velikosrpskih i velikobugarskih hegemonista i drugih hegemonističkih snaga, koje su makedonski narod htele da bace u novo ropstvo. Prvo zasedanje ASNOM-a došlo je posle stvaranja partizanskih odreda i Narodnooslobodilačke vojske Makedonije i posle teških borbi koje je naoružani narod Makedonije vodio protiv bugarske fašističke i okupatorske vojske i policije i drugih organa bugarske okupatorske vlasti. Ono je došlo posle trogodišnje borbe makedonskog naroda za oslobođenje zemlje i isterivanje bugarskog okupatora iz Makedonije, kada je makedonski narod već nosio političku i moralnu pobedu nad bugarskim okupatorskim poretkom i kada je znatan deo Vardarske Makedonije bio potpuno oslobođen.

To je bilo vreme kada je u Makedoniji, kao i u ostalim delovima Jugoslavije bila uspostavljena narodna vlast, vlast narodnooslobodilačkog odbora.

¹⁾ Pozdravni telegram Predsednika Nacionalnog komiteta narednog oslobođenja Jugoslavije Maršala Tita, Prvom Antifašističkom sobranju narodnog oslobođenja Makedonije od 2. avgusta 1944. godine.

Političko stanje u Makedoniji, krajem jula i početkom avgusta 1944. godine, bilo je jasno. Makedonski narod je svojom oružanom borbom i učešćem u revoluciji nedvosmisleno ostvario svoje samoopredeljenje, koje je značilo, da narod Makedonije ne prihvata bugarsku okupaciju i da ne prihvata nikakve kombinacije za njegovo priključenje bugarskoj državi.

Cilj samoopredeljenja, prema tome, bio je izvršen u činu učešća makedonskog naroda u rušenju bugarskog okupatora i u stvaranju narodne vlasti — narodnooslobodilačkih odbora od strane predstavnika makedonskog naroda kao osnove i kao fakta stvaranja makedonske države.

Proces nastajanja i stvaranja makedonske države u okviru jugoslovenske revolucije je išao kroz oslobodilačku borbu i revoluciju makedonskog naroda sa ostalim jugoslovenskim narodima. On je u stvari započet još 1941. godine i svaki revolucionarni akt i dejstvo koje je makedonski narod činio, imao je za cilj rušenje bugarskog poretka, što je značilo istovremeno i akt stvaranja nove države.

Makedonska država je stvarana kroz revolucionarnu borbu, kroz socijalističku revoluciju. Ona je još pre ASNOM-a bila faktički čin postojanja narodne vlasti makedonskog naroda, znači oslobodilačke i revolucionarne borbe. Taj faktički čin preko narodnooslobodilačkih odbora stvorene narodne vlasti, narodne vojske i politički ujedinjenog makedonskog naroda kroz Narodno-oslobodilački front, Prvim zasjedanjem ASNOM-a trebalo je da dobije svoj puni i definitivni državno-pravni i društveno-politički zaokruženi izraz. Taj čin je, u stvari, označavao ostvarenje ciljeva Ilindenskog ustanka makedonskog naroda.

Prvo zasjedanje ASNOM-a je bila potvrda stvorenog. Ali, Prvo zasjedanje ASNOM-a je označavalo i pespektivu budućeg razvitka Makedonije kao federalne jedinice u sastavu Federativne Jugoslavije. U skladu s tim, donoseći značajne odluke na svom Prvom zasjedanju, ASNOM je uputio sledeći proglas:

»Drugog avgusta 1944. godine, na Ilinden, sazvano je Prvo isto-rijsko Antifašističko sobranje narodnog oslobođenja Makedonije — ASNOM. 122 punopravna predstavnika sinova i kćeri makedonskog naroda, oprobani kroz muke i iskušenja Narodnooslobodilačke borbe, okupljeni na svome Prvom zasjedanju u manastiru »Sv. Prohor Pčinjski«, u prisustvu delegata Vrhovnog štaba i Maršala Tita, vojnih savezničkih misija i Glavnog štaba Srbije, izrazili su suverenu volju svoga naroda i doneli su sledeće odluke:

1. Makedonija se proglašava za federalnu državu u novoj Demokratskoj Federativnoj Jugoslaviji.

2. Antifašističko sobranje narodnog oslobođenja Makedonije se konstituiše u vrhovno-zakonodavno i izvršno predstavništvo makedonske federalne države.

3. Donosi se Deklaracija kojom se garantuje sloboda i ravnopravnost svakom građaninu Makedonije, bez razlike na veru, nacionalnost i političku pripadnost; pravo svakog građanina i građanke iznad 18 godina da bira i bude biran; sloboda savesti i veroispovesti; pravo na besplatnu prosvetu itd.

4. Formira se Prezidijum ASNOM-a sa funkcijama narodne vlade makedonske federalne države.

5. Makedonski narodni jezik uvodi se kao službeni jezik.

6. Ilinden, 2. avgust, PROGLAŠAVA se za narodni i državni praznik Makedonije.

7. Formira se Komisija za ispitivanje ratnih zločina, koji su izvršili okupatori i njihove sluge.

8. Formira se Komisija za izradu zakonskih projekata Makedonske federalne države.

9. Izabrano je 40 predstavnika makedonskog naroda za Antifašističko veće narodnog oslobođenja Jugoslavije i njegov Prezidijum¹⁾.

Istorijske odluke Prvo zasjedanja ASNOM-a, značile su najveću tekovinu u istoriji borbe makedonskog naroda. One su značile nacionalno oslobođenje naroda Vardarske Makedonije, ali su one značile i socijalno i klasno oslobođenje makedonskog naroda, od buržoaske vlasti.

Prvo zasjedanje ASNOM-a je i pravno i politički značilo izražavanje suverene volje makedonskog naroda na pravo na samoopredeljenje. Ono je značilo pravo makedonskog naroda da stvori svoju državu. ASNOM je još u vreme kada se fašistička Bugarska, kao Hitlerov saveznik sa svojom vojskom i policijom svim silama naslanjala da po svaku cenu održi vlast u Makedoniji, bio proglašen za zakonodavno i izvršno telo makedonske federativne države. ASNOM je bio stvoren, odnosno održan i time proglašena Federalna Makedonija u sastavu Federativne Jugoslavije kada je u Bugarskoj, bila još uvek, čvrsta fašistička vlast.

To je bio čin izgradnje pravnog sistema u Makedoniji, na čijoj su teritoriji važili zakoni federalne makedonske države i zakoni Federativne demokratske Jugoslavije.

Odlukama Prvog zasjedanja ASNOM-a bilo je rešeno nacionalno pitanje u Makedoniji, na temelju odluka Drugog zasjedanja AVNOJ-a. Bila su zagarantovana ustavna prava makedonskom narodu.

Ta osnovna politička prava i slobode odlukama ASNOM-a izražena su kao ustavna prava građana u Deklaraciji ASNOM-a o osnovnim pravima građana Demokratske Makedonije.

To su bil sledeća proklamovana prava i slobode:

1. Svi građani federalne Makedonske države su jednaki i ravnopravni pred zakonima, bez obzira na njihovu narodnost, pol, rasu i veroispovest.

2. Nacionalnim manjinama Makedonije, osiguravaju se sva prava na slobodan nacionalni život.

3. Svakom građaninu je zagarantovana sigurnost ličnosti i imovine, zagarantovano je pravo svojine i privatne inicijative u privrednom životu.

4. Svakom građaninu je zagarantovana sloboda veroispovesti i sloboda savesti.

¹⁾ Proglas Prvog zasjedanja ASNOM-a od 2. avgusta 1944. godine.

5. Svima građanima se garantuje sloboda govora, štampe, zborna, dogovora i sloboda udruživanja.

6. Izborna prava Demokratske Makedonije, vrše birači tajnim glasanjem na osnovu opšteg, jednakog, neposrednog i ličnog izbornog prava.

7. Pravo da biraju i da budu birani u sva izborna tela u narodnoj vlasti ima svaki građanin i svaka građanka, koji su navršili 18 godina, ako nisu optuženi za neki prestup.

Dok traje Narodno-oslobodilački rat, po Odluci ASNOM-a, može se odstupati od principa tajnog i neposrednog glasanja.

Maloumna lica, kao i lica koja su otpuštena u interesu nacionalnog Narodnooslobodilačkog rata, lišavaju se prava po tački 5. i 6. ove Deklaracije.

8. Dužnost je i čast svakog za oružje sposobnog građanina, bez razlike na narodnost i veru da učestvuje kao vojnik u redovima NOV-e i partizanskih odreda.

9. Zabranjuje se i svaka fašistička i profašistička delatnost, jer je protiv slobode i nezavisnosti bratske zajednice naroda Jugoslavije.

10. Svakom građaninu je zagarantovano pravo žalbe protiv rešenja organa vlasti, na način predviđen u zakonu. Svaki građanin ima pravo molbe i žalbe kod svih državnih vlasti.

11. Narodna vlast se stara da suzbije nepismenost i da podigne narodnu kulturu, kao i da osigura besplatnu prosvetu.

U MANASTIRU »SV. PROHOR PČINJSKI«
NA ILINDEN 2. AVGUSTA 1944. GODINE

NARODNOG OSLOBOĐENJA MAKEDONIJE
ANTIFAŠISTIČKO SOBRANJE

Dr DIMITRIJE KULIĆ,
professor

— Summery —

The formation of the new Yugoslav state, as a unitarian or as a federative socialist country was such a question on which first of all depended the successful result of the Yugoslav revolution and in connection with it, on which question depended the solution of the Macedonian national question in Yugoslavia.

The building of the federal system in Yugoslavia was completely clear beforehand defined orientation, the line of struggle and the task of the Communist party of Yugoslavia since its formation.

Federation in Yugoslavia was an unavoidable and a real need of all the peoples of Yugoslavia as for the decision of the question of the government, as the first question of revolution, as well as for the solving of the national question as one of the essential questions of the revolution.

The federation of the future Yugoslav country was the vision of the Yugoslav revolutionary order and as its only alternative and possible supposition.

The socialist order in Yugoslavia, for sure, could not win and exist if the federalism was not built in its victory. The federation in Yugoslavia was the chief supposition for the outermost result of the revolution. From the standpoint of such a historical necessity for the creation of the federation, Yugoslav federative order appeared as a phenomenon of the national and social complexity as well as the phenomenon of the existing social relations.

Yugoslav federal country was created during the revolution, through the revolutionary order which was constituted as a federative order in the process of the revolution.

The act of the creation of Yugoslavia as a federative community of the people having equal rights was built since the very beginning of the Yugoslav revolution.

The revolutionary order was built on the federative principle, the common struggle of all Yugoslav peoples.

The liberation of each people conditioned the liberation of the other peoples of Yugoslavia.

The right for self-determination through the socialist revolution, Macedonian people used as their last act for the formation of their national country in connection with the Socialist Federative Yugoslavia.

The Macedonian people at Vardar Macedonia take part in Yugoslav revolution in such conditions in which their historical interests were connected with CPY, which among the three communist parties (CPY, Bulgarian workers party and Communist party of Greece) the only one accepted the existence of the Macedonian nation and the struggled for its emancipation.

The result of the decision of the territorial integrity and the national question of the Macedonian people through Yugoslav revolution was in forming an independent Macedonian country in the structure of Federative Yugoslavia.

Political decision of the Macedonian national question has got its full expression in the constitutional and political function, in the decisions of AVNOJ and later in the decisions of ASNOM.

FIZIČKO LICE

1. Pojam fizičkog lica

Pod fizičkim licem podrazumeva se ljudsko biće, dakle čovek bez obzira na uzrast, pol ili zdravstveno stanje. Prilikom određivanja savremenog pojma fizičkog lica nisu prisutne bilo kakve kategorizacije biološke, socijalne ili pravne prirode. Samim tim što egzistira kao ljudsko biće, fizičko lice smatra se subjektom u pravu.

Najuopštenije rečeno tretman subjekta u pravu imaju sva lica kojima objektivno pravo priznaje svojstvo nosioca prava i obaveza. U tom smislu kao subjekti prava javljaju se fizička i pravna lica. Razlika između ovih pravnih subjekata je pre svega u tome što je fizičko lice jedna prirodna (biološka) pojava, a pravno lice društvena tvorevina. Osim toga fizička lica imaju potpuniji subjektivitet od pravnih lica; ona mogu biti nosioci svih prava i obaveza, a pravna lica samo nekih od njih. Tako, pravno lice ne može biti nosilac bračnih i roditeljskih prava, a prema mišljenju koje u teoriji dominira, ni starateljskih prava i dužnosti.

Fizičko lice se vrlo često definiše kao ljudsko biće koje poseduje svoju volju, odnosno svest da može nešto hteti i da svoje interese štiti. Iako ova postavka nije netačna, za određivanje pojma fizičkog lica nije odlučujuća. Duševno bolesna lica i tek rođeno dete nemaju volju kojom mogu izraziti svoje interese, niti potrebnu svest da svoje interese štite, ali se kao ljudska bića smatraju fizičkim licima, odnosno pravnim subjektima.

2. Nastanak fizičkog lica

I. *Pretpostavke za nastanak fizičkog lica.* Za nastanak fizičkog lica smatra se dovoljnim da je ljudsko biće rođeno. Međutim, ima zakonodavstava koja insistiraju, pored činjenice rođenja, i na zahtevu da biće koje je rođeno poseduje vitalitet i ljudski oblik.

A. *Rođenje.* Fizičko lice nastaje rođenjem. Pojam rođenja je biološki određen, ali ima i svoje pravo značenje na osnovu koga se određuje momenat nastanka fizičkog lica.

a) Po izvesnim zakonodavstvima, dete se smatra rođenim kad je izašlo iz utrobe majke. Za nastanak fizičkog lica ne zahteva se da je pupčana vrpca, koja vezuje dete za majku, presečena.

Ovoj koncepciji obično se prigovara da priznaje svojstvo fizičkog lica i osobi koja je biološki nekompletna. Međutim, osnovna je odlika ljudskog bića njegova životna samodovoljnost, samostalnost, odnosno izražen socijalni individualitet. Činjenica da je dete još povezano sa majkom, čini proces rođenja pravno neperfektuiranim. Zbog toga se u ovom slučaju smatra da nije prisutan bitni uslov za nastanak fizičkog lica.

b) U drugim zakonodavstvima, koja se u ovom pogledu naslanjaju na rimsko pravo, za nastanak fizičkog lica zahteva se da je pupčana vrpca, koja vezuje dete za majku, presečena (partus perfectus). Rođenje se ne smatra okončanim momentom izlaska deteta iz utrobe majke. Do trenutka presecanja vrpce, dete je sastavni deo tuđeg tela u kome je nastalo, te se ne može tretirati kao odvojena, samostalna ličnost u pravu. Prema tome, pravno posmatrano, rođenje je odvajanje deteta od tela majke.

Ovoj koncepciji najčešće se zamera da je sklona da fizičko lice, u aktu njegovog nastanka, poistoveti sa složenom stvari koja je objekt prava. Dete se tretira kao pripadak majke. Zbog toga je za nastanak fizičkog lica potrebno da se dete učini samostalnim odvajanjem od majke kao glavnog objekta. Međutim, ovakva analogija, prema kritičarima ove koncepcije, koja subjekte prava izjdnachava sa objektima pravnog odnosa, je ne samo neadekvatna, već je u suprotnosti sa osnovnim postavkama o poštovanju ličnosti i njenog ljudskog dostojanstva. Osim toga, neprihvatljivost ove koncepcije ogleda se i u tome što insistira na osporavanju ličnosti jednoj osobi koja ima sve ljudske odlike, ako je umrla pre presecanja pupčane vrpce.

B) Teorija o vitalitetu. Za nastanak fizičke ličnosti zahteva se ne samo da je dete rođeno, već da pokazuje i znake života. Međutim, u drugim zakonodavstvima insistira se da dete pokazuje ne samo znake života, već i da poseduje vitalitet (životnu sposobnost — viable).

a) Po jednoj koncepciji, koja se naslanja na rimsko pravo, za nastanak fizičke ličnosti smatra se dovoljnim da rođeno dete pruža znake života. U klasičnom rimskom pravu bilo je sporno kako utvrditi prisustvo života kod rođenog deteta. Prokuleanci su kao znak života nakon rođenja, uzimali plač deteta. Prema tome dete je rođeno živo ako je, po napuštanju utrobe majke, zaplakalo. Sabinijanci su, međutim, smatrali da je dovoljno za utvrđivanje života kod rođenog deteta ako je dete pokazalo bilo kakav znak života (n. pr. pokretom tela, otkucajima srca, ili disanjem). Ovo drugo gledište je kasnije preovladalo u rimskom pravu.

Iz Justinijanovog kodeksa ovo gledište je preneto u savremeno pravo. Međutim, neka zakonodavstva insistiraju na objektiviziranju kriterijuma o prisutnom životu kod rođenog deteta. Tako, zahteva se da je dete rođeno šest meseci nakon svog začeca. Rođenje koje se obavi pre tog vremena, bez obzira što je dete pokazivalo znake života, ne dovodi do nastanka fizičkog lica. U drugim zakonodavstvima, insistira se na određenoj dužini trajanja životnih manifestacija rođenog deteta. Tako, dete koje se rodi živo, smatra se sa pravnog staništa rođenim, ako je pokazivalo znake života duže od 24 časa.

b) Po drugoj koncepciji, za nastanak fizičkog lica ne smatra se dovoljnim da je dete rođeno i da pokazuje znake života, već se zahteva da nosi u sebi i životnu sposobnost. Dete koje ne poseduje ovu sposobnost, odnosno koje je neposredno suočeno sa smrću, ne smatra se ličnošću u pravu.

Po ovoj koncepciji, dete ima životnu sposobnost ako je rođeno sa organima potrebnim za život, i ako je takve konstitucije da se u njemu nastali život može održati.

Ovoj teoriji vitaliteta, koja je najpotpunije reprezentovana u francuskom pravu, primećuje se da se nedostatak životne sposobnosti može nadomestiti medicinskom intervencijom i specijalnom negom, koje su u stanju da dete održe u životu.

c) **Zahtev o prisutnom ljudskom obliku.** U izvesnim zakonodavstvima, koja se u ovom pogledu naslanjaju na rimsko pravo i pojedina konfesionalna prava, za nastanak fizičkog lica zahteva se da je dete ne samo rođeno, da pokazuje znake života, odnosno da je sposobno za život, već da poseduje i normalan ljudski oblik. Rođenje monstruma (nakaze) ne dovodi do nastanka fizičkog lica. Po varijanti ovog gledišta na normalan ljudski oblik utiče i dužina tela rođenog deteta. Dete, čija je dužina manja od 35 santimetra, ne smatra se ličnošću u pravu.

Po drugom gledištu, koje je u zakonodavstvima manje zastupljeno, za nastanak fizičkog lica ne zahteva se da rođeno dete ima ljudski oblik. Za nastanak fizičkog lica smatra se dovoljnim da je izvesno biće rođeno od žene i da potiče od čoveka. Instistiranje na zahtevu da rođeno dete ima ljudski oblik, objektivno predstavlja prihvatanje nehumanih shvatanja koja vode poreklo iz antičkog i srednjevekovnog prava, po kojima su ljudi imali nejednak položaj u društvu s obzirom na različit spoljni izgled. U današnje vreme je veoma teško povući preciznu razliku između zdravih i bolesnih ljudi, odnosno normalnih i abnormalnih lica. Ako se pođe od tvrđenja da monstrum nije fizičko lice, onda se takva osoba može nekažnjeno lišiti života. S druge strane, medicinska nauka pruža mnoge primere u kojima su, nakon hirurških zahvata, prvobitna monstrum bića dobila normalan ljudski izgled. Zbog toga, nastanak fizičkog lica ne treba vezivati za zahtev da rođeno dete ima ljudski oblik.

II. *Dokazivanje života.* Za nastanak fizičkog lica neophodno je da je dete rođeno živo. Na prvi pogled izgleda, bez obzira koja se pravna koncepcija o prisutnom životu prihvata, da je život notorna činjenica, te da ne treba dokazivati da je neko rođen živ. Međutim, ukoliko o tome postoji sumnja ili ako neko tvrdi da dete nije rođeno živo, onda dominira shvatanje da je život jedne osobe ne samo najviša vrednost, već i pravno odlučujuća činjenica, kojoj ne treba isticati prepreke da se njeno prisustvo utvrdi.

Kad je reč o teretu dokazivanja, onda su u ovom pogledu moguća dva odnosa: sumnja da je dete živo rođeno i da je dete rođeno mrtvo. U prvom slučaju, stav u zakonodavstvima je podeljen u zavisnosti od odnosa prema činjenici života, a u drugom slučaju, pobijanje činjenice smrti je opšte dopušteno.

a) Tako, ako je prisutna sumnja da je dete u trenutku rođenja bilo živo ili mrtvo, u većini zakonodavstava polazi se od pretpostavke da je dete rođeno živo. Ova pretpostavka zasniva se na postavci da se deca, po pravilu, rađaju živa. Izuzetna je pojava da se deca rađaju mrtva. Prema tome. u slučaju sumnje treba poći od onoga što se u životu češće dešava. S druge strane, činjenica o prisutnom životu je okolnost koja ide u prilog rođenog deteta. Zbog toga treba poći od pretpostavke da je dete rođeno živo. Međutim, ova pretpostavka, jer je u pitanju praesumptio iuris tantum, može oboriti. Osoba koja raspolože dokazima na osnovu kojih je u stanju da nesumnjivo utvrdi da je dete rođeno mrtvo, može u postupku pred sudom oboriti pretpostavku o životu.

U nekim zakonodavstvima, ova pretpostavka da je dete rođeno živo, nije prihvaćeno. Opšte pravilo o teretu dokazivanja primenjuje se i u ovom slučaju. Svako ko ističe određenu činjenicu na osnovu koje izvodi pravo za sebe, mora tu činjenicu dokazati. Actio incubit probatio. Zbog toga, ako se tvrdi da je dete rođeno živo, a o tome postoji sumnja, onda je prisutna dužnost da se ta činjenica dokaže. Korišćenje pretpostavkom da je dete rođeno živo, kao i izvođenje prava iz te činjenice dok se pretpostavka o životu ne ospori, nije dopušteno.

b) Ako je dete rođeno mrtvo, dozvoljava se upotreba svih dokaznih sredstava da se utvrdi da je dete rođeno živo. Ova mogućnost rezultat je zahteva da život uvek ima prednost nad činjenicom smrti.

U našem pravu, rođenje deteta dokazuje se izvodom iz matične knjige rođenih.

III. *Nasciturus*. Fizičko lice nastaje rođenjem, a prestaje smrću. Pre rođenja i posle smrti, fizičko lice nije ličnost u pravu. Ova postavka smatra se pravilom.

Međutim, od tog pravila rimsko pravo je odstupilo u jednom i u drugom pravcu. U određenom slučaju, smrću fizičkog lica ne prestaje njegovo svojstvo subjekta prava. Da se spreči da zaostavština pređe u ruke nepozvanih lica, rimsko pravo stvorilo je fikciju da je ostavilac živ sve do momenta dok njegova zaostavština ne pređe na zakonske ili testamentarne naslednike. Ovaj izuzetak od pravila da fizičko lice prestaje smrću, napušten je u savremenom pravu.

Drugi izuzetak od pravila da fizičko lice nastaje momentom rođenja, postavljen isto tako u rimskom pravu, prihvaćen je u savremenom zakonodavstvu. Rimsko pravo polazi od fikcije da fizičko lice, kao subjekt u pravu, nastaje pre svog rođenja u trenutku začeća. Ako je otac umro posle začeća deteta a pre završene gestacije, primenjuje se princip: *nasciturus* (odnosno, *infans conceptus*) *pro iam nato habetur, quotiens de commodis eius agitur* (začetak se smatra rođenim ukoliko se radi o njegovim interesima). Na osnovu ovog pravila za začeto dete (*nasciturus-a*) bila su rezervisana nasledna i neka druga imovinska prava pod uslovom da se rodi živo i to najdalje do isteka 300 dana od smrti prezumtivnog oca. Da neko može biti naslednik neophodno je da je živ u momentu smrti ostavioca. Zbog toga je rimsko pravo stvorilo fikciju da je začeto dete rođeno pre smrti svog oca.

Začeto dete smatra se uslovnim subjektom prava. Taj uslov izražen je u zahtevu: a) da je začetak rođen; i (b) da se radi o njegovim pravima. Ako se začeto dete ne rodi živo, onda se smatra da nikad nije ni postalo subjekt u pravu.

Konceptija o zaštiti interesa začetog deteta prisutna je u svim zakonodavstvima. Pravo štiti budućeg čoveka (uslovnu, zamišljenu ličnost u istoj meri u kojoj štiti i svaku ličnost koja u društvu egzistira. Tako se u čl. 22 Austrijskog građanskog zakonika ističe da i „sama rođena deca, kad su se začela, imaju pravo na zaštitu zakona“. Istu misao još jasnije je izrazio Nemački građanski zakonik u čl. 1923: „Ko u času otvaranja nasledstva još neživi ali je začet, smatra se da je rođen pre otvaranja nasledstva“.

U našem pravu, Republički i Pokrajinski zakoni o nasleđivanju polaze od normativne koncepcije koja je bila izražena u čl. 130 st. 2. ranijeg Saveznog zakona o nasleđivanju: „Dete već začeto u trenutku otvaranja nasleda smatra se kao rođeno ako se rodi živo“.

Začeto dete uživa višestruku zaštitu: krivičnopravnu, upravno-pravnu, građanskopravnu i porodičnopravnu. Radi zaštite njegovih budućih prava, nasciturus-u se može postaviti staratelj u okviru starateljstva za posebne slučajeve. Tog staratelja, koji je bio poznat u ramskom pravu kao curator ventris, prihvata i savremeno zakonodavstvo.

Od prava koja začetak stiče, nasledna prava nisu jedina koja mu se priznaju. Nasciturus stiče i mnoga druga prava kao npr. pravo na poklon, naknadu štete, premiju po osnovu osiguranja.

3. Statusni elementi fizičkog lica

U savremenom pravu, svako lice je subjekt prava. Ta okolnost znači da svako fizičko lice ima sposobnost da bude nosilac prava i obaveza.

Sposobnost jednog lica da bude nosilac prava i obaveza sastoji se iz dve različite komponente, koje određuju njegov statusni položaj: iz sposobnosti da se prava uživaju, da se bude njihov titular kao i sposobnosti da se prava vrše. Te dve vrste sposobnosti nazivaju se: pravna i poslovna sposobnost.

I. *Pravna sposobnost*, je svojstvo lica da stiču prava i obaveze, Društveni proces u kome se odvija promet prava zahteva od fizičkih lica da poseduju sposobnost da u tom prometu učestvuju.

Pravna sposobnost, kao i svaka druga pravna institucija, je društvena kategorija. Zbog toga se pravna sposobnost definiše kao društveno priznata sposobnost fizičkog lica da bude uživatelj prava i nosilac obaveza. U tom smislu, pravna sposobnost je društvena pretpostavka da fizičko lice bude subjekt u pravu.

Proces transformacije fizičkog lica u subjekta prava najbolje je objasnio Marks rečima da robe ne mogu same ići na tržište, niti se same razmenjivati. „Da bi se stvari dovodile u uzajamni odnos kao robe, moraju se njihovi čuvari držati jedan prema drugom kao lica čija je volja prisutna u tim stvarima. S toga oni moraju jedan dru-

gog priznati kao privatne vlasnike" Prema tome, ljudi postaju subjekti prava kada proizvodi njihovog rada dobiju karakter robe.

U savremenom pravu, pravna sposobnost je društvena nužnost. Ona je neograničena, što znači da na nju ne utiču društveni položaj lica, njegove godine života, pol, zdravstveno stanje i uračunljivost. Pravnu sposobnost stiče svaki građanin momentom rođenja, i po svom sadržaju jednaka je za sva fizička lica. U tom smislu, pravna sposobnost se identifikuje sa pojmom čovečije ličnosti.

Međutim, imati pravnu sposobnost ne znači i posedovati prava i obaveze. Pravna sposobnost je samo opšta mogućnost da se imaju prava i obaveze. Zbog toga tu mogućnost ne treba poistovetiti sa momentom u kome se prava i obaveze stvarno i stiču.

Pravna sposobnost je svojstvo ličnosti koje je od nje neodvojivo. Ona je pravni izraz biološke egzistentnosti, odnosno društvene prisutnosti fizičkog lica. Zbog toga je pravna sposobnost neprenosiva i nje se fizičko lice ne može odreći. Pošto pravna sposobnost nije subjektivno pravo, ona se ne može ni oduzeti. Ličnost bez pravne sposobnosti nije prisutna u savremenom pravu.

Međutim, takom istorije prava to nije bio slučaj. Robovlasničke države delile su ljude na slobodne i robove. Servus nemo caput. Rob je bio stvar koja se kreće, i kao takav bio je objekt prava svojine. U robovlasničkom pravu postojala je naglašena razlika između pojma ličnosti u pravu (pravnog subjekta) i pojma čoveka. Svaki čovek nije ličnost u pravu. Tek oslobođenjem rob od objekta postaje subjekt u pravu. Padanjem u ropstvo lice, koje je do tada bilo ličnost u pravu, gubi tu statusnu karakteristiku i postaje predmet pravnog prometa. Prema tome, pravna sposobnost nije bila svojstvo ličnosti, već pravna kategorija koja se mogla, pod određenim uslovima, steći i izgubiti.

U feudalnom pravu, pravna sposobnost zavisila je od pripadnosti lica određenom staležu. Iako su neka feudalna prava još priznavala ropstvo kao relikv prošlosti (recimo Dušanov zakonik), treba istaći da je kmet (kao tipičan predstavnik eksploatisane klase te društvenoistorijske formacije), za razliku od roba, imao statusni položaj subjekta u pravu. Međutim, kmetovi su posedovali ograničenu pravnu sposobnost tako da nisu mogli biti subjekti svih imovinskih prava. Njima se dopuštalo da budu titulari prava na pokretnim stvarima, dok su se prava na nepokretnostima izuzimala iz njihove pravne sposobnosti. Ta prava bila su rezervisana samo za vladare i feudalne gospodare.

Francuska revolucija učinila je prvi krupniji istorijski korak da se pravna sposobnost ljudi izjednači. (Delovanje sofista i kiničke škole u antičko doba više je imalo karakter filozofskog meditiranja nego socijalne primene jedne političke koncepcije). U skladu sa idejama o prirodnom pravu, pravna sposobnost, po racionalističkom pokretu XVIII veka, smatra se imanentnim, neotuđivim pravom čoveka. Priroda ne podvaja ljude po njihovim osnovnim ljudskim odlikama. Zbog toga pravne norme moraju biti u skladu sa zakonima prirode koji nose u sebi smisao jedne više, objektivne i neprolazne pravde kao i jedan potpuniji osećaj poštovanja ljudskog dostojanstva. U

tom smislu čovek kao prirodno i društveno biće postaje subjekt prava od rođenja pa do smrti. Međutim, u buržoaskom zakonodavstvu ova koncepcija nije bila odmah i opšte prihvaćena. Tako je u pojedinim američkim državama, koje su davale socijalni značaj rasnim razlikama, postojalo ropstvo sve do secesionističkog rata 1865 godine. Jevreji su u mnogim državama imali samo ograničenu pravnu sposobnost, a za vreme nacizma u Nemačkoj pravna sposobnost im je bila gotovo potpuno oduzeta. Od subjekta prava, postali su objekt masovnog uništavanja. U drugim zakonodavstvima, pojedine profesije, kao recimo oficiri, nisu imali pravnu sposobnost za sticanje određenih obaveza. U Etiopiji ropstvo je bilo prisutno sve do 1935 godine, a u Kuvajtu do 1963 godine. U Beogradu, Turci su 1817 godine poslednji put izložili prodiji jednog roba. U Južnoafričkoj Uniji, crnci i Indusi i danas su ograničeni u svojoj pravnoj sposobnosti.

U skladu sa shvatanjem da pravna sposobnost nije svojstvo ličnosti već svojevrсно pravo, u mnogim buržoaskim građanskim kodeksima bila je predviđena mogućnost da se pravna sposobnost suzi, pa i potpuno oduzme. Tako je Francuski građanski zakonik poznao ustanovu *civilne smrti* (la morte civil). Lice koje je osuđeno zbog političkog delikta na kaznu smrti ili doživotne robije, dobija statusni položaj lica koje nije u životu. Usled prisustva fingirane smrti gasi se pravna sposobnost ovog lica: njegova lična prava prestaju, a imovinska prelaze na njegove naslednike. Zbog gubitka pravne sposobnosti, lice koje potpada pod režim građanske smrti ne može steći nikakva nova prava. Istovremeno njegovi pravni poslovi među živima kao i oni u slučaju smrti, nemaju nikakvo dejstvo. Ovakvo lice ne može se pojaviti pred sudom u svojstvu tužioca ili tuženog. Njegova pravna sposobnost, pa time i njegova prava, svedena su samo na održanje neposredne biološke egzistencije da bi se omogućila egzekucija. Ova ustanova bila je prisutna u Francuskom građanskom zakoniku sve do 31 maja 1854. godine.

Sličnu ustanovu poznaje danas i angloameričko pravo. Lice koje je osuđeno zbog veleizdaje stavlja se van zakona (aut law).

U nekim izrazito katoličkim državama prihvaćena je ustanova: manastirske smrti. Lice koje stupa u kaluđerski red smatra se umrlim za spoljni svet. Njegova fizička prisutnost samo je prividna u odnosu na religioznu istinu o jedino prisutnom duhovnom svetu. Negirajući svoju materijalnu egzistenciju koja je pretpostavka društvenog i pravnog života, kaluđeri gube pravnu sposobnost, a time i mogućnost da budu subjekti u pravu. Polaganjem zaveta siromaštva odriču se da budu nosioci bilo kakvih prava, a posebno imovinskih.

U našem pravu, pravna sposobnost je svojstvo ličnosti. Zbog toga niko ne može biti lišen pravne sposobnosti, niti se može nje odreći bez obzira kojim se ubeđenjem političkim ili religioznim rukovodi. Biti ličnost u pravu i nosilac ljudskog dostojanstva je svojstvo koje je jače od volje ličnosti da o tome odlučuje. Zbog toga ako je čovek slobodan i protiv svoje volje, onda je subjekt u pravu i kad tu volju nema. Prema tome, građani stiču pravnu sposobnost momen-

tom rođenja i pravna sposobnost se poistovećuje sa prisustvom fizičkog lica. Drugim rečima: pojam ličnosti u pravu je neodvojiv od pojma čoveka.

II. *Poslovna sposobnost*, je pravni izraz određenih društvenih odnosa, ali i pretpostavka za zasnivanje tih odnosa. Društveni odnosi pojedinih subjekata koji imaju karakter pravnih odnosa, određeni su ne samo objektivnim okvirima jednog pravnog posla, već i subjektivnom pretpostavkom o relevantnosti volje koja taj posao stvara. U tom smislu, poslovna sposobnost, koja i predstavlja konkretni izraz ove subjektivne pretpostavke, prerasta iz društveno uslovljene pojave u uslov pojave društvenih odnosa regulisanih pravom.

Termin poslovna sposobnost je tvorevina novijeg vremena. S njim se srećemo u nauci građanskog prava, iako još vrlo nesigurno, u prvoj polovini XIX veka. U rimskom pravu nije postojao izraz za poslovnu sposobnost. U našoj nauci građanskog prava, početkom druge polovine XIX veka, izraz poslovna sposobnost izjednačava se sa pravnom sposobnošću. To je stanje trajalo sve do tridesetih godina XX veka kada se termin poslovna sposobnost potpuno prihvata.

A) P o j a m. Poslovna sposobnost određuje se u nauci i zakonodavstvima na različite načine.

a) Po jednoj koncepciji (tzv. aktivističkoj), polazi se od aktivnosti subjekta prema svojim pravima i obavezama. Poslovna sposobnost se definiše kao sposobnost vršiti svoja prava, staviti ih u pokret, ili raspolagati sa njima u korist drugih lica. Jednom reči, poslovna sposobnost je realizacija prisutne pravne sposobnosti.

Ovoj koncepciji se prigovara da se iz njenog veoma širokog pristupa ne vidi šta predstavlja bitno obeležje poslovne sposobnosti. Lica koja nemaju poslovnu sposobnost mogu sticati prava i zasnivati obaveze, ali pravne poslove za njih sklapaju njihovi zakonski zastupnici. Osim toga, sposobnost za vršenje pravnih radnji ne daje objašnjenje ko će ili kako tu aktivnost vršiti. Lice koje je ograničeno poslovno sposobno može preduzimati pravne akte svojim ličnim postupcima, ali mu je potrebna saglasnost (dozvola ili konfirmacija) zakonskog zastupnika. Prema tome, vršenje pravnih poslova nije bitna odlika poslovne sposobnosti.

b) Po drugoj koncepciji (tzv. voluntarističkoj), pojam poslovne sposobnosti određuje se prisustvom volje za vršenje pravnih radnji. U tom smislu poslovna sposobnost se definiše kao sposobnost priznata jednom licu od strane zakonodavstva za vršenje pravnih akata. Kako se pravni akt izvršava primenom volje, to se poslovna sposobnost sastoji u posedovanju volje da se pravni akt izvrši. Određena lica (maloletnici ili duševno obolele osobe) nemaju volju za izvršenje pravnih poslova, pa su zbog toga i poslovno nesposobna.

Po kritičarima ove koncepcije, prisustvo volje da se pravni posao zaključi ili subjektivno pravo zaštiti ne smatra se dovoljnim za određivanje pojma poslovne sposobnosti. Izvesna lica, koja su delimično lišena poslovne sposobnosti (recimo rasipnici), poseduju određenu volju za sklapanje pravnog posla, ali nemaju poslovnu sposobnost da tom voljom pravni posao samostalno zasnuju.

c) Po trećoj koncepciji (o tzv. svesnoj radnji), koja polazi od stanja svesti subjekta prilikom preduzimanja pravnih radnji, poslovna sposobnost se definiše kao mogućnost sticanja prava i obaveza svojim radnjama.

Međutim, po kritičarima ovog shvatanja, komponenta svesne radnje nije jedina, a ni odlučujuća pretpostavka za određivanje poslovne sposobnosti. Tako, izvesna lica, koja su ograničeno poslovno sposobna, svesna su svojih radnji pa ipak ne mogu da zasnuju svojim samostalnim radnjama pravni odnos bez obzira na njegovu sadržinu (slučaj rasipnika ili starijeg maloletnika koji se nalazi pred punoletstvom).

d) Po personalističkoj koncepciji, poslovna sposobnost se definiše kao svojstvo fizičkog lica za lično preduzimanje pravnih akata. To je sposobnost upravljati sobom, sebe štiti u pravnom prometu i svojim sopstvenim radnjama postizati pravne rezultate.

Ovoj koncepciji se primećuje da pojam poslovne sposobnosti ostavlja nedovršenim. Poslovi izvesnih lica neće biti punovažni iako su ih lično zaključila. Pravna valjanost njihovih postupaka zavisi od odobrenja njihovih zakonskih zastupnika. Prema tome, iako poslovnu sposobnost karakteriše lično preduzimanje pravnih poslova, ta činjenica nije i odlučujuća za određivanje poslovne sposobnosti.

e) Po teoriji o samostalnoj radnji, poslovna sposobnost se definiše kao pravnim poretkom priznata sposobnost za samostalno zasnivanje subjektivnih prava i preuzimanje obaveza. Samostalno preduzeti jedan pravni akt, odnosno sklopiti pravni posao, znači da subjektu prava nije potrebno prisustvo zakonskog zastupnika. Fizičko lice slobodno odlučuje u sferi svojih subjektivnih prava da li će jedan pravni posao zaključiti i kakva će biti priroda tog posla. Njegova sposobnost nije zasnovana za tačno određen pravni posao, kao što je slučaj kod posebne poslovne sposobnosti, već predstavlja najširu i kompleksnu mogućnost za preduzimanje bilo koje pravne radnje. Istovremeno, poslovna sposobnost znači snositi i odgovornost za svoje postupke vanugovorne prirode, kao i za postupke određenog kruga drugih lica.

U nauci građanskog prava je sporno: da li pojam poslovne sposobnosti treba odrediti prema pripadnosti prava koja poslovno sposobno lice samostalnim radnjama pribavlja. Tako, po jednom stanovištu, lice koje poseduje poslovnu sposobnost može da vrši svoja i tuđa prava. Međutim, po drugom shvatanju, poslovnu sposobnost karakteriše samostalno vršenje isključivo svojih prava. Tuđa prava mogu samostalno vršiti i lica koja nemaju poslovnu sposobnost. U tom slučaju poslovno nesposobna lica pribavljaju prava i obaveze za drugog bez ugrožavanja svojih ličnih interesa i imovinskih prava. Prilikom vršenja tuđih prava ne javlja se potreba za zaštitom sopstvenih interesa. Stvar je poslovno sposobnog lica da izvrši procenu da li pravni posao koji preduzima preko poslovno nesposobnog lica ugrožava interese tog poslovno sposobnog lica.

B. Pravna priroda. Prilikom određivanja pravne prirode poslovne sposobnosti, treba povući razliku koja postoji između poslovne sposobnosti i ustanova koje su sa njom u izvesnom dodiru.

a) Pre svega, poslovna sposobnost razlikuje se od *pravne sposobnosti*. Sadržaj pravne sposobnosti daleko je dublji, a ujedno je i određujući za poslovnu sposobnost. Sposobnost zasnovati posledice iz određenog odnosa, nužno pretpostavlja i mogućnost da te posledice postoje. Pravna sposobnost nije uslovljena delovanjem vremena. Voljni i intelektualni faktori za nju su ravnodušni. Pravna sposobnost predstavlja statični okvir u kome se odvija dinamična sadržina pravnog odnosa. Ona je uslov pravnog prometa, a ne i njegova pretpostavka. Međutim, poslovna sposobnost nije određena prometom prava, već potrebom za određenim načinom u odvijanju tog prometa.

b) Poslovna sposobnost razlikuje se i od *subjektivnog prava*. Sadržina subjektivnog prava izražena je u volji ili interesu, odnosno ovlašćenju subjekta na akciju, dok je poslovna sposobnost određena prisustvom apstraktne mogućnosti da se samostalnim radnjama zasnaju iz određenog odnosa subjektivna prava. Svojim nastankom subjektivno pravo postoji i bez svog objektivnog vršenja. Uslov prisustva subjektivnog prava nije određen ulogom subjekta u prometu tog prava. Zbog toga, subjektivno pravo postoji i bez prisustva poslovne sposobnosti. Momentom nastanka pravne sposobnosti nastaje i opšta mogućnost za sticanje subjektivnog prava. Međutim, poslovna sposobnost nije subjektivno pravo, te se ne može steći momentom sticanja pravne sposobnosti. Nastanak poslovne sposobnosti nije uslovljen postojanjem određenog građanskopravnog odnosa. Ona nije posledica tog odnosa, već uslov njegovog nastanka samostalnom delatnošću subjekta prava.

c) Poslovna sposobnost razlikuje se i od *uračunljivosti*. Psihički kvalitet u kome je sadržan skup osobina koje karakterišu čoveka kao svesno biće, može nastati mnogo ranije od godina određenih za sticanje punoletstva. Uračunljivost je subjektivno data, i ima individualni karakter: Poslovna sposobnost je objektivno određena i ima opšti domašaj. Zbog toga se uračunljivost ne pretpostavlja, već se, za razliku od poslovne sposobnosti, mora utvrditi u svakom konkretnom slučaju.

d) U teoriji se često povlači razlika između *delikatne sposobnosti* i poslovne sposobnosti. Međutim, deliktna sposobnost je samo određen izraz poslovne sposobnosti u domenu protivpravnih radnji. Ako kod deliktne sposobnosti za preuzimanje obaveza nije potrebna izjava volje, ta volja nije odsutna. Ona je prisutna u samom materijalnom aktu prouzrokovanja štete ili je trebalo da bude direktno prisutna kao faktor koji negira radnju, ali je izostala u varijanti nehata. Međutim, nehat je isto tako izraz voljnog, odnosno svesnog kvaliteta. Zbog toga se razlika u ispoljavanju voljnog faktora svodi na njegovu istovetnost u sadržini.

C) **Pretpostavke za nastanak.** Poslovna sposobnost stiče se na dva načina: dostizanjem punoletstva i emancipacijom.

Punoletstvo predstavlja određen kvalitativni izraz u postepenom procesu intelektualnog i voljnog sazrevanja ličnosti. Te dve komponente psihičkog života od posebnog su značaja za poslovnu sposobnost, jer predstavljaju pretpostavku za samostalnu pravnu aktivnost.

Međutim, te komponente nisu date sa nastankom fizičke ličnosti, već su posledica pstepenog prirodnog razvoja od rođenja pa do dostizanja određenog uzrasta. Evoluciju voljne komponentu u psihičkom životu ličnosti prati određen proces njenog sve punijeg uobličavanja. U tom procesu, sopstvene voljne radnje moguće su kad se ostvari kontrola nad ličnim ponašanjem i kad se razvije svest o svojoj dužnosti. Misaona aktivnost koja to potvrđuje dostiže svoj najviši stepen sa razvitkom svesti o svojim mislima. U tom stadijumu, u kome se aktivno kontroliše tok svog mišljenja, u kome se subjektivni proces transformiše u objektivnu analizu mišljenja i ocenjuje njegova vrednost, ličnost dostiže i svoju intelektualnu zrelost. Ceo ovaj kompleksni proces u voljnom i intelektualnom uobličavanju ličnosti, koji nije samo individualno određen već i društveno uslovljen i koga prati saznanje o etičkim vrednostima i pravnim normama koje vladaju u društvu, obeležen je jednom objektivnom rezultantom koju nazivamo: punoletstvom.

Međutim, ako ti uslovi za samostalno preduzimanje pravnih akata, s obzirom na individualno svojstvo određene ličnosti, nastupe pre određenog uzrasta, toj ličnosti, pod određenim uslovima, može se i pre vremena priznati sposobnost za samostalno obavljanje pravnih radnji. To prevremeno sticanje poslovne sposobnosti nastaje emancipacijom. Tako posmatrano, emancipacija predstavlja prvi način sticanja poslovne sposobnosti.

a) *Emancipacija*. U našem pravu, za razliku od rimske koncepcije, emancipacija predstavlja sticanje poslovne sposobnosti pre zakonom određenog uzrasta. U slučaju emancipacije ne zahteva se da maloletno lice dostigne punoletstvo da bi steklo poslovnu sposobnost. Maloletnik, s obzirom na već dostignuti duševni i fizički razvoj, faktički se nalazi u stanju koje se izjednačava sa punoletstvom, te to faktičko stanje treba samo dovesti u sklad sa pravnim zahtevom o sticanju poslovne sposobnosti. Objektivni način sticanja poslovne sposobnosti punoletstva je neelastičan, jer svojim kriterijumom o dominaciji prosečnosti, isključuje one pojave koje od nje odstupaju. Pojedine osobe dostižu zrelost i pre navršenog punoletstva. Zbog toga se metodom individualne procene utvrđuje prisustvo onih vrednosti za koje se objektivno pretpostavlja da su prisutne dostizanjem punoletstva. Pošto su u pitanju odstupanja od opšte postavljeno pravila za sticanje poslovne sposobnosti, emancipacija se nužno vezuje za određen postupak i određen pravni akt. Ona je rezultat jedne subjektivne, kvalitativne ocene prisutnih duhovnih i fizičkih kvaliteta maloletnog lica koja odgovara zahtevima poslovne sposobnosti, zatim jedne provere o angažovanosti interesa maloletnika za njegovo prevremeno sticanje poslovne sposobnosti, i najzad, jedne ocene o usklađenosti tih opštih zahteva sa društvenim razlozima koji opravdavaju primenu ustanove emancipacije za koju se direktno vezuje prevremeni nastanak poslovne sposobnosti.

Emancipacija je poznata u svim svojim varijantama u većini savremenih prava. Ova nije poznata samo u nekim zakonodavstvima. S druge strane, pravni sistemi koji su prihvatili ustanovu emancipa-

cije, razlikuju se u pogledu njenih oblika. Tako izvesna zakonodavstva poznaju većinu oblika emancipacije, a druga samo neke od njih.

Od mogućih oblika emancipacije treba pomenuti: voljnu (izričitu, formalnu); zatim, sudsku; i najzad, zakonsku (prećutnu, faktičku). Ova podela izvršena je prema subjektu koji odlučuje o emancipaciji i prema njenim pravnim posledicama.

1) *Voljna emancipacija*, koja je naročito razređena u francuskom pravu, nastaje izjavom roditelja pred mirovnim sudijom. Ona predstavlja privatni akt roditelja maloletnika. Za emancipaciju, koja nastaje izjavom roditelja, potrebno je da maloletnik ima navršenu petnaestu godinu, a ako nastaje izjavom porodičnog saveta, navršenu osamnaestu godinu.

Voljna emancipacija konstituiše jedno pravno stanje koje se nalazi između poslovne nesposobnosti i opšte poslovne sposobnosti. Emancipovani maloletnik samostalno sklapa sve pravne poslove izuzev onih koji se odnose na raspolaganje njegovim pravima.

2) *Sudska emancipacija*, bila je poznata u Srpskom građanskom zakoniku. Maloletnik, koji navršši osamnaest godina, može se po svom zahtevu, a po pristanku roditelja, emancipovati odlukom starateljskog sudije. Posledice ove emancipacije su u sticanju posebne poslovne sposobnosti koja maloletniku dopušta samostalno raspolaganje svojim pravima, sem prava na nepokretnostima. Međutim, ako se emancipacija provodi po Trgovačkom zakonu, onda maloletnik, pošto je kriterij za ovu emancipaciju strožiji, stiče potpunu poslovnu sposobnost.

Ovaj oblik emancipacije bio je predviđen i u Opštem imovinskom zakoniku za Crnu Goru. Njeni elementi postavljeni su na istim principima kao emancipacija po Srpskom građanskom zakoniku.

Naše pravo ne prihvata ovakav oblik emancipacije odlukom suda. Rano sticanje punoletstva, koje u većini prava predstavlja tek određen uzrast za emancipaciju, čini ovaj oblik prevremenog sticanja poslovne sposobnosti nepotrebnim. Osim toga, motivi vezani za ovu emancipaciju izraz su potrebe kapitalističke proizvodnje i razmene dobara koji su tuđi našem pravu.

Međutim, treba istaći da Zakon o braku i porodici SR Slovenije uvodi sudsku emancipaciju u jednom njenom posebnom obliku. Po ovom obliku emancipacije maloletnik koji je stariji od petnaest godina, koji je priznao očinstvo deteta rođenog van braka i koji na osnovu punovažnog akta o priznanju postane roditelj svom detetu, može na predlog organa starateljstva, ako za to postoje važni razlozi, steći opštu poslovnu sposobnost sudskom odlukom. Prema tome, za ovaj oblik sudske emancipacije potrebno je da budu ispunjena tri uslova: a) da je maloletnik na osnovu punovažnog akta o priznavanju očinstva zasnovao sa svojim vanbračnim detetom roditeljski odnos; b) da su za sticanje njegove opšte poslovne sposobnosti prisutni razlozi koji po svojoj važnosti imaju značajni karakter; i c) da je pravosnažnu odluku o prevremenom sticanju opšte poslovne sposobnosti, na predlog organa starateljstva, doneo nadležni sud u vanparničnom postupku. Prihvatanje ovog novog oblika emancipacije rezultat je po-

trebe da maloletnik što pre uspostavi roditeljski odnos sa svojim detetom (što je istovremeno i interes deteta) i da mu se omogućí da roditeljsko pravo vrši samostalno, bez pravnog uticaja svog zakonskog zastupnika.

Ovo proširenje ustanove emancipacije treba bezrezervno pozdraviti jer predstavlja ozbiljan doprinos daljoj razradi ustanove emancipacije u uporednom socijalističkom zakonodavstvu sveta i njenom dubljem, preciznijem i sve kompletnijem postavljanju u našem pravu na novim humanim osnovama.

3) *Zakonska emancipacija*, koja je prisutna u svim našim republičkim i pokrajinskim zakonima, predstavlja prevremeno sticanje poslovne sposobnosti sklapanjem braka. Za njen nastanak potrebno je da: budući bračni drugovi poseduju bračnu sposobnost; da je ta sposobnost, koja subjektivno odgovara zahtevima poslovne sposobnosti, utvrđena u posebnom postupku; i da je brak, koji je sklopljen po odobrenju suda, punovažan.

Uvođenje bračne emancipacije opravdava se razlozima po kojima je poslovna nesposobnost supruga u suprotnosti sa koncepcijom da se brak zasniva na saglasnoj volji bračnih drugova, da brak nastaje i da se jedino može održati ako to supružnici žele. Mešanje roditelja ili staratelja, koje je pravno dopušteno, remeti bračne odnose. Brak je ustanova koja isključuje svaki pravni uticaj spolja. Supružnici ne mogu da se uzajamno približe, da formiraju svoju zajednicu ako se svako od njih nalazi pod starateljstvom posebnog lica ili pod brigom roditelja. Zbog toga, potreba da se ostvari cilj braka, kao i načelo o ravnopravnosti bračnih drugova, nalažu da supružnici imaju status poslovno sposobnih lica.

S druge strane, roditeljsko pravo se ne može vršiti ako se sam roditelj nalazi pod starateljstvom ili roditeljskom brigom svojih roditelja. Ta pojava dovodi do proširenja starateljstva ili formiranja jednog posebnog prava predaka prema svojim potomcima koje po svojoj sadržini ima sve karakteristike roditeljskih ovlašćenja bez stvarnog roditeljskog prava.

Uticaj sklopljenog braka na poslovnu sposobnost supruga različito je regulisan u savremenom pravu. U nekim zakonodavstvima sklapanje braka povlači za maloletne bračne drugove samo delimičnu emancipaciju. Oni stiču posebnu poslovnu sposobnost za samostalno sklapanje pravnih poslova, sem onih kojim raspolažu svojim pravima. U drugim zakonodavstvima, emancipacija sklapanja braka ima jednostrani karakter. Zaključenjem braka samo muž postaje poslovno sposoban, dok njegova maloletna žena ostaje i dalje poslovno nesposobna. I najzad, u izvesnim zakonodavstvima, sklapanje braka povlači za sobom sticanje potpune poslovne sposobnosti za oba bračna druga. Naše pravo prihvata ovu poslednju koncepciju.

b) *Punoletstvo*. Priznata zrelost i sposobnost, koja je osnova za samostalno preduzimanje pravnih akata; predstavlja punoletstvo.

U starijim pravima, momenat nastanka punoletstva formalno se vezuje ne za određen uzrast, već za izvesne akte koji potvrđuju da

maloletnik poseduje telesnu snagu i duševnu zrelost za određene napore kojima će biti izložen kao odrasla osoba.

U rimskom pravu, kao i u savremenom zakonodavstvu, opšte je prihvaćeno da se punoletstvo određuje po objektivnom i kvantitativnom merilu, a ne kvalitativnom i pojedinačnom. Ova promena kriterijuma za sticanje punoletstva posledica je zahteva pravne sigurnosti i veće jednostavnosti i brzine u zasnivanju pravnih odnosa. Zbog toga se umesto kvalitativne ocene o zrelosti duha svakog pojedinca, iako je očigledno da pojedinci ne sazrevaju umno u isto vreme, upotrebljava kvantitativno merilo u vidu godina starosti.

1. *Sticanje punoletstva*, odnosno tačnije rečeno, utvrđivanje uzrasta u kome punoletstvo nastaje, predmet je ljudskog interesovanja od najranijih dana.

U najstarijem periodu razvoja rimskog prava, ustanova punoletstva, u današnjem smislu, nije ni postojala. Dok je otac živ sva njegova deca smatraju se maloletnom. Imovina i porodica, domaći religijski kult i patria potestat pater familias-a nisu se mogli deliti. Zbog toga je neka osoba mogla umreti u poznim godinama a da ne dostigne punoletstvo, jer nije nadživela oca. Sa promenama u porodici, karakteru prava svojine i sadržini očinske vlasti, punoletstvo počinje da se određuje sa dostizanjem puberteta (14 godina). Međutim, ovako niski uzrast pokazao se nepodesnim kada su se u rimskom društvu razvili robonovčani odnosi. Razmah trgovine i prisustvo složenih privrednih odnosa, zahtevali su iskusnijeg, zrelijeg i vičnijeg pojedinca od onoga čiji je uzrast iznosio 14 godina. Osoba u tim godinama mogla je lako postati žrtva nepoštenih poslovnih ljudi. Zbog toga je oko 191 godine pre naše ere donet lex Plaetoria koji je punoletstvo određivao sa 25 godina.

U savremenom pravu, godine za sticanje punoletstva kreću se od osamnaeste do dvadesetpete. U rasponu ovih godina nisu zastupljene samo devetnaesta, koja nikad nije bila godina za sticanje punoletstva, i dvadesetčetvrti koja je danas napuštena. Najveći broj zakonodavstava uzima dvadesetprvu godinu, zatim osamnaestu, koja je prihvaćena i u našem pravu, a najmanje je u upotrebi dvadesetdruga godina.

2. *Kriterijumi za određivanje punoletstva*. U nauci su učinjeni izvesni napori da se objasne razlozi kojim se rukovode savremena zakonodavstva prilikom opredeljenja za jednu od godina između osamnaeste i dvadesetpete za sticanje punoletstva.

Po jednoj koncepciji, godine za sticanje punoletstva treba odrediti što je moguće kasnije kako bi se ostvarila potpunija priprema za lakše savlađivanje teškoća koje savremeni pravni život sobom donosi.

Visoke godine za sticanje punoletstva, u nekim zakonodavstvima, su posledica delovanja konzervativne politike. Omladina je jedan od glavnih nosilaca revolucionarnih ideja. Zbog toga su mnogi režimi od visokih godina za sticanje punoletstva, pa time i političkih prava, stvarali pravnu barijeru za zaštitu svog sistema.

Po drugom mišljenju, podneblje i geografski položaj određuju razvoj jednog naroda kao i sadržinu njegovih pravnih i političkih institucija. Plovnost reka pored kojih taj narod živi, morski putevi kojim se služi, plodnost zemlje i rudna bogatstva koja mu stoje na raspolaganju, dovode do njegovog bržeg privrednog, pravnog i kulturnog razvoja. S druge strane, određeni klimatski uslovi utiču da pojedini narodi brže, a neki kasnije, fizički i duhovno sazrevaju. Svi ti momenti utiču na određivanje godine za sticanje punoletstva.

Pri oceni ovih koncepcija obično se ističe da svaka od njih na svoj način doprinosi objašnjenju ove pojave. Međutim, momenat sticanja punoletstva smatra se izuzetno složenim da se može jednostavno odgovoriti koje je merilo prihvatljivo za sticanje punoletstva. Činjenica je da se godine za sticanje punoletstva spuštaju, ali ima zakonodavstava gde su se godine za sticanje punoletstva povećale. Buržoaska revolucija i građanski liberalizam nisu doveli do spuštanja godina za sticanje punoletstva u svim demokratskim državama. Isti je slučaj i sa socijalističkom revolucijom. Zemlje sa socijalističkim sistemom imaju najniže godine za sticanje punoletstva, ali je zakonodavstvo NR Kine uzelo dvadesetu godinu koja je prihvaćena i u nekim buržoaskim zemljama (švajcarsko, japansko pravo). Prema tomé, politički momenat, koji je od nesumnjivog uticaja pri određivanju uzrasta za punoletstvo, ne može se uzeti za odlučujuću pretpostavku koja je opšte prihvatljiva.

Geografska koncepcija, pored svoje već poznate netačnosti u objašnjenju društvenih pojava, i u ovom slučaju se pokazala kao dobrim delom netačna. Mnoge črčzave, koje prema svom geografskom položaju treba da imaju niže godine za sticanje punoletstva, uzimaju stariji uzrast i obrnuto. Tako se norveško, švedsko i finsko opredeljenje za dvadesetprvu godinu, a holandsko i špansko za dvadesettreću. Grčko pravo uzima dvadesetprvu, a poljsko osamnaestu godinu. S druge strane, države koje imaju isti geografski položaj (Danska, Poljska) ili koje su nekad bile jedna ista država (Nemačka, a do nedavno i Vijetnam) potpuno se razlikuju u pogledu godina za sticanje punoletstva. I najzad, u jednoj istoj državi predlažu se istovremeno, za zakonodavnu reformu, različiti uzrasti.

Zbog toga se smatra da različiti ekonomski odnosi koji su prisutni u pojedinim državama, različita forma političkog uređenja, nejednak uticaj običaja i tradicije na formiranje pojedinih instituta, istorijska i nacionalna osobenost svakog naroda, kulturni stepen njihovog razvoja i ideologija kojom se služe, kompleksno utiču na određivanje momenta za sticanje punoletstva. Otuda različite godine za sticanje punoletstva nisu rezultat igre slučaja, već određene životne i pravne nužnosti.

D) **Posebna poslovna sposobnost.** Za samostalno sklapanje pravnih poslova nije uvek potrebna potpuna poslovna sposobnost. Lica koja su ograničeno poslovno sposobna ili koja su poslovno nesposobna, mogu samostalno sklapati privne poslove ili učestvovati u njihovom zaključivanju, ako im je to zakonom dopušteno. Pristustvo zakonskog zastupnika se ne zahteva jer je zaštita tih lica već sadržana u izboru pravnog posla koji mogu zaključiti.

Razlika između potpune i posebne poslovne sposobnosti je u domenu njene primene kao i u načinu određivanja objektivnih pretpostavki za njeno sticanje. Posebna poslovna sposobnost ne predstavlja mogućnost za sklapanje svih dozvoljenih pravnih poslova, već samo tačno određenog pravnog posla. Domen njene primene ograničen je okvirima svakog pravnog posla posebno. Van toga posla, posebna poslovna sposobnost, u pogledu posledica koje izaziva, izjednačava se sa poslovnom nesposobnošću, odnosno ograničenom poslovnom sposobnošću.

Objektivna pretpostavka za sticanje posebne poslovne sposobnosti određena je metodom koja nije kvantitativna, odnosno u kojoj nije prisutna jedna opšte prihvaćena godina (punoletstvo). Naprotiv, ta pretpostavka određena je u zavisnosti od karaktera i složenosti svakog konkretnog pravnog posla. Zbog toga su godine za svaki posebni slučaj različite date (7, 10, 14, 15, 16). Ova neujednačenost u uzrastu nosi u sebi pretpostavljenu zrelost koja je različita kod svakog pravnog posla. Ona je, dakle, rezultat zahteva za korekcijom kvantitativnog merila kvalitativnom ocenom potrebnih subjektivnih pretpostavki za sklapanje svakog pravnog posla posebno.

Posebna poslovna sposobnost prisutna je u mnogim granama prava počev od porodičnog i statusnog, pa do građanskog, radnog i naslednog.

1. *Bračna sposobnost*, je u našem pravu prisutna kod maloletnih lica koja su navršila šesnaest godina i koja su duševno i telesno zrela za obavljanje bračnih dužnosti. Bračnu sposobnost poseduju i lica koja su delimično lišena poslovne sposobnosti. Tako se još u rimskom pravu isticalo da su rasipnici sposobni da sklope brak. U francuskom pravu ta se sposobnost priznaje slaboumnim licima i rasipnicima. U poljskom pravu, posebnu bračnu sposobnost poseduju i lica koja prekomerno uživaju alkohol, kao i toksikomani. Isti je slučaj i u engleskom pravu. U našoj teoriji porodičnog prava prihvata se isto stanovište. To se objašnjava razlogom da je za sticanje posebne bračne sposobnosti dovoljno posedovati sposobnost za rasuđivanje.

2. *Sposobnost za priznavanje očinstva*, stiču u našem republikom i pokrajinskom zakonodavstvu, sem izvesnih izuzetaka (npr. u SR Makedoniji), maloletna lica starija od šesnaest godina koja su sposobna za rasuđivanje. Predmet priznanja je potvrđivanje činjenice o polnom odnosu sa majkom deteta čije očinstvo treba utvrditi. Ako je maloletno lice imalo odnose sa majkom deteta u kritično vreme začeća, ono je sposobno da pruži izjavu kojom će to i potvrditi.

3. *Konsultativna sposobnost*, je oblik posebne poslovne sposobnosti na osnovu koje maloletnik učestvuje u sklapanju pravnih poslova. Od samog nastanka ustanove opšte poslovne sposobnosti oseća se potreba da se maloletna lica postepeno, ali u sve većoj meri i sve sigurnije, uključuju u akt sklapanja poslova koja za njih preduzinaju njihovi zakonski zastupnici. Maloletnik, koji pokazuje znake razumnog rasuđivanja, poziva se da se izjasni da li je saglasan sa aktom koji preduzima njegov zakonski zastupnik. Ovo izjašnjanje ma-

loletnika, čija je subjektivna pretpostavka o njegovoj razumnosti u većini slučajeva obeležena određenim uzrastom, naziva se: konsultativna sposobnost.

Potreba za ovom sposobnošću opravdava se pre svega zahtevom da se ukloni neposredan, grub dodir jednog poslovno nesposobnog lica sa trenutkom u kome postaje poslovno sposoban. Iako je ovaj prelaz rezultat evolucije i rasta svih pretpostavki na kojima se zasniva poslovna sposobnost, promena u pravnom položaju jednog lica je nagla i neposredna. Da se na neki način ovaj prelaz ka poslovnoj sposobnosti ublaži, maloletno lice treba postepno uvoditi u proces sklapanja pravnih poslova i dopustiti mu da može da utiče na sticanje i promenu svojih imovinskih i ličnih prava. Konsultativna sposobnost, posmatrana iz ovog ugla, predstavlja početni vaspitni proces u pripremi maloletnog lica za kasnije samostalno preduzimanje pravnih poslova i odlučivanje o svojim pravima.

a) U našem pravu konsultativna sposobnost prisutna je, pre svega, prilikom sklapanja i raskida usvojenja. U aktu usvojenja, u kome sudeluju usvojioci i zakonski zastupnik maloletnog lica, ne učestvuje maloletni usvojenik iako se usvojenje tiče njegove ličnosti i njegovih prava. Zbog toga su mnoga zakonodavstva vezivala punovažnost usvojenja za izjavu maloletnika o saglasnosti za usvojenje. Sposobnost za davanje ove izjave vezuje se za određen uzrast (7, 10, 14, 16, 17, 19), kao i za sposobnost maloletnika za rasuđivanje. U našem pravu, maloletnom usvojeniku priznaje se konsultativna sposobnost za zaključenje i raskid usvojenja ako je navršio desetu godinu i ako poseduje sposobnost za rasuđivanje.

b) Konsultativna sposobnost prisutna je u našem pravu i prilikom promene imena i prezimena maloletnog deteta. Tako vanbračno dete koje se pozakoni naknadnim sklapanjem braka svojih roditelja, može promeniti prezime u prezime koje njegovi roditelji odrede svojinu sporazumom, ako o tome izrazi svoju saglasnost. Za sticanje ove posebne poslovne sposobnosti zahteva se uzrast od deset godina.

Saglasnost deteta traži se i: prilikom usvojenja ako se insistira na promeni njegovog dotadašnjeg prezimena; ako vanbračno dete treba da uzme prezime svog očuha; ako se nahočetu treba da promeni prezime u prezime njegovih utvrđenih roditelja; ako roditelji deteta žele da promene prezime; i najzad, ako treba promeniti ime.

c) Konsultativna sposobnost maloletnom licu priznaje se i prilikom donošenja odluke o dodeljivanju deteta jednom od roditelja na čuvanje, vaspitanje i izdržavanje nakon razvoda braka, kao i prilikom faktičkog prekida bračne zajednice. Konsultativna sposobnost deteta, koje je navršilo deset godina, opravdava se u oba slučaja potrebom da se dete preda roditelju prema kome gaji osećaj ljubavi. Taj psihološki momenat od posebnog je značaja za dalji razvoj i odgoj deteta.

d) Konsultativna sposobnost prisutna je i prilikom donošenja odluke da dete pohađa versku nastavu i obavlja verske akte, kao i prilikom određivanja pravca njegovog obrazovanja. Istovremeno, postoji i opšta dužnost staratelja da konsultuje štićenika prilikom skla-

panja pravnih poslova. Dete se konsultuje i prilikom stavljanja pod starateljstvo, kao i prilikom promene staratelja. Usov za sticanje konsultativne sposobnosti, u ovom poslednjem slučaju, ne vezuje se za određen uzrast već za zahtev da maloletnik „može razumeti o čemu se radi”.

4. *Testamentarna sposobnost*, je sposobnost maloletnih lica za sastav testamenta. Ova sposobnost javlja se sa pojavom samog testameta. U rimskom pravu, maloletnim licima starijim od šesnaest godina (minores) priznaje se sposobnost za sastav testamenta.

U savremenom pravu, testamentarna sposobnost maloletnih lica (facio testamenti activa), razmatra se u sklopu osnovnih karakteristika testamenta kao pravnog akta. S obzirom na činjenicu da testament predstavlja strogo lični akt, sadržina sposobnosti maloletnih lica za sastav testamenta određuje se kao samostalna mogućnost da se izjavi poslednja volja bez prisustva zakonskog zastupnika. Prethodno odobrenje ili naknada saglasnost ne predstavlja uslov za punovažnost testamenta maloletnog testatora. To proizilazi iz same prirode testamenta kao strogo ličnog pravnog akta.

U našem pravu maloletna lica mogu testirati kao i lica koja su dostigla punoletstvo. Za nastanak posebne testamentarne sposobnosti maloletnog lica zahteva se prisustvo objektivne pretpostavke o dostignutom uzrastu od šesnaest godina i subjektivne pretpostavke o sposobnosti maloletnog lica za rasuđivanje. U pogledu subjektivne pretpostavke postoji prezumpcija o njenom prisustvu prilikom testiranja. Zbog toga ako neko tvrdi da je maloletni testator, prilikom sastava testamenta, bio nesposoban za rasuđivanje, dužan je da to dokaže. Što se tiče objektivne pretpostavke, ona se ne smatra prisutnom već se mora utvrditi. Testamentarni naslednik dužan je da pruži dokaze da je maloletni testator u trenutku sastavljanja testamenta imao potreban uzrast.

Maloletnik koji poseduje testamentarnu sposobnost može sastaviti testament u bilo kojoj formi i sposoban je raspolagati celokupnom zaostavštinom bez obzira na način kako je stekao svoja prava. Položaj maloletnika prilikom testiranja nije od posebne važnosti kao ni okolnost pod kojom testira sem ako se zahteva vanredna forma testamenta.

5. *Sposobnost za zaključenje ugovora o radu i raspolaganja zaradom*, određuje se isključivo prisustvom objektivne pretpostavke (dostignutim određenim uzrastom). U savremenom pravu sve je prisutnija tendencija o povećanju godina za sticanje posebne poslovne sposobnosti za sklapanje ugovora o radu. Ova pojava rezultat je duge i istrajne borbe radničke klase za zaštitu dečijeg rada i za bolje uslove rada uopšte.

U savremenom zakonodavstvu uzrast za sticanje posebne poslovne sposobnosti za zaključenje ugovora o radu kreće se, sa neznatnim odstupanjem, između četrnaeste godine. Određivanje ovog uzrasta rezultat je napora da se pronade najpogodnije rešenje za zaštitu ličnosti maloletnika i privrednih potreba jedne zemlje. U našem pravu za udruživanje rada maloletnog lica zahteva se uzrast od petnaest godina.

Maloletnik koji je udružio svoj rad stiče posebnu poslovnu sposobnost da samostalno raspolaže zaradom. U osnovi ove sposobnosti

leži načelo: „Ko ume da zaradi, taj ume da zaradu razumno i potroši“. Smatra se potpuno nedoslednim da maloletnik zahteva saglasnost zakonskog zastupnika za otuđenje dobara koje je pribavio svojim radom. Za udruživanje svog rada ne zahteva se saglasnost zakonskog zastupnika. Po istom principu tu saglasnost ne treba zahtevati ni prilikom raspolaganja pravima pribavljenim ličnim radom.

6. *Sposobnost za pravne poslove raspolaganja*, priznaje se u mnogim zakonodavstvima maloletnim licima za raspolaganje pravima iz svoje imovine pravnim poslovima inter vivos. Pretpostavke ove sposobnosti obično su određene objektivnim kriterijem (dostignut uzrast između šeste i petnaeste godine), kao i elementima samog pravnog posla. Ti elementi samog pravnog posla su:

a) *Vrednost predmeta pravnog posla*, po kojoj neznatna ili mala vrednost opravdava nastanak posebne poslovne sposobnosti u ovom slučaju. Odsustvo potrebnog iskustva za obavljanje pravnih poslova kojim maloletnik raspolaže pravima iz svoje imovine, ublažava se smanjenim rizikom zbog neznatne vrednosti objekta pravnog posla.

U zakonodavstvima i doktrini ne upotrebljava se isti termin za označavanje ovog pravnog posla. U nekim pravima upotrebljava se izraz „da je cena razumna“, a u drugim da je stvar „obične, sitne vrednosti“. U teoriji se mesto tih neodređenih izraza često pristupa opisivanju izvesnih poslova koje maloletnik može obaviti (kupovina školskih knjiga i školskog pribora, kupovina slatkiša, dnevne štampe i karte za bioskop i pozorište, odnosno plaćanje gradskog prevoza).

b) *Priroda predmeta pravnog posla*, po kojoj se maloletnim licima, radi zaštite njihovih interesa, priznaje posebna poslovna sposobnost za otuđenje stvari koje su podložne brzom kvaru. To su obično plodovi čije je vreme trajanja ograničeno. Saglasnost zakonskog zastupnika u ovom slučaju se ne zahteva jer može kasno uslediti.

c) *Namena predmeta pravnog posla*, po kojoj se posebna poslovna sposobnost priznaje maloletnim licima prilikom skla-panja pravnih poslova putem kojih nabavljaju stvari za ličnu upotrebu. U nekim zakonodavstvima maloletno lice može nabaviti stvari bez saglasnosti svog zakonskog zastupnika ako su namenjene „tekućim i nužnim potrebama“. U drugim zakonodavstvima insistira se da nabavljene stvari služe za obrazovanje deteta, odnosno „potrebom i razumnom konforu deteta“.

d) *Poreklo sredstava s kojim maloletnik raspolaže*, Po kome se maloletnom licu priznaje posebna poslovna sposobnost da raspolaže pravima koja je pribavio putem poklona ili koja su mu data na slobodno raspolaganje (tzv. džeparac). U izvesnim pravima cilj ustanove poslovne sposobnosti ostvaruje se u zaštiti samo imovinskih prava koja je maloletno lice pribavilo putem nasleđa ili teretnim pravnim poslovima. Van kruga tih prava maloletniku se priznaje sposobnost da raspolaže svojim pravima.

U nekim zakonodavstvima staratelj ustupa maloletniku izvesna prava na slobodno raspolaganje da bi proverio da li je maloletnik spo-

soban za samostalno preduzimanje pravnih radnji. Ukoliko maloletnik na ovoj probi pokaže odgovarajuću meru zrelosti, staratelj mu može dati i neka druga prava iz njegove imovine na slobodno raspolagnje.

E) *Ograničena poslovna sposobnost*, je svojstvo određenog lica da može ličnim radnjama zasnivati prava i preuzimati obaveze. Od potpune poslovne sposobnosti ograničena poslovna sposobnost razlikuje se u odsustvu samostalnosti pri ličnom preduzimanju pravnih radnji. Lice ograničeno poslovno sposobno lično preduzima pravne radnje, ali za punovažnost pravnog posla zahteva se da ovoj ličnoj radnji prethodi odobrenje ili naknadna saglasnost zakonskog zastupnika.

U odnosu na poslovnu nesposobnost i potpunu poslovnu sposobnost, ograničena poslovna sposobnost se razlikuje po sposobnosti za lično preduzimanje pravne radnje (dakle, po određenom kvalitetu već prisutne sposobnosti), i po odsustvu sposobnosti za samostalno obavljanje lično preduzetih pravnih radnji (dakle, po smanjenom intenzitetu sposobnosti za zasnivanje pravnih poslova). Od posebne poslovne sposobnosti ograničena poslovna sposobnost razlikuje se po odsustvu samostalnosti za lično preduzimanje pravnih poslova bez obzira na njihovu prirodu.

Ograničena poslovna sposobnost u savremenom pravu stiče se uglavnom na dva načina: dostizanjem određenog uzrasta; i delimičnim lišenjem potpune poslovne sposobnosti. Ograničenu poslovnu sposobnost stiču lica koja su bila poslovno nesposobna, kao i lica koja su posedovala potpunu poslovnu sposobnost. Prema tome, ograničena poslovna sposobnost predstavlja određenu fazu u evoluciji ka sticanju potpune poslovne sposobnosti, ali istovremeno i odgovarajuću korekturu za slučajeve u kojima dalje posedovanje potpune poslovne sposobnosti nije u skladu sa društvenim interesima i interesima određenih lica. U tom smislu, pretpostavke za nastanak ograničene poslovne sposobnosti su: maloletstvo, odnosno dostignut uzrast maloletnika; i prisutni razlozi za delimično lišenje potpune poslovne sposobnosti.

Međutim, tokom istorije u krug pretpostavki za nastanak ograničene poslovne sposobnosti ulazile su i druge okolnosti. Takav je, pre svega, slučaj sa polom, odnosno položajem udate žene i sa pravnom ustanovom stečaja. Pravni položaj žene bio je tokom istorije veoma različit. Ova razlika kretala se od nepriznavanja ženi pravne sposobnosti i njenog tretiranja kao osobe koja je poslovno nesposobna, pa do odnosa u kome joj se priznaje potpuna ili samo ograničena poslovna sposobnost. U ovom poslednjem slučaju žena je u taj položaj došla kao pripadnik, navodno, slabijeg pola ili zbog svog bračnog položaja. Pretpostavke koje udatoj ženi daju položaj osobe koja je ograničeno poslovno sposobna i na kojima se formira patrijarhalna koncepcija o pravnoj dominaciji muža nad ženom, dugo su se održale u mnogim pravima. U nekim zakonodavstvima žena se i danas tretira kao osoba sa ograničenom poslovnom sposobnošću. U našem pravu, polovi su izjednačeni u svim domenima društvenog i političkog života.

a) *Maloletstvo*, kao pravna pretpostavka za nastanak ograničene poslovne sposobnosti, obično se određuje negativnom definicijom: kao

uzrast koji se nalazi ispod godina za sticanje punoletstva. Prema tome, svako je lice maloletno ako nije dostiglo godine koje se traže za sticanje punoletstva.

Maloletstvo, kao i punoletstvo, predstavlja određen proces, samo sa tom razlikom što je punoletstvo kategorija trajne prirode, jedno konstantno stanje koje se ne može menjati i čije su statusne karakteristike vezane za samo postojanje pravnog subjekta, dok je maloletstvo prolazno, privremeno stanje, jedna faza u evoluciji ličnosti koja sebe prevazilazi i negira u punoletstvo.

Kao određeno razdoblje u kome se odigravaju neprekidne promene u unutrašnjoj sferi ličnosti, maloletstvo se u savremenom zakonodavstvu tretira kao jedinstven pojam ili pojava čija je kvalitativna sadržina određena različitim pravnim komponentama u zavisnosti od načina na koji subjektivna svojstva ličnosti utiču na određivanje pravnog položaja maloletnika. Tako u savremenom pravu imamo dva sistema: sistem podele maloletnika; i sistem u kome se podela maloletnika ne vrši.

1. *Sistem podele maloletnika*, vrši podelu maloletnih lica na starije (razumne, dorasle), i na mlađe (nerazumne, nedorasle). Zakonodavstva koja usvajaju sistem podele maloletnika ne prihvataju istovetne kriterijume za ovu podelu. Tako u nekim zakonodavstvima podela maloletnika je izvršena prema određenom uzrastu, a u drugim, prema sposobnosti maloletnika za rasuđivanje.

Po objektivnom kriterijumu, maloletnici se dele na razumne i nerazumne prema dostignutom uzrastu. Tako maloletnik koji navršio određeno doba starosti prerasta iz položaja osobe koja je poslovno nesposobna u pravni položaj lica koje je ograničeno poslovno sposobno. Međutim, u zakonodavstvima je prisutno neslaganje u pogledu godina koje su potrebne za provođenje ove podele maloletnika. Te godine se kreću od sedme do šesnaesete.

Po subjektivnom kriterijumu, statusni položaj maloletnika se određuje prema njihovoj sposobnosti za rasuđivanje, a ne prema dostignutom uzrastu. Zbog toga se maloletnici, za koje je utvrđeno da su sposobni za rasuđivanje, smatraju razumnim maloletnicima i priznaje im se sposobnost za lično preduzimanje pravnih radnji. Sposobnost za rasuđivanje utvrđuje se u svakom konkretnom slučaju, te posmatrano sa stanovišta objektivnog kriterijuma, subjektivna podela varira u odnosu na uzrast.

U prilog subjektivnog kriterija obično se navodi da je njegova teorijska osnova tačnija. Podela maloletnika prema unapred datoj starosnoj granici, predstavlja veštačku konstrukciju. Takav sistem je jednostran i obično tuđ elastičnom i složenom procesu pravnog prometa. U stanju odsustva sposobnosti za samostalno preduzimanje pravnih akata više je nego teško, a da to ne bude proizvoljno, utvrditi do koje je mere poslovna nesposobnost subjekta uslovljena njegovim maloletstvom izraženim određenim uzrastom. Teorijska koncepcija objektivnog sistema zasniva se na jednom nestabilnom, neodređenom merilu. To se najbolje vidi iz podataka da su godine, na osnovu kojih se izvodi ova podela, izražene na sedam različitih načina za razmak vremena od samo nešto više od desetak godina. Međutim, subjektivnoj koncepciji se

prigovora da nije pogodna za pravni promet pošto ometa njegovo brzo i sigurno odvijanje. Ako se pretpostavka za sticanje ograničene poslovne sposobnosti mora u svakom konkretnom slučaju utvrđivati, onda to povlači negativne posledice za sam pravni promet.

U našem pravu prihvaćen je sistem podele maloletnika po objektivnom kriterijumu, ali uzrast za ovu podelu nije jednoobrazno dat. (Tako npr. po zakonodavstvu SR Srbije i SAP Kosova taj uzrast iznosi 14 godina, a po zakonodavstvu SR Makedonije i SR Slovenije — 15 godina). Zajedno sa ovim sistemom u našem pravu je prihvaćen i sistem bez podele maloletnika. Takav je slučaj u zakonodavstvu SR Crne Gore i SAP Vojvodine, kao i po zakonodavstvu onih republika koje koriste raniji savezni propis kao republički normativni akt (SR Hrvatska i SR Bosna i Hercegovina).

2. *Sistem podele maloletnika*, ne provodi razliku među maloletnim licima. Svi maloletnici, bez obzira na svoj uzrast i nezavisno od svoje utvrđene sposobnosti za rasuđivanje, imaju podjednak pravni položaj. Maloletnici se tretiraju kao lica koja su poslovno nesposobna ili kao osobe čija je sposobnost za lično; odnosno samostalno preduzimanje pravnih akata određena prirodom pravnog posla, a ne objektivnim zahtevima koji se odnose na maloletnike u celini ili subjektivnim kvalitetima koji predstavljaju individualnu odliku svakog maloletnika posebno. Tako, po ovom sistemu, provodi se razlika između pravnih poslova koji predstavljaju akte administriranja imovinom, zatim akte očuvanja imovine, i najzad, akte raspolaganja imovinom. Samo za ove poslednje akte maloletniku je potrebno odobrenje zakonskog zastupnika.

Poslovna sposobnost, po ovom shvatanju, sastavni je deo pravnog posla i njen karakter određen je sadržinom konkretne pravne radnje. Ograničena poslovna sposobnost vrši određenu funkciju u sferi pravnih poslova i po svojoj voluntarističkoj komponenti izjednačava se sa kvalitetom same izjavljene volje. Prema tome, podela maloletnika predstavlja udaljavanje ograničene poslovne sposobnosti od njene određene i konkretnosti cilja. Za izvesne pravne poslove sasvim je ravnodušan uzrast maloletnika, odnosno njegova sposobnost za rešavanje. Međutim, ovom sistemu se prigovara da ograničena poslovna sposobnost predstavlja samostalnu pravnu kategoriju čije su pretpostavke objektivno date nezavisno od prirode pravnog posla.

b) *Delimično lišenje poslovne sposobnosti*, je pored maloletstva pretpostavka za nastanak ograničene poslovne sposobnosti. Lica koja su delimično lišena poslovne sposobnosti mogu lično preduzimati pravne akte uz odobrenje svog zakonskog zastupnika.

Razlozi za delimično lišenje poslovne sposobnosti nisu izričito označeni u našem pravu, Međutim, u doktrini i sudskoj praksi smatra se da u krug ovih razloga ulaze: slaboumnost; rasipništvo; preterano uživanje alkohola; i upotreba živčanih otrova. Telesni nedostaci ne predstavljaju razlog za delimično lišenje poslovne sposobnosti. Oni mogu biti uzrok za nastanak slaboumnosti, ali u tom slučaju ograničena poslovna sposobnost nastaje zbog ovog lakšeg stepena duševnog oboljenja, a ne zbog telesnih nedostataka.

1. *Slaboumnost* je izraz koji se u pravu prihvata iako ne odgovara stručnoj medicinskoj terminologiji. Sa stanovišta psihijatrijske nauke, samo plitkoumnost (*debilitas mentis*) predstavlja razlog za delimično lišenje poslovne sposobnosti. Slaboumnost (*imbecilitas*), kao i bezumnost (*idiotismus*) su razlozi za potpuno lišenje poslovne sposobnosti.

2. *Rasipništvo*, je pravna ustanova koja se određuje na osnovu karakteristike nerazumnog trošenja imovine (subjektivna pretpostavka), i potpunog istiskivanja aktive iz imovinske mase (objektivna pretpostavka). Za određivanje pojma rasipništva odlučno je istovremeno prisustvo obe ove pretpostavke.

3. *Pijanstvo* (zloupotreba alkohola iz navike), mora biti praćeno trajnim uživanjem alkohola (vremenski uslov), kao i zahtevom da intenzitet tog uživanja prelazi normalnu upotrebu (kvantitativni uslov). Zbog toga ako neko trajno upotrebljava alkohol, ali u količini koja ne predstavlja prekomerno uživanje (ne dovodi do pijanstva), ili ako uzima alkoholno piće u prekomernoj količini ali to samo izuzetno, upotreba alkohola ne predstavlja njegovu zloupotrebu iz navike, a time ujedno ni razlog za delimično lišenje poslovne sposobnosti.

4. *Upotreba živčanih otrova* (zloupotreba nervnih otrova iz navike) mora biti redovna. U pitanju su opojne droge koje se uzimaju na različite načine: žvakanjem (betel i koka), pušenjem (hašiš i opijum), šmrkanjem (kokain), uvlačenjem u kožu (bunika), ubrizgavanjem pod kožu (morfijum i heroin) ili u vidu posebnog napitka.

F. *Poslovna nesposobnost*, po svojoj prirodi predstavlja negaciju poslovne sposobnosti sa njenim posebnim oblikom i delimičnim ograničenjem. Lice koje je poslovno nesposobno nije u mogućnosti da sklapa pravne poslove samostalno ili ličnim radnjama, niti je u principu sposobno da svojom nedozvoljenom radnjom zasnuje obaveze (izuzetak postoji u slučaju primene načela pravičnosti). Poslovno nesposobno lice isključeno je iz direktnog učešća u prometu prava. Umesto tog lica istupa zakonski zastupnik u vidu roditelja ili staratelja.

Poslovna nesposobnost nastaje na dva načina: prirodnim i pravnim putem. U prvom slučaju ona je posledica prirodnog procesa u razvoju dušnog života jedne ličnosti. Čovek se rađa sa određenim stanjem uma i volje koji ga sprečavaju da učestvuje u pravnom prometu ličnim ili samostalnim radnjama. Prema tome, poslovno je nesposobno maloletno lice od rođenja pa do navršene četrnaeste, odnosno petnaeste godine života. U drugom slučaju ona je posledica sudske odluke kojom se određeno lice potpuno lišava opšte ili ograničene poslovne sposobnosti.

Postoje dva sistema za lišenje poslovne sposobnosti: apsolutni u kome su uzroci za lišenje taksativno navedeni; i relativni u kome se ne navode uzroci već posledice koje opravdavaju lišenje. U našem pravu prihvaćen je ovaj drugi sistem. Po republičkom i pokrajinskom zakonodavstvu o starateljstvu lišava se poslovne sposobnosti osoba koja je „nesposobna da se sama brine za svoju ličnost, prava i interese”.

Lucida-intervalala. Kod duševnih oboljenja, koja su dovela do poslovne nesposobnosti, dolazi do pomračenja (pomućenja) svesti. Međutim, kod ovih bolesti, prema dosta rasprostranjenom mišljenju, mogu nastati zdravi trenuci u kojima se duševni život tih lica odvija kao i pre bolesti. Kao pandan stanju duševne obolelosti u kome dolazi do pomračenja svesti, ovi zdravi momenti, koji se povremeno pojavljuju nazivaju se svetlim trenucima (*lucida intervalla*).

Po izvesnim zakonodavstvima, poslovno nesposobna lica u svetlim trenucima stiču poslovnu sposobnost. Duševno stanje lica u svetlim trenucima izjednačeno je sa stanjem duševno zdravih osoba, te se i njihova poslovna sposobnost izjednačava. Po varijanti ove koncepcije, poslovno nesposobna lica u svetlim trenucima stiču samo posebnu poslovnu sposobnost, odnosno ograničenu poslovnu sposobnost. Priroda svetlih trenutaka je nedovoljno objašnjena naročito što se tiče njenog intenziteta. S toga treba poći od prosečnog merila koje po svojoj prirodi odgovara subjektivnom stanju na kome se zasniva posebna, odnosno ograničena poslovna sposobnost.

Po drugoj koncepciji, poslovno nesposobna lica u svetlim trenucima ne stiču poslovnu sposobnost (ni posebnu, ni ograničenu), već ostaju i dalje poslovno nesposobna. Ova koncepcija trvdi da se oslanja na zaključke savremene psihijatrijske nauke. Pojam svetlih trenutaka, u čiju se prirodu počelo da sumnja još za vreme glosatora, uklonjen je kao zastareo iz mentalne medicine. Ovo drugo gledište dominira u našoj pravnoj praksi.

4. Elementi individualizacije fizičkih lica

I. *Ime* je lično pravo građana koje služi za njihovu identifikaciju u pravnom saobraćaju.

Svaki građanin je dužan da poseduje ime. Ta dužnost u određenim uslovima ne nameće se subjektima prava u direktnom i neposrednom vidu, već u obliku obaveze da se odredi ime. Lica koja su ovlašćena da daju ime detetu su prirodni ili pravni roditelji koji su dužni da to učine u zakonom određenom vremenu. Ukoliko to ne učine ime rođenom detetu određuje nadležni državni organ. Pravni odnosi se ne mogu normalno odvijati ako fizička lica nemaju ime na osnovu koga se razlikuju u pravnom prometu. Za ostvarivanje načela o obaveznosti ličnog imena ne smatra se dovoljnim da subjekt prava poseduje određeno ime, već se zahteva da se tim imenom i koristi.

Pored ove komponente dužnosti, koja se izvodi iz objektivnog prava, lično ime, zbog svoje složene prirode, je i subjektivno pravo. Prema tome, ime odlikuje element ovlašćenja kao i njegova zaštita nezavisno od interesa koji je ugrožen povredom prava na ime. Zbog toga se ime štiti normama upravnog, krivičnog i građanskog prava.

Pravo na ime je lično neimovinsko pravo. Titular ne može to pravo preneti na drugog, niti ga se može odreći. Pravo na ime je nezastarivo. Kod prava na ime treba razlikovati pravo na ime od predmeta na koje se ovo pravo odnosi. Zbog toga, kao i svako drugo lično pravo, i pravo na određeno ime može prestati ako se ispune uslovi koji

su zakonom predviđeni. Prema tome, predmet prava na ime prestaje njegovom promenom. Zajedno sa izmenom starog, titularu se određuje novo ime, čime se ne narušava kontinuitet u prisutnosti prava na ime. U tom smislu pravo na ime, zajedno sa njegovom obavezom, ne prestaje već se samo menja predmet na koji se to pravo odnosi.

Lično ime sastoji se iz imena i prezimena. U ovom svom dvojstvu lično ime je u stanju da ostvari svoju društvenu ulogu pravnog sredstva za individualizaciju fizičkih lica kao subjekata prava.

A) *Izbor ličnog imena.* U nekim zakonodavstvima izbor ličnog imena ulazi u oblast slobodnog odlučivanja svakog pojedinca. Međutim, u drugim zakonodavstvima postavljaju se izričita ograničenja prilikom izbora imena. Preko izrađene i objavljene liste utvrđuju se imena koja se mogu dati detetu ili koja se mogu uzeti prilikom zahteva da se ime promeni. Izvan ovih odobrenih imena ne može se dobiti niti nositi drugo lično ime. U nekim državama ovaj spsak obaveznih imena nije sastavljen, ali se nadležnom organu ostavlja da u svakom konkretnom slučaju oceni da li treba odobriti ime čiji se upis u matičnu knjigu zahteva.

Prema našem republičkom i pokrajinskom zakonodavstvu prihvaćen je sistem izbora imena bez unapred postavljenih ograničenja. Time je data nesmetana mogućnost da lična imena fizičkih lica budu što raznovrsnija i živopisnija. Međutim, prema praksi koja je prisutna, ne može se odrediti ime kojim se pojedinim osobama iz milošte tepa, ili imena u deminutivu, kao ni ime koje je u suprotnosti sa pravilima i običajima našeg društva. Po Zakonu o ličnom imenu SAP Kosova, mogu se davati samo imena koja tačno označavaju pol fizičkog lica.

B. Bliži način za individualizaciju lica.

a) *Dodatak imenu.* Ako lično ime nije u stanju da izvrši individualizaciju subjekta u okviru porodice ili izvan nje, jer se u užoj sredini sreću lica sa istim imenom i prezimenom, onda se individualizacija vrši pomoću jednog dodatnog dela (npr. „mlađi” ili „stariji”). Primena ovog dodatka imenu naročito je česta u angloameričkom pravu. I u našoj sredini poznat je slučaj ove individualizacije (npr. u pesničkoj porodici Ilić: Vojislav Ilić „mlađi”).

b) *Srednje slovo.* Ako veliki broj lica iste generacije (koja su dakle podjednako stara) imaju isto lično ime, za individualizaciju ovih lica koristi se inicijal ili puno ime oca. U nekim zakonodavstvima upotreba srednjeg imena je obavezna.

c) *Akademski naziv.* Osobama iste generacije, koje imaju isto lično ime i isto ime oca, za individualizaciju služi njihov akademski naziv (ing, dr.), odnosno profesija kojom se bave.

C) *Posebna imena.* Kao dopunsko sredstvo za individualizaciju fizičkih lica koristi se:

a) *Nadimak,* je zakonom predviđen neobavezan način individualizacije fizičkih lica. Nadimak uz lično ime predstavlja posebno (dopunsko) ime fizičkog lica, koje određuje sredina u kojoj to lice živi. Nadimak postaje sastavni deo ličnog imena, a često kao i prezime, prelazi na potomke.

b) *Pseudonim*, je sredstvo za individualizaciju fizičkih lica koja se pojavljuju kao autori književnih i umetničkih dela uopšte, odnosno kao pozorišni, filmski i drugi umetnici ukoliko ne žele da se u književnom i umetničkom svetu afirmišu svojim ličnim imenom. Pseudonim, kao i lično ime, sastoji se iz imena i prezimena. Za razliku od nadimka koji daje sredina, pseudonim određuje lice na koje se odnosi. Motiv za uzimanje pseudonima je različit, ali za pravo nije od interesa. Pseudonim, kao i lično ime, uživa zaštitu zakona. Neovlašćeno služenje tuđim pseudonimom može dovesti do zabrane daljeg korišćenja. Ukoliko je ovom upotrebom naneta šteta licu čiji je pseudonim korišćen, titularu pseudonima pripada pravo na naknadu materijalne i moralne štete.

c) *Konspirativno ime*, je sredstvo za individualizaciju ličnosti koja želi da u posebnim okolnostima koje stvaraju građanski rat, revolucionarna borba ili ilegalni rad, prikrije svoj identitet nekorišćenjem ličnog imena.

D) *Promena imena*. U našem pravu lično ime menja se na dva načina: redovnim i vanrednim putem. Redovnim putem menja se ime i prezime. Ova promena obavlja se u upravnom postupku. Vanrednim putem menja se samo prezime. Ta promena nastupa po sili samog zakona. Tako, prilikom sklapanja braka može doći do promena prezimena žene, odnosno muža. Nakon razvoda, poništaja braka ili prestanka braka smrću, bračni drug stiče pravo da se vrati na svoje prebračno prezime.

II. *Domicil*. Svako ljudsko biće vezano je za jedno određeno mesto u kome stanuje, odnosno gde se odvija njegov porodični život ili gde obavlja svoju poslovnu delatnost. Osnova te povezanosti je veoma različita. U pitanju su brojni i složeni interesi pravne, emocionalne ili imovinske prirode. Pravnom poretku je potrebna izvesnost o povezanosti ljudi za određenu teritoriju. Bez nje se ne može osigurati redovna primena pravnih propisa, niti efikasna delatnost državnih organa. Državnoj upravi je neophodno da bude upoznata sa područjem na kome se jedno lice trajnije nalazi da od njega može zahtevati da izvršava svoje administrativne obaveze. To je potrebno i sudovima da odrede svoju nadležnost, kao i mesto za dostavljanje svojih akata. Najzad, to saznanje je neophodno i svakom građaninu da može da pronađe lice sa kojim se nalazi u pravnim odnosima ili sa kojim namerava da u te odnose stupi. Taj prostor za koji je određeno lice trajnije vezano je njegov domicil (prebivalište).

U zakonodavstvima su elementi za određivanje domicila različiti. Prema jednoj koncepciji, koja vodi poreklo iz rimskog prava, prebivalište se određuje prema mestu gde se jedno lice stalno nastani (prema domusu). Za pojam prebivališta dovoljno je da postoji činjenica da izvesna osoba živi i stanuje na jednom mestu, i da to stanovanje ima trajniji karakter. Ukoliko to nije slučaj, radi se boravištu te osobe. Ova koncepcija prihvaćena je u našem republičkom i pokrajinskom zakonodavstvu. Prema zakonskoj koncepciji „prebivalište je mesto u kome se građanin nastanio sa namerom da u njemu stalno živi. Boravište je mesto u kome građanin privremeno boravi”.

Po drugim zakonodavstvima za određivanje prebivališta ne smatra se dovoljnim da se odredi mesto stalnog stanovanja jednog lica, već treba utvrditi da li postoji i naročita veza između tog mesta i pravnih odnosa tog lica. Drugim rečima treba utvrditi da li jedno lice to određeno mesto smatra središtem svojih pravnih odnosa i imovinskih interesa.

Prema našem zakonodavstvu punoletni građani su dužni da prijave svoje prebivalište, odnosno adresu stana u roku od 8 dana od njegovog zasnivanja, a svoje boravište u svim mestima kada koriste usluge smeštaja u ugostiteljskim objektima.

Vrste prebivališta. Prebivalište jednog lica može biti voljno ili zakonsko.

a) *Voljno prebivalište,* određuje se slobodnim izborom fizičkog lica. Slobodno izraženu volju mogu imati samo poslovno sposobna lica, te je ova sposobnost osnovna pretpostavka za određivanje voljnog prebivališta.

Izbor prebivališta je pravo i dužnost fizičkog lica. U našem pravu bračni drugovi određuju sporazumno svoje prebivalište. Zaključenje braka nema uticaja na promenu prebivališta.

b) *Zakonsko prebivalište,* određuje se samim zakonom. Prema ovom vidu prebivališta fizičkim licima ne ostavlja se mogućnost da slobodno izaberu svoj domicil, već ga zakon određuje nezavisno od mesta gde određeno lice stvarno stanuje. Tako, prebivalište vojnih lica se određuje ne prema mestu gde stanuju, već prema mestu gde im se nalazi jedinica, odnosno komanda.

Zakonski domicil imaju i maloletna lica. U zakonodavstvima u kojima dominira patrijarhalna koncepcija, deca koja su rođena u braku dobijaju prebivalište oca. U našem pravu, u kome nije prisutna očinska vlast, domicil dece određuje se na ovaj način:

1. Ako su roditelji živi i deca se nalaze kod njih, prebivalište dece utvrđuje se prema domicilu njihovih roditelja;

2. Ako su oba roditelja umrla, onda se prebivalište dece određuje prema poslednjem prebivalištu roditelja;

3. Ako roditelji ne žive zajedno jer je došlo do prekida u njihovoj faktičkoj bračnoj zajednici ili je njihov brak razveden, prebivalište dece određuje se prema prebivalištu roditelja kod koga se dete nalazi;

4. Ako su roditelji deteta nepoznati (nahoće), onda se prebivalište deteta određuje prema ustanovi u kojoj je smešteno.

Zakonski domicil imaju i duševno bolesna lica. Prebivalište ovih osoba ne menja se odlaskom u bolnicu; one i dalje zadržavaju prebivalište koje su imale pre dolaska u bolnicu.

III. *Državljanstvo,* je pravni odnos javnopravnog karaktera između pojedinaca i države na osnovu koga se tom licu čine dostupnim sva politička, građanska i socijalna prava. Dražavljanstvo je u načelu trajan odnos, ali koji se u određenim slučajevima može odlukom države raskinuti.

Osnovni način sticanja državljanstva je poreklo deteta (sistem *ius sanguinis*) i mesto njegovog rođenja (sistem *ius soli*). U našem pravu dete u principu stiče državljanstvo prema državljanstvu svojih roditelja ako su oba roditelja državljani SFRJ ili je to samo jedan od njih. Međutim, ako je dete rođeno na našoj teritoriji, a njegovi roditelji su nepoznati (nahoče), odnosno nepoznato je njihovo državljanstvo ili su oni lica bez državljanstva, onda dete stiče državljanstvo prema sistemu *ius soli* s obzirom da je nađeno, odnosno rođeno na našoj teritoriji. U našem pravu državljanstvo se stiče i prirođenjem (putem molbe stranog državljanina i uslova koji se zakonom zahtevaju), kao i na osnovu međunarodnog ugovora. Državljanstvo prestaje: otpustom; odricanjem; odsutnošću; i oduzimanjem.

Prisustvo ustanove državljanstva dovodi do podele građana na teritoriji jedne države na: domaće državljane; i strance. Stranac je fizičko lice koje nije domaći državljanin, koje ima strano državljanstvo, odnosno koje je bez državljanstva. Ova podela; tokom istorije, bila je od ogromnog značaja za mogućnost sticanja i vršenja građanskih prava. U antičkom pravu stranci u načelu nisu uživali građanska prava. U feudalnom pravu njihov položaj, u ovom pogledu, bio je nešto povoljniji. U savremenim pravima stranac se skoro u svim državama smatra subjektom prava. Međutim, za razliku od domaćeg državljanina, strancu nisu dostupna sva građanska prava ili mu se izvesna prava priznaju samo pod određenim uslovima (ako je domiciliran na domaćoj teritoriji, ako je zahtev reciprociteta udovoljen, odnosno ako je za to pribavio odobrenje nadležnog državnog organa).

Zbog ovog posebnog položaja koji stranac ima na domaćoj teritoriji kada je reč o uživanju, odnosno obimu uživanja građanskih prava, podela građana na domaće državljane i strance, kao sredstvo njihove pravne individualizacije, od značaja je i za građansko pravo.

5. Prestanak fizičkog lica

Čovek je biološko i socijalno biće koje podleže delovanju prirodnih i društvenih zakona. Lice koje biološki egzistira ili koje se po pravnim merilima smatra da je socijalno egzistentno, ima svojstvo pravnog subjekta. Za učestvovanje u pravnim odnosima nije dovoljno da se prirodnim putem postane subjekt prava, već i da se čovek ne isključi iz socijalne sredine sumnjom o tome da li je u životu. Ako pravo ne insistira na aktivnom pojedincu, ono zahteva da je pojedinac svoju neaktivnost učinio izvesnom. Za normalno odvijanje pravnih odnosa izvesnost i sigurnost su bitne pretpostavke. Prema tome, uslov za učestvovanje u pravnim odnosima je prisustvo života na strani fizičkog lica (prirodni zahtev), odnosno izvesnost o njegovom životu (pravna pretpostavka). Prestanak života, kao i izvesnost o životu utiču na nastanak i prestanak pravnih odnosa. U tom smislu fizičko lice, kao subjekat prava, prestaje na dva načina: prirodnim; i pravnim putem. Prirodnim putem fizičko lice prestaje smrću, a pravnim putem, proglašenjem nestalog lica za umrlo. U prvom slučaju smrt je prisutna kao biološki fe-

nomen. U drugom slučaju, neizvesno je da li je ona prisutna; zbog toga ta neizvesnost zahteva da se prisustvo smrti učini izvesnim pravnim putem.

I. *Smrt*. Fizičko lice, kao ličnost u pravu, prestaje smrću. Sa gledišta prava smrt je pravna činjenica koja dovodi do prestanka čovečije ličnosti. Zajedno sa prestankom biološke egzistencije, prestaju i statusne odlike koje tu ličnost prate. Za razliku od shvatanja koje je bilo prisutno u rimskom i drugim starijim pravima, smrću prestaje pravna i poslovna sposobnost fizičkog lica. Sva lična prava tog lica više ne proizvode svoje dejstvo, a imovinska prava i obaveze se ne gase, već prelaze na njegove zakonske ili testamentarne naslednike. Smrću fizičko lice, kao subjekt prava, pretvara se u stvar koja postaje pod određenim uslovima objekt u pravu.

A. *Dokazivanje smrti*. Za svako fizičko lice vezuje se pretpostavka da je živo. Ta pretpostavka polazi od onoga što se smatra da je za fizičko lice povoljnije. Život uvek ima prednost nad smrću. Međutim, ako neko tvrdi da je izvesno lice umrlo, onda to mora dokazati. Teret dokazivanja leži na onome ko ističe nepovoljniju okolnost za fizičko lice.

Prisustvo smrti utvrđuje se lekarskim nalazom, a u složenim slučajevima i medicinskom ekspertizom. Činjenica smrti unosi se u matične knjige. Zbog toga se u slučaju spora, smrt dokazuje izvodom iz matične knjige umrlih.

Dokazivanje smrti obavlja se na osnovu republičkih i pokrajinskih Zakona o proglašenju nestalih lica umrlim i dokazivanju smrti. Iako se ove dve okolnosti nalaze u istom zakonu, utvrđivanje smrti razlikuje se od proglašenja nestalog lica umrlim. U postupku dokazivanja smrti utvrđuje se prestanak biološke egzistencije jednog lica, dakle, utvrđuje se prisustvo smrti kao prirodne pojave, dok se u postupku proglašenja nestalog lica za umrlo smrt uzima samo kao pravna pretpostavka koja ne mora da se poklapa sa stvarnim prestankom života jednog lica.

Ako se smrt ne može dokazati redovnim putem izvodom iz matične knjige umrlih jer su knjige uništene, činjenica smrti dokazuje se drugim dokaznim sredstvima, posebno iskazima svedoka. U ovakvim okolnostima, svako ko ima pravni interes (a to može biti i javni tužilac ako je u pitanju opšti interes), može uložiti zahtev sudu da povede postupak o utvrđivanju smrti.

U slučaju da je izvesno da je određeno lice umrlo, ali da je ostalo nepoznato kad je smrt nastupila, pred sudom se može pokrenuti postupak za utvrđivanje dana i časa smrti tog lica. Ova okolnost je od posebnog značaja za određivanje sastava zaostavišta i kruga naslednika. Ako se momenat smrti ne može tačno utvrditi, kao dan smrti uzima se onaj dan za koji je utvrđeno da to lice nije preživelo.

U našem pravu dopušteno je dokazivanje smrti stranog dežavljanina za koga se utvrdi da je umro na području naše države.

B) *Komorijenti*. Smrt može nastupiti kod više lica pod okolnostima da se ne može tačno utvrditi ko je pre a ko kasnije umro n. pr. smrt u avionskoj nesreći, brodolomu, zemljotresu ili drugim prirodnim

nepogodama i katastrofama). Takva lica, koja su umrla u istim okolnostima, nazivaju se komorijentima (comores — zajedno umirući).

Ako se lica koja su umrla u istim okolnostima nalaze u odnosu srodstva koje je osnov za zakonsko nasleđivanje, ili se nalaze u odnosu da jedan može naslediti drugog po testamentarnom osnovu pozivanja na nasleđe, onda je od posebnog značaja da se utvrdi tačan momenat smrti svakog od tih lica. Doživljavanje smrti ostavioca je bitan uslov za sticanje naslednog prava. Osobe koje su umrle u istom trenutku ne mogu se pojaviti kao međusobni naslednici, jer prenos zaostavštine pretpostavlja prisustvo subjekta na koga se zaostavština prenosi.

U slučaju da se ne može tačno utvrditi kada je nastupila smrt lica koja su izgubila život u istim okolnostima, polazi se od teorije o komorijentima koja pruža dva rešenja.

a) Po jednom, koje vodi poreklo iz Justinijanove kodifikacije, prisutna je težnja da se omogući nasleđivanje licima čija je smrt nastala u istim okolnostima. Da bi se to omogućilo polazi se od konstrukcije o prvenstu smrti, od prezumpcije po kojoj mlađa lica doživljavaju smrt starijih. Prema tome, ako je sin izgubio život u istoj nesreći sa svojim ocem, uzima se da je nadživio ova, što je dovoljno za ispunjenje zakonske pretpostavke za sticanje svojstva naslednika. Ovo se shvatanje opravdava težnjom da se uspostavi normalan red stvari (prirodan tok odnosa) u kome mlađi, po pravilu, nadživljavaju starije.

b) po drugoj koncepciji, koja se naslanja na klasično rimsko pravo pandektnu pravnu nauku, uzima se da su komorijenti istovremeno umrli. Ovakav zaključak po sebi se nameće. Smatra se logičnim i prirodnim da su lica, koja se nalaze u istoj opasnosti, jednovremeno izgubila život. Smrt ne poštuje generacijski red, niti prvenstvo po uzrastu ako je nastupilo kao posledica neočekivanih okolnosti. Zbog toga se ova lica, jer nisu doživela smrt ostavioca, ne mogu pojaviti u ulozi naslednika. Ovo shvatanje prihvaćeno je i u našem pravu.

I. *Proglašenje nestalog lica za umrlo*. Fizička lica, s obzirom na njihovo prisustvo u određenom prostoru i na izvesnost o njihovom životu, mogu biti: prisutna; odsutna; i nestala.

Prisutno lice je osoba koja se nalazi u svom domicilu, odnosno boravištu. Odsutno lice se ne nalazi u svom prebivalištu, niti je poznato njegovo boravište, ali je izvesno da je u životu. Nestalo lice je osoba koja se ne nalazi u svom prebivalištu, niti je poznato njegovo boravište, ali je prisutna neizvesnost o njegovom životu. Prema tome, odsutno lice, čiji je život doveden u sumnju, naziva se nestalim licem.

Nestalost jedne osobe može dugo trajati. Ta neizvesnost o životu ili smrti unosi pravnu nesigurnost u zasnovane pravne odnose. Zbog toga mnoga zakonodavstva neizvesnost o životu jednog lica pretvaraju, putem ustanove proglašenja nestalog lica umrlim, u prezumptivnu izvesnost o njegovoj smrti.

Ustanova proglašenja nestalog lica za umrlo nije bila poznata u rimskom pravu. Na njene prve oblike nailazimo u srednjem veku u Italiji među nosiocima romanističke pravne škole. Odatle je prešla u

nemačko pravo gde je dobila svoj savremeni oblik. Međutim, neka zakonodavstva, naslanjajući se na rimsku tradiciju, nisu prihvatila ovu ustanovu. U tim pravima postoji samo mogućnost da se nestalo lice proglasi odsutnim ali ne i umrlim. Ova odsutnost povlači za sobom pravne posledice različitog sadržaja. U prvoj fazi, naslednici odsutnog lica stiču pravo na privremeno upravljanje i uživanje imovinom odsutnog lica, bez mogućnosti da sa njom raspolaze. U drugoj fazi, koja je vezana za protek dužeg vremenskog perioda, naslednici definitivno stiču pravo da ovu imovinu otuđuju i opterećuju. Međutim, i u ovom slučaju osoba, o čijoj se imovini radi, smatra se samo odsutnim licem.

Naše pravo prihvata ustanovu proglašenja nestalog lica umrlim sa pravnim posledicama prirodne smrti. Da se jedno lice može proglasiti umrlim, prema našem republičkom i pokrajinskom zakonodavstvu, zahteva se prisustvo određenih pretpostavki:

A) *Materijalna pretpostavka* za proglašenje nestalog lica umrlim sastoji se u neizvesnosti o životu nestalog lica. Ta nestalost, koja dovede u pitanje život jedne osobe, javlja se u dva vida: kao opšta; i posebna nestalost.

a) *Opšta nestalost*, imala je u pravnoj teoriji i pojedinim zakonodavstvima različit tretman. Po jednom, zahtevalo se da je nestalo lice dostiglo određen uzrast; a po drugoj, da je od njegove nestalosti proteklo određeno vreme. Obe ove koncepcije davale su nepotpun i jednostran pristup ustanovi proglašenja nestalog lica umrlim. Zbog toga se u savremenim pravima, pa i našem, koristi kombinacija jedne i druge koncepcije.

Prema tome, u našem pravu, zbog prisustva opšte nestalosti, može se proglasiti umrlim:

1. lice o čijem životu za poslednjih pet godina nije bilo nikakvih vesti, a od čijeg rođenja je prošlo 60 godina;

2. lice o čijem životu za poslednjih pet godina nije bilo nikakvih vesti, a za koje je verovatno da više nije u životu.

b) *Posebna nestalost*, je prisutna kad se određeno lice našlo u smrtnoj opasnosti i u njoj nestalo.

Ova nestalost javlja se u dva vida, kao:

1. Nestalost usled rata, po kojoj se može proglasiti umrlim lice koje je nestalo u toku rata povodom ratnih događaja, a o čijem životu nije bilo nikakvih vesti za godinu dana od prestanka neprijateljstva; i

2. Nestalost usled neposredne smrtno opasnosti, po kojoj se može proglasiti umrlim osoba koja je nestala u brodolomu, saobraćajnoj nesreći, poplavi, požaru, lavini, zemljotresu ili kakvoj drugoj neposrednoj smrtnoj opasnosti (nestalost u polarnoj ekspediciji ili prilikom osvajanja planinskih vrhova), a o čijem životu nije bilo nikakvih vesti šest meseci od dana prestanka opasnosti.

Kod posebne nestalosti rokovi su kraći nego kod opšte, i ne poklanja se pažnja godinama starosti nestalog lica. To je razumljivo ako

se ima u vidu da je posebna nestalost vezana za neredovne društvene događaje i izuzetne prirodne pojave.

Rokovi koji su relevantni za proglašenje nestalog lica umrlim, a koji se odnose na opštu nestalost, računaju se od dana kada je po poslednjim vestima nestalo lice bilo nesumnjivo u životu. Međutim, ako se taj dan ne može tačno utvrditi, onda rok teče istekom poslednjeg meseca, odnosno godine u kojoj nestalo lice, prema poslednjim vestima, bilo u životu.

B) *Procesna pretpostavka određuje*: nadležnost suda; lica ovlašćena na pokretanje postupka; karakter i tok procedure; kao i dejstvo sudske odluke.

Postupak za proglašenje nestalog lica umrlim vodi se pred opštinskim sudom. Mesna nadležnost suda određuje se prema mestu u kome je nestalo lice imalo svoje prebivalište, odnosno poslednje boravište.

Postupak za proglašenje nestalog lica umrlim ne može se pokrenuti po službenoj dužnosti, već samo na zahtev zaitnresovanih lica. Ta lica koja su ovlašćena na pokretanje postupka su:

a) Javni tužilac, ukoliko je u ovakvom zahtevu angažovan opšti interes;

b) Javni pravobranilac, ako je prisutan imovinskopravni interes države;

c) Zainteresovana lica, koja imaju pravni interes da se nestalo lice proglasi umrlim. U krug ovih lica ulaze: bračni drug, čiji je interes da se odluči o njegovom bračnom statusu; poverilac, da naplati svoje potraživanje; prezumptivni naslednici da ostvare svoje pravo prema zaostavštini; staratelj, da razreši svoje odnose prema šticićniku; ostavljeni punomoćnik, da se oslobodi poslova koje obavlja u ime i za račun svog vlastodavca, itd).

Proglašenje nestalog lica umrlim vodi se po pravilima vanparnične procedure. Pre početka postupka sud objavljuje oglas u kome navodi bitne okolnosti slučaja koji razmatra, i poziva nestalo lice da se javi sudu u roku od tri meseca. Istovremeno, u oglasu se upućuje i apel građanima koji raspolažu podacima o životu nestale osobe da ih, u postavljenom raku, dostave sudu. Oglas se objavljuje u službenom listu republike, odnosno pokrajine u kojoj je nestalo lice imalo svoj domicil. Oglas se ističe i na oglasnu tablu suda pred kojim se postupak vodi. Ne isključuje se mogućnost da se oglas učini javnim i na neki drugi pogodan način (objavljivanjem u dnevnim listovima u zemlji ili inostranstvu).

Po isteku ostavljenog roka da se nestalo lice javi sudu, postupak se završava donošenjem rešenja kojim se nestalo lice proglašava umrlim. U rešenju sud je dužan da naznači dan, a po mogućnosti i čas koji se ima smatrati kao vreme smrti. Ako sud nije u mogućnosti da ovo vreme utvrdi, onda su, u ovom pogledu, u našem pravu prisutna dva stava:

Po prvom, koje je izraženo u republičkim i pokrajinskim Zakonima o proglašenju nestalog lica umrlim i dokazivanju smrti, kao dan smrti uzima se prvi dan po isteku postavljenih rokova.

Po drugom stavu, koje je izraženo u Zakonima o nasleđivanju, kao dan smrti uzima se dan kada je rešenje o proglašenju nestalog lica umrlim postalo pravosnažno. Toga dana otvara se ostavinski postupak za raspravljanje zaostavštine tog lica.

Prema tome, naše pravo prihvata dva sistema o utvrđivanju dana smrti lica proglašenog umrlim, od kojih se drugi sistem, koji se smatra sigurnijim, primenjuje u naslednom pravu.

Pravosnažno rešenje o proglašenju nestalog lica umrlim, opštinski sud dostavlja matičaru na čijem se području nalazilo poslednje boravište lica koje je proglašeno umrlim, radi upisa te činjenice u matičnu knjigu umrlih.

Za pravosnažnu sudsku odluku, kojom se nestalo lice proglašava umrlim, ne vezuje se načelo: *res judicata pro veritate habetur*, tj. da se ima uzeti tačnim ono što je u toj odluci presuđeno. To ima za posledicu da se i nakon pravosnažnosti rešenja može utvrđivati da je nestalo lice živo, odnosno da je umrlo pre ili kasnije no što je to označeno u sudskom rešenju. Ovakva mogućnost rezultira iz činjenice da je akt u proglašenju nestalog lica umrlim samo jedna pravna pretpostavka (*praesumptio iuris tantum*) koja se može oboriti. Zahtev za izmenu odluke ulažu lica koja su i postavila zahtev da se takva odluka donese, kao i nestalo lice ako se prijavi sudu. U ovom poslednjem slučaju, pošto utvrdi identitet lica koje je proglašeno umrlim, sud donosi odluku kojom svoje rešenje ukida.

Proglašenje nestalog lica umrlim povlači za sobom pravnu posledicu da s to lice smatra umrlim. Pravna smrt se u ovom slučaju izjednačava sa posledicama prirodne smrti. Lična prava nestalog lica prestaju, a imovinska prelaze na naslednike. Pa ipak, pravne posledice pravne smrti ne izjednačavaju se u potpunosti sa posledicama prirodne smrti. Pretpostavka smrti nije identična sa činjenicom smrti. Zbog toga nestalo lice ne gubi svoja prava definitivno, već samo uslovno. Ukoliko se utvrdi da je živo, sa uklanjanjem pretpostavke o smrti, vraćaju mu se sva prava koja je imalo pre proglašenja umrlim.

Ovo pravilo, međutim, ima i svoje izuzetke. Tako, po našem pravu, za razliku od nekih drugih zakonodastava, aktom proglašenja nestalog lica umrlim, njegov brak definitivno prestaje. Povratkom nestalog lica ne dolazi, po sili samog zakona, do ponovnog uspostavljanja njegovog braka.

U domenu imovinskih prava nastupa, u načelu, *restitutio in integrum*. Ranije nestalo lice ulazi u sva svoja imovinska prava i obaveze. Međutim, ako je nestalo lice, za vreme svog odsustva pretrpelo štetu, te posledice pogađaju njegovu imovinu, jer se smatra da zaštititi svojih prava nije poklanjao onu pažnju koja se zahteva od brižljivog titulara imovinskih prava.

Imovina nestalog lica, koja je prešla u vidu zaostavštine na njegove naslednike, vraća se ranije nestalom licu u zavisnosti od savesnosti pribavioca njegovih prava. Tako, savesni držalac (lice koje je verovalo da je nestali umro), vraća stvar u onom stanju u kome se nalazila u vreme povratka nestalog lica. Ako je izvesna prava otuđio, nije

obavezan da ispravi vrednost otuđenih stvari, odnosno potraživanja. Međutim, nesavesni držalac (osoba koja je znala da je nestalo lice u životu), dužan je da vrati stvar u stanju u kome se nalazila u vreme njenog prijema zajedno sa plodovima. Ujedno, obavezan je da nestalom licu naknadi i štetu koju je stvar eventualno u međuvremenu pretrpela.

U slučaju povratka nestalog lica, naslednici se smatraju savesnim držaocima dok se protivno ne utvrdi.

LA PERSONNE PHYSIQUE

— R é s u m é —

On entend par le terme personne physique l'être humain sans égards à l'âge, au sexe ou à l'état de santé. Pour le commencement de l'existence de la personne physique la naissance de l'être humain est considérée comme étant suffisante. On estime que la naissance est réalisée dès que l'enfant sort du sein de sa mère. Selon une autre conception, la naissance est considérée comme étant perfectuée quand le cordon ombilical, que rattaché l'enfant à la mère, a été coupé. Dans certaines législations il est prévu que pour le commencement de l'existence de la personne physique l'enfant doit avoir la capacité vitale. c'est-à-dire le caractère humain.

A part la capacité de la jouissance des droits la personne physique possède aussi la capacité de l'exercice des droits, qui permet d'établir les rapports juridiques en toute autonomie. A part la capacité de l'exercice des droits générale, qui s'acquiert par la majorité ou l'émancipation et qui a deux de ses formes (la conclusion du mariage et la reconnaissance de la paternité de l'enfant né hors le mariage), la personne physique qui n'est pas majeure possède aussi la capacité spéciale de l'exercice des droits, à savoir: pour la conclusion du mariage; pour la reconnaissance de la paternité; pour la consultation à l'occasion de la conclusion du contrat d'adoption, le changement du nom de famille, la pratique de l'instruction religieuse, le changement des études, l'exercice de certains actes juridiques de la part du tuteur; pour la rédaction du testament; pour la conclusion du contrat de travail; pour la conclusion des actes juridiques dont la valeur n'est pas disproportionnée.

A part la capacité de l'exercice des droits générale et spéciale la personne physique possède aussi la capacité de l'exercice des droits limitée qu'elle acquiert en raison de sa minorité ou de la perte partielle de l'exercice des droits générale, ou de la débilité de l'esprit, de la prodigalité, de l'ivrognerie, de l'emploi des drogues. La personne physique atteinte d'une maladie mentale n'a plus la capacité de l'exercice des droits. Une telle personne n'est plus capable d'exercer personnellement et en toute autonomie les actes juridiques.

La personne physique prend fin par la mort ou par la déclaration de décès.

MOŽE LI POSTAVLJENJE NASLEDNIKA TESTAMENTOM BITI USLOVLJENO IZDRŽAVANJEM ZAVEŠTAOCA I NJEGOVOG BRAČNOG DRUGA

U v o d

Ovo pitanje postavilo se je u našoj sudskoj praksi nakon donošenja Zakona o nasleđivanju iz 1955. godine. Pozivajući se na odredbe tog zakona, sudska praksa je, u većini slučajeva, dala afirmativan odgovor, a takav stav je pobuda za ovu raspravu, jer smatramo da se time vrši ozbiljna deformacija testamenta kao pravnog akta mortis causa u našem pravu, odnosno našim pravima danas. Teorija naslednog prava do sada nije dala svoj sud o tome, ako se ne uzme u obzir nekritično citiranje afirmativnih sudskih odluka o ovome slučaju.¹⁾ No, pre nego što izložimo svoj kritični stav, dajmo reč sudovima.

Pozivajući se na propis čl. 33 stav 2 Zakona o nasleđivanju (u daljem tekstu: ZN) o tome da zaveštalac „može u pojedinim odredbama testamenta postaviti uslove” i na stav 3 istog člana da se „nemogućí, nedozvoljeni i nemoralni uslovi smatraju kao da ne postoje”, sudovi su, u ogromnoj većini slučajeva, tretirali takvo postavljenje kao postavljenje pod uslovom. Evo osnovnih stavova o tome.

Kao da je sve počelo famoznom presudom Vrhovnog suda Hrvatske Gž-1796/56 od 11. 10. 1956. godine, kojom se je raspravljalo o dejstvu ugovora zaključenog još 8. aprila 1940. godine. Pošto je našao da „valjanu oporuku može sadržavati i isprava o dvostranom pravnom poslu, ako su održane formalnosti koje zakon traži za valjanost oporuke”, i da su održane takve formalnosti, Sud ističe da se i po sadržaju radi o oporuci a okolnost da je tuženik (davalac izdržavanja) „prihvatio očitovanje” testatora nije odlučna, jer zaveštalac nije bio time vezan”. Uprkos tome što se nije mogao primeniti propis člana 243 stav 3 ZN, jer nije postojao dopušten ugovor o nasleđivanju, Sud je našao da je testator tako raspolagao mortis causa (testamentom) „*jer mu tuženi već petnaest godina pomaže u gospodarstvu i neguje ga u bolesti. delom kao motiv (za prošlo vreme) a delom kao uslov (za buduće vreme do ostaviteljeve smrti).*”²⁾

¹⁾ Vidi Kreč-Pavić: Komentar Zakona o nasleđivanju sa sudskom praksom, Narodne novine, Zagreb, 1964. str. 265—267. i Nasledno pravo u praksi, Priručnik sudske prakse, priredio prof. Dr Momčilo Kurdulija, Službni list SFRJ, Beograd, 1975. godine, str. 141—149.

²⁾ Zbirka sudskih odluka, knjiga I, sveska 3. br. 661.

Presudom Saveznog vrhovnog suda Rev. 1957/59 (Pravosudni bilten) izrečeno je: „Izjava zaveštaoca kojom određuje obavezu nasljednika da njega do smrti čuva, imanje mu obrađuje i snabdeva namirnicama, u slučaju bolesti neguje i čuva kao roditelja, te kao nagradu za to nasledi imovinu zaveštaoca, izražava pobudu ostavioca zbog koje imenuje nasljednika a istovremeno određuje uslov testamenta. Zakonski nasljednik može osporavati dejstvo testamenta zbog neispunjenja uslova ako testamentalni nasljednik nije vršio obaveze određene testamentom”.

Isti sud, presudom Rev. 1343/62 od 22. 6. 1962. godine, ide dalje i izriče: „Svaka obaveza naložena testamentom u granicama dozvoljenog i mogućeg deluje kao uslov, ako je to bila namera zaveštaoca. Odredba testamenta kojom se nasljedniku nalaže da ostavioca i njegovu ženu čuva i obrađuje imanje važi kao raskidni uslov”.³⁾

Vrhovni sud Jugoslavije u presudi Rev. 2398/63 od 22. 1. 1964. godine ponavlja stav o uslovu kod ovakvih raspolaganja mortis causa i dodaje: „Kada tuženi taj uslov nije ispunio onako kako je predviđeno u testamentu, on nema pravo da nasleđuje po tom testamentu. Pri tome je irelevantno iz kojih razloga tuženi nije ispunjavao svoju obavezu po testamntu prema pok. C. i njegovoj supruzi M., a posle smrti C. prema tužilji M., *kao što je irelevantno i pitanje krivice zbog neispunjenja uslova na nasleđivanje po testamentu*. Ta bi pitanja eventualno mogla biti od značaja u slučaju traženja vraćanja izvršenih davanja odnosno oraćanja naknade štete, ako bi inače za to bilo zakonskih osnova”.⁴⁾

Vrhovni sud Slovenije presudom Rev. 55/62 od 8. 5. 1962. godine dodaje na ovu temu: „Oporuku, kojom se oporučnom nasljedniku naloženo ispunjavanje obaveza već za života oporučitelja, mogu zakonski nasljednici pobijati ako oporuči nasljednik nije ispunio obavezu”.⁵⁾

Vrhovni sud Srbije, Odeljenje Novi Sad, svojom presudom GŽ-676/65 odbija prigovore o fiktivnom testamentu i izriče: „Time što je ostavilac u testamentu obavezao nasljednika da ga za uzvrat neguje i izdržava, testament nije prestao biti jednostrani pravni posao (čl. 88 ZN) iako je nasljednik obavezu iz testamenta izvršio”.⁶⁾

Vrhovni sud Crne Gore imao je hrabrosti da se svojom odlukom GŽ-100/58 od 19. 1. 1962. godine suprotstavi gornjim stavovima, presuđujući: „Izjava koju je zavještalac dao pred sudom i njome svu svoju imovinu za slučaj smrti zavještao određenim licima koje je pretihodno doveo u svoju kuću, ne može se smatrati testamentom kada se iz njenog sadržaja vidi da su ta određena lica obavezna da odnosnu imovinu obrađuju i da zavještaoca i njegovu ženu do njihove smrti paze i izdržavaju kao svoje roditelje i da ih poslije smrti sahrane, već se takva izjava ima smatrati kao ugovor o doživotnom izdržavanju, bez obzira na njen naziv i na to da ju je potpisao samo zavještalac.”⁷⁾

³⁾ ZSO knjiga VII, sveska 2., broj 150.

⁴⁾ ZSO knjiga IX, sveska 1, broj 13.

⁵⁾ Poročilo, br. 12. za 1962. (cit. po Kreč-Paviću).

⁶⁾ Glasnik Adv. komore APV br. 1/66.

⁷⁾ „Pravni zbornik” Titograd, broj 1/60.

Isto pitanje pojavilo se u sudskoj praksi i kao okolnost za određivanje nasljednika u smislu čl. 89 ZN. Rešenje Vrhovnog suda NR Hrvatske Gzz-108/57 od 17. 10. 1957. godine izriče da je nasljednik u oporuci dovoljno određen rečima: „Ostavljam onome ko me dohrani i sahrani“⁸⁾ a Vrhovni sud Srbije presudom GŽ-3101/63 od 14. 11. 1963. godine izriče da nasljednik nije određen kad zaveštalac izjavi da imovinu ostavlja onom od svoje dece koje ga dočuva.⁹⁾ No, ovo je drugi aspekt pitanja i mi u to nećemo ovom prilikom ulaziti.

Teoretske implikacije pomenutog stava su mnogostruke. Ukazaćemo na neke od njih, koje će biti dovoljne da ilustruju neodrživost ovakvih stanovišta sudova.

I. Motiv kod testamenata

1. Uopšte o motivu

U teoriji postoji spor o tome da li je pobuda, motiv (motivum) sadržaj pravnog posla ili nije. Pri tome, ona redovno ima u vidu pravne poslove inter vivos, a motivima kod testamenata se veoma malo bavi,¹⁰⁾

Rezimirajući teoretska gledišta i Nacrt zakona o obligacijama i ugovorima, možemo istaći da je značaj motiva različit kod pravnih poslova inter vivos, odnosno ugovora i kod pravnih poslova mortis causa, odnosno testamenata.

„Pobuda iz kojih je ugovor zaključen ne utiče na njegovu punovažnost. Ali ako je nedozvoljena pobuda odlučila jednog ugovarača da zaključi ugovor, i ako je to drugi ugovarač znao ili je mogao znati, ugovor će biti bez dejstva“ (član 34 Nacrta zakona o obligacijama i ugovorima). Dakle, motiv, kao i zabluda o motivu (error in motivo) kod ugovora je irelevantna. Čak i nedozvoljena pobuda jedne ugovorne strane, nema uticaja, šadno načelu savesnosti i poštenja. Tek nedozvoljena pobuda (protivzakonita ili protivmoralna), za koju zna i drugi ugovarač čini ugovor „bez dejstva“.

Što se testamenata tiče, u Rimu i u današnjim romanskim pravima, motiv je sadržaj pravnog posla. Naime, ovde se razlika povlači između teretnih i dobroćinih pravnih poslova. Kod teretnih pravnih poslova motiv je irelevantan, dok je kod dobroćinih suprotno. Besplatno raspolaganje (poklon ili postavljenje za nasljednika ili legatara) u korist nekog lica vrši se uvek zbog nekih naročitih razloga. Niko, dakle, ne čini dorboćinstva bez razloga. Motiv je, ovde, unutrašnja pobuda, razlog, koji je naveo zaveštaoca da sastavi testament, odnosno da ga sastavi sa sadržajem koji mu je dao.¹¹⁾ Za testamente ovo propisuje

⁸⁾ ZSO knjiga II, sveska 3, broj 614.

⁹⁾ ZSO knjiga VIII, sveska 3, broj 313.

¹⁰⁾ Dr M. Vuković: Opći dio građanskog prava, knjiga II, Zagreb 1960. str. 265—266. i str. 315—316. dr Vojislav Spaić: Osnovi građanskog prava, Opšti dio, Sarajevo. 1961. str. 271—272.

¹¹⁾ Kreč-Pavić: Komentar ZN, str. 192, dr A. Finžgar: Dedno pravo, Ljubljana, 1962. str. 90.

izričito i naš Zakon o nasleđivanju (čl. 65 stav 4) a tako i novi republički i pokrajinski zakoni o nasleđivanju: „Raspologanja testamentom su ništavna i kad postoji zabluda o činjenicama koje su pobudile zaveštaoca da učini ta raspologanja”. Dakle, ovde je i zabluda o motivu (error in motivo) relevantna.

Međutim, nedozvoljena pobuda bi i kod testamenata bila od uticaja, shodno propisu čl. 10 Nacrta zakona o obligacijama i ugovorima o primeni odredbi za ugovore i na druge pravne poslove. Pobuda se kod testamenta očituje redovno kroz cilj koji zaveštalcem želi postići, pa se posredno dolazi i do motiva, ako nije izričito izražen.

2. Izdržavanje zaveštaoca kao motiv

Da li i ukoliko izdržavanje zaveštaoca može biti motiv za testiranje u korist davaoca izdržavanja? Odgovor na ovo pitanje može biti dvojak, zavisno od toga da li se izdržavanje zaveštaoca postavlja kao uslov ili ne. U sudskoj praksi je izdržavanje motiv bez obzira na ovu okolnost.

Izdržavanje zaveštaoca može biti moralna i dopuštena pobuda za testiranje u korist davaoca izdržavanja. Davalac izdržavanja to čini iz porodične solidarnosti, zbog postojanja braka ili iz ljubavi prema zaveštaocu. On to čini dobrovoljno, iako napr. spada u kategoriju zakonskih obveznika izdržavanja. Zakonska obaveza izdržavanja, kao što znamo, može biti vršena na različite načine. Posebna pažnja i ljubav prema zaveštaocu izražena kroz staranje o zaveštaocu može da bude pobuda i da zaveštalcem, rukovodeći se njome testira u korist davaoca izdržavanja. Ova pobuda se realizuje putem nastojanja zaveštaoca da testamentalnim raspologanjem uzvрати zahvalnost takvom licu, da na dobro odgovori dobrim, da nagradi trud i dobrotu tog lica (animus donandi). To je cilj zaveštaoćevog raspologanja, a pobuda je čisto moralne prirode. Izdržavanje i testiranje su međusobno potpuno odvojeni i neuslovljeni akti, mada je motiv bitan element pravnog posla (testamenta).

Sasvim drukčije stoje stvari, pa i druge pobude, koje povlače i drugu pravnu kvalifikaciju, kad je zaveštalcem već doveo ili dovodi u svoju kuću honorisanog, ili ga bez toga obavezuje da zaveštaoca, i eventualno njegovog bračnog druga, izdržava do smrti, pa od izvršenja te obaveze čini zavisnim postavljenje davaoca izdržavanja za svog naslednika. Zaveštaoćevo raspologanje nije motivisano dobroćinstvom prema honorisanom a cilj zaveštaoca nije da obdari besplatnim raspologanjima ovo lice. Zaveštalcem se ne odužuje za učinjeno i dobrotu, već traži da se prema njemu učini raspologanje od strane postavljenog, odnosno da postavljeni naslednik unapred zasluži (i plati) nasleđe. Zaveštalcem testira u korist honorisanog ne iz drugih pobuda, već isključivo zbog obaveze davaoca izdržavanja i, što, ako hoće da obezbedi svoje izdržavanje, mora za to platiti naknadu. Zato je njegovo testamentalno raspologanje u stvari protivčinidba, koja objašnjava razloge zbog kojih se njemu pruža izdržavanje. Ovde se samo formalno pojavljuje testament, dok testamenta u materijalnom smislu nema, niti

se želi od obeju strana. Zaveštalac ne može postići svoj cilj bez pristanka davaoca izdržavanja, jer se izdržavanje ima odmah vršiti. Takav pristanak daje se usmeno. Bez tog pristanka davaoca izdržavanja zaveštalac ne bi testirao uopšte ili na ovaj način. *Pobuda zaveštaočevog testiranja nije izdržavanje koje mu pruža honorisani (jer tek treba da bude pruženo) već sopstveno izdržavanje.*

Sudovi su očito pomešali motiv i uslov. Naročito je neodrživ zaključak: ako je činjenica izdržavanja dozvoljena kao motiv testiranja, onda je dozvoljena i kao uslov.

II. Potestativni uslovi u testamentu

1. Dopuštenost takvih uslova

U teoriji se još od Rima vodi polemika o tome da li je potestativni uslov (*condiciones potestativae*) valjan uslov pravnog posla ili to nije nikakav uslov. Pristalice se pozivaju na Ulpianovu formulu (D. 45, 1, 17); „*Stipulatio non valet in rei promittendi arbitrium collata condicione*”, tj. ništava je obligacija ako je dužniku ostavljeno da po svojoj volji opredeli uslove njenog izvršenja.

U teoriji i praksi naslednog prava valja, s obzirom na karakter i sadržinu uslova, razlikovati dve grupe potestativnih uslova.

Čisto potestativni uslovi su oni čija je sadržina čista volja. Oni se pojavljuju u dve varijante:

a) Čisto potestativni uslovi su oni čije ispunjenje ili neispunjenje (pozitivan ili negativan uslov) zavisi od volje honorisanog lica (postavljenog naslednika ili legatarar) da bude naslednik ili legatar. Napr. *Sempronius heres esto, si voluerit*. Takav uslov i nije uslov u pravnom smislu reči, jer se nasledno pravo stiće voljom sticaoca, pa je takav uslov bezvredan.

Drugu grupu čisto potestativnih uslova čine oni čije ispunjenje ili neispunjenje zavisi od volje kojeg trećeg lica. Poslužimo se opet primerom iz rimskog prava: *Sempronius heres esto, si Titius voluerit*. Takav testament pada i ne proizvodi dejstvo jer institutio heredis nije produkt testatorove volje, već volje trećeg lica.

Drugu grupu potestativnih uslova čine oni uslovi koji imaju za predmet neku radnju honorisanog u širem smislu. Oni se takođe pojavljuju u dve varijante:

a) Uslovi koji se tiču načina života, ponašanja honorisanog. Redovno su negativni, kao npr. da ne stupi u brak sa nekom osobom, da ne pije, da ne puši i sl.

b) Uslovi čija je sadržina jedna obligaciona radnja honorisanog, tj. da nešto da, čini, ne čini ili trpi. Ovakvi uslovi stvaraju imovinsku korist za treća lica. S obzirom na to, nikako ne mogu biti uslovi u korist zaveštaoca. A upravo je takav uslov izdržavanje zaveštaoca. O prirodi i ovlašćenjima u vezi sa ovakvim uslovima govorićemo kasnije pod naslovom „*condicionis implendae causa datum*”.

Potestativni uslovi, u napred iznetom smislu, su predmet kritike i u savremenoj epohi. Danas mnogo više nego ranije. O potrebi njio-

vog sužavanja iznose se mnogi argumenti. Sloboda testiranja priznata u savremenom pravu omogućava zaveštaocu da raspolaže svojom imovinom mortis causa široko po svom nahođenju. Svi zakonodavci favorizuju poslednju volju u tom pravcu, ograničavajući je jedino ustanovom nužnog dela. U vezi sa slobodom raspolaganja nastaje pitanje, treba li zaveštalac da ide preko toga, tj. treba li mu dopustiti da posredstvom raspolaganja mortiscausa utiče na način života i slobodu radnji obdarenih lica; ograničavajući, na taj način, njihovu slobodu.¹²⁾ Za račun imovinske koristi, koja za zaveštaoca ne predstavlja ništa, jer umrli ne može dobra poneti u grob, naslednici i legatari moraju da žrtvuju deo svoje slobode. Pitanje ima, svakako, društveno-političke i moralne dimenzije. Odgovor na njega nije lak i ne može se dati shodno šemi „crno-belo”, već se imaju vršiti kompromisi između potrebne slobode raspolaganja i isto tako potrebne slobode naslednika. Jedno je sigurno, po shvatanju uslova u našoj sudskoj praksi, koja dopušta i takve uslove koji to nikako ne mogu biti, izgleda, da je ovakav uticaj ostavioca dosta jak i širok. Mi plediramo za što veće sužavanje potestativnih uslova bili oni pozitivne ili negativne prirode.

2. O tzv. kaptatornim raspolaganjima

Želeći da po svaku cenu očuvaju besplatnost testamentalnih raspolaganja, s jedne, i slobodu volje kod testamentata, s druge strane, rimski pravници su razvili učenje o tzv. kaptatornim raspolaganjima. Takvim su smatrali raspolaganja pod uslovom da honorisani sa svoje, strane učini kakvo raspolaganje (ili nešto učini) bilo inter vivos ili mortis causa u korist testatora li trećeg lica, koje je označeno u testamentu (institutio captatoria). Čitava ustanova dobila je naziv po uslovu, koji se smatra kaptatornim, od capture-hvatati, pa se i sam uslov naziva kaptatornim (condicio captatoria).¹³⁾

Kaptatorni uslov dovodio je do ništavnosti testamentata, ali se pisci razlilaze u razlozima ništavnosti.

Po jednim testament pada, jer je pobuda testatora bila sperklativna i nemoralna.¹⁴⁾

Po drugima, takvo je raspolaganje protivno načelu slobode testatorove volje, odnosno slobode volje kod pravnih poslova inter vivos. Jasno ne testatorove volje, već volje honorisanog lica.¹⁵⁾

Po trećem gledištu, koje zastupa poznati francuski teoretičar-civilista Henri Capitant, razlog ništavnosti takvog testamentata je u tome što kod takvog testamentata na strani zaveštaoca ne postoji namera darežljivosti (intention libérale), već naplatno raspolaganje. Dakle, pravni posao inter vivos, mada to on nije rekao.¹⁶⁾

¹²⁾ Prof. dr Brigitte Keuk: Der Erblasserwille post testamentum. Zur Unzulässigkeit des testamentarischen Potestativbedingung, Zeitschrift für das gesamte Familienrecht, 1/1972. str. 9 i sl.

¹³⁾ Sohm-Mitteis-Wenger: Institutionen, München und Leipzig, 1923. str. 600. dr B. Eisner-Horvat: Rimsko pravo, Zagreb, 1948. str. 490. Pandekte od L. Arndts Ritera, knjiga IV i V Beograd, str. 1198 i 1201.

¹⁴⁾ Arndts, cd, str. 1197.

¹⁵⁾ Sohm-Mitteis-Wenger, cd, str. 449.

Teorija o kaptativnim raspolaganjima izgubila je na značaju još tokom srednjeg veka uvođenjem ugovora o nasleđivanju i zajedničkog testamenta.¹⁷⁾ Ugovor o nasleđivanju redovno sadrži kaptatorni uslov izdržavanja, jer niko neće vezivati svoju poslednju volju bez odgovarajuće naknade. Zato u pravima u kojima je ugovor o nasleđivanju dopušten, on ima izrazitu kaptatornu formu. Zajednički testament takođe se može zaodnuti u formu kaptativnog testamenta, koji je jedna varijanta tog oblika testamenta. Takav testament imamo kada je svako raspolaganje uslovljeno drugim, npr. jednog bračnog druga prema drugom, mada je izbegnuta forma ugovora. Dakle, nemamo ugovor o nasleđivanju već kaptativni (zajednički) testament. Posledice su skoro iste, bez obzira na formu pravnog akta.

Protiv koncepcije da se kaptativna raspolaganja imaju smatrati kao jedna vrsta raspolaganja protivna običajima i moralu, u nemačkoj teoriji ustaje još jedino Dernburg, ističući da se ona ne mogu jednostavno smatrati samo protivna običajima,¹⁸⁾ dok ih današnji pisci i ne spominju.

Nešto drukčije je u Francuskoj, u kojoj su rimske tradicije mnogo jače izražene. Teorija o kaptativnim raspolaganjima, mada u modifikovanim oblicima, razlaže se u dva pravca:

Prvo, kroz nastavljajanje captation u materiji libéralité (obuhvatajući sva dobročina raspolaganja: poklone i testamentalna raspolaganja). Pothier je shvatio captation u vrlo širokom smislu pozajmljivanjem iz rimskih izvora. Za njega je jedno raspolaganje takvo kada je učinjeno u nameri da se njegov korisnik obaveže da sa svoje strane testira u korist raspolagača, pa su takva raspolaganja ništavna. Ordonsom iz 1735. godine i formalno je bila priznata tužba ništavnosti zbog captation i suggestion. Kasnije, krajem starog prava, ova strogość u suzbijanju captatorskih raspolaganja je bila ublažena. Danas se pod captation razume jedna specijalna vrsta prevare (dol): da bi se izazvalo neko lice da učini libéralité u korist izazivača, pa je vrlo bliska suggestion.¹⁹⁾

Drugo područje sa kojim se ova tema dodiruje jeste područje libéralité pod teretom (la libéralité avec charge). Rimski pravници su kod besplatnih raspolaganja razlikovali dva modaliteta: uslov i nalog (modus), kojim raspolagač može opteretiti honorisanog, bilo u interesu njegovom, bilo u svom sopstvenom interesu, bilo u interesu nekog trećeg. Ovu razliku su ponovili glosatori a takođe i njihovi sledbenici (postglosatori). Furgole i Ricard u svojim Traités upoređivali su ove vrste modaliteta i napravili razlike. Redaktori Code civil-a su, međutim, napustili ovo razlikovanje. Oni su shvatili uslov kao nalog (obavezu korisnika) ili da su raspolaganja učinjena pod uslovom zavisna od volje korisnika. Za ovakva raspolaganja pod teretom (nalogom) shodno

¹⁶⁾ Henri Capitant: De la cause des obligations (Contrats, Engagements unilatéraux, Legs), Troisième édition, Paris, 1927. s. 122.

¹⁷⁾ Arndts, cd. str. 1201.

¹⁸⁾ Dr H. Dernburg: Das bürgerliche Recht des Deutschen Reichs und Preussens, Fünfter Band: Deutsches Erbrecht, Halle a. S. 1905. str. 130.

¹⁹⁾ Planiol-Ripert: Traité pratique de droit civil français, Tome V. Paris, 1957. str. 270.

važe odredbe art. 955, 956 i 1046 Code civil-a o opozivanju poklona i legata zbog neizvršenja tereta naloženog poklonoprincipu ili legataru, a princip je dat u art. 1184 Code civil-a za sinalagmatične ugovore.²⁰⁾ Eto uzora našoj sudskoj praksi. No o tome kasnije.

Učenje o kaptatornim raspolaganjima ima poseban značaj za naše pravo, budući da ono ne poznaje niti ugovor o nasleđivanju, niti zajednički testament. Naša teorija može dalje da razvija ovo učenje, primenom ciljnog (teleološkog) metoda tumačenja. Nasuprot tom zanemarenom dugu, sudska praksa nam obilato pruža materijal o postojanju takvih raspolaganja, kao što je uslov izdržavanja zaveštaoca od strane honorisanog. Pri tom valja naglasiti, da rimsko pravo, usled krutosti forme pravnih poslova u ondašnje vreme, nije moglo šire da razvije učenje o posledicama ovakvih radnji.

3. Conditionis implendae causa datum

Pod ovim nazivom u Rimu označavan je specifični sukcesor: sticanje trećeg lica na osnovu ispunjenja uslova, koje je zaveštalac postavio nasledniku ili legataru. Npr. zaveštalac A. postavlja za naslednika lice B. pod uslovom da on isplati licu C. 5.000 din. Naime, kao korisnici iz zaostavštine po osnovu naredbe poslednje volje mogli su se pojaviti naslednici (heres scriptus), legatari, fideikomisari, korisnik iz donatio mortis causa i drugi korisnici nazvani skupnim imenom mortis causa capio, među kojima je korisnik iz ispunjenja uslova najvažniji.²¹⁾

Ustanovu conditionis implendae causa datum poznaje i pandektno pravo a, preko njega, ona je ušla u teoriju i praksu savremenih država, s tim da joj teorije pojedinih zemalja poklanjaju manju ili veću pažnju. Naročito je razvijena u nemačkoj teoriji i praksi. Svaki udžbnik naslednog prava u Saveznoj Republici Nemačkoj manje ili više detaljno obrađuje ovu ustanovu.²²⁾

U rimskom, kao i u današnjem nemačkom pravu i teoriji, ističe se, da je položaj trećeg lica u osnovi sličan položaj legatara, ali se od njega i razlikuje:

a) Ono što je najvažnije, to je da legatar stiče tražbeno pravo iz legata, dok korisnik iz ispunjenja uslova ne stiče nikakvo pravo,

b) Svaki legat ima samostalnu egzistenciju. Tako napr. ako je legatar B. opterećen legatom u korist lica C (sublegatum), legatar C. ima pravo da traži izvršenje legata i za slučaj da legatar B. ne stekne legat sa bilo kog razloga (čl. 95 ZN, odnosno čl. 90 ZN, odnosno čl. 90 ZN Srbije). Korisnik iz ispunjenja uslova nema samostalnu tražbinu. Ona stvarno zavisi od volje uslovno postavljenog. Ona pada ako uslovno postavljeni ne može li neće da nasledi, odnosno ne ispunji uslov. On nema ni posrednih sredstava da natera honorisanog iz testamenta da uslov ispunji, niti ima pravo na naknadu štete zbog neispunjenja.

²⁰⁾ Henri Capitant, *cd.* str. 449.

²¹⁾ Sohm-Mitteis-Wenger: *Institutionen*, str. 637.

²²⁾ Dr. H. Lange: *Lehrbuch des Erbrechts*, München Berlin, 1926. str. 322. Dr. H. Bartholomeyczik: *Erbrecht*, 8. Auflage, München, 1968. str. 304. Enneccerus-Kipp-Wolf-Helmuth Coing: *Erbrecht*, 1965. str. 345 ff.

c) Legat pada, ili se srazmerno smanjuje, zbog izmirenja nužnog dela, dok ova korist pada u slučaju neispunjenja uslova, budući je njegov predmet.

d) Korisnik iz ispunjenja uslova stiže iz zaostavštine, tj. iz onoga što je uslovno postavljeni naslednik stekao iz zaostavštine. Uslovom se umanjuje raspolaganje u korist uslovno postavljenog. Zato ovakvi uslovi spadaju u naslednopravna opterećenja. U nemačkoj teoriji o redovna kao naslednopravna opterećenja naslednika navode legat, nalog i davanje na osnovu ispunjenja uslova. Uslovno postavljeni naslednik je dužan na davanje odnosno radnju samo ako je zaostavštinu primio i u meri njene vrednosti. Davanje pre toga znači kupovanje nasleđa, sa svim posledicama koje iz toga proističu. Naime, moguće je da neko da više a da ne dobije pokriće u nasleđu, odnosno zaostavštini.

S obzirom na ovu ustanovu, koju smatramo da priznaje i naše pravo, davanje na osnovu ispunjenja uslova nikako ne može biti u korist samog zaveštaoca, ali to može biti davanje u korist njegovog bračnog druga. Moguće je da se neko postavi pod uslovom da izdržava zaveštaoćevog bračnog druga. Uslov počinje da proizvodi pravno dejstvo od momenta delacije, tj. od sticanja zaostavštine od strane uslovno postavljenog.

4. Kad se uslov ima ispuniti

Ništavi su uslovi koji se postavljaju s obzirom na prošlost ili sadašnjost. Uslov treba da bude buduća neizvesna okolnost. Dovoljna je i subjektivna procena zaveštaoca o nastupanju ili nenastupanju neke okolnosti. Polazeći od toga, kao i od pravnog pravila iz § 701 AGZ, naši sudovi vrlo široko dopuštaju ispunjenje uslova za života zaveštaoca. Pomenuto pravno pravilo glasi: „Ako se uslov propisan u naredbi poslednje volje zbio još za života zaveštaoćevog, ima se ponoviti posle njegove smrti samo onda, ako se uslov sastoji u kakvoj radnji naslednika ili legatara, koju on može ponoviti”. Ovo pravno pravilo odnosi se na potestativne uslove, ali ne i na sve, već samo na neke:

a) Pomenuto pravno pravilo ima u vidu potestativne uslove koji se tiču ponašanja naslednika ili legatara. Napr. da ima dece, da stupi u brak i sl.

b) Za potestativne uslove koji znače imovinska davanja za postavljenog naslednika ili legatara, odnosno sticanje imovinske koristi za treća, lica to se pravilo ne može primeniti nikako. Jer, ako se ono može primeniti, onda zaveštalc može nekog postaviti za naslednika pod uslovom da mu isplati odmah napr. 200.000 din. ili da toliko plati odmah, ili u određenom roku, njegovom bračnom drugu. Ovo je samo uprošćen jezik izražavanja, jer i izdržavanje koje vrši postavljeni naslednik ima svoju cenu, a, posebno, može da vredi više nego vrednost zaostavštine ili naslednog dela. Svaki takav uslov znači bukvalno kupovinu nasleđa i mora se shodno tome i kvalifikovati. Znači, imovinska korist iz ispunjenja uslova stiže se, kako je ranije navedeno, tek pošto naslednik nasledi i ukoliko nasledi. A ako je korisnik iz ispunjenja uslova sam zaveštalc, onda zaveštalc postaje korisnik iz sopstvene „zaostavštine”!

5. Krivica zbog neispunjenja uslova

Neodrživ je stav sudova o irelevantnosti krivice zbog neispunjenja uslova na nasleđivanje po testamentu. Takvo stanovište odgovara onom u francuskom pravu, u kome se uslov tretira kao teret (nalog) a u našem pravu bi važio za ispunjenje naloga. Još jedna prilika da se ukáže kako naši sudovi mešaju uslov i nalog (modus).

U našoj literaturi je istaknuto da ZN nema odredaba o rešavanju pojedinih pitanja o dejstvu uslova, jer to redovno biva u građanskim zakonicima i da nema smetnje da se prihvate poznata pravila o tome iz AGZ.²³⁾

U napred navedenom smislu se izjašnjava i stav 4 člana 51 Nacrta zakona o obligacijama i ugovorima: „Smatra se da je uslov ostvaren ako njegovo ostvarenje, protivno načelu savesnosti i poštenja, spreči strana na čiji je teret određen, a smatra se da nije ostvaren ako njegovo ostvarenje, protivno načelu savesnosti i poštenja, prouzrokuje strana u čiju je korist određen”.

U ove svrhe, kad je naređeno izdržavanje trećeg lica, potpuno odgovara propis § 2076 BGB o sudelovanju trećeg. Naime, ako uslov pod kojim je poslednjevoljno raspolaganje učinjen pruža koristi nekom trećem, to se u sumnji uzima kao da je već nastupio, ako treći kod nastupa uslova uskrati potrebno sudelovanje.

6. Kad je naložena obaveza uslov

Poznato je da ne mora svaka obaveza naložena testamentom biti uslov. Danas su u uporednom pravu, ako je istaknuto, priznata tri oblika naslednopravnog opterećenja: legat, nalog i uslov, koji znači neko davanje. Savezni vrhovni sud, u napred citiranoj odluci, kaže da se svaka obaveza naložena testamentom ima smatrati kao uslov „ako je to bila namera zaveštaočeva”. Ovaj dodatak ne znači mnogo. Jer, sudovi polaze od pravila da je naložena obaveza u prvom redu uslov, a ne nalog ili legat.

U teoriji i praksi drugih zemalja, uslov se kao teži ne pretpostavlja, već mora biti sadržan u testamentu, a iznalazi se tumačenjem testamenta. Kao teže opterećenje dolazi u slučaju kada se je zaveštalac jasno o tome opredelio.²⁴⁾

Prihvatljivo je jedino stanovište o tome da se uslov kao teža okolnost ne može pretpostavljati, već dolazi u obzir samo kada je nesumnjivo naređen. Pri tome, valja prihvatiti stroga pravila o postojanju uslova. Inače, polazeći od slobodne ocene suda, svaka naložena obaveza u testamentu može se tretirati kao uslov. U tom pravcu mora više da učini i naša teorija.

Gornje shvatanje proizilazi i iz odredbe čl. 90 ZN o tumačenju testamentata. Osnovni metod tumačenja jeste iznalazenje pravne namere zaveštaoca (subjektivni metod, dogma volje). U slučaju sumnje treba

²³⁾ Kreč—Pavić, cd. str. 258—259. i navedena pravila.

²⁴⁾ Soergel-Siebert: BGB, Band 6. Erbrecht, Kommentar, Stuttgart, 1974. godine, str. 284. a to je opšteusvojeni stav u nemačkoj teoriji i praksi.

se držati onoga što je povoljnije za zakonskog naslednika ili za lice kome je testamentom naložena neka obaveza. Ovo tumačenje u korist dužnika ide u prilog shvatanju da se radi o nalogu ili legata, a ne o uslovu.

7. Raskidni ili odložni uslov

Naša sudska praksa je izrekla da „odredba testamenta kojom se nasledniku nalaže da ostavioca čuva i obrađuje imanje važi kao raskidni uslov”

Rimsko pravo je dopuštalo suspenzivne uslove. Naslednik koji se primi nasleđa, pošto je odložni uslov ispunjen, smatra se da je naslednik od dana testatorove smrti na osnovu principa: *Semel heres, semper heres*, a ne na osnovu toga što bi ispunjenje uslova imalo retroaktivno dejstvo.

Od potestativnih uslova redovno je primenjivan negativni a pozitivni samo u jednokratnim davanjima. Negativni potestativni uslov, koji se odnosi na način vođenja života naslednika, napr. da se oženi ili ne oženi nekom osobom, da ne pije i sl. dovodio je do toga da taj uslov visi za vreme celog života postavljenog naslednika i nasleđe bi pripalo tek naslednicima postavljenog. Pošto je to izazivalo brojne teškoće, pravnik Q. Mucius Scaevola formulisao je pravilo poznato u teoriji kao *cautio Muciana*. Naslednik postavljen pod odložnim negativnim potestativnim uslovom dobijao je nasleđe i pre ispunjenja uslova, ako se bude obavezao i dao jemstvo (*satis datio, cautio*) da nasleđe vrati ako se predviđen uslov ne bi ispunio, tj. ako se ne ponaša shodno uslovu. Garancija se je davala nasledniku koji bi došao na nasleđe umesto uslovnog postavljenog.

AGZ u § 708 predviđa pretvaranje negativnog suspenzivnog uslova u afirmativni raskidni, tj. primenu pravila o *cautio Muciana*, s tim da se umesto kaucije vrši pretvaranje uslova. Nemački BGB ide i dalje i zauzima jedno sasvim prihvatljivo rešenje:

a) Ako je uslov vremenski ograničen, napr. jednokratno davanje ili radnja, onda se u slučaju sumnje smatra kao odložni (§ 2074 BGB).

Aho uslov ima radnju ili ponašanje uslovnog postavljenog koja može da traje celog života ili neodređenog trajanja, onda se, u slučaju sumnje, uslov ima smatrati kao raskidni (§ 2075 BGB).

U napred navedenim propisima sadržana su samo dopunska interpretativna zakonska pravila. Za pojedini slučaj merodavno je uvek ono što zaveštalc naredi. Pravila dolaze do primene u slučaju kada nije jasno šta je zaveštalc naredio u pogledu prirode uslova.

Može li izdržavanje zaveštaoca predviđeno kao uslov da se smatra raskidivim uslovom? Smatramo da ne može a iz sledećih razloga:

a) O raskidivom uslovu može biti reči samo onda kada se radnja, koja znači predmet uslova, ima, ili može, vršiti i nakon sticanja svojstva naslednika. U ovom slučaju, *sticanje svojstva naslednika i ispunjenje uslova vremenski se poklapaju i dalje vršenje izdržavanja je bespredmetno*. Zato se kod ovakvog uslova, kad bi i bio dopušten po zakonu, radi o odložnom a ne o raskidnom uslovu.

b) Ako postavljeni nasljednik ne doživi momenat delacije zaveštaoca, on ne može biti nasljednik a nije ni ispunio uslov izdržavanja zaveštaoca do smrti.

Drukčije stoji stvar sa izdržavanjem zaveštaoćevog bračnog druga:

a) Uslov izdržavanja, kao odložni pozitivni uslov, pretvara se u negativni raskidni uslov, tj. da prestaje svojstvo nasljednika ako se izdržavanje ne vrši. Ovde je to moguće jer zaveštaoćev bračni drug može da nadživi zaveštaoca.

b) Ako zaveštaoćev bračni drug umre pre zaveštaoca, onda je takav uslov nemoguć i, u smislu čl. 88 stav 3 ZN, smatraće se da ne postoji.

III. Pravne posledice nepravih uslova

1. Sankcija za nepravne uslove

Kaptatorni uslovi u Rimu vodili su do rescisije testamenta, za nedopuštene uslove nisu davali kauciju, jer „ius libertatis instringitur”, dok su se, načelno, ostali uslovi smatrali pro non scripta. Pruski ALR, saksonski GZ i skoro svi projekti 19. veka preuzimaju učenje Rima i nepravne uslove smatraju kao pro non scripta. Na tom stanovištu stoji art. 900 Code civil-a i sva romanska prava, § 474 SGZ. U tom smislu je i propis čl. 88 stav 3 ZN: „Nemogući, nedozvoljeni i nemoralni uslovi i tereti, kao i oni koji su nerazumljivi ili protivrečni, smartaju se kao da ne postoje”. Ovakvo rešenje je izraz i rešenje za jednu specifičnu dilemu.

Očito je da testator nije bezuslovno testirao, tj. da raspolaganje kao bezuslovno nije želeo, kao prvo.

Drugo, testator, u traženju kostatovanja nepravog uslova, nije više u položaju da sačini jedno bezuslovno raspolaganje, tj. da koriguje grešku, pa se postavlja pitanje punovažnosti testamenta.

Razumljivo, ova dilema se mora razrešiti tumačenjem testamenta, tj. iznalazenjem koje bi rešenje testator radije hteo kad bi znao za nepravni uslov. Sud bi, shodno propisu čl. 90 ZN, imao da iznalazi pravu nameru zaveštaoca. Rešenje koje je dato u propisu ZN znači jedno dopunsko interpretativno pravilo o tumačenju. Naime, ako se ne može utvrditi prava namera zaveštaoca, onda se ima uzeti da takvi uslovi ne postoje. To je pravilo da *zaveštalc želi testament bez uslova, tj. pretpostavka da on želi da testamet proizvede pravno dejstvo.*

Ako imamo u vidu uslov izdržavanja zaveštaoca, onda je evidentno da zaveštalc ne želi testament bez izdržavanja. Pomoć se mora tražiti u pravnoj kvalifikaciji ovakve izjave zaveštaoca.

2. O simulaciji kod testamenta

Može li testament u formalnom smislu, tj. kao isprava, da prikriva neki drugi pravni posao?

U rimskom pravu, i u starijoj doktrini uopšte, takva mogućnost nije se ni predviđala, zbog toga, jer je postojala stroga (tipska) forma

pravnih poslova i što je tumačenje istih bilo vezano za formu (tzv. tipsko, formularno tumačenje). Volja zaveštaoca bila je potisnuta u drugi plan, a forma, kao njena manifestacija, bila je presudna. Testament kao jednostrana i formalna izjava nije mogao biti tretiran kao ugovor.

U teoriji pandekutnog prava su mišljenja o simulaciji kod testameta podeljena, dok je opšte prihvaćeno da je moguća simulacija kod ugovora o nasleđivanju i čak kod zajedničkih testamenata.

Ima mišljenja da AGZ dopušta simulaciju testameta, s tim što se tumačenjem ima dobiti pravni posao koji se želi.²⁵⁾

U nemačkoj teoriji su mišljenja o simulaciji kod testamenata podeljena. U prilog simulacije govori Lange,²⁶⁾ i Bartholomeyczik²⁷⁾ (Scheintestament), dok protiv simulacije istupaju Dernburg,²⁸⁾ Coing²⁹⁾ i Hans Brox³⁰⁾ a Ferid-Firsching³¹⁾ se veoma nejasno o ovome izjašnjava.

U našoj literaturi je ovo pitanje tretirao predratni civilista Laza Marković. Po njemu, „ko simulira testament, ne ide za tim da prevari ili obmane, nego on hoće da dovede u zabludu izvesna lica, da bi ona poverovala u stvarnost poslednje volje. Uslov je naravno taj, da se iz svih okolnosti vidi, da se radi o jednoj prividnoj izjavi. Simulirani testamenti su ništavni. Ali teret dokazivanja da je testament samo prividan, simuliran, leži na onome, koji to tvrdi”.³²⁾

Iz napred citirane sudske prakse vidi se da je prigovor simulacije testameta bio istaknut u našoj sudskoj praksi, ali su sudovi takve prigovore odbijali kao neosnovane, izuzev Vrhovnog suda Crne Gore. Nama se čini da je, baš po stanovištu sudske prakse, simulacija dopuštena, samo što sudovi nisu dosledni u njenoj primeni. Formalni momenat za našu sudsku praksu uopšte nije bitan, već suština, namera zaveštaoca, odnosno stranaka. Tako, po prvo citiranoj presudi Vrhovnog suda Hrvatske i ugovor može da simulira testament ako su ispunjenje formalne potrebnosti koje zakon traži za testament. Obratno, i sudski testament može da simulira ugovor o doživotnom izdržavanju, kako je to osnovano našao Vrhovni sud Crne Gore. Ipak valja razlikovati postavljenje pod uslovom u korist zaveštaoca i u korist zaveštaoćevog bračnog druga:

1) Uslov u korist samog zaveštaoca, tj. kaptatorni uslov, uvek prikriva neki drugi pravni posao, jer se uvek radi o pravnom poslu inter vivos:

a) Pravni poslovi inter vivos i mortis causa razlikuju se prema trenutku vezivanja i trenutku nastupa dejstva. Ugovorom bivaju stranke odmah vezane, dok testament ne vezuje ni samog zaveštaoca a još manje može vezivati postavljenog naslednika ili legatara, koji za ovo

²⁵⁾ Ferid-Firsching: Internationales Erbecht, 2. Auflage, Verlag C. H. Beck München, 1976. Band III Österreich, str. 52.

²⁶⁾ Lange, cd. str. 370 i ff.

²⁷⁾ Bartholomeyczik; cd. str. 118.

²⁸⁾ Dernburg; cd. str. 134.

²⁹⁾ Coing, cd. str. 130.

³⁰⁾ Hans Brox: Erbrecht, 1966. str. 80.

³¹⁾ Ferid-Firsching, cd. Band I Deutschland, str. 136.

³²⁾ Dr L. Marković: Nasledno pravo, Beograd, 1930. str. 215.

redovno ne zna. Testament ne menja svoje dejstvo time što je postavljenje uslovljeno, jer postoje pravila o tome koji se uslovi imaju ponoviti ako su se zbili još za života zaveštaoca. Argument da testament ne vezuje i kad se radi o uslovu, tj. ne vezuje odmah, je u tome, što kada ne vezuje u pogledu glavne stvari (postavljenja nasljednika) još manje može vezivati nekog u pogledu sporedne stvari, kao što je određivanje uslova. Pravni poslovi mortis causa, a kod nas testament, proizvodi dejstvo tek smrću zaveštaoca. Ako „testament” proizvodi dejstvo odmah po sačinjavanju, to biva samo saglasnošću volja ugovornika (zaveštaoca i postavljenog) a nikako na osnovu jednostrane naredbe poslednje volje. Prema tome, ima se i suditi s obzirom na taj sporazum stranaka da „testament” proizvodi dejstvo odmah. Drugim rečima, ima se iznaći disimulovan ugovor, koji ugovorne strane hoće.

b) Pravni poslovi inter vivos su kauzalni, tj. imaju određeni ekonomski cilj, dok kod testamenata nema kauze. Testamentalna raspolaganja su za zaveštaoca besplatna, jer je neprirodno da mrtav čovek primi naknadu. Traži li zaveštalc kakvu korist za sebe iz testamenta, osim u vidu naloga, onda je evidentno da se radi o pravnom poslu inter vivos. Ako je uslov njegovo izdržavanje, onda zaveštalc hoće da obezbedi doživotno izdržavanje a ne testira. S obzirom na tu okolnost mora da sledi i pravna kvalifikacija. I Nacrt zakona o obligacijama i ugovorima nalaže da se pri tumačenju spornih odredbi ima neka odredba tako razumeti kako se najbolje slaže sa svrhom, koju su stranke ugovornice imale u vidu zaključujući ugovor. Dakle, ne favor testamenti odnosno favor negotii, već shodno cilju koji se je želeo postići pravnim poslom, odnosno testamentom.

2) Uslov izdržavanja u korist zaveštaočevog bračnog druga ima se prosuđivati po istim kriterijumima, ako je testamentom predviđeno da se izdržavanje vrši odmah. Jer, ako uslovno postavljeni plaća unapred nasleđe, nije bitno da li to čini samom zaveštaocu ili nekom trećem, kojeg on odredi. Međutim, dopušten je uslov izdržavanja zaveštaočevog bračnog druga, s tim da se izdržavanje vrši posle momenta delacije, tj. kad testament proizvede dejstvo. U tom slučaju, bračni drug zaveštaoca je korisnik iz zaostavštine, odnosno korisnik iz ispunjenja uslova. Ovakvo raspolaganje u korist bračnog druga može da znači i bolje raspolaganje od samog nužnog dela, a po svojoj imovinskoj vrednosti može da znači i davanje veće od vrednosti cele zaostavštine. Aleatorni element je ovde prisutan u istoj meri u kojoj je prisutan i kod svakog ugovora o doživotnom izdržavanju. Već ta činjenica govori o tome koliko su ovakvi testamenti pogodni i upotrebljivi.

EST-CE QUE LA DÉSIGNATION DE L'HÉRITIÉR PAR LE
TESTAMENT PEUT ÊTRE CONDITIONNÉE PAR L'ENTRETIEN
DU TESTATEUR ET DE SON CONJOINT

— R é s u m é —

Dans l'introduction de cette étude l'auteur a souligné que cette question s'est posée dans la jurisprudence après l'adoption de la Loi fédérale sur les successions de 1955, que la théorie juridique n'a pas formulé son jugement sur cette question, et que la jurisprudence, généralement, par une réponse affirmative déforme gravement le testament en tant qu'acte juridique mortis causa.

Après avoir fait un exposé de l'attitude prise par la jurisprudence sur cette question, l'auteur analyse le motif chez le testament. En relation avec cette question il a signalé que l'entretien du testateur pour des raisons de solidarité familiale ou d'affection, qui existe entre les conjoints, peut être un motif valable pour tester au profit de la personne chargée de l'obligation alimentaire. Dans ce cas l'entretien apparaît réellement comme mobile moral et permis pour le droit de tester. La question est tout à fait différente quand le testateur introduit dans son domicile un tiers avec le devoir de l'entretenir et le désigne comme héritier en compensation de cette obligation. Dans ce cas le droit de tester n'est pas permis. En réalité il n'existe pas car le testateur ne veut pas d'un acte juridique mortis causa (testament), mais un acte juridique inter vivos (l'entretien).

L'auteur a exposé en détail les conditions potestatives concernant le testament. Il traite cette question au moyen des conditions potestatives permises, en attirant l'attention sur ce que l'on appelle les conditions de prestations. Ensuite il expose les conditions dites captatoires, conditiones implandae, causa datum, en ce qui concerne la question quand la condition doit être remplie, de la faute en cas de l'inexécution des conditions, quand l'obligation prévue est aussi la condition qui se rapporte au fait de savoir s'il s'agit d'une condition suspensive ou d'une condition résolutoire, comment considère la jurisprudence.

A la fin sont examinées les conséquences juridiques des conditions non-authentiques et en relation avec ce qui précède les questions relatives aux sanctions pour les conditions non-authentiques et de la simulation dans les testaments. L'auteur estime que toujours lorsque la condition est posée des prestations au testateur même qu'il s'agit d'un acte juridique inter vivos, et qu'il s'agit d'un tel acte aussi dans le cas de l'entretien du conjoint du testateur, s'il est prévu que l'entretien doit avoir lieu immédiatement après la confection du testament. L'entretien du conjoint du testateur en tant que condition est admis seulement dans le cas que l'entretien est effectué après le moment de la délation, car le testament à partir de cette époque oblige la personne désignée.

1911

1912

1913

1914

1915

1916

1917

1918

1919

1920

1921

1922

1923

1924

1925

1926

1927

1928

1929

1930

1931

1932

1933

1934

1935

1936

1937

1938

1939

1940

1941

1942

1943

1944

1945

1946

1947

1948

1949

1950

1951

1952

1953

1954

1955

1956

1957

1958

1959

ODNOS RADNOG PRAVA PREMA DRUGIM GRANAMA, NAZIVI ZA OVU DISCIPLINU, METOD IZUČAVANJA I SISTEM*

§ 5. ODNOS RADNOG PRAVA PREMA DRUGIM GRANAMA PRAVA

1. Povezanost grana prava unutar pravnog sistema

Pravni sistem je logički sređena, neprotivrečna celina mnogobrojnih pravnih normi, koje se sve drže međusobno i zavise jedna od druge. Kako se pravni poredak sastoji iz velikog niza opštih i pojedinačnih pravnih normi i akata, kao i konkretnih pravnih odnosa, zadatak je pravne nauke da stvori sistem, što znači da ceo pravni materijal sredi po odgovarajućim kriterijumima.

Ako se posmatra, da tako kažemo „anatomija” pravnog sistema onda će se videti da njegov osnovni element čini opšta pravna norma. Te norme se skupljaju u date pravne celine, a one u još veće, pa se te celine na kraju povezuju u pravni sistem. Tom prilikom se vrši klasifikacija pravnih normi po stepenu njihove opštosti, tako da se u osnovu pravnog sistema stavljaju najopštije pravne norme, pravna načela, pa ispod njih sve manje i manje opšte i td.

„Grupisanje normi sobzirom na njihovu sadržinu u osnovi znači da se norme sjedinjuju u jednu celinu zato što jedan isti društveni odnos ili njihovu grupu regulišu po istim osnovnim načelima... Ovo grupisanje se vrši višestrukim procesom naučnog obrađivanja prava. On se sastoji, po pravilu, u analizi konkretnog pravnog materijala, da se pomoću nje otkriju poslednji elementi za klasifikaciju tih normi u razne veće grupe. Posle toga se pomoću indukcije i apstrakcije vrši sinteza, sjedinjavanje ovih normi, u veće, više celine, uz izdvajanje opštih i manje opštih normi”.¹⁾

Svaki pravni sistem ima dva elementa: niži koga nazivamo *pravnom* ili kratko *institucijom*, i viši, koji nazivamo *pravna grana*. Pod pravnom ustanovom ili institucijom razumemo skup svih normi koje se odnose na jedan isti društveni odnos ili njihovu grupu, a koje se zasnivaju na istim osnovnim načelima, tj. koje čine sastavni deo neke više celine. Ustanova ima užih i širih, a ima ih i nižih i viših. Tako na pr. institut radnopravne sposobnosti, kao skup uslova za zasnivanje radnog odnosa, kao niži i uža ulazi u širu i višu instituciju radnog

*) Ovo je drugi deo naše studije o opštim i osnovnim pitanjima Radnog prava. Prvi: „Prilog proučavanju nekih fundamentalnih pitanja nauke Radnog prava” objavljen je u Zborniku radova Pravnog fakulteta u Nišu za 1977, str. 201—223. U prvom delu obrađeni su: predmet i sadržina, definicija, karakteristike, mesto u pravnom sistemu i značaj Radnog prava.

¹⁾ Pravni leksikon (drugo izdanje), „Savremena administracija”, Beograd, 1970. str. 850—851.

odnosa. Pod pravnom granom, pak razume se skup više ustanova ili institucija koje regulišu istu oblast društvenih odnosa i po istim zajedničkim načelima. Takve su na pr. Radno pravo, koje reguliše radne odnose i odnose koji se u vezi sa njima priznaju i pravno normiraju, Građansko pravo, koje reguliše imovinske odnose, Krivično pravo, koje reguliše krivična dela i kažnjavanje njihovih krivično odgovornih učinilaca, Ustavno pravo, Upravno pravo, Privredno pravo, Međunarodno pravo, Sudsko pravo i dr.

Ima teoretičara koji grupišu i pravne grane u još veće celine, pre no što pravne grane grupišu u pravni sistem. Te velike pravne celine sačinjene od više grana prava nazivamo *pravnim oblastima*. U tom smislu se govori na pr. o: materijalnom i formalnom pravu, nacionalnom (internom) i međunarodnom, javnom i privatnom itd. Na taj način se dolazi do manje-više skladnog pravnog sistema unutar koga svaki deo prava ima svoje određeno mesto. Istraživanje mesta koje jednom institutu pripada u pravnom sistemu, a što se kao postupak sređivanja u pravu naziva metodom *sedes materia*, podrazumeva se pod pojmom istraživanja „pravne prirode” konkretnog instituta kao što su na pr. pravna priroda: samoupravnih radnopravnih opštih akata, individualnog ili kolektivnog ugovora o radu, odnos između radnika kod kuće i poslodavca odnosno organizacije i dr.²⁾

U skladu sa dosad rečenim može se zaključiti da se celokupni *pravni sistem* povezuje u logičnu i, u principu, neprotivrečnu celinu najopštijim pravnim normama koje čine njegovu osnovu — *opštim pravnim načelima* i to je ona „crvent nit” koja se kroz njega provlači od početka do kraja ili, da tako kažemo, njegov „zajednički imenitelj”. Ti opšti zajednički principi zajednički su za ceo pravni sistem i, s obzirom na to, karakteristični su za svaku pravnu granu u njegovom sastavu pa i za *Radno pravo* kao takvo. U iznetom se i sastoji povezanost grana prava unutar pravnog sistema date zemlje, a i šire od toga.

2. Radno pravo i druge grane prava

U prethodnoj tački petog paragrafa je izloženo, na uopšten način, kako je Radno pravo putem opštih i osnovnih načela našeg pravnog sistema povezano sa drugim granama prava. Na ovom mestu će se izložiti njegov odnos prema tim granama tj. razlike između njih kao i dodirne tačke među njima. Sažeto rečeno, ovde će biti reči o razgraničenju radnog prava sa ostalim granama prava. Cilj razmatranja ovog pitanja jeste u tome da se, uz definisanu sadržinu Radnog prava, po mogućstvu što preciznije, odredi njegov okvir i granice prema drugim granama prava, a što je nužno za preciziranje nauke Radnog prava.

Na ovom mestu treba podvući da težnja za određivanjem što preciznijih granica između Radnog prava i drugih pravnih disciplina, po prirodi stvari, ima i može imati samo strogo relativno i reaktivizirano značenje. Naime, te granice se i ne mogu odrediti kao neprikosnove, neprekoračive i jednom za svagda date. Jer, u tom bi se slučaju

²⁾ U izloženom smislu vidi i dr R. Lukić sa dr B. Košutićem: Uvod u pravo, „Naučna knjiga”, Beograd, 1975, str. 396—397 i dr.

zanemarila osnovna poruka dijalektičkog materijalizma kao osnovnog i najvažnijeg metoda u proučavanju društvenih pojava, a i pravo je društveno-istorijska pojava, po kojoj se sve menja. I u pravu smo, a u Radnom pravu naročito, svedoci takoreći svakodnevnih intenzivnih i značajnih promena. Neki od društvenih odnosa koje pravo reguliše i pravna nauka proučava slabe i isčezavaju, a na njihovo mesto dolaze drugi, jačaju, šire se i td. Sve što važi i za odnos Radnog prava prema drugim naukama i obratno.

S druge strane Radno pravo, kao sastavni i nerazdvojni deo celokupnog pravnog sistema, najprisnije se stapa u taj sistem zajedno sa drugim njegovim granama i na taj način se njihove norme međusobno dodiruju, uslovljavaju pa i prepliću.

a) *Radno i Ustavno pravo*

Razgraničavajući Radno pravo od ostalih pravnih nauka svakako najpre treba istaći njegov odnos prema Ustavnom pravu. Ustav, kao najviši shodno tome i najopštiji pravni akt države, sadrži osnovna načela, principe i norme zajedničke za ceo pravni sistem, sve grane prava unutar tog sistema, pa i za radno pravo kao takvo. Obzirom na to da se uređuju ustavom ta načela, principi i norme predmet su proučavanja nauke Ustavnog prava.

Načela, principi i norme ustava su, s druge strane, osnov i okvir za pravno regulisanje društvenih odnosa svake pojedine grane prava. Među načelima Ustava SFR Jugoslavije koja čine osnov i okvir za regulisanje pravnog položaja radnika podvucimo načelo po kome se sistem naše države zasniva na vlasti radničke klase i svih radnih ljudi i na odnosima među ljudima kao slobodnim i ravnopravnim stvaracima čiji rad služi isključivo zadovoljavanju njihovih ličnih i zajedničkih potreba; načelo slobode rada i zabrane prinudnog rada, načelo prava na rad, pravo rada radnika u udruženom radu sredstvima u društvenoj svojini i upravljanja svojim radom i rezultatima svoga rada uključiv i pravo na samoupravno uređivanje međusobnih radnih odnosa; načelo ravnopravnosti u zapošljavanju, sticanju, korišćenju i zaštiti prava iz radnog odnosa; pravo na lični dohodak, zajamčeni lični dohodak i druga prava najmanje u visini, odnosno obimu koji obebeđuje materijalnu i socijalnu sigurnost; pravo na ograničeno radno vreme i odmire, pravo na zdravstvenu i drugu zaštitu i ličnu sigurnost na radu, pravo na zaštitu prava iz radnog odnosa, načelo lične odgovornosti za izvršavanje radnih obaveza i pričinjenu materijalnu štitu; načelo slobodnog udruživanja u sindikate i slobodnog delovanja sindikata; pravo na obavezno socijalno osiguranje i dr.

Prema tome, navedena ustavna načela, kao takva, izučavaju se u Ustavnom pravu. Ali, kao osnov i okvir zakonodavstva o radu koji ih preuzima, razrađuje i konkretizuje ta su načela istovremeno i u još širem obimu deo nauke Radnog prava. U tome se i ogleda odnos između Ustavnog i Radnog prava kao odnos između opšteg i posebnog, a ne glavnog i sporednog.³⁾

³⁾ U tom smislu vidi dr. A. Baltić — dr M. Despotović: Osnovi Radnog prava Jugoslavije, „Savremena administracija”, Bograd, 1975, str. 79.

b) Radno i Građansko pravo

Istorijski posmatrano je najuža veza između Radnog i Građanskog prava. Građansko pravo još i danas reguliše i proučava „odnos iz rada za nagradu”. Ono je, što više, u prijašnja vremena, bilo sedes materia i ugovora o radu. A kako je disciplina ugovora o radu još uvijek disciplina ugovora, ona je jedinstvena za sve ugovore (ovisno o njihovoj pravnoj naravi i sadržaju), i ako nije i u onome što je derogirano izričitim odredbama koje se odnose na posebnu vrstu ugovora o radu. A kako je disciplina ugovora o radu još uvek disciplina ugovora, ona je jedinstvena za sve ugovore (ovisno o njihovoj pravnoj naravi i sadržaju), i ako nije i u onome što je derogirano izričitim odredbama koje se odnose na posebnu vrstu ugovora o radu. Ali „pravni odnos iz rada za nagradu” koji su predmet građanskog prava nisu pravni odnosi iz rada koji je predmet radnog prava, već iz tzv. samostalnog rada (rada na vlastiti račun i rizik) one osobe koja rad obavlja — koja „radi”, tj. to su oni pravni odnosi iz rada u kojima je predmet pravnog posla rezultat rada (mrtvi, opredmećeni rad), a oblik (način) njihova zasnivanja: ugovor o djelu, o mandatu, prijevozu, izradi itd.”⁴⁾

Dakle, i ako je ugovor o radu ranije bio regulisan normama građanskog prava (građanskim zakonicima), „danas je izvan spora da ni ugovor o radu ni pravni instituti o odnosu u vezi s ugovorom o radu (kolektivni ugovori, poslovni redovi, zaštite na radu, plaće, odmori, radni sporovi itd.) nisu predmet građanskog prava. To je u potpunosti, s drugm institucijama koje su nakon toga i u vezi s tim nastale (i još uvijek nastaju), predmet radnog prava. Ovo te institute regulira ne samo na načelima već i po pravilima koja se bitno razlikuju od pravila građanskog prava”⁵⁾ Otuda, mada i u radnom pravu ima imovinskih elemenata (zarada radnika i dr.) oni nisu jedini i izviru iz živog tekućeg rada. U tom smislu i kažemo da je radno pravo nesporno steklo istinsku samostalnost i nezavisnost u odnosu na građansko pravo.

Međutim, opšte priznata i nesporna samostalnost radnog prava u odnosu na građansko još ne znači da među njima nema baš nikakvih tačaka. Na protiv, u radnom pravu se još uvek, ali kao dopunska, primenjuju pojedina načela i pravila građanskog prava ukoliko nisu u suprotnosti s osnovama, metodama i ciljevima radnog prava. Kao primere, ilustracije radi, navedimo: pravila o valjanosti ugovora o radu i u opšte radnog odnosa kao pravnog posla, a uslovima rokovima, oblicima ispoljavanja volje i ispitivanju kvaliteta volje, odnosno saglasnosti između stvarno postojeće volje i njenog manifestacionog oblika itd. Ipak, kao dopunska ova pravila, izuzev što se na njih ukazuje, nisu predmet detaljnijeg proučavanja Radnog prava. Šta više radno pravo ih pozajmljuje, kao što može pozajmiti i načela drugih grana prava, samo ako u konkretnim pitanjima nema sopstvenih propisa. Dodajmo

⁴⁾ Dr. N. Tintić: Radno i socijalno pravo, Knjiga prva (I), Narodne novine, Zagreb, 1969, str. 39.

⁵⁾ Dr. N. Tintić, isto, str. 39.

još da radno pravo to čini sopstvenim propisima na osnovu kojih pravila građanskog prava dobijaju obaveznú snagu, a ne na osnovu mákar i delimične potčinjenosti Radnog prava Građanskom pravu.

c) Radno i Upravno pravo.

Za razliku od odnosa sa Građanskim pravom sa kojim su veze vremenom sve više slabile, sa Upravnim pravom su veze Radnog prava sve više jačale proporcionalno intenzivnom rastu državne intervencije u oblasti radnih odnosa o čijoj se realizaciji i nadzoru imala starija državna uprava. U tom su smislu dominantne dve vrste kompetencija državne uprave. S jedne strane tu je dosta prisutna njena normativna ili regulirajuća funkcija, razume se u skladu sa ovlašćenjima iz zakona, a s druge nadzor nad primenom opštih akata, kako onih čiji su donosioci pretstavnički organi države, tako i onih čiji je donosilac sama uprava, a i drugi ovlašćeni subjekti. U vezi s nadzorom je svakako i preventivno-zaštitna, ali i represivna funkcija uprave u oblasti pravnog položaja radnika.

Već iz dosad pomenutog je vidljivo da između Radnog i Upravnog prava ima dosta dodirnih tačaka tako da se na deo materije ovog prvog, u neophodnoj meri, mora ukazivati u ovom drugom i obrnuto. Kao eklatantan primer pomenimo institut inspekcije rada. Kao organ državne uprave on se proučava u Upravnom pravu, ali sobzirom na razlog postojanja toga organa koji se, u principu, sastoji u tome da vrši nadzor nad poštovanjem radnopravnih propisa, o njemu se mora učiti i u Radnom pravu.

Isto tako uprava se pojavljuje i kao značajan prostor za angažovanje radne snage, a shodno tome su radne zajednice u organima društveno-političkih zajednica institucije unutar kojih se obezbeđuje ekonomsko-socijalna sigurnost i druga garantovana prava vrlo brojnoj grupi radnika. Obzirom na to te radne zajednice, kao institucionalizovani oblici društvene organizacije rada, su i te kako od velikog interesa za nauku Radnog prava.

Već je ukazano na spor koji je ranije postojao u našoj pravnoj teoriji o tome gde treba proučavati i regulisati pravni položaj lica zaposlenih u upravi (vidi: posebne karakteristike Radnog prava) između teoretičara Radnog i Upravnog prava, a koji sada, po svemu sudeći, pripada prošlosti. Jer, radnopravni položaj lica zaposlenih u upravi, u tome se slažu i jedni i drugi, predmet je regulisanja i proučavanja jedinstvenog Radnog prava, mada se izvesne specifičnosti toga položaja mogu proučavati i u Upravnom pravu.⁹⁾ Obzirom na rečeno na ovom se pitanju nećemo više zadržavati.

d) Radno i Privredno pravo

Između Radnog i Privrednog prava shvaćenog u najširem smislu reči, dakle, uključujući i Finansijsko pravo mada ono ima specifičan

⁹⁾ Vidi: dr A. Baltić — dr M. Despotović, op. cit., str. 81—82 i dr N. Stjepanović: Upravno pravo u SFRJ, Opšti deo I, Beograd, 1973, str. 326—368.

predmet proučavanja, postoje brojne dodirne tačke. Pre svega u privredi je zaposlen daleko najveći broj radnika. Organizacije udruženog rada, radne zajednice koje obavljaju poslove od zajedničkog interesa unutar njih, udruženja organizacija udruženog rada (fakultativna: poslovna, za tehničku saradnju i kooperaciju i dr.) i obavezna (komore) su institucionalizovani oblici unutar kojih se udružuju rad i sredstva tj. zasnivaju radni odnosi i realizuju prava i obaveze iz tih odnosa. Kao takve te institucije našeg pravnog sistema, njihov položaj, vrste i međusobni odnosi itd. su od velikog značaja i za nauku Radnog prava.

U privredi se, zatim, u krajnjoj liniji, kao ekonomska i pravna kategorija, realizuje novostvorena vrednost kao zbir sveukupnog društvenokorisnog rada. Dakle, tu se, na rečeni način, stvara dohodak, čist dohodak, kao nova kategorija našeg pozitivnopravnog sistema i lični dohodak kao bitan element radnopravnog odnosa i osnovni motiv za pošljavanje radnika. Sve to skupa ukazuje, ne samo na brojnost dodirnih tačaka u odnosima između Radnog i Privrednog prava, već i na njihov veliki značaj i čvrstu međusobnu uslovljenost.

e) *Radno pravo i ostale grane prava*

Osim sa dosad navedenim, Radno pravo ima dodirnih tačaka i sa drugim granama prava. Kao najznačajnije pomenimo Međunarodno, Krivično i sudsko pravo.

1°. *Radno i Međunarodno pravo.* Ne samo u nacionalnim već i u međunarodnim okvirima su ljudi i institucije sve više i sve češće upućeni jedni na druge. Za nauku Radnog prava je, na tom planu, od posebnog značaja sve slobodnije i masovnije kretanje radne snage (ekonomska migracija i imigracija), kao i uzroci i posledice takvog stanja. U prvim godinama ove decenije je procenjivano da je samo u Evropi 11 miliona radnika radilo izvan svoje domovine među kojima je bilo 672.000 jugoslovenskih državljanina od kojih je bilo zaposlenih 592.000 i izdržavanih 80.000 lica, a prema popisu od 1971. godine.⁷⁾ Ovakva kretanja su još krajem prošlog veka inspirisala potrebu uređivanja pravnog položaja radnika na međunarodnom planu. Saznanje o toj potrebi je već odavno steklo čvrsto pravo građanstva i manifestuje se, sa primernim rezultatima, kroz sve brojnije i značajnije izvore Međunarodnog prava, a posredstvom njihove ratifikacije i nacionalnog radnog prava. O svemu tome biće više reči kod izlaganja izvora Radnog prava.

2°. *Radno i Krivično pravo.* Uz administrativno-kaznenu represiju koja spada u nadležnost organa uprave (inspekcija rada, sudija za prekršaje) putem koje ti organi obezbeđuju respektovanje radnopravnih normi, vređanje ili uskraćivanje osnovnih prava radnika podleže i krivičnopravnoj represiji koja je u nadležnosti odgovarajućih sudova. To znači da se ta prava smatraju velikim društvenim vrednostima kad je njihovo vređanje kvalifikovano kao krivično delo koje se, između ostalog, karakteriše znatnim stepenom društvene opasnosti. Šta više krivičnim delima protiv radnih odnosa posvećena je cela glava četrna-

⁷⁾ Vidi dr. D. Paravina: Socijalni i pravni položaj jugoslovenskih radnika zaposlenih u inostranstvu, Zbornik Pravnog fakulteta u Nišu 1973, str. 149 i dalje.

esta još uvek važećeg jedinstvenog Krivičnog zakonika. Nema razloga za verovanje da će biti drukčije u našem novom krivičnom zakonodavstvu koje se, shodno položaju Federacije i federalnih jedinica, izgrađuje na principima Ustava SFR Jugoslavije usvojenog 1974. god. Naprotiv, to će zakonodavstvo, po svemu sudeći, i pojačati zaštitu položaja radnika zasnovanog na vlasti radničke klase i svih radnih ljudi i odnosima među ljudima kao slobodnim i ravnopravnim proizvođačima i stvaraocima jer su to vrednosti koje predstavljaju temelj čitavog društveno-političkog i ekonomskog sistema naše zemlje.

3°. *Radno i Sudsko pravo* — imaju i direktne i indirektne međusobne veze i odnose, a što se ogleda, pre svega, u činjenici da „Sudsku funkciju u jedinstvenom sistemu vlasti i samoupravljanja radničke klase i svih radnih ljudi vrše redovni sudovi kao organi državne vlasti i samoupravni sudovi”, a i jedni i drugi „štite slobode i prava građana i samoupravni položaj radnih ljudi i samoupravnih organizacija i zajednica i obezbeđuju ustavnost i zakonitost”.⁸⁾ Prema tome, pred nadležnim sudovima se raspravljaju i radni sporovi kao i saglasnost samoupravnih opštih akata sa ustavom i zakonom, a što je i te kako od značaja za ustavom utvrđeni položaj radnika obzirom na rastući značaj i domašaj ovih akata. Osim toga u ovim sporovima se primenjuju pravila opštih sudskih postupaka, ako što drugo nije propisano. Dodajmo još da je analogija krivičnog sudskog postupka, kao dopunski metod, često pisutna u raspravljanju disciplinske odgovornosti radnika zaposlenih u organizacijama udruženog rada u radnim zajednicama.

f) *Radno pravo i vanpravne nauke*

Radno pravo, kao što je već istaknuto, nije jedina nauka u čijem središtu je proučavanje rad, odnosno međuljudski odnosi iz rada i povodom rada. Naprotiv, višestruko značenje pojma „rad” i još više od toga njegov ogromni realni značaj u nastojanju da se priroda podredi korisnoj službi čoveku doveli su do toga da se rad nađe u centru pažnje i brojnih drugih društvenih nauka i ne samo njih, a u krajnjoj liniji i celokupne nauke. Već je ukazano na Engelsovu konstataciju po kojoj je rad „prvi, osnovni izvor svega ljudskog života, i to u tolikoj meri, da u izvesnom smislu možemo reći: rad je stvorio čoveka”,⁹⁾ dodali bi smo i održao i unapredio. Tu istu misao na svoj način izražava francuski književnik — realista Emil Zola sledećim rečima: „Rad je Bog savremenog čovečanstva, Bog u svojoj strogosti te reči, koji zamenjuje sve druge bogove”,¹⁰⁾ ili naš istaknuti naučnik filozof, moralista i etičar dr. Dušan Nedeljković napisavši da je „rad izvor moralnosti i radosti”.¹¹⁾ Zaista, rad je sve to i mnogo više. Zbog toga je, ne samo razumljivo, već i nužno da se radom na najdirektniji način bave

⁸⁾ Ustav SFRJ, op. cit., čl. 217 i 218.

⁹⁾ Uloga rada pri pretvaranju majmuna u čoveka, Beograd., 1947.

¹⁰⁾ Po dr. B. Periću, op. cit., str. 5.

¹¹⁾ Rad, volja, radost, Geca Kon, Beograd, dr. N. Tintić: Radno i socijalno pravo, op. cit., 52—58.

brojne nauke, razume se, svaka sa svog aspekta, ali i uz međusobne dodirivanje, prožimanje i respektovanje.¹²⁾

Od nauka koje se najdirektnije bave radom pomenimo samo Političku ekonomiju, Socijalnu politiku, Organizaciju rada, Ekonomiku rada, Sociologiju rada, i posebno Industrijsku sociologiju, Psihologiju rada, Industrijsku pedagogiju, Medicinu rada, Statistiku rada itd. Dodajmo još i Ergonomiju, kao modernu nauku koja se sve više uobličava nastojeći da obuhvati, sistematizaciju i u celini multidisciplinarno sažme i naučno obradi sve ono što je od uticaja na zaštitu i unapređenje radne i životne sredine.

Savremena i široko shvaćena nauka Radnog prava mora voditi računa o rezultatima proizašlim iz saznanja svih ovih nauka radi stvaranja što optimalnijih pravila radnog prava, njihovog poštovanja i izvršavanja tj. praktične efikasnosti u postizanju što boljih radnih rezultata, a zbog odnosa do kojih u radu dolazi između ljudi i ne samo onih „do kojih bi trebalo doći“ (predviđenih i poželjnih prema važećem pravu). Na taj način bi rezultati ovih nauka bili od ogromnog teorijskog i, što je još važnije, praktičnog značaja za nauku Radnog prava, kao i obrnuto.

§ 6. NAZIVI ZA OVU GRANU PRAVA

1. Načelno

Bez bojazni od veće greške može se konstatovati da je pitanje naziva ove grane prava, manje ili više, sporno od samog njenog nastanka pa do danas.¹³⁾ Spor se tiče adekvatnosti prve odrednice u nazivu: „radno“, a ne druge: „pravo“ i to u smislu da li taj naziv jeste adekvatan sadržini koju reguliše ova grana, odnosno onoj koju proučava ova nauka. Osim spora za čiji kriterijum se uzima sadržina naziv se osporava i danas se osporava i sa aspekta obuhvaćenih subjekata. Najzad, naziv ove grane i nauke se ponekad osporava i sobzirom na način regulisanja pravnog položaja zaposlenih lica, tj. vrstu pravnih akata kojima se taj položaj reguliše, odnosno obzirom na donosioca tih akata. U redovima koja slede ukratko će se izložiti navedeni spor i zastupana rešenja.

2. Razni nazivi

Od svog nastanka pa do danas ova grana prava se nazivala različitim imenima među kojima najčešće: a) fabričko ili industrijsko pravo, b) radničko pravo ili radničko zakonodavstvo, c) socijalno pravo

¹²⁾ Dr. R. Kyovsky, op. cit., str. 81—83.

¹³⁾ U našoj teoriji o nazivima za ovu granu prava vidi: dr. A. Baltić — dr. M. Despotović, op. cit., str. 11—13; dr. B. Perić, op. cit., str. 3—5; dr. R. Pešić, op. cit., str. 11—13 i dr. a u stranoj A. Brun — H. Galland, op. cit., str. 18—50; G. H. Camerlynck — G. Lyon-Caen, op. cit., str. 6—58; A. Nikisch, op. cit., str. 1—45; Wedderburn, op. cit., preface; M. D. Forkosch: A treatise on labour law, Indianapolis, 1953, str. 8—24; N. G. Aleksandrov (u redakciji): Sovetskoe trudovoe pravo, Moskva, 1972, str. 46—68; L. Raduilski, op. cit., str. 58—64. i dr.

ili socijalno zakonodavstvo, d) kolektivno ili sindikalno pravo, e) pravo profesionalnih delatnosti, i f) radno pravo. Svaki od ovih naziva, kao što će se videti, nosi u sebi deo adekvatnosti i deo neadekvatnosti obzirom na sva tri gore pomenuta kriterija za procenu pa je, kao takav, bio ili mogao biti u datim istorijskim uslovima relativno tačan ili netačan i, shodno tome, prihvatani ili osporavani. Dakle, radi se o tome koji je od pomenutih naziva najadekvatniji tj. najpribližniji tačnom obzirom na sadašnju sadržinu ove grane, krug lica na koje se prostire važnost njenih pravnih normi i na vrste pravnih akata kojima se reguliše pravni položaj tih lica, odnosno na donosiocce tih pravnih akata, kako će se videti, nijedan od naziva nije bez ikakvog prigovora. Prema tome, reč može biti samo o relativno adekvatnom nazivu tj. takvom koji će u sebi nositi najmanje netačnosti i, kao takav, dok se ne nađe biti prihvaćen.

Pošto će o nazivu Radno pravo biti posebno reči u trećoj tački ovog paragrafa razmotrimo malo izbliže druge pomenute nazive.

a) Fabričko ili industrijsko pravo

Istorijski posmatrano ovo je bio prvi naziv za ovu granu prava i pravnu nauku koju danas nazivamo Radnim pravom. Nastao je pod uticajem činjenice da se prvobitna intervencija države odnosila na neke kategorije radnika zaposlenih u fabrikama koje su zamenile manufakturu. Ni do takvog stanja stvari, razume se, nije došlo slučajno, a o čemu će više biti govora u glavi o nastanku i razvoju Radnog prava. Na ovom mestu recimo samo toliko da je pojava fabrika snažno doprinesela porastu broja radnika i njihovoj aglomeriranosti iz koje je, pod uticajem nesnošljivih uslova rada i života i njihovih posledica, došlo do zakonodavne intervencije države baš u oblasti radnih odnosa onih fabričkih radnika koji su radili pod najtežim uslovima.

S druge strane fabrika je uzimana, a i danas je to čest slučaj, kao sinonim industrije. Ubrzo je naziv Fabričko pravo zamenjen širim Industrijsko pravo li su se oni paralelno upotrebljavali kod ovog ili onog autora. Gledano po tome što su se državni propisi odnosili najpre na neke, a potom i na sve fabričke, odnosno industrijske radnike ovaj je naziv mogao biti prihvaćen kao adekvatan međutim, ni tako shvaćen ne u potpunosti. Jer, obzirom da iz ovog naziva najpre padaju u oči termini fabrika, odnosno industrija moglo bi se zaključiti da je reč o pravnom terminu kojim se uređuje osnivanje, položaj, međusobni odnosi i u opšte sve o fabrikama i industriji. Radnik i njegov pravni položaj, pa makar i samo u fabrici odnosno industriji, se u opšte ne vide iz ovog naziva. U toliko je on, kao netačan i za prošlost i za sadašnjost, odbačen.

b) Radničko pravo ili zakonodavstvo

Ovaj naziv, bar u toliko što se iz njega vidi da je reč o pravu koje se odnosi na radnike, bio tačniji od naziva Fabričko ili industrijsko pravo. Međutim, za ovu granu prava on je bio neadekvatan, i to

u dvostrukom smislu reči. Prvo, zbog toga što se iz njega vide samo prava, a ne i obaveze radnika i ako je radni odnos dvostrani teretni pravni posao na čijoj se jednoj strani nalaze obaveze pa tek na drugoj prava. Drugo i još bitnije, iz ovog naziva se ne vidi drugi subjekt radnog odnosa — poslodavac pa, dakle, ni onaj prema kome radnik ističe svoja prava. Zbog navedenih manjakvosti ovaj je naziv ubrzo napušten. To važi i za njegove modalitete kao što su: radničko zaštitno zakonodavstvo itd.

c) Socijalno pravo ili zakonodavstvo

Do ovog naziva je došlo pod uticajem pojave i širenja propisa o socijalnom osiguranju radnika u slučajevima i pod uslovima predviđenim u tim propisima. Ali, on je i pored toga bio višestruko manjkao za granu koju danas nazivamo Radnim pravom, i ako je pojava tih propisa znatno uticala i danas utiče na pravni, a time i stvarni položaj radnika.

Naziv Socijalno pravo ili socijalno zakonodavstvo se može shvatiti u širem ili užem smislu. U bilo kom značenju on je „neprecizan i nedovoljan za oznaku naše grane prava. Prvo, svaki pravni propis, svako pravo je socijalno u tom smislu što potiče od društva, odnosno od države. Drugo, pojam „socijalno zakonodavstvo” po svom značenju i obimu prelazi okvire jedne grane prava, ako se ono shvati u smislu opšte društvene zaštite. Ali, u tom smislu i pravni propisi drugih grana prava mogu imati „socijalni značaj”. S druge strane, ovaj izraz može da ima i uže značenje, ako se pod njim shvati samo socijalno osiguranje, jer radno pravo reguliše i druge strane radnog dnosa”¹⁴⁾ i u opšte pravnog položaja radnika. U užem smislu shvaćeno dakle, Socijalno pravo kao socijalno osiguranje predstavljalo bi samo jedan deo Radnog prava.

Dodajmo još jedan, po našem mišljenju bitan nedostatak naziva Socijalno pravo shvaćenog kao svodni ili generički pojam za pravni položaj radnika, a koji se sastoji u tome što se iz ovog naziva ne vidi motiv ni interesi države, odnosno poslodavca za „socijalnost” prema radnicima ili, kako se to još drukčije i često kaže, dobrobit radnika.¹⁵⁾ Ovako ispada da je ta „socijalnost” i dobrobit radnika sama sebi svrha, dobrotvorno, humanitarno i ničim ne zarađeno davanje radnicima. Dakle, u ovom nazivu izostaje osnovni klasni moment, a to je interes poslodavca da se kroz prestacije socijalnog osiguranja i druga socijalna davanja što duže očuva radna sposobnost radnika i isti što bolje stimuliraju na dugogodišnji rad i što veću produktivnost u radu na proizvodnju jedne specijalne vrste robe koja se zove *višak vrednosti*, a pripada kapitalisti. To je osnovni cilj koji motiviše kapitaliste, a njihova „socijalnost” samo jedno od sredstava koja vode tome cilju. Kapitalistička klasa preko svoje države, kako je već istaknuto, bila je prinuđena da na ovom terenu čini ustupke organizovanoj radničkoj klasi kako bi što duže sačuvala osnove društvenog uređenja i svoje privilegije.

¹⁴⁾ Dr. A. Baltić — dr. M. Despotović, op. cit., str. 12.

¹⁵⁾ E. A. Fransworth, op. cit., str. 156; G. H. Camerlynck — G. Lyon-Caen op. cit., str. 26—27 i dr.

Sa iznetih razloga se Socijalno pravo ili socijalno zakonodavstvo od klasika marksizma, s puno suštinskih razloga, naziva otetim ili istrgnutim zakonodavstvom, a o kojim razlozima će na odgovarajućem mestu biti više reči. Dakle, Socijalno pravo ili socijalno zakonodavstvo je neadekvatan naziv za Radno pravo bilo da ga shvatamo u širem ili u užem smislu, a i nezavisno od toga.

d) Kolektivno ili sindikalno pravo

Za nastanak ovog naziva od presudnog su značaja kolektivni ugovori o radu kao vrsta akata kojima se uređuju pravni položaj radnika i sindikata kao subjekt tih ugovora i još više kao inicijator za njihovo zaključivanje i poboljšavanje, naravno, posmatrano sa aspekta interesa radničke klase. Naime, kad je država jednom ipak priznala radnicima pravo na slobodno udruživanje u sindikate, i ako ga je vrlo dugo zabranjivala i oštro, moglo bi se čak reći drakonski, kažnjavala, i pravo sindikata da u ime udruženih radnika zaključuju kolektivne ugovore o radu sa poslodavcima, odnosno njihovim udruženjima, a kolektivnim ugovorima o radu karakter izvora prava to je predstavljalo čitavu revoluciju i ozbiljan napredak u istorijskom razvoju Radnog prava.

I o kolektivnim ugovorima o radu i o sindikatima podrobnije će se govoriti na odgovarajućim mestima. Zasad konstatujemo samo da je pojava i zvanično priznanje od države i jednog i drugog velika tekovina uporne i dugotrajne organizovane borbe radničke klase. Ujedinjena u svoje sindikate radnička klasa je postala mnogo otporniji i snažniji faktor u borbi za poboljšavanje uslova svoga rada i života nego neorganizovani i nemoćni radnik pojedinac.

Obzirom na rečeno, kolektivni ugovori o radu su postali veoma snažan, ako ne koliko i zakon, regulator pravnog položaja radnika putem kojih sindikati uspevaju da izbore povoljnije uslove života i rada radnika od zakonom predviđenog minimuma u najvećem broju zemalja. Tamo gde se pravni sistem ne zasniva na recepciji rimskog prava, kao što je to slučaj u anglosaksonskim zemljama, kolektivni ugovori o radu su i u ovom trenutku najvažniji regulatori pravnog položaja radnika.¹⁶⁾ U tom smislu se i govori o supstituisanju individualnih radnih odnosa kolektivnim radnim odnosima, a i individualni ugovori o radu gube po nešto od svog dugogodišnjeg neprikosovenog značaja obzirom da se njima ne može ugovoriti manje prava za radnike niti pod nepovoljnijim uslovima od onoga što je ugovoreno kolektivnim ugovorom o radu. Ako se ima u vidu izloženi značaj kolektivnih ugovora o radu i, ne više malobrojnih i neorganizovanih fabričkih radnika, već millionske mase u sindikat organizovanih radnika i nameštenika zaposlenih u svim granama privrede, a često i više i šire od toga, biće jasni motivi za nastanak naziva: „Kolektivno ili sindikalno pravo”.

Kolektivno ili sindikalno pravo, između ostalog, čini skup pravila, statuta i normativnih (kolektivnih) ugovora koje donose, odnosno u čijem zaključivanju učestvuju radnički sindikati u obavljanju svojih

¹⁶⁾ Tako na pr. vidi: E. A. Farnsworth, op. cit., str. 156—159; K. W. Wedderburn, op. cit., preface i dr.

društvenih, klasnih i profesionalnih zadataka. Ipak, sindikati to rade „u granicama koje ili određuje ili kontrolira država. Država ih sankcionira (ili ne sankcionira), bilo u sferi donošenja, bilo u sferi primjene prava. Ako ih država (izravno ili neizravno) priznaje itd., ta pravila, statuti, kolektivni ugovori itd. dobivaju karakter izvora prava, ali ni tada ne tvore izvore posebne grane prava (sindikalnog prava), već sastavni dio radnog prava. Takvi izvori prava, u sadašnjoj fazi razvitka radnog prava, mnogo zaostaju (po predmetu reguliranja, po svom značenju i po svom broju) iza izvora radnoga prava koje — uz ostalo — regulira i predmet „sindikalnog prava“ kao svoj sastavni dio. Utoliko je „sindikavno pravo“ samo dio radnog prava, i zato ne može biti adekvatan naziv za granu prava koja bi obuhvaćala cjelokupnost odredaba (i predmeta) radnog prava”.¹⁷⁾ Rečeno ipak, razume se, niukoliko ne umanjuje značaj i ulogu sindikata i kolektivnih ugovora o radu unutar Radnog prava. Naprotiv, taj je značaj, tako reći, iz dana u dan sve veći.

e) Pravo profesionalnih delatnosti

Pojavi ovog naziva, koji je inače novijeg datuma, naročito su doprinela dva faktora. Prvo, oseća se težnja da se pojedine vrste radno-pravnih normi protegnu i na lica koja u ne malom broju nacionalnih zakonodavstava nisu pravno kvalifikovana kao radnici, već kao službenici i to naročito javni službenici kako bi se na taj način išlo ka ujednačavanju, ako se već ne može ići izjednačavanju pravnog položaja svih zaposlenih lica ili, kako se to još uvek često kaže, lica u službi drugog. Drugo, već odavno je ispoljena tendencija da se propisi, naročito oni iz oblasti socijalnog osiguranja, u celini ili samo pojedinih grana socijalnog osiguranja, prošire na sva lica koja se bave nekom profesijom, pa čak i na sva lica u konkretnoj državi. Ovo drugo je doprinelo nastanku naziva Pravo profesionalnih delatnosti još u većoj meri od onog prvog. S druge strane širenje područja primene propisa o socijalnom osiguranju vodi ka tome da nekad isključivo socijalno osiguranje zaposlenih lica preraste u sistem socijalnog obezbeđenja ili socijalne sigurnosti ogromne većine ili svih građana, a o čemu će kasnije biti više reči.

I uz nespornu prisutnost navedenih tendencija i, isto tako, njihovu korisnost Pravo profesionalnih delatnosti, kako mislimo, po svojim svojinskim tj. klasnim obeležjima ne može biti adekvatan naziv za Radno pravo. Profesija je i biti poslodavac-kapitalista posednik ogromne imovine, ali njegov ekonomski i u opšte društveni položaj kao i interesi su daleko od radnika i radnog odnosa i ne regulišu se zakonodavstvom o radu jer i nisu i ne mogu biti predmet toga zakonodavstva. Jasno, reč je o ovim pojmovima u običajenom i najširem, da ne kažemo, univerzalno, prihvaćenom smislu i značenju. Kao takav taj bi pojam bio preširok za Radno pravo jer bi u njega unosio i ono što tamo ne spada, a s druge strane preuzak jer se u radnom odnosu, mada izuzetno, može biti i izvan stvarne profesije konkretnog zaposlenog lica.

¹⁷⁾ Dr. N. Tintić: Radno i socijalno pravo, Knjiga prva, I, op. cit., str. 31.

3. Naziv Radno pravo

Ovaj je naziv relativno najadekvatniji. Kao takav široko je prihvaćen u nacionalnim (*Droit du travail*, *Arbeitsrecht*, *Labor law*, *Diritto di lavoro*, *Trudovoe pravo*, *Pracovno pravo* itd.) i internacionalnim (*L'Organisation internationale du travail* i *Droit internationale du travail*) okvirima. Naziv Radno pravo je, isto tako, već odavno opšte prihvaćeno u teoriji i praksi naše zemlje (u Sloveniji: *Delovno pravo*, a u Makedoniji: *Trudovo pravo*).

Već iz činjenice što se kaže da je ovaj naziv *relativno* najadekvatniji je jasno da se čak i njemu stavljaju određene zamerke pri čemu se polazi od različitih kriterijuma, odnosno motiva. Po jednim taj je naziv uzak obzirom na krug obuhvaćenih lica i otud predlog da se ova grana nazove Pravo profesionalnih delatnosti, a o čemu je već bilo reči. Ovde još dodajmo da se primedbe ove vrste pretežno sreću u pravnoj teoriji buržoaskih zemalja.

Drukčiji su motivi primedaba koje se uz naziv Radno pravo unazad više godina mogu naći kod nekih naših teoretičara. Tako na pr. dr. L. Geršković smatra da bi trebalo ustanoviti dve posebne grane prava umesto sada jedinstvenog Radnog prava. Prva bi se zvala „socijalno pravo“, dok bi se druga mogla povremeno nazivati „proizvođačko pravo“. „Socijalno pravo“ bi, po istom autoru, obuhvatilo norme o uslovima rada i o socijalnim pravima koja ima radni čovek iz rada — odmori, radno vreme, itd. kao i ostala socijalna prava iz socijalnog osiguranja i iz stambenih odnosa, dok bi, kaže on, osnovna prava proizvođača na plodove svoga rada išla u *novu* (podvukao: D, P.) granu „proizvođačko pravo“.¹⁸⁾

Drugo mišljenje po kome bi i u našim uslovima, u mesto naziva Radno pravo, trebalo drukčije nazvati ovu granu prava polazi od izmeđenog položaja ogromne većine naših radnika u odnosu na onaj koga imaju radnici drugde pri čemu se, u principu, polazi od toga da se kod nas u ličnosti radnika koji rade sredstvima rada u društvenoj svojini kumuliraju istovremeno dve funkcije: proizvođač — upravljač. Samoupravljanje, čiju realnu osnovu čini društvena svojina, a koja se na ovom području manifestuje manjim ili većim obimom izvršnih i normativnih ovlašćenja radnih kolektiva da samoupravno uređuju međusobne radne odnose radnika zaposlenih u društvenom sektoru¹ se nastoji istaći kao prevalentna odlika u nazivu ove grane prava. Otud i sugestije da bi se ova grana prava u celini mogla nazvati: „Samoupravno pravo“, ili „Radno-samoupravni status radnih ljudi“, ili „Sistem samoupravnih međusobnih radnih odnosa“ i još drugi.¹⁹⁾ Šta reći o navedenim mišljenjima?

Prvo mišljenje smatramo neprihvatljivim. Bez pretenzija na potpunu raspravu izneće se samo, po našem mišljenju, odlučujući argumenti za ovakav sud.

Prvo, ustavom ustanovljeni načelno jedinstveni položaj radnika u našoj zemlji i, konsekventno tome, jedinstvenost našeg radnog prava

¹⁸⁾ Društveno-ekonomski osnovi pravnog sistema, Arhiv, Beograd, br. 4/59, str. 388—395.

¹⁹⁾ Dr. A. Baltić — dr. M. Despotović, op. cit., str. 14.

ne bi bilo moguće razvijati i cepati ni po kriterijumu prava koja se radnicima priznaju, kao što to nije prihvaćeno ni po kriterijumu mesta zaposlenja pojedinih kategorija radnika.

Drugo, o nazivu „socijalno pravo” već je bilo govora pa se na ovom mestu samo podseća na tamo rečeno. Naziv „proizvođačko pravo” je netačno naučno i praktično. Svi radnici ni u praksi ni, u zakonodavstvu, ni u teoriji nisu okarakterisani kao „proizvođači”, ne bar u redovno i najšire prihvaćenom smislu te reči. Otuda i naš najnoviji Ustav SFRJ u svojim osnovnim načelima, verovatno, upotrebljava duplicitet terminologije nazivajući sva lica koja žive od svog sopstvenog rada: „proizvođačima i stvaraocima”.²⁰⁾ Dodajmo još da ova podela na „socijalno pravo” i „proizvođačko pravo”, u izvesnoj meri, liči na neke podela koje srećemo u stranoj teoriji. Tako na pr. američki pisac E. A. Farnsworth obaveštava, a poznato je da tamo ova vblast — ni kao grana pozitivnog pravnog sistema, ni kao nauka, nije naročito razvijena, da se u SAD pravo sastoji iz dve grane od kojih se prva bavi „blagostanjem radnika” i proučava, u principu, ono što dr. Geršković stavlja u „socijalno pravo”, dok se druga, pod nazivom „radno pravo”, bavi radnim sporovima.²¹⁾

Treće, uslovi rada, radno vreme, odmori, čak i socijalno osiguranje nisu samo, pa ni prevashodno, socijalna prava. To su primarno ekonomska, a tek posredno socijalna prava i takav njihov karakter je, u principu, nesporan pre svega u životnoj realnosti, a zatim i u nauci.

Četvrto, čini se da ovo gledište pomalo gura radne odnose, zasnovane na dohodovnim principima, u civilno-pravne vode u vreme kad je već i u radnopravnoj teoriji kapitalističkih zemalja, manje-više, postalo dominantno ubeđenje o pretežnosti javnopravnog karaktera radnog prava. I još nešto. Šta su to „plodovi rada”? Zar plod rada radnika nije i socijalno osiguranje? Naravno da jeste. Jer, radnik „radeći sredstvima u društvenoj svojini i odlučujući neposredno i ravnopravno s drugim radnim ljudima u udruženom radu o svim poslovima društvene reprodukcije u uslovima i odnosima međusobne zavisnosti, odgovornosti i solidarnosti, ostvaruje svoj lični, materijalni i moralni interes i pravo da se koristi rezultatima svog tekućeg i minulog rada”²²⁾ (podvukao: D. P.). Prema tome, dok je zaposlen radnik ima pravo na obavezno socijalno osiguranje kao rezultat svog tekućeg, a kad izgubi radnu sposobnost, za vreme privremene nezaposlenosti ili za slučaj starosti, kao rezultat ili „plod” svog minulog rada. Sa tih razloga se čini da je prvo mišljenje neprihvatljivo.

Sa drugim mišljenjem stvari stoje znatno drukčije. Tu, čini se, ima razloga i za, i protiv. U prilog ovom mišljenju ide to što radnik u udruženom radu sredstvima u društvenoj svojini, između ostalog, ima — kao svoje neotuđivo pravo — pravo da radi tim sredstvima i da, kao *slobodan i ravnopravan* s drugim radnicima u udruženom radu, upravlja svojim radom i uslovima i rezultatima svoga rada pa mu se, shodno tome, zajemčuje pravo da uređuje međusobne radne odnose, odlučuje o dohotku koju ostvari u različitim oblicima udruživanja ra-

²⁰⁾ Ustav SFRJ, osnovno načelo II/1.

²¹⁾ Uvod u pravni sistem Sjedinjenih Američkih Država, op. cit., str. 156.

²²⁾ Ustav SFRJ, op. cit., Osnovna načela, II/2.

da i sredstava i da stiće lični dohodak. Zaista, taj obim i značaj slobode, ravnopravnosti i samoupravnosti znatne većine naših radnika markantno razlikuje njihov položaj od položaja radnika bilo gde u svetu. U istoj meri razlikuje se i Radno pravo naše zemlje od onog u drugim državama, a iz samog naziva — ovakvog kakav je — to se ne vidi. Pomenuti nedostatak, kako mislimo, osnovni je motiv drugog gledišta i nema razloga da se sa njim u toliko složimo.

Međutim, kako je već rečeno, ima razloga i za drukčija razmišljanja. Prvo, kao deo međunarodne zajednice naša država ima i brižno čuva svoj potpuni suverenitet. S druge strane ona je vrlo otvoren i aktivni činilac života i rada u međunarodnoj zajednici. Kao takva ona preuzima i dosledno izvršava brojne i značajne međunarodne obaveze na svim područjima, pa i u oblasti uređivanja pravnog položaja radnika. Tako gledano naša zemlja spada u red država koje su prihvatile veliki broj konvencija i preporuka Međunarodne organizacije rada i odgovarajućih akata brojnih drugih činilaca međunarodnog prava. Isto tako je Jugoslavija zaključila više desetina dvostranih ugovora sa raznim državama iz oblasti radnih odnosa i socijalnog osiguranja. Svi ti akti zajedno ratifikovani odnosno akceptirani postaju izvori našeg radnog prava i predstavljaju značajan, brojan i obiman deo sveukupnih njegovih izvora.

Drugo, „Radnička klasa i svi radni ljudi i putem državne vlasti opšte obaveznim normama obezbeđuju socijalističke društvene odnose, razvoj društva i upravljanje društvenim poslovima na samoupravnim osnovama, štite slobode i prava čoveka i građanina, socijalističke samoupravne odnose i samoupravna prava radnih ljudi, rešavaju društvene sukobe i štite Ustavom utvrđeni poredak”²³⁾ (podvučeno: D. P.). Na osnovu ovakvog načelnog opredeljenja koje rezultira iz još uvek postojeće unutrašnje i međunarodne stvarnosti, što će verovatno, još relativno dugo biti prisutno, naša država (Federacija, republike i niže društveno-političke zajednice) uređuje osnovna i brojna druga prava radnika svojim opšteobaveznim normama vraćajući, istovremeno, radnicima u udruženom radu njihovo neotuđivo pravo da i sami slobodno i ravnopravno putem samoupravnih opštih akata uređuju ta prava u granicama po kojima samoupravni opšti akti moraju biti u saglasnosti sa zakonom i načelima morala socijalističkog samoupravnog društva²⁴⁾.

Treće, kolektivnim ugovorima o radu obezbeđuju se radnicima zaposlenim kod privatnih poslodavaca, shodno pravima radnika u udruženom radu, pravo na sredstva za zadovoljavanje ličnih i zajedničkih potreba i druga prava koja obezbeđuju njihovu materijalnu i socijalnu sigurnost.²⁵⁾

Da zaključimo. U multiplicitetu izvora ove grane prava: međunarodni izvori, akti države, samoupravni opšti akti i kolektivni ugovori o radu ovi treći bi pretstavljali „Samoupravno radno pravo” ili neki drugi modalitet ovog naziva. Njima se, gore rečenim granicama, uređuje položaj radnika zaposlenih u društvenom sektoru. Dakle, u okvi-

²³⁾ Ustav SFRJ, op. cit., Osnovna načela, IV/18.

²⁴⁾ Zakon o udruženom radu „Sl. list SFRJ”, br. 53/76, čl. 575.

²⁵⁾ Ustav SFRJ, op. cit., čl. 68. st. 2.

ru opšte obaveznih normi ratifikovanih ili akceptiranih međunarodnih akata sa ovog područja i odgovarajućih akata države. S druge strane se samoupravni opšti akti u opšte ne odnose na pravni položaj radnika zaposlenih kod privatnih poslodavaca, a što je uslovljeno karakterom sredstava u ličnoj svojini građana. Kao takvo „Samoupravno radno pravo“ je uži pojam od „Radnog prava“ i predstavlja samo jedan njegov deo i ako veoma značajan sa permanentno prisutnom tendencijom daljeg porasta njegovog značaja. Na osnovu svega rečenog smatramo da i dalje treba zadržati naziv Radno pravo kao okvir za izučavanje sveukupnih pravila kojima se uređuje pravni položaj radnika u našoj zemlji, dok bi se Samoupravno radno pravo, kao uži izvedeni pojam (deo Radnog prava), moglo i trebalo, obzirom na njegov postojeći još više rastući značaj, izučavati unutar Radnog prava, u svo-novnim i bitnim, ili kao samostalna disciplina sa svim pojedinostima na specijalističkim, odnosno posle-diplomskim studijama. Najzad, nije isključivo da se Samoupravno radno pravo proučava unutar posebne pravne discipline pod nazivom. „Samoupravno pravo“, ne samo radno, tamo gde je ona uneta u nastavni plan i program studija, odnosno gde će biti uneta.²⁶ Na izloženi način bi se, u ovom pitanju, pridružili još nekim piscima koji stoje na stanovištu da treba zadržati naziv Radno pravo za ovu disciplinu sve dok se ne steknu uslovi za njegovo napuštanje i ako on nije bez nedostataka, pogotovo u našim uslovima.²⁷)

§ 7. METODI PROUČAVANJA I IZGRADNJE RADNOG PRAVA

1. Pristup pitanju

Ovo je jedno od fundamentalnih pitanja nauke Radnog prava od koga, u mnogo čemu, zavise i rezultati do kojih će se doći posmatrano sa teorijskog i praktičnog stanovišta tj. sa stanovišta naučne osnovnosti i aplikativnosti rezultata.

Pri razradi ovog pitanja, kako mislimo, mora se voditi računa o tome da je Radno pravo deo nauke u opšte, deo društvenih — posebno pravnih — i drugih sa njima blisko tangentnih nauka, i najzad od svih drugih različita, pa u toliko samostalna nauka sa sopstvenim predmetom proučavanja, generalnim ili univerzalnim, opštim i posebnim karakteristikama, sebi imanentnim specijalnim i autonomnim pravilima i td.

²⁶) Na izloženi način smo i ranije zauzeli stav o nazivu „Samoupravno radno pravo“, potrebi i mogućim okvirima njegovog proučavanja, a što je i prihvaćeno i realizovano kroz nastavne planove i programe na osnovnim i posle-diplomskim studijama na Pravnom fakultetu u Nišu. U tom smislu vidi naš rad: Opšta i osnovna pitanja Samoupravnog radnog prava, Zbornik Pravnog fakulteta u Nišu, 1970, str. 225—261.

²⁷) Tako na pr. vidi: dr. R. Pešić, op. cit., str. 47; dr. N. Tintić, Radno i socijalno pravo, I, op. cit., str. 33—34.

2. Metodi proučavanja Radnog prava

Metodom u nauci nazivamo postupke i sredstva pomoću kojih ona dolazi do saznanja svog predmeta. Obzirom na različitost predmeta proučavanja pojedinih nauka postoje i razlike u njihovim metodama. Ipak, postoje izvesni manje-više zajednički metodi za sve nauke. Kao takvi oni sadrže najopštija, osnovna i fundamentalna uputstva o saznavanju pojava u svetu. Takav najopštiji naučni metod koji se primenjuje u svim naukama, i ako s različitim modifikacijama, jeste *dijalektikomaterijalistički* odnosno *istorijskomaterijalistički metod*. Prvi se primenjuje u svim naukama, a drugi samo u društvenim.

Pomoću prvog metoda ćemo proučavati zavisnost Radnog prava od materijalne osnove društva kao i njegovo povratno dejstvo na ovu osnovu, a pomoću drugog pretpostavke koje su se morale steći za njegov nastanak, one koje su omogućile njegov opstanak i pospešile njegov razvoj, kao i posledice iz svega toga. Ukratko, pomoću istorijskomaterijalističkog metoda ćemo proučavati Radno pravo kao društvenu nauku koja izrazito naglašeno zaseca u osnovne društvene produkcione dakle, duboko klasne odnose i interese. Ili još kraće rečeno ovaj metod omogućuje proučavanje Radnog prava kao društvenoistorijske kategorije.

Kao što je istaknuto u pristupu ovom pitanju, Radno pravo je društvena i još uže pravna nauka. Kao takvo ono se mora proučavati i uz pomoć posebnih metoda razvijenih u pravnim naukama, a to su *pravni* i *sociološki metodi*.

Pravni (ili kako se sve još naziva: dogmatski, egzegetički, formalnolički i normativistički) metod je specifičan u toliko što je prilagođen posebnom predmetu koji izučava pravo. Cilj ovog metoda, inače najstarijeg i najrazvijenijeg u pravnoj nauci, jeste da nam opiše pravo i tačno izloži njegovu sadržinu. To važi za pravo u celini, a samim tim i za svaki njegov deo, dakle, i za radno pravo. Jer, kao što je već rečeno, sadržina prava čini predmet proučavanja pravne nauke. Međutim, pravni metod je prevashodno nastao iz praktičnih potreba koje se ogledaju u tome što se prvo mora tačno saznati sadržina prava da bi smo se mogli u praksi upravljati u skladu sa tom sadržinom. Uz sav svoj nesporno veliki praktični, pa i naučni značaj pravni metod ima ozbiljnih nedostataka. Naime, on odgovara na pitanje kakvo je neko pravno, kako tačno glasi njegova sadržina, ali ne i na pitanje zašto je ono takvo kakvo jeste i da li ga eventualno treba menjati, u kom pravcu i u kolikom obimu. Na ta pitanja pravni metod ne može pružiti odgovor i u tome je njegova nepotpunost i manjkavost u nauci. Kao rezultat ovih manjakovosti pojavio se i razvio *sociološki* odnosno *politikološki metod*.

Pomoću sociološkog metoda ispitujemo društvene uzroke koji su doveli do stvaranja pravila radnog prava baš sa takvom sadržinom, veze između tih pravila i društva, ko se zalagao za ili protiv takvih pravila, u korist kojih snaga ta pravila deluju a na čiju štetu, kako se drugi društveni odnosi menjaju pod njihovim dejstvo itd., a pomoću politikološkog metoda šta, kako, zbog čega, odnosno zbog koga ta i takva pravila treba menjati. Tako se pravni i sociološki, odnosno

politikološki metod međusobno dopunjavaju. Jer, besmisleno je izučavati radno pravo samo putem sociološkog, odnosno politikološkog metoda a bez poznavanja sadržine koja čini njegov predmet, baš kao što je besmisleno a i nemoguće proučavati ga pomoću pravnog metoda bez mogućnosti da razumemo zašto je ono baš takvo, a ne drukčije.²⁸⁾

„Navešćemo primer upotrebe jednog i drugog metoda. Kad proučava jedan ugovor; na pr. *ugovor o radu*, pravni metod se ograničava na to da izvede do kraja i uskladi logičku sadržinu dotičnih pravnih propisa, da tako dobije odgovor ko su subjekti toga ugovora, kakva su njihova uzajamna prava i obaveze, način na koji se taj ugovor sklapa. način njegovog prestanka itd. Međutim, ne ispituje zašto i kada se takav ugovor javlja u pravu, kakvi ga stvarni uzroci izazivaju, koje su stvarno (s društvenog gledišta) ličnosti koje su subjekti ugovora, kakav je njihov stvarni odnos koji se izražava u ugovoru itd. Tako se na pr. iz sadržine pravnih normi u tom ugovoru dobija da su stranke u njemu potpuno ravnopravne i slobodne. Međutim, bez analize društvene sadržine njegove ne može se videti da je ta sloboda i ravnopravnost stvarno samo prividna i da je stvarno poslodavac u bolje položaju od radnika, da mu nameće uslove koji znače eksploataciju itd.”²⁹⁾ (podvučeno: D. P.).

Višestruko korisnim u proučavanju radnog prava, kao pretežno pozitivnopravne grane i naučne discipline, u višestrukome smislu te reči, može se smatrati još jedan metod koji se sve više razvija i dobija na svom značaju, a to je *komparativnopravni metod*.³⁰⁾ Cilj je toga metoda da putem međusobnog upoređivanja istovremeno važećih pravila radnog prava u različitim sredinama i uslovima otkrije ona rešenja koja su najadekvatnija za datu sredinu i date društveno-ekonomske i političke uslove. Obzirom na to komparativnopravni metod omogućuje diferenciranje, ne samo Radnog prava od drugih nauka, već i radnog prava jedne u odnosu na ono koje postoji u drugoj sredini, jer je tim putem idući moguće saznati šta je zajedničko, ali i šta različito u radnom pravu različitim sredinama uz otkrivanje uzroka i posledica svega toga pomoću sociološkog odnosno politikološkog metoda. Tako na pr. razlikujemo radno pravo kapitalističkih od onog u socijalističkim zemljama, francusko od švedskog, naše od sovjetskog itd.

Osim kompariranja postojećih radnopravnih režima u različitim državama ovaj metod je koristan, rekli bismo čak i nužan i unutar pojedinih država, naročito onih sa federalnim uređenjem, gde, osim centralnih državnih organa, u uređivanju pravnog položaja radnika određena — manja ili veća — ovlašćenja imaju i federalne jedinice. Položaj republika i pokrajina u našoj Federaciji prema najnovijem Ustavu od 1974. god. još više aktualiziraju ovo pitanje. Dodajmo još da je ovaj metod moguć i koristan i na terenu Samoupravnog radnog prava, shvaćenog u gore preciziranom smislu, i to teritorijalnom, radnofunkcionalnom, predmetnom i institucionalnom kriterijumu. Ovaj zad-

²⁸⁾ O metodama u nauci u opšte i u pravnim naukama posebno vidi detaljnije: dr. R. Lukić sa dr. B. Košutićem, Uvod u pravo, „Naučna knjiga”, Beograd, 1975, str. 12—15.

²⁹⁾ Dr. R. Lukić sa dr. B. Košutićem, op. cit., str. 14.

³⁰⁾ G. H. Camerlynck — G. Lyon-Caen: Droit du travail, 2 Edition, Dalloz, Paris, 1967, str. 43.

nje pomenuti aspekt komparativnopravnog metoda je koristan za ocenu postojećih rešenja posmatrano sa aspekta jedinstvenosti našeg radnog prava, kao i sa aspekta ocene konsekvantnosti rešenja izvedenih iz ustava i zakona.

Na osnovu široko priznate korisnosti, primenjivosti i značaja komparativnog metoda, podvucimo i to, u okviru Radnog prava ili kao specijalistička disciplina razvila se nova relativno samostalna i celovita nauka pod nazivom: „Komparativno radno pravo”.

Završavajući izlaganja o metodima proučavanja Radnog prava podsetimo još jednom na već istaknutu korisnost i neophodnost respektovanja rezultata do kojih su došle druge društvene i nedruštvene nauke bliske nauci ove discipline po predmetu svog proučavanja, a o čemu je već bilo reči (vidi gore: §5.).

3. Metod izgradnje radnog prava Jugoslavije

Izgradnja radnog prava Socijalističke Jugoslavije unutar celokupnog pravnog sistema naše zemlje se karakteriše vidnim prisustvom onih postulata, načela i principa sa kojima je uspešno vođena i okončana Narodno-Oslobodilačka borba i socijalistička revolucija u našoj državi i na kojima se temeljila i danas temelji izgradnja i dalji razvoj našeg društva. Uz respektovanje rezultata do kojih je došla ova pravna nauka putem sebi svojstvenih metoda, naročito poštujući istorijskomatrijalistički metod, tj. marksističko učenje o državi i pravu kao društveno-istorijskim kategorijama ono se je „izgrađivalo saglasno našim stvarnim društvenim odnosima, konkretnim uslovima razvoja i potrebama naše društvene zajednice i radnog čoveka, a u skladu sa materijalnim mogućnostima privrede. Otuda naše radno pravo nije kopija i recepcija, a to ne može ni biti — stranog radnog zakonodavstva, već ima svoj specifičan put razvoja, svoje sopstvene principe i norme, koje su svojstvene našim društvenim odnosima i uslovima”.

Drugo, konsekvantno istaknutom u posleratnom zakonodavstvu o radu socijalističke Jugoslavije konstatovano je bilo prisutno nastojanje da se postigne što veći sklad između forme i sadržine, tj. dijalektičko jedinstvo između društvenog odnosa i pravnog pravila kojim se taj odnos reguliše. U tom nastojanju, obzirom na izrazito dinamičan ekonomski i opšte-društveni razvoj čiji je osnovni pokretač i nosilac organizovana radnička klasa, nekad se više, a nekad manje uspevalo. Iz razumljive želje da se što brže i što pre ide napred, ponekad i preko realnih mogućnosti i nezavisno od njih, katkad i uz pomoć nedovoljno osnovanih mišljenja da se *samo* zamenom forme može menjati suština realno postojeće stvarnosti neodumice, veći ili manji nesklad između usvojenih i nespornih principa i njihove konkretizacije, nepotpunosti, nejasnosti, nedorečenosti itd.

Ilustracije radi pomenimo samo neka pitanja. U jednom trenutku je na pr. ex officio, prevagnulo mišljenje da instituciju „radni odnos” treba u principu izostaviti iz našeg pravnog sistema uz argumentaciju da je taj pojam nastao u kapitalističkom pravu i da, samim tim, jeste i mora biti uvek i svagde inkarnacija eksploatatorskih odnosa me-

đu ljudima. Bez ulaženja u raspravu problema na ovom mestu jer će o njemu docnije biti reči učinimo samo nekoliko napomena.

Ako bi se konsekventno primenila pomenuta logika i iz našeg prava izbacili svi termini nastali u buržoaskom, pa čak i u starom rimskom pravu kako bi ono izgledalo i da li bi to u opšte bilo moguće? Zar je radni odnos između radnika organizovanih u institucionalizovane oblike udruženog rada koga obavljaju sredstvima u društvenoj svojini i sa samoupravljanjem kao neotuđivim pravima koja im, kao takva, niko ne može oduzeti i sa čistim dohotkom preko koga raspolazu i sredstvima za ličnu i zajedničku potrošnju i društvenim kapitalom i gde načelno nestaje svaki oblik najamnog položaja radnika,³¹⁾ isti onakav radni odnos kakav postoji u kapitalizmu i samo zbog toga što se tako zove? Sta je logičnije nego odnos do koga dolazi između ljudi u procesu rada nazvati radnim odnosom, i po čemu bi to sada bilo u neskladu sa našim socijalističkim sistemom čije je jedno od osnovnih načela da: „Rad i rezultati rada određuju materijalni i društveni položaj čoveka, na osnovu jednakih prava i odgovornosti”? Rečeno ne treba naopako shvatiti kao zalaganje za uobičajenu pravnu terminologiju po svaku cenu i još manje kao negiranje potrebe za zamenom neadekvatnih termina. Tako na pr. nikom ne pada ni na pamet da u mesto pojma: „samoupravni opšti akt” zadrži pojam „radni red” ili „unutrašnji radni red” i sl.

Kao primere povremeno ili privremeno, manje ili veće nesaglasnosti između usvojenih i nespornih principa i njihove konkretizacije, takođe ilustracije radi, pomenimo: uticaj zaposlenja penzionera na isplatu penzije, odnosno mogućnosti da se istovremeno prima i penzija i lični dohodak iz radnog odnosa; regulisanje mogućnosti i obima ličnog rada sredstvima u ličnoj svojini građana; priznavanje staža provedenog u nekadašnjim seljačkim radnim zadrugama itd. U sada važećem pravu kod svih ovih pitanja postoje osetne razlike idući od jedne do druge republike, odnosno pokrajine.

Pitanja su da li ove i njima slične razlike odgovaraju ili ne, jesu li u skladu ili nisu sa bitno istom jednakošću i položajem radnika i radnih ljudi naše zemlje koje im garantuje Ustav SFR Jugoslavije? Jer, po tom istom Ustavu postoji „jednakost prava, dužnosti i odgovornosti ljudi, u skladu sa ustavnošću i zakonitošću... rad i rezultati rada određuju materijalni i društveni položaj čoveka na osnovu jednakih prava i odgovornosti... Građani su jednaki u pravima i dužnostima, bez obzira na nacionalnost... Svi su pred zakonom jednaki... *Prava po osnovu rada*, koja su od uticaja na ostvarivanje prava iz socijalnog osiguranja i druga slična prava, priznaju se na celoj teritoriji Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije bez obzira na to u kojoj su *društveno-političkoj zajednici stečene*”³²⁾ (podvučeno: D. P.).

U daljoj izgradnji pravnog sistema kojim se uređuje položaj radnika u našoj zemlji značajan doprinos mogla bi i morala dati, izme-

³¹⁾ U tom smislu detaljnije vidi E. Kardelj: „Zakon o udruženom radu — krupan korak u razvoju i stabilizaciji našeg sistema samoupravnog udruženog rada”, „Borba”, Beograd, 1976, str. 51—52.

³²⁾ Vidi Ustav SFRJ, op. cit., čl. 11, 154, 253. i dr.

đu ostalih, i nauka Radnog prava u uspješnijem prevazilaženju ili bar ublažavanju pomenutih i njima sličnih nedoumica neusklađenosti, nepotpunosti, a ponekad i protivrečnosti³³.

Metod izgradnje našeg novog radnog prava karakteriše se i izvanrednom demokratičnošću. Naime, uvođenjem samoupravljanja i samoupravnog regulisanja međusobnih radnih odnosa ranije skoro isključivo rezervisana regulativna funkcija za predstavničke i druge državne organe proširena je na izvanredno veliki broj institucija društvene organizacije rada. Tako je svaka organizacija udruženog rada i radna zajednica, u granicama ustava i zakona, postala „zakonodavac” za sebe. Uz to se gotovo svaki značajniji zakon iz ove oblasti proučava principijelnoteorijskim obrazloženjem o osnovima, koncepciji i sadržini predloženih rešenja, a što je od nesumnjivog uticaja na tumačenje i primenu tih propisa.

§ 8. SISTEM RADNOG PRAVA

1. *Generalno*

Sistem Radnog prava, kao i svake druge naučne discipline, mora predstavljati sistematsku, relativno usklađenu, logičnu i neprotivrečnu popunu celinu uslovljenu predmetom svog izučavanja, svojim karakteristikama i odnosom prema drugim pravnim i vanpravnim, a sebi bliskim naukama. Kao takav on se mora, a u velikom broju slučajeva i ne može, u potpunosti i do kraja slediti sistematiku datu u važećim propisima kao ni obratno, a zbog delimično različitih zadataka i još više mogućnosti koje pred sobom imaju važeći propisi s jedne, i nauku Radnog prava s druge strane. Naime, pozitivnom radnom pravu je prevashodno zadatak da uredi (reguliše, propise, normira) ovu oblast društvenih odnosa krećući se u okviru granica naređenja, ovlašćenja i zabrana, dok je zadatak nauke Radnog prava znatno širi u prostoru i vremenu, prema uzrocima i posledicama. „Stoga, praktično, sistem radnog prava nije identičan sistemu zakonika (ili zakona) o radu. Uz ono što nužno ulazi u zakon o radu, u radno pravo ulazi i naučna obrada niza pitanja iz ekonomike rada, sociologije rada, organizacije rada, industrijske sociologije, psihologije rada i socijalne psihologije, medicine i higijene rada itd., kao temelja za svaćanje postanka, razvoja i sadržaja, a napose efikasnosti najvećeg broja institucija radnog prava”³⁴) U radno pravo, još više i pre od ovde pomenutih disciplina, kako je istaknuto prilikom izlaganja njegovog odnosa prema drugim naukama, ulazi i naučna obrada niza pitanja iz političke ekonomije, istorije (naročito države i prava) i svih drugih pravnih disciplina.

³³) I dosad je ukazivano na nedoumice i neusklađenosti u našem pravu i na zadatke nauke Radnog prava i pravne nauke u opšte u tom pravcu. Tako na pr. vidi: dr. A. Baltić — dr. M. Despotović, op. cit., str. 11, 51—54 itd.; M. Perović: Ljudi i zakoni — Različito o istom: da ili ne, „politika”, Beograd, 1. 9. 76, str. 10; i dr.

³⁴) Dr. N. Tintić: Radno i socijalno pravo, Knjiga prva (I), „Narodne novine”, Zagreb, 1969, str. 49.

Međutim, ako nema identičnosti između sistema važećih propisa radnog prava i nauke Radnog prava što veća sličnost je poželjna i nužna već i zbog toga što je zadatak svake nauke prethodnički i što je samo na podlozi naučno utvrđenih činjenica moguće izgraditi objektiv, racionalan i inspirativan sistem važećeg radnog prava. S druge strane sistem važećih radnopravnih normi, kao sublimat dotadašnjih teorijskih saznanja jeste odgovarajuća osnova, ne samo za ponašanja u skladu sa zakonom, već i za dalji razvoj radnopravne nauke.

2. Sistem Radnog prava Jugoslavije

Izlažući shvatanje o mestu radnog prava u pravnom sistemu ukazano je da se još i danas većina radnopravnih teoretičara i praktičara u buržoaskim zemljama muči pokušavajući ogromno gradivo radnog prava smestiti na Prokrustovu postelju javnog i privatnog prava³⁵, nastojeći da kroz ovu dihotomiju, inače preuzetu iz starog rimskog prava, zaštite kapitalističku svojinu nad sredstvima za proizvodnju tj. osnovne klasne interese vladajuće klase³⁶. „Marks i Engels su još u „Nemačkoj ideologiji” dokazali klasnu opredeljenost takve podele pravnog sistema, koja je u kapitalizmu nužna... Ta tvrdnja klasika marksizma je doživela svoju potvrdu već u periodu državnog kapitalizma”³⁷)

U uslovima društveno-ekonomskog uređenja zasnovanog na slobodno udruženom radu sredstvima u društvenoj svojini i na samoupravljanju radnika u proizvodnji i raspodeli društvenog proizvoda, principijelno govoreći, izostaje realna podloga za podelu pravnog sistema na javno i privatno pravo. Samim tim izostaje i osnovanost za stavljanje radnog prava u te okvire, kako je to već ranije istaknuto.

Konsekventno rečenom bi osnovana polazišta pri izradi sistema radnog prava morali biti dosadašnji rezultati radnopravne nauke i Ustava Jugoslavije kao i drugi na osnovu njega doneti propisi iz oblasti zakonodavstva o radu u najširem smislu te reči. Ovo i stoga što Ustav SFRJ predstavlja sintezu društveno-političkih borbi i teorijskih saznanja i izraz odlučnosti organizovanih socijalističkih snaga da sve odnose u društvu grade polazeći od interesa, ciljeva i rukovodeće uloge radničke klase i od potreba stalnog razvijanja i jačanja socijalističkog samoupravljanja.³⁸)

Sa označenih pozicija, koliko nam je poznato polaze i drugi naši teoretičari radnog prava.³⁹) Otuda, i ako u nas nema jedinstveno usvo-

³⁵) U tom smislu vidi dr. R. Kyovsky: Učbenik delovnega pravā in socialnega zavarovanja — Opšti deo, Ljubljana, 1961, str. 83. Prokrustova postelja — (prema dr. B. Kljajiću: Riječnik stranih riječi, „Zora”, Zagreb, 1951) 1. krevet starogrčkog mitskog razbojnika Prokrusta, na koji je on stavljaio svoje žrtve te je onima, koji su bili duži od kreveta, odsecio noge, a onima koji su bili kraći, istezaio noge; 2. u prenosnom značenju veštačka mera, kojoj neko želi nešto nasilno prilagoditi.

³⁶) Tako na pr. vidi: A. Nikisch, op. cit., str. 45—53; A. Brun H. Galland, op. cit., str. 13; G. H. Camerlynck — G. Lion-Caen, op. cit., str. 14—47; dr. S. Baič, op. cit., str. 1—5; i dr.

³⁷) Dr. R. Kyovsky, op. cit., str. 83.

³⁸) Deseti kongres SKJ — Dokumenti, Beograd, 1974, str. 195.

³⁹) Dr. A. Baltić — dr. M. Despotović, op. cit., 1975; dr. R. Kyovsky, op. cit., 1961; dr. B. Blagoev, op. cit., 1968; dr. B. Perić, op. cit., 1949, i 1950, kao i Radno

jenog programa za studiranje Radnog prava koji bi važio za sve pravne fakultete u zemlji i njima srodne visokoškolske institucije, sledstveno tome ni u svemu jednakog sistema Radnog prava, svi teoretičari izlažu, u glavnom, iste pravne institute toga predmeta.⁴⁰⁾ Osetnije razlike se tiču stepena obrade, odnosno posebnog naglašavanja ovog ili onog dela Radnog prava.

Tako na pr. naš nesumnjivo najplodniji pisac udžbenika Radnog prava prof. dr. A. Baltić, koji je u razdoblju od 1957. do 1965. god. napisao tri izdanja Osnovi radnog prava, a od 1967. do danas — u koautorstvu sa prof. dr. M. Despotovićem — još šest izdanja, akcent stavlja na institucionalno-pojmovnu obradu najvažnijih kategorija Radnog prava.⁴¹⁾ Profesori dr. R. Kyovsky i dr. B. Perić u svojim udžbenicima, a i izvan toga, naročito naglašavaju značaj i ulogu sindikata i izvora radnog prava međunarodnog porekla.⁴²⁾ Slično pomenutima prof. dr. B. Blagoev i prof. dr. R. Pešić izuzetan značaj pridaju aktima Međunarodne organizacije rada.⁴³⁾ Profesor dr. N. Tintić je ranije opširnije nego druge izvore radnog prava obrađivao kolektivne ugovore o radu,⁴⁴⁾ a što ne čini u svom najnovijem sistemskom delu Radno i socijalno pravo.⁴⁵⁾

Stepen obrade pojedinih sistemom obuhvaćenih radnopravnih institucija je, između ostalog, najčešće bio uslovljen primarnom namenom udžbenika i ocenom potrebne da se redovno reaguje na izrazitu dinamiku našeg zakonodavstva o radu. Obzirom na to neki su udžbenici dati kao relativno sažeta i potpuna celina najvažnijih radnopravnih instituta primarno namenjena studentima osnovnih studija, a i praksi.⁴⁶⁾ Drugu čine udžbenici koji su najavljeni, a delimično i realizovani, kao sistemski dela sa širom namenom i obradom sadržine Radnog prava.

U grupu relativno sažetih udžbenika prvenstveno namenjenih studentima osnovnih studija spadala bi, čini se, dela prof. dr. A. Baltića i prof. dr. M. Despotovića, kao i prof. dr. B. Perića i dr. R. Pešića. Sistematika ovih udžbenika sadrži tri osnovna dela od kojih je prvi pretežno načelo teorijske prirode, drugi takođe pretežno namenjen izlaganju sistema važećeg radnopravnog zakonodavstva i treći posvećen socijalnom osiguranju. Uz to se u udžbeniku prvo navedene dvojice profesora nalazi i deo posvećen sociologiji rada.

U drugu grupu bi se mogla svrstati dela prof. dr. R. Kyovskog i, naročito, prof. dr. N. Tintića. Prvi je svoj sistem zamislio kao dve knjige od kojih bi prva obrađivala Radno pravo, a druga Socijalno osigu-

pravo sa socijalnim osiguranjem, Pravni fakultet Sarajevo (skripta), sveska I—V, 1968—1970; dr. N. Tintić, op. cit., 1969. i 1972; dr. R. Pešić, op. cit., 1966.

⁴⁰⁾ Dr. B. Perić: „Radno pravo sa socijalnim osiguranjem, Sveska I, 1968, str. 33—34.

⁴¹⁾ Dr. A. Baltić — dr. M. Despotović, op. cit., 1971. i 1976.

⁴²⁾ Dr. R. Kyovsky i dr. B. Perić, dela citirana pod 33 i 37.

⁴³⁾ Dr. B. Blagoev, 1968. i dr. R. Pešić, 1966.

⁴⁴⁾ Osnovi radnog prava, I, Zagreb, 1955, str. 220—256.

⁴⁵⁾ Radno i socijalno pravo, Knjiga prva (I), str. 40—52.

⁴⁶⁾ Vidi dr. A. Baltić — dr. M. Despotović, op. cit., 1975, (Napomene uz četvrto izdanje).

ranje. Prva knjiga je zamišljena kroz opšti i posebni deo dok je sistematika druge knjige ostavljena za kasnije. U tom sistemu je izišao prvi deo prve knjige.⁴⁷⁾

U svom najnovijem delu „Radno i socijalno pravo” prof. dr. N. Tintić najavljuje potpun i opširan sistem ove naučne discipline „kao plod... svega značajnog što je u toj oblasti (i u našoj zemlji i u inozemstvu) stvarano i ostvareno kako u nauci, tako i u zakonodavstvu i u praksi”.⁴⁸⁾ Ovaj celoviti sistem „o pravu radnih odnosa i socijalnih prava radnika”⁴⁹⁾ je zamišljen u tri knjige od kojih bi prva obrađivala radne odnose, druga socijalno osiguranje i treća socijalnu zaštitu odnosno socijalnu politiku i — u krajnjoj liniji — socijalnu sigurnost. Sadržina prve knjige je sistematizovana u dvanaest delova. Prvih sedam je obrađeno u prvoj (1969) i drugoj (1972) svesci prve knjige. Svaka od ovih svezaka ima po 700 stranica velikog formata i već sada se može reći da je to najdetaljnija obrada obuhvaćene građe dosad izvršena na nekom od jezika naših naroda. Preostalih pet delova verovatno će biti obrađeni u trećoj svesci prve knjige. Sistematika druge i treće knjige još nisu objavljene. Sistem prof. Tintića: „Radno i socijalno pravo” je namenjen studentima osnovnih i posle-diplomskih studija i praksi. Ovo delo, kako ističe njegov autor, osim za Radno i Socijalno pravo postaje udžbenik i za više drugih predmeta kao što su: Socijalna politika, Međunarodno i regionalno radno i socijalno pravo, a pojedinim svojim delovima i za sistem Socijalne sigurnosti, kao i za Sigurnost i zaštitu na radu.

Pod naslovom: „Osnovi radnog prava”, a na osnovu svega gore rečenog, opredeljujemo se, u ovom času, za udžbenik koji bi po svojoj primarnoj nameni i stepenu obrade predmetne građe trebao pripadati prvopomenutoj grupi udžbenika. Kao takav primarno se name-njuje studentima osnovnih studija na pravnom fakultetu sa nadom da bi mogao biti od koristi i drugima, uključujući i našu praksu. Tom cilju se posvećuje i sistematika, metod i obim obrade. Ovako zamišljen sistem Radnog prava obuhvata:

OPŠTI DEO

I. Opšta i osnovna pitanja Radnog prava: 1. Predmet i sadržina Radnog prava; 2. Definicija Radnog prava; 3. Karakteristike Radnog prava; 4. Mesto Radnog prava u pravnom sistemu i njegov značaj; 5. Odnos Radnog prava prema drugim granama prava; 6. Nazivi za ovu granu prava; 7. Metod izučavanja i izgradnje Radnog prava i 8. Sistem Radnog prava.

II. Nastanak i razvoj Radnog prava: 1. Opšti pogled, 2. Nastanak i razvoj Radnog prava u drugim državama; 3. Nastanak i razvoj Radnog prava u Međunarodnim razmerama i 4. Nastanak i razvoj Radnog prava u Jugoslaviji.

⁴⁷⁾ Učbenik delovnega prava in socialnega zavarovanja, I knjiga: Delovno pravo, I Del: Splošni del, Ljubljana, 1961. god.

⁴⁸⁾ Dr. N. Tintić, op. cit., Knjiga prva (I), predgovor.

⁴⁹⁾ Dr. N. Tintić, op. cit., Knjiga prva (II), predgovor.

III. Izvori Radnog prava: 1. Pojam i klasifikacija; 2. Akti države kao izvori Radnog prava; 3. Međunarodni izvori Radnog prava; 4. Samoupravni opšti akti kao izvori Radnog prava i 5. Kolektivni ugovori o radu.

IV. Radni odnos: A. Opšta i osnovna pitanja: 1. Osnovna pitanja, karakter i pojam radnog odnosa; 2. Bitni elementi, pravna obeležja i subjekti radnog odnosa; 3. Klasifikacija radnih odnosa; 4. Faktički radni odnosi; 5. Rad kod kuće radnika; 6. Lica van radnog odnosa i 7. Šta se ne smatra radnim odnosom (za obavljanje kojih poslova se ne zasniva radni odnos). B. Sistem radnih odnosa u Jugoslaviji: 1. Opšte i osnovne karakteristike sistema; 2. Radni odnosi u organizacijama udruženog rada; 3. Radni odnosi u radnim zajednicama; 4. Radni odnosi kod „privatnih poslodavaca“ i 5. Specifični radni odnosi.

POSEBNI DEO

I. Osnovna načela Radnog prava Jugoslavije: 1. Opšti pogled na osnovna načela; 2. Načelo slobode rada; 3. Načelo prava na rad; 4. Pravo rada sredstvima u društvenoj svojini, na samoupravljanje i samoupravno regulisanje radnih odnosa; 5. Načelo raspodele prema radu i druga prava kojima se obezbeđuje materijalna i socijalna sigurnost radnika; 6. Načelo zaštite na radu; 7. Načelo neotuđivosti i zaštite prava iz radnog odnosa; 8. Načelo lične odgovornosti radnika i 9. Načelo sindikalnih sloboda:

II. Zasnivanje radnog odnosa: 1. Uslovi za zasnivanje radnog odnosa; 2. Osnovi za zasnivanje radnog odnosa; 3. Postupak zasnivanja radnog odnosa; 4. Momenat nastanka radnog odnosa; 5. Zasnivanje specifičnih radnih odnosa i 6. Isprave i evidencije u vezi sa zasnivanjem radnog odnosa.

III. Raspoređivanje radnika na radna mesta odnosno poslove ili radne zadatke: 1. Pojam i vrste radnih mesta odnosno poslova ili radnih zadataka; 2. Raspoređivanje radnika; 3. Zabrane kod raspoređivanja i 4. Drugi oblici i osnovi promene radnog mesta odnosno poslova ili radnih zadataka.

IV. Prava i obaveze iz radnog odnosa: 1. Prava i obaveze radnika; 2. Prava i obaveze radne organizacije, radne zajednice i „privatnog poslodavca“; 3. Promene prava i obaveza iz radnog odnosa; 4. Suspenzija i mirovanje prava i obaveza; 5. Zastarelost prava iz radnog odnosa i 6. Evidencije o pravima i obavezama iz radnog odnosa.

V. Radno vreme. 1. Pojam, vrste, smisao i značaj radnog vremena i njegovog pravnog regulisanja; 2. Radno vreme prema dužini trajanja; 3. Radno vreme prema dobu dana i 4. Raspored i preraspodela radnog vremena.

VI. Lični dohodak: 1. Opšta rasmatranja; 2. Razvoj sistema nagrađivanja u Jugoslaviji; 3. Učešće radnika u raspodeli ličnih dohodaka; 4. Naknade ličnog dohotka i druga primanja; 5. Zajemčeni lični dohodak; 6. Lični dohoci i naknade radnika zaposlenih kod „privatnih poslodavaca“; 7. Zaštita ličnog dohotka.

VII. Odmori i odsustva: 1. Zajednička pitanja; 2. Odmori; 3. Praznici; Druga odsustva.

VIII. Zaštita na radu: 1. Opšta i osnovna pitanja; 2. Načela pozitivno-pravnog sistema zaštite na radu; 3. Opšta zaštita na radu; 4. Posebna zaštita na radu; 5. Obaveze radne organizacije, radne zajednice ili „privatnog poslodavca”; 6. Prava i obaveze lica na radu; 7. Prava i obaveze drugih subjekata; 8. Nadzor nad poštovanjem propisa o zaštiti na radu i 9. Evidencija u oblasti zaštite na radu.

IX. Obrazovanje i usavršavanje radnika: 1. Obrazovanje i rad; 2. Pravo i obaveza radnika na obrazovanje i usavršavanje; 3. Metodi i sredstva za obrazovanje i usavršavanje radnika i 4. Evidencija o obrazovanju i usavršavanju radnika.

X. Odgovornost za povrede prava i obaveze iz radnog odnosa: 1. Pojam i vrste odgovornosti subjekata radnog odnosa; 2. Disciplinska odgovornost; 3. Materijalna odgovornost i 4. Administrativno-kaznena i krivična odgovornost.

XI. Prestanak radnog odnosa: 1. Opšta rasmatranja; 2. Prestanak radnog odnosa po volji radnika; 3. Prestanak radnog odnosa po sporazumu; 4. Prestanak radnog odnosa protiv volje radnika; 5. Prestanak radnog odnosa po sili zakona; 6. Prestanak specifičnih radnih odnosa; Moment prestanka radnog odnosa i 8. Evidencija u vezi sa prestankom radnog odnosa.

XII. Ostvarivanje i zaštita prava iz radnog odnosa: 1. Zajednička pitanja; 2. Ostvarivanje i zaštita prava unutar institucije zaposlenja; 3. Zaštita prava iz radnog odnosa izvan institucije zaposlenja; 4. Evidencije o ostvarivanju i zaštiti prava iz radnog odnosa.

SOCIJALNO OSIGURANJE

I. Razvoj, izvori i načela socijalnog osiguranja: 1. Osnovni pojmovi socijalnog osiguranja; 2. Razvoj socijalnog osiguranja; 3. Izvori socijalnog osiguranja i 4. Osnovna načela socijalnog osiguranja.

II. Zdravstveno osiguranje: 1. Pojam, predmet, osnovi i značaj zdravstvenog osiguranja; 2. Karakteristike zdravstvenog osiguranja; 3. Osiguranci i osigurana lica; 4. Osigurani slučajevi ili osnovi za sticanje prava; 5. Prava iz zdravstvenog osiguranja i uslovi za njihov nastanak i opstanak; 6. Posebni režimi zdravstvenog osiguranja.

III. Penzijsko i invalidsko osiguranje: 1. Pojam, predmet, osnovi i značaj penzijskog i invalidskog osiguranja; 2. Karakteristike penzijskog i invalidskog osiguranja; 3. Osiguranci i osigurana lica; 4. Osigurani slučajevi ili osnovi ili osnov za sticanje prava; 5. Prava iz penzijskog i invalidskog osiguranja i uslovi za njihov nastanak i opstanak i 6. Posebni režimi penzijskog i invalidskog osiguranja.

IV. Osiguranje za slučaj nezaposlenosti i društvena zaštita dece:
A. Osiguranje za slučaj nezaposlenosti: 1. Pojam i vrste nezaposlenosti i društveni značaj problema; 2. Osigurana lica; 3. Neza-

poslenost kao osigurani rizik i osnov za sticanje prava i 4. Prava iz osiguranja za slučaj nezaposlenosti i uslovi za njihov nastanak i opstanak. B. Društvena zaštita dece: 1. Pojam, vrste i značaj društvene brige o deci; 2. Neposredna dečija zaštita i 3. Dodatak na decu ili posredna dečija zaštita.

V. *Organizacija, finansiranje i funkcionisanje sistema socijalnog osiguranja*: 1. Ustavni osnovi organizacije, finansiranja i funkcionisanja socijalnog osiguranja; 2. Organizacija socijalnog osiguranja; 3. Finansiranje socijalnog osiguranja i 4. Funkcionisanje socijalnog osiguranja.

Uz već istaknute principijelno-teorijske i metodološke polazne pozicije pri koncipiranju izloženog sistema Radnog prava imali su se u vidu i određeni pedagoški i praktični momenti. S te strane gledano nastojalo se građu rasporediti tako da se slušaoci postepeno uvode u ovu obimnu, složenu i komplikovanu materiju idući od opšteg (principijelnog) ka posebnom i konkretnom ostajući pri tome u okvirima limitiranim osnovnom namenom. Kvantifikacije delova i glava, kao i njihov međusobni odnos su dati srazmerno obimu i značaju predmeta obrade po na osob i svih zajedno.

Dr. DUSAN R. PARAVINA,
professeur.

LE RAPPORT DU DROIT DE TRAVAIL AVEC LES AUTRES BRANCHES, LES NOMS DE CETTE DISCIPLINE, LA METHODE DE L'ETUDE ET LE SYSTEME:

— R é s u m é —

Sous le titre indiqué plus haut est présentée la deuxième partie de l'étude l'auteur relative aux questions générales et élémentaires du Droit de travail. La première partie: „Contribution à l'étude de certaines questions fondamentales de la science du Droit de travail" a été publiée dans le Recueil des travaux de la faculté de droit de Niš de 1977, elle contient l'élaboration de la matière et du contenu, de la définition, des caractéristiques, de la place dans le système juridique et de l'importance du Droit de travail.

Dans cette contribution sont élaborées les questions suivantes: le rapport du Droit de travail avec les autres disciplines juridiques, les noms de cette discipline, la méthode de l'étude du Droit de travail et de l'édification du système du Droit de travail positif et, enfin, le système du Droit de travail.

Après avoir signalé l'affinité des branches du travail au sein du système juridique l'auteur étudie en détail les rapports du Droit de travail avec le Droit constitutionnel, le Droit administratif et le Droit économique en y ajoutant les observations nécessaires, ensuite le rapport avec le Droit criminel, le Droit international et le Droit judiciaire. Dans le même contexte est soulignée l'utilité de respecter les résultats des sciences extrajuridiques tangeantes au Droit de travail telles que sont: l'Economie politique, la Politique sociale, l'Organisation du travail, la Sociologie du travail, la Médecine du travail, la Statistique, l'ergonomie etc.

La question des noms de cette discipline est étudiée sous l'aspect du caractère adéquat du contenu qui est réglementé par la législation de travail, c'est-à-dire que cette science étudiée. Après l'analyse des noms: le Droit de fabrique, le Droit ouvrier, le Droit social, le Droit collectif ou syndical, le Droit des activités professionnelles, l'auteur s'est prononcé en faveur du nom le Droit de travail, qui est encore le plus adéquat au contenu.

Dans la troisième partie consacrée à la méthode de l'étude du Droit de travail l'auteur choisit l'application complémentnaire de la méthode dialectico-materialiste c'est-à-dire du matérialisme historique avec la méthode juridique et sociologique c'est-à-dire politicologique.

Le système du Droit de travail est conçu en tant qu'un tout relativement coordonné, logique et non-contradictoire conditionné par la matière de l'étude, par ses caractéristiques et spécificités. Dans ce contexte l'auteur systématise tous les matériaux en trois parties, à savoir: la partie générale — de principe — théorique et historique, la partie spéciale qui s'appuie en majeure partie sur les institutions de droit positif de la législation de travail et, enfin, la partie spéciale qui est entièrement consacrée à la matière des assurances sociales.

Dr. DRAGOLJUB VUKČEVIĆ
vanredni profesor

UDRUŽIVANJE U OPŠTA UDRUŽENJA I PRIVREDNU KOMORU JUGOSLAVIJE

Udruživanje u opšta udruženja i Privrednu komoru Jugoslavije regulisano je Zakonom o udruživanju u opšta udruženja i Privrednu komoru Jugoslavije (Službeni list SFRJ br. 54/76) kojim su stavljeni van snage raniji propisi o udruživanju i određeni rokovi za osnivanje opštih udruženja i konstituisanje Komore saglasno odredbama ovog Zakona.

Ustavom SFRJ, predviđeni su različiti oblici udruživanja privrednih organizacija i iniciran novi komorski sistem. Prema čl. 50 Ustava SFRJ „organizacije udruženog rada koje obavljaju privrednu delatnost i njihova poslovna udruženja udružuju se u udruženja za pojedine delatnosti i u privredne komore ili druga opšta udruženja radi zajedničkog unapređivanja rada i poslovanja, radi usklađivanja posebnih, zajedničkih i opštih društvenih interesa, radi dogovaranja o planovima i programima rada i razvoja i o samoupravnom uređivanju društveno-ekonomskih odnosa, radi pokretanja inicijative za zaključivanje samoupravnih sporazuma i društvenih dogovora, za donošenje zakona i za utvrđivanje ekonomske politike i radi razmatranja i rešavanja drugih pitanja od zajedničkog interesa”.

Iz navedene ustavne odredbe proizilazi da se radi o novom načinu udruživanja, o novoj komorskoj strukturi i novim subjektima udruživanja, njihovoj organizovanosti na delegatskoj osnovi i u skladu sa tim o samoupravnom načinu odlučivanja i na tim principima stvaranje samoupravnih organizacija čiji delokrug rada, unutrašnja organizacija i međusobni odnosi članova se određuju zakonom.

Novi pristup udruživanja uopšte pa i udruživanja u opšta udruženja i privredne komore ogleda se u ustavnoj koncepciji da u razvoju samoupravljanja radni čovek treba da bude neposredni nosilac ukupne društvene reprodukcije a organizacija udruženog rada stvarni subjekat udruživanja u bilo kom vidu.

Zakonom o udruživanju u opšta udruženja i Privrednu komoru određeno je mesto i uloga Komore u sistemu samoupravnog udruživanja, ciljevi udruživanja, način udruživanja u Komoru i njime su rešena i druga pitanja od značaja za organizaciju i rad Komore.

Prema odredbama ovog Zakona Komora je:

— samoupravna organizacija i zajednica organizacija udruženog rada, njihovih poslovnih zajednica i drugih organizacija koje su u nju udružene;

— cilj udruživanja u Komoru je unapređivanje rada i efikasnije poslovanje privrede u celini i ostvarivanje drugih zadataka od zajedničkog interesa za privredu u celini;

— samoupravno sporazumevanje organizacije udruženog rada i učešće Komore u društvenom dogovaranju osnovni su način ostvarivanja ciljeva u Komoru;

— Komorom upravljaju organizacije udruženog rada preko svojih delegata izabranim u opštim udruženjima u kojima su odnosne organizacije udruženog rada prethodno udružene;

— u ostvarivanju ciljeva udruživanja u Komoru, obezbeđuje se saradnja Komore sa privrednim komorama republika i privrednim komorama autonomnih pokrajina;

— u ostvarivanju svojih zadataka Komora saraduje sa organima federacije, samoupravnim interesnim zajednicama, društvenopolitičkim, društvenim i drugim samoupravnim organizacijama na nivou federacije.

Prema odredbama ovog Zakona, organizacije udruženog rada i njihove poslovne zajednice se udružuju u opšta udruženja gde neposredno ostvaruju ciljeve i zadatke udruženja. U međusobnoj saradnji i različitim oblicima povezivanja opšta udruženja ostvaruju svoje ciljeve i zadatke u Privrednoj komori Jugoslavije. Opšta udruženja predstavljaju oblik preko kojeg organizacije udruženog rada, putem svojih delegata konstituišu sve organe i tela Privredne komore Jugoslavije.

U opšta udruženja obavezno se udružuju radne organizacije i njihove poslovne zajednice prema osnovnoj delatnosti koju obavljaju. Osnovne organizacije udruženog rada ne mogu se direktno udruživati u opšta udruženja već samo preko radne organizacije a radne organizacije se mogu udruživati i preko složenih organizacija udruženog rada u čijem su sastavu.

Poslovima opšteg udruženja i Privredne komore Jugoslavije upravljaju njihovi članovi preko delegata u organima upravljanja opšteg udruženja i Privredne komore Jugoslavije.

Samoupravno sporazumevanje i učešće u društvenom dogovaranju osnovni su način ostvarivanja ciljeva udruživanja u opšta udruženja i Privrednu komoru Jugoslavije.

Prilikom određivanja zadataka udruženja i Komore u Zakonu je naglasak dat na unapređivanju rada i poslovanja organizacija udruženog rada s tim što je glavni zadatak opštih udruženja da rade na unapređivanju delatnosti iz jedne ili više srodnih grana privrede, a Komora na unapređivanju i efikasnijem poslovanju *privrede u celini*.

Naše izlaganje ima za cilj da se putem analize novog komorskog sistema, ciljeva i zadataka udruživanja i njihovog načina ostvarivanja u opštim udruženjima i Komori kao novim subjektima udruživanja, ukaže na preobražaj i promene komorskog sistema u novim uslovima.

Da bi se dobila potpunija slika detaljnije će se analizirati upravljanje radom i poslovanjem Komore, organi i tela Komore, njihov delokrug i ovlašćenja, položaj stručne službe itd., jer je po ovim pitanjima došlo do značajnijih promena. S druge strane, u izlaganjima o opštim udruženjima ćemo se ograničiti samo na vrste opštih udruženja koja su osnovana i posebne zadatke koji proizilaze iz čl. 17 Zakona,

dok o ostalim pitanjima koja su na istovetan ili sličan način rešena kao i u Komori, njima će biti reči u skraćenom obliku.

Prema tome, u našem radu smo se ograničili na pitanja povezana sa opštim udruženjima i Privrednom komorom Jugoslavije koja su regulisana saveznim Zakonom. Pri tome treba istaći da pored opštih udruženja i Privredne komore Jugoslavije, u republikama i autonomnim pokrajinama postoje republičke odnosno pokrajinske privredne komore i regionalne privredne komore u koje se udružuju organizacije udruženog rada prema republičkim odnosno pokrajinskim propisima.

PRIVREDNA KOMORA JUGOSLAVIJE

Privredna komora Jugoslavije je samoupravna organizacija i zajednica organizacija udruženog rada, njihovih poslovnih zajednica i drugih organizacija koje se u nju udružuju.

Radi unapređivanja rada i efikasnijeg poslovanja privrede u celini, Komora radi na pokretanju i usklađivanju *aktivnosti opštih udruženja* na ostvarivanju njihovih zadataka, na razvijanju *međugranske saradnje* i na usklađivanju međugranskih interesa, na *razvijanju samoupravnih odnosa i povezivanju privrede u celini* u okviru zajedničkih interesa.

Samoupravno sporazumevanje organizacija udruženog rada i učešće Komore u *društvenom dogovaranju* su osnovni način ostvarivanja ciljeva udruživanja u Komoru. Komora obezbeđuje saradnju sa privrednim komorama republika i privrednim komorama autonomnih pokrajina.

U ostvarivanju svojih zadataka Komora saraduje sa organima federacije, samoupravnim interesnim zajednicama, društveno-političkim, društvenim i drugim samoupravnim organizacijama na nivou federacije.

Rad Komore je javan i Komora obezbeđuje redovno obaveštavanje organizacije udruženog rada i javnost o svom radu.

Statutom Komore uređuju se naročito: zadaci Komore, organi i tela Komore i njihov delokrug i sastav, način izbora i vreme trajanja mandata članovima organa i tela Komore; način odlučivanja u organima Komore, prava i dužnosti članova Komore; ostvarivanje saradnje sa privrednim komorama republika i autonomnih pokrajina; samozaštita i sprovođenje zajedničkih priprema za opštenarodnu odbranu u privredi; javnost rada i informisanje organizacija udruženog rada; način finansiranja Komore, položaj i zadaci stručne službe i način ostvarivanja samoupravnih prava radnih ljudi u radnoj zajednici Komore, kao i druga pitanja od značaja za rad Komore.

Zakonom je određeno da statut Komore donosi njena skupština a potvrđuje ga Skupština SFRJ.

Ciljevi udruživanja u Komoru i njeni zadaci

Ciljevi udruživanja u Komoru i zadaci Komore su Zakonom određeni.

Ciljevi udruživanja u opšta udruženja i Komoru prvenstveno se ostvaruju u opštim udruženjima, a u Komori onoliko koliko je potrebno radi usklađivanja njihove aktivnosti i ostvarivanja zadataka opštih udruženja.

Organizacije udruženog rada u Komori sagledavaju stanje i potrebe privrede u celini i ocenjuju odnose grana ili delatnosti u ukupnoj društvenoj reprodukciji i radi unapređivanja svoga rada i poslovanja dogovaraju se i predlažu odgovarajuće mere; dogovaraju se i sporazumevaju radi organizovanja naučnoistraživačkog i razvojnog rada i primene savremenih dostignuća nauke, tehnike i tehnologije od zajedničkog interesa za privredu u celini; pokreću inicijativu za samoupravno organizovanje privrede i udruživanje rada i sredstava u procesu društvene reprodukcije; preduzimaju zajedničke akcije i mere za regulisanje i unapređivanje međusobnih odnosa na jedinstvenom jugoslovenskom tržištu; zajednički rade na istraživanju i unapređivanju domaćeg tržišta i prometa roba i uslug; rade na sprečavanju sticanja materijalnih i drugih preimućstava na tržištu koja se zasnivaju na monopolskom položaju, nelojalnoj konkurenciji i zatvaranju tržišta; dogovaraju se i sporazumevaju o načinu i oblicima uklapanja jugoslovenske privrede u međunarodnu podelu rada, skladnijem izvozu i uvozu i drugim pitanjima unapređenja ekonomskih odnosa sa inostranstvom dogovaraju se o zajedničkim aktivnostima i predlažu odgovarajuće mere na planu stručnog usavršavanja i dopunskog obrazovanja kadrova u privredi; rade na razvijanju dobrih poslovnih običaja i socijalističkog poslovnog morala, lojalnosti i savesnosti u poslovanju, kao i na pripremama za opštenarodnu odbranu i društvenu samozaštitu.

Sve navedene poslove i zadatke organizacije udruženog rada ostvaruju u opštim udruženjima a Komora se javlja kao koordinator aktivnosti opštih (granskih) udruženja na njihovom izvršavanju.

Pored ovih zadataka Komora ima i posebne zadatke predviđene Zakonom i Statutom Komore:

— učestvuje u utvrđivanju programa rada na pripremanju društvenog plana Jugoslavije i u zaključivanju dogovora o osnovama toga plana i programa razvoja;

— saraduje sa nadležnim organima i organizacijama federacije na formiranju kreditno, monetarne politike zemlje;

— organizuje i unapređuje sistem informisanja za potrebe privrede;

— izdaje isprave o kojima vodi evidenciju;

— potvrđuje određene činjenice u ispravama organizacija udruženog rada koje one izdaju radi upotrebe u inostranstvu;

— vrši poslove javnih ovlašćenja i druge poslove predviđene posebnim saveznim zakonom ili drugim propisima.

Subjekti udruživanja u Komoru

Subjekti udruživanja u Komoru su organizacije udruženog rada koje obavljaju privrednu delatnost. Ove organizacije se istovremeno udružuju u opšta udruženja i u Komoru. Udruživanjem organizacija udruženog rada preko opštih udruženja u Komoru ostvaruje se cilj da Komora u što većoj meri bude zajednica već integrisane privrede.

U Komoru se udružuju:

1) organizacije udruženog rada koje obavljaju privrednu delatnost i njihove poslovne zajednice, preko opštih granskih udruženja osnovanih za teritoriju SFRJ;

2) organizacije udruženog rada, udružene u zajednicu jugoslovenskih železnica, Zajednicu jugoslovenskih pošta, telegrafa i telefona i Zajednicu jugoslovenske elektroprivrede, osnovane posebnim saveznim zakonom, preko tih zajednica;

3) bankarske organizacije preko Udruženja banaka Jugoslavije;

4) zajednica osiguranja imovine i lica preko Udruženja zajednica osiguranja imovine i lica Jugoslavije;

5) zemljičarske zadruge, organizacije kooperanata i drugi oblici udruživanja zemljičara, preko Zadrug saveza jugoslavije.

U Komoru se mogu udruživati i organizacije udruženog rada koje obavljaju društvene delatnosti, kao i profesionalna stručna udruženja, ako su se udružili u neko od opštih udruženja i preko tih udruženja.

Prava i dužnosti organizacija udruženog rada u Komori

U ostvarivanju ciljeva udruživanja i zadataka Komore, organizacije udruženog rada imaju jednaka prava i dužnosti u Komori.

Njihova prava i dužnosti su naročito da: preko delegata upravljaju poslovima Komore i biraju zajedničke organe i tela; usmeravaju i usklađuju zajedničku aktivnost u ostvarivanju ciljeva udruživanja u Komoru; uređuju međusobne odnose u skladu sa jedinstvenim sistemom socijalističkih samoupravnih društveno-ekonomskih odnosa; na načelima ravnopravnosti, uzajamne odgovornosti i solidarnosti rade na izvršavanju programa rada i zadataka Komore; preko organa i tela Komore organizuju samoupravno sporazumevanje i društveno dogovaranje i pokreću inicijativu za donošenje zakona i drugih propisa i mera iz oblasti privrede; preko organa Komore odlučuju o učešću Komore u samoupravnom sporazumevanju i društvenom dogovaranju, ako tim aktima Komora preuzima određene zadatke i obaveze; savsesno sprovode samoupravne sporazume i društvene dogovore koje su zaključili, odnosno kojima su pristupili; u Komori zauzimaju zajedničke stavove, razmenjuju informacije i iskustva, obavljaju konsultacije i savetovanja i daju podatke i obaveštenja potrebna za izvršavanje zadataka Komore; preko Komore budu redovno obavestavani o pitanjima koja su od značaja za unapređenje rada i njihovog poslovanja,

kao i o radu organa i tela Komore; koriste stručnu i drugu pomoć Komore, kao i usluge, koje obavlja Komora; uredno plaćaju doprinos Komori.

Navedena prava i dužnosti su utvrđena u Statutu Komore (čl. 26), ona su nedeljiva, pravo je istovremeno i dužnost i njihovim izvršavanjem se obezbeđuje efikasnost rada Komore.

Način ostvarivanja zadataka Komore

Zadatke Komore ostvaruju organizacije udruženog rada i opšta udruženja *neposredno i u organima i telima Komore*, kao i *stalnim ili povremenim oblicima međusobnog povezivanja u Komori, zaključivanjem samoupravnih sporazuma i društvenih dogovora, donošenjem odluka, zaključaka i preporuka, zauzimanjem stavova, organizovanjem seminara, savetovanja i drugih konsultativnih sastanaka, podnošenjem zahteva za donošenje zakona i drugih propisa koji se odnose na privredu*. Zadaci Komore se ostvaruju u saradnji sa privrednim komorama republika i pokrajina, organima i organizacijama na nivou federacije, samoupravnim interesnim zajednicama i drugim organizacijama koje se bave poslovima privrede.

Samoupravno sporazumevanje i društveno dogovaranje osnovni su način ostvarivanja ciljeva udruživanja u Komoru i njenih zadataka.

Samoupravno sporazumevanje. Inicijativu za zaključivanje samoupravnog sporazuma u okviru Komore mogu pokrenuti zainteresovane organizacije udruženog rada i njihove poslovne zajednice, sindikat ili druge društveno-političke organizacije, društveno-političke zajednice i privredne komore. O pokrenutoj inicijativi organi i tela Komore dužni su da obaveste sve zainteresovane organizacije udruženog rada. Isto tako oni su dužni da im dostave *predlog za zaključivanje samoupravnog sporazuma*, da *informišu učesnike* sporazumevanja o svim činjenicama od značaja za uspešno sporazumevanje i da im *ukažu potrebnu stručnu pomoć*, kao i da ukazuju potpisnicima na potrebna preispitivanja sporazuma i u slučajevima kada se njima ne postižu predviđeni ciljevi ili se povređuju društveno-ekonomski i drugi samoupravni odnosi utvrđeni Ustavom ili Zakonom.

O pokrenutoj inicijativi ili podnetom predlogu za zaključivanje samoupravnog sporazuma u okviru Komore, organ odnosno telo Komore je dužno da o tome obavesti zainteresovane u primerenom roku (15 dana od pokretanja inicijative) odnosno da dostavi u istom roku primljeni predlog i odredi mesto održavanja prvog skupa predstavnika zainteresovanih učesnika na kojem će se razmatrati predlog za zaključivanje odnosno nacrt ili predlog samoupravnog sporazuma.

U slučaju da neka organizacija ne pristupi sporazumevanju ili sporazumevanje ne uspe i time se dovodi u pitanje ostvarivanje planom predviđenih zadataka, ili se povređuje neki drugi zajednički interesi, Komora je dužna da o tome obavesti nadležni organ federacije, ako odnosna pitanja ne može urediti donošenjem opštih zaključaka (čl. 34 st. 3 Zakona).

Društveno dogovaranje. — U zaključivanju društvenih dogovora Komora pokreće inicijativu i organizuje aktivnost organizacija udruže-

nog rada, a sama učestvuje u društvenom dogovaranju sama onda kada tim dogovorima stiče određena prava i preuzima obaveze izvršavanja svojih zadataka. Društvenim dogovorima Komora ne može sticati prava niti preuzimati obaveze u ime organizacije udruženog rada.

Komora evidentira samoupravne sporazume zaključene u Komori kao i društvene dogovore u kojima je učesnik. Ona obezbeđuje zainteresovnim organizacijama i organima uvid u samoupravne sporazume i prati njihovo sprovođenje. Samoupravni sporazumi se objavljuju u glasniku Komor na način kako odluče potpisnici sporazuma.

Saradnja Komore sa privrednim komorama republika i privrednim komorama autonomnih pokrajina. — Radi ostvarivanja ciljeva udruživanja u opšta udruženja i Komoru, a naročito radi:

— usklađivanja programa zajedničkog razvoja;

— unapređivanja odnosa organizacija udruženog rada na jedinstvenom jugoslovenskom tržištu;

— unapređivanja i razvijanja ekonomskih odnosa sa inostranstvom;

— kao i radi međusobnog obaveštavanja, razmene iskustava i dogovornog rada na drugim pitanjima od zajedničkog interesa (čl. 6 Zakona), Komora obezbeđuje saradnju sa privrednim komorama republika i privrednim komorama autonomnih pokrajina. Po navedenim pitanjima Komora saraduje sa privrednim komorama republika i privrednim komorama autonomnih pokrajina učešćem predstavnika tih komora u organima i telima Komore, saradnjom organa i tela Komore sa odgovarajućim organima i telima privrednih komora republika i pokrajina. Ova saradnja uređuje se dogovorom između Komore i privrednih komora republika i pokrajina, a Statutom Komore predviđeno je da se u Komori obrazuje Koordinacioni odbor privrednih komora republika i privrednih komora autonomnih pokrajina. Statutom Komore se takođe predviđa da će se dogovorom razraditi način međusobne saradnje, način, sastav i delokrug Koordinacionog odbora i druga pitanja međusobnih odnosa i učešća privrednih komora republika i privrednih komora autonomnih pokrajina u organe i tela Komore i drugi modaliteti saradnje.

Saradnja Komore sa organima i organizacijama federacije. — U čl. 35 Zakona obavezuju se Savezno izvršno veće, savezni organi uprave i savezne organizacije da dostavljaju na razmatranje Komori nacрте i predloge zakona i drugih propisa i mera, koji su od interesa za privredu u celini. Komora ima pravo i dužnost da u okviru svojih zadataka daje mišljenje, primedbe i predloge a ovi organi i organizacije su dužni da ih uzmu u razmatranje i da obaveste Komoru o svojim stavovima.

Statutom komore se određuje da Komora u ostvarivanju ove saradnje pokreće inicijativu za društveno dogovaranje, za donošenje zakona, drugih propisa i mera, te da obaveštava organe federacije o problemima i pojavama u privredi i dejstvu zakona i propisa i mera iz njihove nadležnosti.

Iznošenje i zastupanje stavova Komore. — Stavove, predloge i mišljenja Komore, utvrđuju njeni organi i tela u okviru svojih ovla-

šćenja. Niko nije ovlašćen da u ime Komore iznosi stavove i mišljenja o pitanjima o kojima se prethodno nisu izjasnili odgovarajući organi, odnosno tela Komore. Statut Komore je ovim odredbama imao za cilj da obezbedi da Komora u izvršavanju svojih zadataka bude institucija udružene privrede i da adekvatno izražava njene interese. Time je onemogućeno da ubuduće Komora u obavljanju poslova iz nadležnosti federacije, pri davanju mišljenja i iznošenju stavova o nacrtima propisa i drugih mera zaobilazi udružen rad i da umesto privrede ove poslove obavlja stručna služba Komore.

Akti Komore

U vršenju svojih poslova, *organi i tela Komore donose odluke, zaključke, preporuke, pravilnike i poslovnike*, a način njihovog donošenja regulisan je odgovarajućim odredbama Statuta Komore. Pravilo je da samo organi Komore mogu donositi odluke i zaključke sa obaveznom snagom i to samo po statutarnim pitanjima i u poslovima javnih ovlašćenja određenih posebnim saveznim zakonom. Nosilac javnih ovlašćenja je Komora i ona ih vrši preko svojih organa i ovlašćenih funkcionera, a neka od njih može statutom preneti i na odgovarajuća tela Komore (sekcije). Inače javna ovlašćenja su izuzetak u odnosu na način izvršavanja zadataka Komore jer je, osnovni način ostvarivanja ciljeva udruživanja u Komoru samoupravno sporazumevanje i društveno dogovaranje.

Upravljanje i organizacija Komore

1. Upravljanje radom i poslovima Komore

Radom i poslovima Komore upravljaju organizacije udruženog rada i druge organizacije udružene u Komoru, preko svojih delegata u organima i telima Komore. Za delegata može biti izabran svaki radnik koji je udružio svoj rad u organizaciji udruženog rada ili drugoj organizaciji — članu opšteg udruženja.

Mandat delegata traje četiri godine a prestaje gubitkom svojstva delegata u organima, odnosno telima opšteg udruženja.

Delegati u Komori usaglašavaju interese i zauzimaju zajedničke stavove. Pri tome, oni su dužni da zastupaju interese i da postupaju po smernicama organa i tela koja su ih izabrala, ali istovremeno da u postupku sporazumevanja i dogovaranja svoje mišljenje i stavove prilagođavaju interesima drugih organizacija uvažavajući i njihove interese. U tom smislu su delegati u Komori za svoj rad odgovorni kako organizacijama i telima koji su ih izabrali, tako i organima i telima Komore čiji su članovi.

2. Organi i tela Komore

Skupština je organ upravljanja Komorom, izvršni odbor njen izvršni organ, dok je nadzorni odbor organ Komore. Ovo su obavezni organi komore predviđeni Zakonom (čl. 28), a Statutom Komore se

mogu predvideti i drugi organi. Pored toga, u Komori se obrazuju i zajednička tela: koordinacioni odbori, sekcije i druga zajednička tela. Koji se odbori, sekcije i tela obrazuju, njihovi zadaci, način obrazovanja, ovlašćenja i način rada uređeno je Statutom Komore. Međutim, Statutom Komore nije predviđeno obrazovanje drugih organa Komore.

2.1. Skupština Komore

Skupštinu Komore čine delegati organizacije udruženog rada i drugih organizacija i zajednica udruženih u Komori, izabrani u opštim udruženjima. Statutom Komore je određeno da ove delegate biraju skupštine opštih udruženja i druge organizacije koje imaju ovaj status, a svaka grana privrede je zastupljena u skupštini sa po dva delegata.

Predsednik i potpredsednici Komore nisu članovi Skupštine Komore, jer nemaju svojstvo delegata organizacije udruženog rada. Predsednik, potpredsednici i generalni sekretar Komore imaju pravo da učestvuju u radu skupštine, bez prava odlučivanja.

U radu Skupštine Komore učestvuju predstavnici privrednih komora republika i privrednih autonomnih pokrajina na način utvrđen Statutom Komore i dogovorom Komore i komora republika i autonomnih pokrajina.

Delokrug Skupštine je određen Statutom Komore.

Skupština Komore:

o d l u č u j e: o zaključivanju društvenih dogovora;

r a z m a t r a: pitanja od značaja za unapređivanje rada i poslovanja privrede u celini i predlaže odgovarajuće mere; razmatra i ocenjuje ostvarivanje ciljeva društvenog plana i mera utvrđene ekonomske politike i predlaže odgovarajuće mere;

u č e s t v u j e: u utvrđivanju programa rada u pripremanju društvenog plana Jugoslavije; u zaključivanju dogovora o osnovama plana Jugoslavije i programa razvoja, ako tim dogovorom preuzima posebne zadatke i obaveze;

u t v r đ u j e: program rada Komore i daje smernice za rad organa i tela Komore; principe i kriterijume kadrovske politike i obezbeđuje njihovu realizaciju; dugoročne i godišnje programe kolektivnog učešća jugoslovenske privrede na međunarodnim sajmovima i izložbama, utvrđuje program privredne i turističke propagande i informativno-izdavačke delatnosti za inostranstvo, način njihovog finansiranja; kao i završni račun fondova iz kojih se finansiraju ovi poslovi;

d o n o s i: jedinstven statut zajedničkih privrednih predstavništava u inostranstvu; donosi i menja Statut Komore; poslovník o svom radu;

d a j e s a g l a s n o s t: na statute opštih udruženja; na osnovice i stope doprinosa za finansiranje opštih udruženja; na posebne uzance koje donose opšta udruženja;

rešava: o osnivanju radnih organizacija za izvršavanje zadataka Komore; i o drugim pitanjima iz delokruga rada Komore, kada se to određuje propisima ili Statutom Komore.

Sednice Skupštine saziva predsednik Komore a sednicama rukovodi radno predsedništvo koje se bira iz reda prisutnih delegata.

Skupština može punovažno odlučivati ako sednici prisustvuje više od polovine delegata. Dvotrećinskom većinom se odlučuje o izmenama i dopunama Statuta, o finasijskom planu Komore i o utvrđivanju stope doprinosa, dok u ostalim slučajevima odlučuje većinom glasova svih delegata. Poslovníkom se bliže uređuje način rada Skupštine.

2.2. Izvršni odbor

Izvršni odbor Komore bira Skupština iz reda članova skupštine i radnika organizacije udruženog rada, s tim što su predsednik, potpredsednici i generalni sekretar Komore takođe članovi Izvršnog odbora, a Predsednik Komore je i predsednik Izvršnog odbora.

Izvršni odbor nije samostalni organ Komore, već je izvršni organ skupštine i u tom smislu njegov delokrug je u najvećoj meri vezan za delokrug skupštine Komore. U njegovu nadležnost spada pripremanje akata iz delokruga skupštine, staranje o sprovođenju odluka, zaključaka i drugih akata skupštine. Izvršni odbor samostalno odlučuje o pitanjima koja su mu statutom poverena ili za koja ga ovlasti Skupština posebnim odlukama. (utvrđivanje visine naknade za usluge Komore, naknade za rad Suda časti, Spoljnotrgovinske arbitraže i Stalnog izabranog suda; odlučuje o nabavci, rashodovanju i prodaji osnovnih sredstava; odlučuje o učešću Komore u radu međunarodnih i nacionalnih organizacija u inostranstvu).

Izvršni odbor punovažno odlučuje ako sednici prisustvuje većina njegovih članova, a odluke donosi većinom glasova od ukupnog broja članova (ukupan broj članova je 35 prema Statutu Komore). Način rada bliže se određuje poslovníkom o radu izvršnog odbora.

2.3. Nadzorni odbor

Nadzorni odbor bira skupština Komore iz reda svojih članova (8 članova). U njegovu nadležnost spada razmatranje primene statuta i drugih opštih akata Komore, materijalnog i finasijskog poslovanja, raspolaganje sredstvima, ispravnost korišćenja sredstava za rad stručne službe Komore; izvršavanje prava i obaveza radne zajednice Komore.

2.4. Koordinacioni odbori

U Komori su obrazovani sledeći koordinacioni odbori: 1) Koordinacioni odbor za unapređenje rada i poslovanja; 2) Koordinacioni odbor za samoupravno organizovanje i udruživanje; 3) Koordinacioni

odbor za ekonomske odnose sa inostranstvom; 4) Koordinacioni odbor za razvoj i tekuća privredna kretanja; 5) Koordinacioni odbor za sticanje i raspodelu dohotka, tržište i cene; 6) Koordinacioni odbor za monetarno kreditna pitanja i osiguranje; 7) Koordinacioni odbor za informisanje u privredi; i 8) Koordinacioni odbor za kadrove u privredi. Pored ovih, postoji još i Koordinacioni odbor privrednih komora republika i privrednih komora autonomnih pokrajina.

Koordinacioni odbori predstavljaju primarna tela Komore za koordinaciju opštih udruženja po pitanjima unapređivanja rada i poslovanja organizacija udruženog rada. U njima se zauzimaju stavovi i usklađuju interesi opštih udruženja. Oni treba da budu inicijatori samoupravnog sporazumevanja i društvenog dogovaranja, donošenja zakona i drugih propisa i mera po pitanjima iz svog delokruga. Koordinacione odbore čine po jedan delegat opštih udruženja i drugih organizacija koje imaju položaj opšteg udruženja.

2.5. Sekcije

Sekcije su neposredni oblik povezivanja organizacija udruženog rada u okviru Komore. Njihov osnovni zadatak je usklađivanje međusobnih interesa i ostvarivanje zajedničke politike u oblasti ekonomskih odnosa sa inostranstvom.

Po propisima Zakona o prometu robe i usluga sa inostranstvom, sve organizacije udruženog rada koje obavljaju poslove spoljnotrgovinskog prometa obavezno se organizuju u sekcije za unapređenje ekonomskih odnosa sa inostranstvom u Komori.

Sekcije se obrazuju na predlog Koordinacionog odbora za ekonomske odnose sa inostranstvom i to za određenu zemlju ili grupu zemalja što utvrđuje Izvršni odbor Komore.

Sekcija obuhvata sve nosioce spoljnotrgovinskog prometa sa određenom zemljom ili grupom zemalja za koje je obrazovana. Zadaci sekcije i poslovi koje organizacije udruženog rada obavljaju u sekciji određeni su zakonom i statutom Komore se bliže utvrđuju. U izvršavanju svojih zadataka sekcije sarađuju sa opštim udruženjima, odborima i telima Komore, u skladu sa smernicama i zajedničkim stavovima Saveta za ekonomske odnose sa inostranstvom. Svoje zadatke i poslove sekcija obavlja u plenumu, koga čine ovlašćeni delegati organizacije udruženog rada. Sekcija može imati svoj izvršni odbor. Pitanja rada sekcije se detaljnije uređuju pravilnikom o organizaciji i radu sekcije, koji donosi plenum sekcije u saglasnosti Skupštine Komore.

2.6. Zajednička privredna predstavništva

Zajednička privredna predstavništva se osnivaju radi saradnje i usklađivanja međusobnih odnosa organizacija udruženog rada, drugih samoupravnih organizacija i zajednica u obavljanju privrednih delatnosti u inostranstvu. Njih osniva Komora uz saglasnost Saveznog

izvršnog veća. Akt. o osnivanju zajedničkog privrednog predstavništva donosi izvršni odbor Skupštine Komore.

Zajednička privredna predstavništva osnivaju se za jednu ili više zemalja. Njihovi zadaci, organi, njihov sastav, delokrug, kao i način finansiranja određeni su Zakonom. Jedinstvenim statutom zajedničkih privrednih predstavništava utvrđuju se, opšti uslovi rada i druga pitanja od značaja za njihov rad. Ovaj statut donosi Skupština Komore u saglasnosti sa Skupštinom SFRJ.

Predsednik, potpredsednik i generalni sekretar

Predsednik, potpredsednik i generalni sekretar Komore su *izborni funkcioneri Komore*. Njih bira skupština Komore iz reda stručnih radnika organizacija udruženog rada ili iz reda javnih radnika koji se bave pitanjima privrede. Izbor ovih funkcionera se vrši u skladu sa Društvenim dogovorom o kadrovskoj politici u federaciji. Prema odredbama Statuta Komore, funkcioneri za svoj rad odgovaraju Skupštini i Izvršnom odboru Skupštine Komore.

Predsednik Komore predstavlja Komoru, stara se o sprovođenju odluka, zaključaka i drugih akata Skupštine i Izvršnog odbora, stara se o ostvarivanju saradnje Komore sa privrednim komorama republika i privrednim komorama autonomnih pokrajina, kao, i sa organima, društveno-političkim, društvenim i drugim samoupravnim organizacijama. Zajedno sa potpredsednicima i generalnim sekretarom Komore, predsednik Komore prati izvršenje programa rada Komore, koordinira rad za pripremu materijala i utvrđivanje predloga, stavova i zaključaka za sednice Skupštine i izvršnog odbora i prati sprovođenje zaključaka tih organa.

Komora ima jednog ili više potpredsednika o čemu odlučuje Skupština. Potpredsednik zamenjuje predsednika u određenim poslovima sa istim pravima i dužnostima kao i predsednik.

Generalni sekretar se stara i organizuje sprovođenje odluka, zaključaka i drugih akata Komore, organizuje i pomaže predsedniku u pripremanju sednica, stara se o funkcionisanju i organizaciji rada organa i tela Komore.

Generalni sekretar se stara o zakonitom, ekonomičnom i uspešnom radu stručne službe; zastupa Komoru u imovinskim i drugim pravnim odnosima; naredbodavac je za izvršenje finansijskog plana i korišćenje drugih sredstava itd.

Samoupravni sudovi pri Komori

Pri Komori postoje sledeći samoupravni sudovi: Sud časti, Stalni izabrani sud i Spoljnotrgovinska arbitraža.

Sud časti izriče mere društvene discipline članovima Komore zbog: povreda odredaba Statuta Komore, odredaba statuta opšteg ud-

ruženja i odredaba pravilnika sekcija za unapređenje ekonomskih odnosa sa inostranstvom i drugih akata organa Komore, povreda dobrih poslovnih običaja u spoljnotrgovinskom poslovanju i povreda kojima se narušava jedinstvo jugoslovenskog tržišta ili sprovede monopolističke radnje na tom tržištu. Ukoliko je samoupravnim sporazumima i društvenim dogovorima predviđeno Sud časti može članovima Komore izreći meru društvene discipline i zbog povreda sporazuma i dogovora.

Pored toga, Sud časti izriče mere društvene discipline članovima Komore za povrede dobrih poslovnih običaja na domaćem tržištu, ako u postupku učestvuju stranke iz dve ili više republika i pokrajina.

Kao povrede dobrih poslovnih običaja naročito se smatraju postupci organizacija udruženog rada i njihovih poslovnih zajednica, kojima se protivno dobrim poslovnim običajima nanosi šteta društvenoj zajednici ili drugoj organizaciji udruženog rada, ili se ruši ugled SFRJ.

Mere društvene discipline su: opomena bez objavljivanja (za lakše slučajeve); javna opomena sa objavljivanjem na skupštini komore; i javna opomena sa objavljivanjem u štampi.

Stalni izabrani sud (arbitraža) rešava privredne i plovidbene sporove iz međusobnih odnosa za koje organizacije udruženog rada, radi sporazumenog rešavanja tih sporova ugovore nadležnost Stalnog izabranog suda.

Organizacija Stalnog izabranog suda i postupak pred Sudom, uređuju se Pravilnikom koji donosi Izvršni odbor Skupštine Komore.

Odluke Stalnog izabranog suda pri Komori imaju snagu izvršne odluke.

Spoljnotrgovinska arbitraža rešava privredne i pomorske sporove iz spoljnotrgovinskih odnosa između organizacija udruženog rada i inostranih fizičkih i pravnih lica, kao i između inostranih fizičkih i pravnih lica ako su stranke ugovorile njenu nadležnost. Odluke ove arbitraže su konačne i imaju snagu izvršne odluke.

Stručna služba Komore

Položaj i zadaci službe Komore, načelno utvrđeni su Zakonom u skladu sa Ustavom a bliže utvrđeni Statutom Komore. Poslovi i zadaci stručne službe su opredeljeni funkcijama Komore i potrebama organa i tela Komore u izvršavanju njihovih zadataka. Na stručnu službu se ne mogu prenositi prava ovlašćenja i odgovornosti Komore, njenih organa i tela. Stručna služba nije ovlašćena i ne može davati bilo kakva mišljenja i zauzimati stavove u ime Komore odnosno njenih organa.

Unutrašnja organizacija, delokrug i način rada stručne službe, broj i naziv organizacionih jedinica kao i ovlašćenja i dužnost radnika na izvršavanju poslova, utvrđuju se samoupravnim sporazumom između radne zajednice i Izvršnog odbora Skupštine Komore, saglasno Zakonu o udruženom radu. Položaj radnih ljudi u radnoj zajednici Ko-

more, prava radnih ljudi i njihovo ostvarivanje regulisano je samoupravnim sporazumom o međusobnim pravima, obavezama i odgovornostima koji sa radnom zajednicom zaključuje Izvršni odbor Komore.

OPŠTA (GRANSKA) UDRUŽENJA JUGOSLAVIJE

Opšta (granska) udruženja se osnivaju za unapređenje rada i poslovanja organizacija udruženog rada jedne ili više grana privrede. Za koje grane privrede su organizacije udruženog rada dužne da osnuju opšta udruženja utvrđuje Skupština Komore po pribavljenom mišljenju organizacije udruženog rada. Pri tome se vodi računa da opšte udruženje koje se osniva može ostvariti ciljeve i izvršavati zadatke predviđene Zakonom o udruživanju u opšta udruženja i Privrednu komoru Jugoslavije.

U opšta udruženja obavezno se udružuju radne organizacije i njihove poslovne zajednice prema osnovnim delatnostima koje obavljaju. Granski karakter opšteg udruženja ne isključuje mogućnost da se radne organizacije ne mogu udruživati i u druga opšta udruženja u drugim granama ili delatnostima ako je u pitanju ostvarivanje određenih interesa u njima i ako obavljaju i druge delatnosti.

Okolnost da je udruživanje u opšta udruženja za privredne organizacije obavezno ne utiče na samostalnost, ravnopravnost i zastupanje interesa članova u okviru opšteg udruženja. Radom poslovnog udruženja ne smeju biti povređena prava ili na zakonu zasnovani interesi članova opšteg udruženja.

Opšta (granska) udruženja osnivaju se za celu teritoriju SFRJ. Za pojedine grane privrede osnovana su sledeća opšta udruženja:

U oblasti energetike: Zajednica jugoslovenske elektroprivrede; Opšte udruženje rudnika uglja; i Opšte udruženje nafte i gasa.

U oblasti metalurgije: Opšte udruženje crne metalurgije; i Opšte udruženje obojenih metala SFRJ.

Prerada metala: Opšte udruženje za preradu metala; i Opšte udruženje brodogradnje.

Nemetali: Opšte udruženje rudnika i industrije nemetala.

Hemija i guma: Opšte udruženje hemijske industrije i industrije gume.

Građevinarstvo: i građevinarski materijal: Opšte udruženje građevinarstva i industrija građevinskog materijala.

Šumarstvo, prerada drveta i grafička industrija: Opšte udruženje šumarstva i industrija za preradu drveta, celuloze i papira; i Opšte udruženje grafičke delatnosti.

Tekstil i koža: Opšte udruženje tekstilne industrije; i Opšte udruženje kožarsko-prerađivačke industrije.

Poljoprivreda i prehrambena industrija: Opšte udruženje za poljoprivredu i prehrambenu industriju; Opšte udruženje duvanske privrede; i Zadružni savez Jugoslavije.

Vodoprivreda: Opšte udruženje za vodoprivredu.

Saobraćaj: Opšte udruženje saobraćaja; Zajednica jugoslovenskih pošta, telegrafa i telefona; Zajednica jugoslovenskih železnica.

Trgovina i ugostiteljstvo: Opšte udruženje trgovine; i Opšte udruženje za ugostiteljstvo i turizam.

Banke i osiguranje: Udruženje banaka Jugoslavije; Zajednica osiguranja imovine i lica Jugoslavije.

U čl. 17 Zakona o udruživanju u opšta udruženja itd. ističe se da opšta udruženja rade na unapređivanju rada i poslovanja i povećanju produktivnosti rada svojih članova, a naročito na pitanjima:

— razvijanja i organizovanja naučnoistraživačkog i razvojnog rada; na unapređivanju tehnologije; primenjivanja savremenih tehnoloških i tehničkih dostignuća; zaštite čovekove sredine; savremene organizacije rada i poslovanja; boljeg korišćenja raspoloživih kapaciteta, sredstava i domaćih izvora sirovina; razvijanja različitih oblika poslovno-tehničke saradnje, udruživanja rada i sredstava, podele rada, kooperacije i specijalizacije; zajedničkog proučavanja i istraživanja tržišta, kao i drugim tehničkim, stručnim, ekonomskim pitanjima od zajedničkog interesa;

— razvijanja samoupravnih odnosa;

— organizovanja i razvijanja razmene informacije i međusobnog obaveštavanja organizacija udruženog rada o privrednim kretanjima, rezultatima poslovanja u privredi i aktuelnim pitanjima iz oblasti tehnike, tehnologije i razvoja u SFRJ i u inostranstvu, ako i drugih informacija od značaja za razvoj i efikasnije poslovanje organizacije udruženog rada;

— stručnog usavršavanja kadrova, posebno redovnog dopunskog obrazovanja poslovođnih i drugih stručnih kadrova;

— organizovanja aktivnosti i pružanja pomoći na izradi i usklađivanju planova i programa razvoja organizacija udruženog rada;

— praćenja i analiziranja uslova privređivanja i položaja organizacija udruženog rada u grani privrede i grana privrede u celini, radi davanja inicijative za preduzimanje mera i donošenje zakona i drugih propisa koji utiču na unapređivanje rada i poslovanja organizacija udruženog rada;

— unapređivanje poslovanja i drugih ekonomskih odnosa sa inostranstvom;

— unapređivanja prometa robe i usluga, negovanja dobrih poslovnih običaja i razvijanja socijalističkog poslovnog morala.

Pored ovih, u delokrug rada opšteg udruženja spada i izvestan broj drugih poslova. Ova udruženja saraduju sa organima i organizacijama na nivou federacije, kao i sa međunarodnim i nacionalnim organizacijama i privrednim komorama drugih zemalja. Opšte udruženje donosi posebne uzanse u saglasnosti sa Privrednom komorom Jugoslavije, i radi na pripremama za opštenarodnu odbranu i društvenu samozaštitu.

Opšte udruženje se ne može baviti privrednim delatnostima.

Organi opšteg udruženja su isti kao i organi Privredne komore Jugoslavije. U njima postoji skupština, izvršni odbor i nadzorni odbor. Delegate u skupštini opšteg udruženja biraju organi upravljanja organizacija udruženog rada članica opšteg udruženja. Statutom opšteg udruženja može biti predviđeno i obrazovanje stalnih i povremenih tela.

Skupština opšteg udruženja bira i razrešava iz reda svojih članova predsednika opšteg udruženja koji predstavlja udruženje. Skupština opšteg udruženja bira i razrešava sekretara, koji je ovlašćen da zastupa opšte udruženje u imovinskim i drugim pravnim poslovima i da rukovodi radom radne zajednice udruženja.

Svako opšte udruženje ima svoj statut, koji donosi skupština opšteg udruženja uz saglasnost skupštine Komore. Statut je osnovni samoupravni akt i njime se određuju zadaci, organi i tela opštih udruženja, njihov delokrug i sastav način odlučivanja i druga pitanja koja su od značaja za rad opštih udruženja. Sadržina statuta opšteg udruženja inače je predviđena čl. 23 Zakona o udruživanju u opšta udruženja itd. Osim statuta opšta udruženja mogu imati i druge opšte akte predviđene statutom.

Položaj stručnih službi opštih udruženja u skladu je sa odredbama čl. 30 Ustava SFRJ kojim je regulisan položaj radnih zajednica i radnih ljudi koji obavljaju stručne poslove. Pored toga, zadaci i položaj radne zajednice reguliše se i odredbama statuta opštih udruženja i samoupravnim sporazumom zoključenim između opšteg udruženja i radne zajednice i na osnovu njih samoupravnim aktima tih radnih zajednica.

Sredstva potrebna za rad opšteg udruženja obezbeđuju se doprinosom koji uplaćuju udružene organizacije. Osnovicu i stopu doprinosa utvrđuje skupština udruženja uz saglasnost skupštine Privredne komore Jugoslavije. Opšte udruženje ima svoj godišnji finansijski plan i završni račun koje donosi po propisima koji važe za organe društveno-političke zajednice.

Opšte udruženje se registruje u Privrednoj komori Jugoslavije i registracijom stiče svojstvo pravnog lica.

Opšta udruženja i njegovi organi i tela saraduju odgovarajućim oblicima povezivanja udruženog rada u privrednim komorama socijalističkih republika i pokrajina. U pripremi materijala, predloga, odluka i zaključaka opšta udruženja pribavljaju mišljenja i predloge privrednih komora republika i pokrajina. Privredne komore republika i pokrajina imaju pravo da preko svojih predstavnika učestuju u radu organa i tela opšteg udruženja, zbog čega se u svakom opštem udruženju obrazuje odbor za saradnju sa privrednim komorama republika i autonomnih pokrajina.

Rad opštih udruženja je javan. Opšta udruženja obezbeđuju redovno obaveštavanje organizacija udruženog rada i javnost o svom radu.

Zaključak

Osnivanjem i konstituisanjem opštih udruženja i Komore i donošenjem njihovih statuta praktično je završen formalni deo posla i stvoreni realni uslovi za njihov samoupravni preobražaj.

Novi komorski sistem je tako konstituisan da organizacije udruženog rada i njihove poslovne zajednice ubuduće mogu presudno uticati na sadržaj rada opštih udruženja i Komore, i njihovo pretvaranje u zajednice članova koji su u njima udruženi.

Način ostvarivanja ciljeva i zadataka, upravljanje zasnovano na delegatskom principu i celokupna organizaciona struktura opštih udruženja i Komore omogućavaju da se u njima mogu efikasno rešavati najvažnija pitanja unapređivanja rada i poslovanja u privredi.

Opšta udruženja i Komora u novim uslovima prestaju da budu posrednici između države i privrede i predstavljaju zajednice organizacija udruženog rada i njihovih poslovnih zajednica u kojoj su zastupljeni svi delovi udruženog rada i mesto gde u najvećoj meri mogu biti objedinjeni njihovi zajednički interesi putem samoupravnog sporazumevanja i društvenog dogovaranja. Osnivanjem opštih udruženja i Komore kao najšire zajednice već udružene privrede, stvoreni su uslovi da se uspešnije usklađuju interesi delova privrede (grana, grupacija) putem sporazuma i dogovora. Istovremeno je onemogućeno da se Komora koristi kao sredstvo za pritisak na državne organe za ostvarivanje pojedinačnih ili granskih interesa.

Dr DRAGOLJUB VUKČEVIĆ,
professeur

L'ASSOCIATION DANS LES ASSOCIATIONS GÉNÉRALES ET DANS LA CHAMBRE ÉCONOMIQUE DE YOUGOSLAVIE

— R é s u m é —

Cet article contient un exposé introductif, deux parties et la conclusion. Dans la première partie est traitée la question de l'association dans la Chambre économique de Yougoslavie, dans la deuxième partie la question est exposée de l'association dans les associations générales et à la fin est formulée une brève conclusion.

Dans la partie introductive l'auteur analyse la conception relative au nouveau mode de l'association des organisations économiques, de leurs communautés d'affaires et des autres organisations qui s'associent dans les associations générales et dans la Chambre économique de Yougoslavie, ensuite il élabore ces conceptions en s'appuyant sur les autres prescriptions de la législation positive. En outre dans l'introduction sont brièvement formulés le but et le contenu de l'exposé.

Dans la deuxième partie l'analyse est effectuée de la Chambre économique de Yougoslavie en tant qu'organisation autogestionnaire et communauté des organisations de travail associé, de leurs communautés d'affaires et des autres organisations qui s'associent dans celle-ci. A ce sujet sont particulièrement soulignés les buts de l'association dans la Chambre économique de Yougoslavie et les devoirs de la Chambre, surtout les devoirs spécifiques de la Chambre. En particulier la question est traitée des sujets de l'association, de leurs droits et devoirs et l'attention est attirée sur les spécificités et les différences qui existent par rapport aux sujets antérieurs et leurs droits et devoirs dans la Chambre. Dans cette partie est analysé de même le mode de réalisation des buts et des devoirs de la Chambre (les conventions autogestionnaires et les accords sociaux), ainsi que les différentes formes de collaboration de la Chambre avec les chambres économiques des républiques fédérées et des provinces autonomes; avec les organes et les organisations de la fédération etc. Dans le travail est de même systématiquement exposée la question de l'organisations de la Chambre, la gestion du travail et des affaires et les organes et corps de la Chambre, les tribunaux autogestionnaires auprès de la chambre, et la position et les devoirs du service technique.

Dans la deuxième partie est exposée la matière relative à l'association dans les associations générales (par branches), leur fondation et la catégorie des associations par branches qui existent, les devoirs spécifiques de ces associations, leur statut, l'enregistrement, les formes de collaboration dans le cadre de la Chambre économique de Yougoslavie et leur collaboration avec les chambres économiques des républiques fédérées et les chambres économiques des provinces autonomes et les autres organes et organisation. Etant donné que dans la première partie du travail est exposée une analyse plus développée et plus complète sur le mode de réalisation des buts et des devoirs de La Chambre, la direction et l'organisation, la gestion du travail et des affaires et des organes et corps de la Chambre, dans la deuxième partie ces questions sont traitées sous forme abrégée, car elles ont été résolues de la même manière comme dans la Chambre économique de Yougoslavie avec des différences insignifiantes.

Dans la conclusion du travail l'attention est attirée sur les faits les plus importants relatifs aux changements effectués sur la base desquels on peut tirer les conséquences des processus qui sont en cours, c'est-à-dire comment se développe le processus de la transformation du système de chambre dans les conditions contemporaines.

RAZMATRANJE POKUŠAJA KLASIFIKOVANJA PARTIJA I PARTIJSKIH SISTEMA U NEDOVOLJNO RAZVIJENIM ZEMLJAMA

Najveći broj teoretičara partije slaže se u konstataciji da tipologizacija partija nije do danas dovoljno naučno obrađena.¹⁾ O tome, između ostalog, svedoči i obilje najrazličitijih kriterija prema kojima se vrše klasifikacije kao i česta nesposobnost onih koji se bave ovim poslom da među raspoloživim kriterijuma izdvoje one koji su od bitnog — fundamentalnog značaja za izučavanje partije.

Pitanje klasifikovanja i tipologizacije partije zaslužuju značajno mesto u teoriji partije i nikako se ne može tretirati kao nekakvo teorijsko egzibicionisanje koje je samo sebi cilj. Ne ulazeći na ovom mestu u sve razloge koji govore u prilog bavljenju ovim poslom, mislim da je tipologiziranje partija i partijskih sistema od neprocenjive važnosti za razumevanje prirode njihovog funkcionisanja kao i mesta koje zauzimaju u političkom sistemu svojih zemalja. Ovo je, razume se, utoliko evidentnije ukoliko su u pitanju nedovoljno proučene pojave ili pojave koje se tek proučavaju, kao što je to slučaj sa jedinstvenom partijom i jednopartijskim sistemom u zemljama tzv. Trećeg sveta.

Istorijski posmatrano u osnovi savremene tipologizacije partije i partijskih sistema u građanskoj političkoj nauci, nalazi se Diveržeova podela partija na masovne i kadrovske koja datira iz pedesetih godina ovog veka. Diverže je kasnije evoluirao prema četiri tipa partija — kadrovske, masovne, specijalizovane, masovne totalitarne komunističke i masovne totalitarne fašističke — koje je međusobno razgraničio prema specifičnostima u bazi organizacije²⁾.

Što se tiče klasifikacije partijskih sistema još je A. Holcomb između dva rata u „Encyclopedie des sciences sociales”, razlikovao sisteme jedne partije, bipartizma i multipartizma.³⁾ Mnogo godina kasnije (1967.) Ž. Blondel razvija ovu klasifikaciju partijskih sistema dalje

¹⁾ Vid., na primer, J. Đorđević „Politički sistem” (Beograd, 1967., str. 812—814).

²⁾ Ove razlike, kaže Diverže izražavajući rašireno shvatanje u zapadnoj političkoj teoriji, ispoljavaju se naročito u postavljanju rukovodećeg kadra — komunisti biraju a fašisti naimenuju; u različitoj organizaciji baze partije — komunistička partija se oslanja na ćelije a fašistička na miliciju; u prijemu novih članova — fašističke partije su znatno zatvorenije a prijem novih članova se odvija preko organizacije fašističke omladine; u isključenju članova partije itd. (Navedeno prema J. Charlot „Les Partis politiques”, Paris, 1971., str. 191—192.). Ova analiza M. Diverže očevidno pokazuje da on, kao i većih zapadnih autora zaokupljenih strukturalno-organizacijskim pitanjima partijskih sistema, nije spreman ili nije u stanju da pronikne u suštinu razlikovanja komunističkih i fašističkih partija.

uvodeći kao podtipove pravi i nesavršeni bipartizam, integralni multipartizam i multipartizam sa dominantnom partijom.⁴⁾ Sva ova poboljšanja i dorade Holkombove klasifikacije ne donose, međutim, nekakvu teorijsku novost — njihovi autori ostaju uporno na površini posmatranih pojava — a politička nauka postaje poprište jalovih diskusija o prednosti jednog ili drugog partijskog sistema.⁵⁾

Za sadašnji trenutak u teoriji karakteristično je postojanje brojnih pokušaja klasifikovanja partija i partijskih sistema. Tako, na primer, u Maloj političkoj enciklopediji navodi se desetak najznačajnijih kriterija prema kojima je moguće vršiti ovu klasifikaciju. Kao prvu i najvažniju enciklopedija izdvaja, klasifikaciju prema klasnoj prirodi po kojoj se partije mogu deliti na radničke i buržoaske. Zatim bi sledila klasifikacija zasnovana na odnosu prema postojećem društvenom sistemu i podela partija na revolucionarne i partije status quo; onda klasifikacija prema osnovu okupljanja članstva i podela partija na nacionalne, konfesionalne i regionalne; prema karakteru i ciljevima političke akcije (sledbeničke, pragmatiskopolitičke i ideološke partije); prema postanku i organizacionoj strukturi (samostalne partije i partije koje su deo neke druge partije ili koalicije partija); prema širini članstva (masovne i kadrovske); prema unutrašnjim odnosima i čvrstini itd.⁶⁾

Pored ovih tipova klasifikacije interesantno je pomenuti i onaj koji profesor Đorđević daje u svojoj studiji o političkom sistemu gde deli sve partije na predstavničke i integracione.⁷⁾

Zanimljivo je takođe napomenuti da su zapadni autori u većini slučajeva i pored uviđanja svih slabosti Diveržeove podele partija na masovne i kadrovske, kao i podele partijskih sistema na jednopartijske, bipartijske i višepartijske, intimno i dalje vezani za ove podele korigujući ih unekoliko i prilagođavajući potrebama zapadnog kapitalističkog društva. Tako na primer, Ž. Šarlo, koga smo već više puta citirali, iako za osnov klasifikacije ne uzima ni organizaciju ni ideologiju već partijsku legitimnost, partije deli na elitne (okrenute prema eliti), kadrovske (okrenute prema aktivistima) i masovne (okrenute prema biračima), čime se samo delimično razlikuje od Diverže i nje-

³⁾ Navedeno prema J. Charlot, cit. delo, str. 198—201.

⁴⁾ O ovom vid. „Party Systems and Patterns of Government in Western Democracy” (Brussels, 1967. godina).

⁵⁾ U prilog jednom ili drugom partijskom sistemu navode se sledeći argumenti. Za pristalice višepartijskog sistema — po pravilu, zapadne građanske autore — višepartijski sistem je u prednosti jer omogućava da dođu do izražaja interesi različitih klasa i grupa, da građanin kao birač dobije više šansi da se politički izrazi pošto politički život nije pod dominacijom samo jedne političke partije, da se formulišu i konfrontiraju više od dve alternative (politike). Nasuprot ovom, pristalice jedinstvene partije i jednopartijskog sistema optužuju višepartijski sistem za sterilnost, nemoć i nesposobnost, za političku heterogenost i nestabilnost. (O ovom vid. detaljno J. Đorđević, cit. delo, str. 812—814.)

⁶⁾ Mala politička enciklopedija (Beograd, 1966., str. 826, 827.)

⁷⁾ Slična tipologizacija partija može se naći i kod Aptera („The Politics of Modernization”, Chicago, 1965., str. 212). Apter sve partije u zemljama Trećeg sveta deli na predstavničke partije i partije solidarnosti.

⁸⁾ Vid. cit. delo, str. 195, 196.

govih sledbenika.⁸⁾ Fransoa Zikareli, međutim, mada ostaje pri Diveržeovoj dihotomnoj podeli na masovne i kadrovske partije, razvija ovu podelu dalje uvodeći dva podtipa masovnih partija: totalitarne i otvorene.⁹⁾

Konačno, treba istaći, da zapadni autori svoju omiljenu klasifikaciju partija na masovne i kadrovske pokušavaju da na jedan ili drugi način prenesu i na nedovoljno razvijeni svet. Doduše, postoje i tu izvesne razlike u gledištima? Hodkin kadrovske partije radije naziva elitnim a termin „kadrovski“ rezerviše za komunistički pokret¹⁰⁾; R. Morgentau govori o masovnim i patronskim partijama¹¹⁾; Rigins elitne partije deli na patronske i etničke a masovne na autoritativne i demokratske te tako razlikuje četiri tipa partija¹²⁾; no očigledno je da se u biti ništa ne menja i da se ostaje pri tipologizaciji čije je temelje postavio još Diverže.

Izražavajući na ovom mestu sumnju u opravdanost ovakve klasifikacije partija u nedovoljno razvijenim zemljama i prihvatajući mišljenje da se tu radi o nekritičkom prenošenju šema i šablona iz razvijenog u Treći svet¹³⁾ — klasična buržoaska partija očito više ne može biti model za teorijsko proučavanje partija u savremenom društvu — zadržao bih se, ipak, na rezultatima ove klasifikacije, tj. na masovnoj i kadrovskoj partiji, a s obzirom na značaj koji joj se pridaje u delima zapadnih politikologa.

Pod masovnom partijom u nedovoljno razvijenim zemljama zapadni autori podrazumevaju partije koje okupljaju veliki broj članova i simpatizera, koje su dobro strukturisane i disciplinovane, koje se finansiraju iz partijske članarine, koje veću pažnju poklanjaju ideologiji itd. Nasuprot tome, prema ovim gledištima, za kadrovske partije bi bilo karakteristično da im je članstvo malobrojno i da se simpatizerima obraćaju samo u vreme izbora, da su strukturalno neizgrađene naročito na nižim nivoima — u bazi, da finansijska sredstva obezbeđuju putem poklona i dobrovoljnih priloga i da im je ideologija slabo izražena ili čak nepostojeća.

Većina zapadnih autora smatra da razlike u socijalnom poreklu lidera ne utiču bitno na prirodu i karakter partije. Oni doduše priznaju da se rukovodstvo masovnih partija regrutuje pretežno iz tzv. modernih slojeva (birokratije, tehnokrata, inteligencije). Ono što je za ispoljavanje fizionomije partije od daleko većeg značaja to je, prema njima, odnos lidera prema aktivistima i prema ostalom stanovništvu. Naime, kod kadrovskih i elitnih partija aktivisti i simpatizeri vezuju

⁸⁾ Vid. „Un Parti politique africain: l'Union progressiste sénégalaise” (Paris, 1970., str. 3).

¹⁰⁾ Thomas Hodgkin „African Political Parties” (London, 1961., str. 68).

¹¹⁾ Ovu svoju podelu partija R. Morgentau izvodi na osnovu sledećih kriterija: članstva, stepena njegove izdiferenciranosti, stepena organizovanosti i načina rukovođenja. (O ovom vid. „Political Parties in French Speaking West Africa”, Oxford, 1967., str. 336).

¹²⁾ Wriggins W Howard, „The Ruler's Imperative” (New York, 1969. str. 113—124).

¹³⁾ Zanimljivo je da takvo mišljenje zastupaju i neki građanski autori. (Vid. Lavroff Dmitri Georges „Les Parts politiques en Afrique noire”, Paris, 1967., str. 61—85).

se za ličnost lidera; kod masovnih partija pak izgrađuje se nov tip lojalnosti, u odnosu na partiju a ne partijskog šefa. Iz ovog su neki autori izvukli donekle uprošćen zaključak da kadrovske partije teže ličnom a masovne partijskom harizmatizmu.¹⁴⁾

Aktivnost masovnih partija s obzirom na ciljeve koje one pred sebe postavljaju daleko je složenija i bogatija. Hodkin je slikovito upoređuje sa spektrom na čijem je jednom kraju ustavna tehnika a na drugom revolucionirni metodi akcije.¹⁵⁾ Prema njegovom mišljenju masovne partije u Crnoj Africi pretežno su koristile ustavnu tehniku i on u tome, između ostalog, vidi rezultate uticaja Gandijeve političke filozofije. Inače, za masovnu partiju važi mišljenje da obuhvata daleko širi krug delatnosti nego što bi to proizilazilo iz njenih ustavom garantovanih kompetencija.

Za masovne partije je takođe karakteristično da nastojeći da privuku što više članova i simpatizera vezuju za sebe i ostale voljne organizacije u društvu.¹⁶⁾ Ovo se pokazuje kao veoma korisno u slučaju prelaska masovne partije u ilegalnost, jer neke od pridruženih organizacija (na primer, sindikat), mogu poslužiti kao paravan iza koga će masovna partija nastaviti nesmetano svoju aktivnost.

Činjenica da masovna partija vezuje za sebe najveći deo stanovništva i voljnih organizacija ima za posledicu veoma složene unutarpartijske odnose kao i strukturu daleko razvijeniju nego što je to slučaj kod kadrovskih odnosno elitnih partija. Naime, u kadrovskim (elitnim) partijama nema, po pravilu, organizovanih kanala komuniciranja između centralnog jezgra i mase glasača. Nasuprot ovom, prema mišljenju većine zapadnih istraživača partija u nedovoljno razvijenim zemljama, u masovnim partijama postoje veoma dobro definisani stupnjevi pripadnosti i odgovornosti što im omogućava da budu elastičnije, pokretljivije i prilagodljivije. Uzgred budi rečeno masovna partija je partija ogranaka a članstvo je organizovano po osnovnim jedinicama (ćelijama) koje su samo izuzetno — bar u afričkim jednopartijskim sistemima — formirane po proizvodnim organizacijama.

Što se tiče ideoloških razlika između masovnih i kadrovskih (elitnih) partija, one bi se — kako ih zapadni autori vide — mogle svesti na konstataciju da je ideologija ovih pravih u osnovi progresistička dok se za druge može reći da su pretežno konzervativne i vezane za tradiciju. Ili, drugačije rečeno, masovne partije su partije promena

¹⁴⁾ 14. K. H. Silvert, „Parties and Masses” („New Nations”, The Annals of the American Academy of Political and Social Science, III, 1965).

¹⁵⁾ Vid. cit. delo, str. 126.

¹⁶⁾ Termin „voljne” organizacije upotrebljava se da bi se ove organizacije razgraničile, pre svega, od države i političkog sistema koji se svakom pojedincu nameću bez njegovog (relativnog) pristanka. Ni „voljne” organizacije nisu apsolutno dobrovoljne, ali se njima ljudi ipak u većoj meri priključuju na osnovu svojih sopstvenih motiva i interesa. Izraz „voljne” organizacije nema nikakav subjektivističko-voluntaristički smisao, već naprotiv pokazuje da je pojedinac postao član jedne političko-partijske organizacije, pre svega, zato jer je postao svestan svojih klasnih, slojevnih, grupnih i sličnih interesa. (O ovom vid. detaljno: „Politički sistemi i pokreti u nerazvijenim zemljama”, metodološko-teorijski okviri istraživanja, Beograd, 1964., str. 115).

koje sebi postavljaju za zadatak stvaranje novog poretka i u tom cilju nastoje da mobilišu najšire slojeve stanovništva, a kadrovske (elitne) partije su partije status quo-a koje ulažu napore da očuvaju postojeće — u stvari interese vladajuće elite.¹⁷⁾ U praksi to bi, na primer, značilo da se masovna partija na spoljnom planu zalaže za trenutani i potpun transfer vlasti sa metropole na koloniju, a na unutrašnjem, za slabljenje tradicionalnih veza i sveobuhvatnu modernizaciju. Za kadrovske (elitne) partije, čija je ideologija najčešće slabo razvijena, karakteristična je sklonost mistici i tribalizmu u unutarnjim odnosima i nespornost za potpun raskid sa nekadašnjim kolonizatorom na spoljnom planu.

Većina autora je, međutim, sklona da veruje da se ove razlike postepeno gube posle sticanja nezavisnosti i da u praksi sve više preovlađuju partije koje se nalaze negde na sredini između ova dva teorijski izvedena modela.¹⁸⁾ Naime, za masovnu partiju se teško može reći da i dalje odražava opštu volju, pogotovu ako je došlo do njenog preastanja u avangardnu partiju, dok se kadrovska (elitna) partija, volens-nolens, sve više izjašnjava za jedan program modernizacije bez čega u uslovima nedovoljne razvijenosti nije moguće trajnije držati vlast.

Pored podele partija u nedovoljno razvijenim zemljama na masovne i kadrovske, odnosno elitne (patronske), kao veoma značajnu a po nekim mišljenjima i savremeniju,¹⁹⁾ treba pomenuti podelu na revolucionarno-centralizujuće i pragmatiko-pluralističke partije. Ova podela partija u stvari partijskih sistema,²⁰⁾ čiji su tvorci Dž. S. Koleman i K. Rosberg,²¹⁾ pokazala se adekvatnijom i suštinskijom jer je donekle izrazila savremene dileme pred kojima se nalazi nedovoljno razvijeni svet. Za revolucionarno-centralizujući sistem, prema Kolemanu i Rosbergu, karakteristična je tendencija da se celokupna asocijaciona struktura učini integralnim delom monopolitne partijske strukture. Psihološki gledano cilj revolucionarno-centralizujućih partija sastojao bi se u nastojanju da se stvori klima pune i stalne pripadnosti i predanosti partijsko-državnim ciljevima. Što se tiče pragmatiko-pluralističkog tipa, autori ističu, da su veze partije sa delovima asocijacione infrastrukture znatno slabije i da se ni u kom slučaju ne insistira na sveobuhvatnosti partijskog sistema. Konačno, kako zaključuju Koleman i Rosberg, broj i veličina funkcionalnih opterećenja koja jedna partija može da nosi nesumnjivo su impozantniji kada je u pitanju revolucionarno-centralizujući tip sistema.

Svoje razlikovanje revolucionarno-centralizujućih i pragmatiko-pluralističkih partija odnosno sistema Koleman i Rosberg zasnivaju

¹⁷⁾ O ovom vid: Lars Rudebeck „Developmental Pressure and Political Limits — A Tunisian Illustration” (Upsala, 1962., str. 5).

¹⁸⁾ Vid. R. Morgenthau, cit. delo, str. 40

¹⁹⁾ D. G. Lavroff, cit. delo, str. 61—85.

²⁰⁾ Treba podvući i da većinu klasifikacija partija u nedovoljno razvijenim zemljama prate u literaturi i odgovarajuće klasifikacije partijskih sistema. Tako, na primer, T. Hodgkin (cit. delo str. 166—169.), polazeći od podele partija na masovne i elitne, razlikuje u Africi sledeće partijske sisteme: jednopartijski sa elitnom partijom, jednopartijski sa masovnom partijom, bipartijski sa dominantnom elitnom ili masovnom partijom, višepartijski, bezpartijski itd.

²¹⁾ Vid. „Political Parties and National Integration in Tropical Africa” (Los Angeles, 1966., str. 5).

na sledećim odlučujućim kriterijima: I. Ideologiji (koja je daleko prisutnija kod revolucionarno-centralizujućeg modela), II. Stepenu učešća masa odnosno političke mobilizacije (koji je visok i stalan kod prve grupe partija) i III. Stepenu organizovanosti (čiji je visok nivo tipičan, takođe, za prvu, revolucionarno-centralizujuću grupu). Već ovakav pristup razgraničenju partija u nedovoljno razvijenim zemljama, koji — između ostalog — vodi računa i o ideološkim momentima, obezbeđuje izvesnu prednost klasifikaciji Kolemmana i Rosberga i čini je prihvatljivijom sa naučno-stručnog stanovišta. Ipak, i za ovu kao i za većinu ostalih podela političkih partija važi karakteristika da zanemaruje bitni kriterij — klasni kriterij. Rezultati takvog zanemarivanja ogledaju se u nonsensu da se, na primer, u masovne partije stavljaju istovremeno gvinejska partija i partija Obale Slonovače a u revolucionarnocentralizujuće Desturovska socijalistička partija Tunisa i Front nacionalnog oslobođenja Alžira, iako se očigledno radi o partijama koje se međusobno, s obzirom na klasnu bazu i ideološku orijentaciju, kvalitativno razlikuju.

Suštinska sličnost svih ovih klasifikacija političkih partija u nedovoljno razvijenim zemljama, koje su nastale u krilu buržoaske političke nauke i koje ostaju na površini posmatranih pojava, shvataju donekle i građanski autori. Tako, na primer, F. Zikareli primećuje da klasifikacija partija prema njihovoj ulozi ne protivreći klasifikaciji zasnovanoj na tipovima partijske organizovanosti.²²⁾ Jedan broj buržoaskih autora, takođe, priznaje da podela partija na masovne i kadrovske ima opravdanja samo u određenim fazama političkog razvitka nedovoljno razvijenog sveta i da ih preterano insistiranje na toj podeli moglo stvoriti jedan nedovoljno fundirani analitički model.²³⁾ Zanimljivo je primetiti da i sovjetski autori izražavaju mišljenje da bi se podela partija na masovne i kadrovske možda mogla prihvatiti za period do sticanja nezavisnosti, s obzirom na opšte i zajedničke ciljeve raznih delova oslobodilačkih pokreta, ali da deset godina posle proglašenja nezavisnosti u prvi plan dolaze idejne i klasno-političke razlike među vladajućim partijama.²⁴⁾ Rezervisan stav prema ovačjoj podeli partija u nedovoljno razvijenim zemljama imaju i jugoslovenski autori. J. Hadži Vasileva, na primer, ističe da se u afričkim partijama elementi tradicionalnog i modernog mešaju u tolikoj meri da su i klasifikacije partija — poput ove na masovne i kadrovske — teško branjive i održive.²⁵⁾

Nasuprot klasifikacijama građanskih autora, koje kritikuju i osuđuju, autori koji polaze sa marksističkih pozicija pokušavaju da prezentiraju svoje tipologizacije partija i partijskih sistema koje bi se zasnivale u prvod redu na klasnom kriteriju. Zalažući se za takvu marksističku klasifikaciju partija i partijskih sistema u nedovoljno razvijenim zemljama J. Hadži Vasileva podvlači da se „o prirodi jedne političke organizacije može suditi po tome čije interese ona izražava,

²²⁾ Cit. delo, str. 5.

²³⁾ A. Zolberg, „Creating Political Order — The Party-States of West Africa” (Chicago, 1966., str. 33—36).

²⁴⁾ Vid. „Političeskie partii Afriki”, Moskva, 1970. str. 52.

²⁵⁾ J. Hadži Vasileva, „Afrika i socijalizam” (Beograd, 1973. str. 311).

kakav društveni odnos reprodukuje kada je na vlasti". Isti autor predlaže i alternativni tip klasifikacije prema klasno-ideološkim momentima tj. polazeći od činjenice u kojoj meri jedna partija unapređuje ili unazađuje borbu za socijalizam. S obzirom na ovaj kriterij J. Hadži Vasileva razlikuje radikalne ili revolucionarne i konzervativne ili neokolonijalističke partije.²⁶⁾

Među marksističkim pokušajima klasifikacije partija i partijskih sistema treba pomenuti i onaj koji je predložen od strane autora projekta „Politički sistemi i pokreti u nerazvijenim zemljama”.²⁷⁾ Prema ovom shvatanju kao osnovni tipovi političkih partija i pokreta u nerazvijenim zemljama mogli bi se smatrati progresivni narodni (narodnooslobodilački) pokreti; „klasične” radničke (komunističke i socijalističke) partije; klasične građanske partije; birokratsko-etatiističke partije i ostale (uglavnom progresivne) „voljne” političke i polupolitičke organizacije.

Među marksističke pokušaje klasifikovanja partija i partijskih sistema u nedovoljno razvijenim zemljama treba svrstati i klasifikacije sovjetskih autora. Iako nose izvesne šematske i dogmatska obeležja ove klasifikacije se nesumnjivo zasnivaju na jednom klasnom pristupu partijama i partijskim sistemima u Trećem svetu. U takve klasifikacije spada, na primer, ona koju nude autori već citirane studije „Političke partije Afrike” i prema kojoj u nedovoljno razvijenim zemljama treba razlikovati sledeće osnovne tipove partija: marksističko-lenjinistički, revolucionarno-demokratski i proburžoaski.²⁸⁾

Svi ovi pokušaji marksističkog pristupa problemu klasifikacije partija i partijskih sistema u nedovoljno razvijenim zemljama pokazuju, međutim, da su rezultati koji su ostvareni na tome planu više nego skromni, da se od kritikovanja i negiranja klasifikacija buržoaskih teoretičara nije mnogo dalje otišlo i da se sa uvođenjem klasnog momenta u tipologizaciji nije — bar do sada — nešto značajnije dobilo. To je potpuno razumljivo ako se ima u vidu da je od konstatovanja da klasifikacijama buržoaskih autora nedostaje klasna sadržina pa do prezentiranja sopstvene tipologizacije partija i patrijskih sistema u Trećem svetu potrebno preći veoma dug put. U svakom slučaju, nije dovoljno istaći da marksistički model klasifikacije i tipologizacije zahteva uvođenje klasnih kriterija ako se pritom ne shvati specifičnost klasne prirode nedovoljno razvijenih društava i u vezi s tim posebnost oblika njihovog političkog i partijskog organizovanja. U protivnom, ukoliko se ta specifičnost ne uoči, može se dogoditi ono što se svojevremeno dogodilo sovjetskoj političkoj doktrini: da se, na primer, nizu jedin-stvenih partija u Trećem svetu odrekne progresivnost sa obrazloženjem da u njima rukovođača uloga ne pripada radnicima niti njihovoj avangardi — komunističkoj partiji zemlje u pitanju.²⁹⁾

²⁶⁾ Vid. cit. delo, str. 314.

²⁷⁾ Vid. materijal sa savetovanja o političkim sistemima i pokretima u nerazvijenim zemljama, objavljen u Beogradu 1964. godine u izdanju Instituta za izučavanje radničkog pokreta str. 131.

²⁸⁾ Vid. str. 64.

²⁹⁾ Vid. na primer, osudu režima odnosno vladajućih partija u UAR i Iraku na Savetovanju 81 komunističke i radničke partije 1960. u Moskvi (Z. Atanac-

Prihvatajući u potpunosti gledište da je većina buržoaskih klasifikacija partija i partijskih sistema Trećeg sveta vršena prema drugorazrednim kriterijumima (organizaciji partije, unutrašnjim odnosima, broju članova, teritoriji na kojoj se deštuje itd.), mislim da bi bilo pogrešno da se sa uvođenjem klasnog kriterija odbace ove „drugorazredne“ klasifikacije koje imaju nesumnjivu vrednost i značaj za proučavanje partija iako ne otkrivaju njihovu suštinu. Manir odbacivanja svih tekovina buržoaske političke nauke, koji se u marksističkoj političkoj teoriji pojavio u tzv. staljinskom periodu, kada se pitanjima političke organizacije u društvu nije pridavala nikakva važnost,³⁰⁾ zapauža se, na žalost, i kod mnogih savremenih autora marksista.

Ne pretendujući da na ovom mestu ponudim nekakav gotov recept za tipologizaciju partija i partijskih sistema u nedovoljno razvijenom svetu, mislim da u nastojanju da se takva tipologizacija da treba pokušati sa kombinovanjem različitih kriterija, među kojima bi klasni i ideološki zauzimali svakako primarna mesta. Klasifikacija koja bi zadovoljila najveći broj postojećih kriterija bila bi bez sumnje najpotpunija i najprihvatljivija. Jedna od relativno novih sovjetskih podela partija u nedovoljno razvijenim zemljama na partije jedinstvenog nacionalnog fronta, revolucionarno-demokratske partije, proburžoaske partije, partije feudalne i rodovske-plemenske aristokratije i marksističko-lenjinističke partije,³¹⁾ razume se uz određene korekcije, možda bi mogla da posluži kao osnov za izvođenje ovakve tipologizacije.

Naime, pod korekcijom podrazumevamo, pre svega, potrebu za objedinjavanjem svih konzervativnih i reakcionarnih partija u jedinstvenu grupu političkih organizacija, nezavisno od toga da li u njima preovlađuje krupna ili kompradorska buržoazija, feudalci, rodovska aristokratija ili sl., jer se radi o organizacijama koje se protive promenama i napredku a iza sebe imaju samo tzv. eksploatatorsku vrlušku. Jedinstven tretman, po našem mišljenju, treba da imaju i sve revolucionarne partije utoliko pre što je u ovom trenutku u najvećem delu nedovoljno razvijenog sveta³²⁾ teško naći političke organizacije koje se oslanjaju isključivo na proletarijat i njegovu ideologiju — marksizam. Što se tiče komunističkih partija u nedovoljno razvijenim zemljama, za koje bi se inače moglo reći da su manje-više proleterske i marksističke, one — sem izuzetno — ne predstavljaju takvu snagu u Trećem svetu da bi njima trebalo prilagođavati klasifikacije.

S obzirom na sve ovo što je istaknuto u predhodnom pasusu mogli bismo zaključiti da je u nedovoljno razvijenom svetu danas moguće

ković: „Neki problemi proučavanja političkih sistema nedovoljno razvijenih zemalja“, Međunarodni radnički pokret, br. 1, 1971).

³⁰⁾ Naime, za staljinizam su sva ova pitanja proizlazila iz nastojanja buržoazije da mistifikuje, odnosno prikriva klasnu suštinu države, te se prema tome treba odnositi s maksimalnom rezervisanošću i poduzrenjem. S njegove tačke gledišta, uostalom, bilo je sasvim svejedno „da li se radi o buržoaskoj demokratiji ili diktaturi...“, „jer je i najdoslednije buržvaska demokratija u stvari diktatura buržoazije...“ (Najdan Pašić „Uporedni politički sistemi“, Beograd, 1962. str. 10).

³¹⁾ O ovom vid. detaljno: J. A. Judin, „Političke sistemy nezavisnyh stran tropičeskoj Afriki“, Moskva, 1975., str. 139—144.

³²⁾ Iz ovog izuzimamo Latinsku Ameriku koju čine zemlje sa već oformaljenom klasno-slojevnom strukturom i modernim političkim pokretima.

razlikovati tri osnovne kategorije političkih partija: I. masovne narodne pokrete (koji odgovaraju partiji jedinstvenog nacionalnog fronta iz sovjetske klasifikacije i koji ne predstavljaju političke partije u uobičajenom smislu³³); II. revolucionarno-demokratske partije ili partije promena (koje bi obuhvatale sve radničke, komunističke i socijalističke, ostale marksističke i druge političke organizacije koje se zalažu za radikalno menjanje postojećih struktura a oslanjaju na tzv. masovne slojeve) i III. konzervativno-reakcionarne partije — partije status quo-a (kojima je zajedničko da se odupiru promenama i da nastoje da očuvaju tradicionalne, arhaične i kolonijalne strukture i privilegisan položaj svojih sledbenika). Tipologizacija partija koju predlažemo ne isključuje ni u kom slučaju postojanje raznih prelaznih oblika — na primer, između masovnih narodnih pokreta i revolucionarno-demokratskih partija — kao ni mogućnosti izdvajanja podtipova političkih partija u okviru svake od pomenutih kategorija.

Sasvim je razumljivo, da nemamo iluzija da ćemo sa predloženom klasifikacijom zadovoljiti sve zahteve, rešiti sve probleme i odgovoriti na sva pitanja u vezi sa tipologizacijom i klasifikacijom partija. Takva klasifikacija, uostalom, koja bi u sebe uključivala sve kriterijume za tipologizaciju partija i koja bi odgovarala potrebama svih zainteresovanih, sadržavala bi toliko kompromisa da bi bila neupotrebljiva kako sa načnog tako i sa praktičnog stanovišta.

³³) Reč je o političkom pokretu sa heterogenom klasno-slojevnom strukturom i kompromisnom ideološkom orijentacijom, čiji se radikalizam u najvećem broju slučajeva iscrpljuje sa izvojevanjem nacionalne nezavisnosti.

Dr ZORAN ATANACKOVIC,
professor

THE DISCUSSION OF THE ATTEMPT TO CLASSIFY THE PARTIES AND THE PARTY SYSTEM IN UNDERDEVELOPED COUNTRIES

In addition to „The Discussion of the attempt to classify the parties and the party system in underdeveloped countries” the author, first of all, takes up some weaknesses which appear in the political theory in connection with typologization and classification of the parties. In his opinion, in the basis of all contemporary typologizations of the parties given by the civil authors there is Diverdge's classification into massive (large) and personnel ones. All of that what the civil political science added later to this, including even th attempt to carry this classic classification to the ground of the underdeveloped world, represents the variations on the same subject and doesn't contain any essential theoretical news.

In his further presentation — to confirm it — the author relatively in details deals with the most important one of the existing classifications of the parties and the party system in the Third World, and first of all, with the clasification of the parties intomassive and personnel (that is to say: elite ones or patron (protector ones, as well as with the classification into revolutionary — centralistic and pragmatic — pluralistic. After a short analysis he comes to a conclusion that the main weakness of these classifications is in the absence of a class approach to the observed phenomena, which makes the civil theoretician to be superficial and unable them to get to the heart of their essence.

The autor pays attention in the last part of the addition to the contemporary Marxist attempts to classify the aprties and the party systems in the underdeveloped countries which, at least in his opinion, although theu are most often based on one class approach to these problems, didn't reach the satisfactory theoretical and csientific level. In the end he presents his try to typologize the parties in the underdeveloped countries selecting as the basic categories massive people movements, revolutionary — democratic parties or the partiens of the changes and conservative — reactionary parties or parties of status-quo.

MEĐUNARODNO REGULISANJE ZAŠTITE NA RADU JUGOSLOVENSКИH RADNIKA NA PRIVREMENOM RADU U INOSTRANSTVU

Započet u periodu industrijske revolucije, talas ekonomske migracije šezdesetih godina ovoga veka snažno je zahvatio mnoge zemlje evropskog kontinenta. U potrazi za boljom zaradom, a suočeno sa nezaposlenošću u sopstvenoj zamlji, aktivno stanovništvo je odlazilo na industrijski razvijeni Zapad pokušavajući da daleko od otadžbine ostvari snove o boljem životu i sretnijoj budućnosti. Ni Jugoslavija nije ostala van tih savremenih tokova. Podatak da se u 1976. godini na radu u inostranstvu nalazilo 900.000 naših građana, od čega u Zapadnoj Evropi 600.000, to jasno potvrđuje.

Našavši se u novoj sredini bez poznavanja jezika, savremene tehnologije i propisa o zaštiti na radu, ova lica su ubrzo postajala žrtve nesreća na poslu i profesionalnih oboljenja.¹⁾ Upoređivanja su pokazala da se strani radnici znatno češće povređuju od domaćih i da među njima ima znatno više povreda na radu nego u zemljama iz kojih dolaze. Slične tvrdnje odnose se na jugoslovenske radnike privremeno zaposlene u inostranstvu. Iako se oni ne povređuju više od radnika iz drugih zemalja (Italija, Turska, Grčka i dr.), podaci pokazuju da je broj povreća ipak veći nego u našoj zemlji.²⁾

Imajući u vidu ovakvo stanje i posledice do kojih zbog toga dolazi, u ovome radu smo pokušali da ukažemo na osnovne međunarodne akte o zaštiti na radu radnika migranata. Nismo se, međutim, zadržavali na regulisanju zaštite uopšte nego smo odredbe pomenutih akata primenjivali na jugoslovenske radnike privremeno zaposlene u inostranstvu.

¹⁾ O pojmu nesreća na poslu i profesionalnih oboljenja — D. Marković, S. Milenković: Međunarodnopravno regulisanje sigurnosti na radu radnika migranata, uvodni jugoslovenski referat na Međunarodnom simpozijumu o zaštiti na radu i zdravstvenoj zaštiti radnika migranata u organizaciji Međunarodne organizacije rada, Svetske zdravstvene organizacije, Saveznog komiteta za rad i zapošljavanje i Saveznog komiteta za zdravstvo i socijalnu zaštitu, Cavtat 31. oktobar — 4. novembar 1977. godine, str. 2, beleška br. 3.

²⁾ Podrobno o zaštiti na radu jugoslovenskih radnika privremeno zaposlenih u inostranstvu — Informacija o zaštiti na radu naših radnika privremeno zaposlenih u inostranstvu, Savezni savet za rad, Beograd 1971, str. 3 id.

1. Odredbe o zaštiti na radu u univerzalnim i regionalnim aktima o pravima čoveka i jugoslovenski radnici privremeno zaposleni u inostranstvu

Brojni su akti o pravima čoveka u kojima se nalaze odredbe o zaštiti na radu. Istina, regulisanju ove zaštite uglavnom je posvećen samo jedan član ili tačka u okviru člana o nekom od ekonomskih i socijalnih prava, ali i pored toga, ove odredbe mogu biti uzete kao pravni osnov zaštite na radu jugoslovenskih radnika na privremenom radu u inostranstvu. Imajući u vidu predmet rada navešćemo, najpre, materijalna prava u ovoj oblasti; zadržaćemo se, zatim, na primenjivosti odredbi o zaštiti na radu na jugoslovenske radnike da bismo posle toga bacili više svetlosti na postupak za njihovo sprovođenje u život.

a) Materijalna prava iz oblasti zaštite na radu u univerzalnim i regionalnim aktima o pravima čoveka

Snazna težnja za poštovanjem prava čoveka, podstaknuta kršenjem ovih prava u toku drugog svetskog rata, dovela je u Ujedinjenim nacijama do usvajanja brojnih dokumenata o pravima čoveka. Pokušavajući da podrobnije razrade članove Povelje UN u kojima je bilo reči o unapređivanju i podsticanju poštovanja prava čoveka i osnovnih sloboda za sve bez obzira na rasu, pol, jezik ili veru, države su usvajale međunarodne akte u kojima je izložen čitav katalog građanskih i političkih, ekonomskih, socijalnih i kulturnih prava. Jedan od akata je i Sveopšta Deklaracija o pravima čoveka usvojena u Generalnoj skupštini 10. decembra 1948. godine. U njoj je, u članu 25 navedeno pravo svakoga lica na „osiguranje u slučaju... onesposobljavanja... ili drugih slučajeva gubljenja sredstava za izdržavanje usled okolnosti nezavisnih od njegove volje”. Slična težnja došla je do izražaja i u deklaracijama usvojenim u regionalnim okvirima. U Američkoj Deklaraciji o pravima i dužnostima čoveka, usvojenoj u Bogoti iste 1948. godine, takođe nalazimo odredbe od značaja za zaštitu na radu. U jednom od članova ovoga akta reč je o pravu svakoga lica na „rad pod odgovarajućim uslovima”,³⁾ a u drugima o pravu na socijalno osiguranje do koga dolazi zbog „Bilo kakve nesposobnosti, koja je rezultat uzroka van njegove kontrole i koja ga čini fizički ili mentalno nesposobnim da zarađuje za svoj život”.⁴⁾

Podstaknute nečovečnim postupcima prema stranim radnicima u pojedinim zemljama, Ujedinjene nacije su se pridružile naporima za regulisanje položaja ovih lica. Pored konvencija i deklaracija o pravima čoveka u kojima se, između ostaloga, reguliše i položaj radnika migranata, usvojen je izvestan broj rezolucija posvećenih isključivo zaštiti migranata. U nekim od njih reč je o „Međunarodnoj pravnoj zaštiti prava čoveka u slučaju osoba koje nisu državljeni zemlje u kojoj žive”⁵⁾ pri čemu se pokušava da osnaži primena međunarodnih odred-

³⁾ Član XIV pomenute Deklaracije.

⁴⁾ Član XVI pomenute Deklaracije.

bi o zaštiti prava čoveka i na strane radnike. Među članovima nalazimo i one o jednakosti između građana i stranaca u pogledu radnih uslova. Veći značaj imaju, međutim, rezolucije o „iskorišćavanju radne snage putem zabranjene i tajne trgovine”.⁶⁾ Počev od 1834. sednice Ekonomskog i socijalnog saveta kad je predstavnik Kenije ukazao na težak položaj ovih ljudi,⁷⁾ pokušava se da pomogne radnicima migrantima i ostalim licima u sličnom položaju pa se pozivaju države da ratifikuju konvencije Međunarodne organizacije rada, posebno Konvenciju o radnicima migrantima (1949) kao i da zaključuju dvostrane ugovore o položaju ovih lica. Od država se takođe traži sprečavanje diskriminacije čije su žrtve radnici migranti i poziva Međunarodnu organizaciju rada da pojača rad na zaštiti ovih lica.⁸⁾

Posebnu ulogu u zaštiti prava radnika migranata imaju rezolucije pojedinih organa Ujedinjenih nacija posvećene isključivo radnicima migrantima. Pošto je reč o pitanju kome je svetska organizacija obratila veću pažnju tek poslednjih godina, rezolucije su ostale u okvirima uopštenih poziva vladama da strane radnike zaštite od diskriminacije i da im priznaju pojedina prava.⁹⁾ Treba, međutim, očekivati nastavak ove delatnosti i veće rezultate u pogledu poboljšanja položaja stranih radnika, između ostalog i u oblasti zaštite na radu.

Sve veći značaj položaja stranih radnika uticao je i na regulisanje njihovih prava u međunarodnim ugovorima, dakle aktima čija je pravna snaga nesporna, za razliku od napred navedenih deklaracija i rezolucija. Među materijalnim pravima nalazimo i ona od značaja za zaštitu na radu ovih lica. Reč je pre svega o obezbeđenju „pravičnih i zadovoljavajućih uslova rada”...¹⁰⁾ i „pravu svakog lica na socijalno osiguranje i korišćenje socijalnih službi”.¹¹⁾

⁵⁾ Rezolucija br. 1790 (LIV) Ekonomskog i socijalnog saveta — Conseil économique et social, documents officiels, cinquante-quatrième session, 8—10 janvier et 17 avril — 18 mai 1973, Résolutions, Supplément No 1, Nations Unies, New York 1973, p. 27; rezolucija br. 1971 (LVI) Ekonomskog i socijalnog saveta — Nations Unies, Conseil économique et social, cinquante-sixième session, doc. E/RES/1871 (LVI) 31. mai 1974.

⁶⁾ Rezolucija br. 1789 (LIV) Ekonomskog i socijalnog saveta-Conseil économique et social, documents officiels, cinquante-quatrième session, Résolutions, Supplément No 1, p. 27; rezolucija br. 2920 (XXVII) Generalne skupštine usvojena 15. novembra 1972. godine — Nations Unies, Résolutions adoptées sur les rapports de la Troisième Commission, p. 69.

⁷⁾ Nations Unies, Conseil économique et social, Commission des droits de l'homme, Vingt-neuvième session, doc. E/CN/1107, 1 décembre 1972, p. 1.

⁸⁾ Više o delatnosti Ujedinjenih nacija u ovoj oblasti — J. B. Marie: La Commission des droits de l'homme des Nations Unies à sa vingt-neuvième session (Genève 26 février- 6 avril 1973), Revue des droits de l'homme 1973, No 2, pp. 395—397; Baroness Elles: Aliens and activities of the United Nations in the field of Human Rights, Revue des droits de l'homme 1974, Nos 2—4, pp. 302—304.

⁹⁾ V. Rezoluciju br. 1749 (LIV) Ekonomskog i socijalnog saveta — Conseil économique et social, documents officiels, cinquante-quatrième session 8—10 janvier et 17—18 mai 1973, Résolutions, Supplément No 1, Nations Unies, New York 1973, p. 7.

¹⁰⁾ Tačka d) pod i) člana 5 Međunarodne Konvencije o ukidanju svih oblika rasne diskriminacije.

¹¹⁾ Tačka d) pod iv) člana 5 Međunarodne Konvencije o ukidanju svih oblika rasne diskriminacije.

Još izričitije odredbe sadrži Konvencija o pravnom položaju lica bez državljanstva. U njoj se od država ugovornica zahteva da prema licima bez državljanstva, koja legalno borave na njihovoj teritoriji, postupaju na isti način kao i prema svojim državljanima u pogledu socijalnog osiguranja u koje spadaju zakonske odredbe o nesrećama na poslu, profesionalnim bolestima i invalidnosti.¹²⁾ Tome se dodaju i prava na davanja do kojih dolazi smrću lica bez državljanstva izazvane nesrećom na poslu ili profesionalnom bolešću.¹³⁾

Potpuno ista prava imaju izbeglice ukoliko legalno borave na teritoriji ugovornica Konvencije o položaju izbeglica.¹⁴⁾

Odredbe o zaštiti na radu radnika migranata sadržane su i u Međunarodnom paktu o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima usvojenom u Generalnoj skupštini Ujedinjenih nacija 1966. godine. U članu 7 Pakta države ugovornice priznaju pravo svakome na uživanje pravičnih i povoljnih uslova rada, koji obezbeđuju naročito „...bezbednost i higijenske uslove rada”.¹⁵⁾ Član 12 pak predviđa da se svakom licu mora obezbediti poboljšanje svih vidova industrijske higijene i higijene okoline,¹⁶⁾ „sprečavanje i lečenje zaraznih, edemičnih, profesionalnih i drugih oboljenja”.¹⁷⁾

b) Obaveza zaštite na radu jugoslovenskih radnika privremeno zaposlenih u inostranstvu u aktima o pravima čoveka

U međunarodnim aktima o pravima čoveka u većini slučajeva se izričito ne pominju radnici migranti kao korisnici materijalnih prava iz oblasti zaštite na radu. Može li se onda njihova sadržina odnositi i na ova lica i da li zaštitom treba da budu obuhvaćeni jugoslovenski radnici na privremenom radu u inostranstvu?

Proučavanje navedenih dokumenata ukazuje na potvrđan odgovor. Na to upućuju recimo odredbe o zabrani bilo kakve diskriminacije u pogledu rase, boje, pola, jezika, veroispovesti.¹⁸⁾ Broj tih osnova je različit, ali je za ovaj rad važno što se među njima uvek nalazi zabrana diskriminacije na osnovu „nacionalnog ili društvenog porekla”.¹⁹⁾ Kad tome dodamo terminologiju u gotovo svakome članu prema kojoj se prava priznaju „svima”, „svakom licu”, „svakome”, onda je sasvim izvesno da pod zaštitu na radu treba podvesti i radnike migrante.

Međutim, da bi odredbe ovih akata imale obaveznú snagu i za radnike privremeno zaposlene u inostranstvu mora biti ispunjeno ne-

¹²⁾ Tačka 1b) člana 24 ove Konvencije

¹³⁾ Tačka 2 člana 24 ove Konvencije.

¹⁴⁾ Član 24 ove konvencije.

¹⁵⁾ Tačka b) člana 7 ovoga Pakta.

¹⁶⁾ Tačka 2b) člana 12 ovoga Pakta.

¹⁷⁾ Tačka 2c) člana 12 ovog Pakta.

¹⁸⁾ Videti stav 1. člana 2. Sveopšte deklaracije o pravima čoveka. Isti broj osnova diskriminacije naveden je i u stavu 1 člana 2 Međunarodnog Pakta o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima i Međunarodnom Paktu o građanskim i političkim pravima.

¹⁹⁾ Više o tome A. Peleš: Pojam rase u međunarodnoj definiciji rasne diskriminacije, Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu 1972, str. 123—147.

koliko uslova. Najpre, sam akt mora imati obeležja međunarodnog ugovora. Ako je reč o deklaraciji, rezoluciji ili preporuci opšte je poznato da oni imaju samo moralno-političko dejstvo što znači da njihove odredbe ne obavezuju. Ovim aktima se, čak, može priznati i veći značaj u međunarodnom pravu (ponekad se s pravom može govoriti i o izvesnoj njihovoj pravnoj snazi), ipak ostaje činjenica da za njih ne važi načelo pacta sunt servanda i da zbog toga ne moraju biti izvršavani.

No i kad je posredi tekst ugovornog karaktera, to ne znači da će se on odmah primenjivati na jugoslovenske radnike zaposlene u inostranstvu. Gotovo svi akti o pravima čoveka temelje se na načelu reciprociteta-ugovorom su obuhvaćeni samo državljani država ugovornica, a ne i lica koja dolaze sa ostalih teritorija. Zbog toga je potrebno analizirati strukturu ugovornica ovih akata kako bismo mogli doći do zaključka da li su sve ili bar većina imigracionih zemalja izvršile njihovu ratifikaciju pošto je Jugoslavija postala ugovornica svih važnijih ugovora o pravima čoveka. Analiza se odnosi na vreme do 1. aprila 1975. godine pošto raspolažemo podacima za taj period.

Istraživanje počinjemo brojem ratifikacija do sada najvažnijih dokumenata o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima usvojenih na univerzalnom planu — Međunarodnim paktom o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima. Pakt je stupio na snagu tri meseca posle deponovanja tridesetpetog instrumenta o ratifikaciji u skladu sa članom 27, stav 1. ovoga akta. Ovaj 35. instrument deponovala je vlada Jamajke 3. oktobra 1975. godine. Do 1. januara 1976. godine Pakt su ratifikovale sledeće zemlje: SR Nemačka (17. decembra 1973.), Australija (10. decembra 1975), Barbados (5. januara 1973.), Bugarska (21. septembra 1970), Čile (10. februara 1972), Kipar (2. aprila 1969), Kolumbija (29. oktobra 1969), Kostarika (29. 11. 1968), Danska (6. januara 1972), Ekvador (6. marta 1969), Finska (19. avgusta 1975), Mađarska (17. januara 1974), Irak (24. juna 1975), Jamajka (3. 10. 1975), Jordan (28. 5. 75), Kenija (1. 5. 72), Liban (3. 11. 72), Madagaskar (22. 9. 71), Mali (16. 7. 74), Mauricius (12. 12. 73), Mongolija (18. 11. 74), Norveška (13. 9. 72), Filipini (7. 6. 74), Libija (15. 5. 70), Srbija (21. 4. 69), DR Nemačka (8. 11. 73), Belorusija (12. 11. 73), Ukrajina (12. 11. 73), Rumunija (9. 12. 74), Ruonda (16. 4. 75), Švedska (6. 12. 71), Tunis (18. 3. 69), Sovjetski Savez (16. 10. 73), Urugvaj (1. 4. 70).²⁰⁾ Jugoslavija je pakt ratifikovala 2. juna 1971. godine.²¹⁾

Pregled ratifikacija pokazuje da odredbe ovoga veoma značajnog akta, između ostaloga, i one o zaštiti na radu, ne predstavljaju obavezu za niz imigracionih država u kojima rade i jugoslovenski radnici. Pomenimo Sjedinjene Američke Države, Austriju, Belgiju, Luksemburg, Novi Zeland, Holandiju, Veliku Britaniju,²²⁾ pa će zaključak biti sasvim izvestan. Prema tome, zaštita na radu naših radnika u inostranstvu neće moći da bude zasnovana na odredbama ovoga akta u maločas navedenim zemljama.

²⁰⁾ Revue des droits de l'homme 1975, No 4, p. 916.

²¹⁾ Revue des droits de l'homme 1975, No 4, p. 917, Sl. list SFRJ 1971, br. 7. str. 88 id.

²²⁾ Revue des droits de l'homme 1977, Nos 1—2, p. 217.

Pregled ratifikacija ostalih akata o pravima čoveka u kojima je regulisano i pitanje zaštite na radu stranih radnika, ukazuje na sledeće stanje u ovoj oblasti. Konvenciju o apatridima je ratifikovalo 29 država i ona je stupila na snagu 6. juna 1960. godine. Među ugovornicima se, međutim, ne nalaze SAD, Novi Zeland, Austrija, SR Nemačka, Švajcarska.²³⁾ Jugoslavija je ratifikovala ovu konvenciju.

Konvencija o položaju izbeglica stupila je na snagu 22. aprila 1954. godine i do označenog perioda ratifikovalo ju je 65 zemalja. Za razliku od prethodne konvencije ovu su ratifikovale gotovo sve imigracione države, a to je učinila i Jugoslavija.²⁴⁾

Konvencija o ukidanju svih oblika rasne diskriminacije stupila je na snagu 4. januara 1969. godine. Zbog uskog kruga prava koja reguliše dobila je veliki broj ratifikacija — do označenog perioda to su učinile 82 države. Među njima, međutim, nema sledećih imigracionih zemalja: SAD, Australija, Belgija, Luksemburg, Švajcarska.²⁵⁾ Jugoslavija je ratifikovala ovu konvenciju.

Ako ostavimo po strani akte univerzalnog karaktera i pažnju usmerimo na regionalne ugovore o pravima čoveka dolazimo do zaključka o njihovom još užem presonalnom dejstvu. Obično su to ugovori članica izvesnih regionalnih organizacija, pa se pristupanje svodi isključivo na taj uzak broj država. Za ostale ugovor je zatvorenog karaktera. Primer Evropske socijalne povelje je dovoljno ilustrativan. Dejstvo ovoga akta se proteže isključivo na članice Evropskog saveta tako da radnici iz zemalja koje nisu članice navedene organizacije ne mogu uživati u njemu sadržana prava. Pomenuti stav je i izričito naglašen u dodatku Povelje: „osobe o kojima je reč u članovima od 1 do 17 podrazumevaju strance samo ukoliko su oni državljani drugih strana ugovornica i ukoliko legalno i redovno rade na teritoriji zainteresovane strane ugovornice...”²⁶⁾

Da li se na savremenom nivou međunarodnih odnosa ovakav stav može prihvatiti? Mislimo da ne može i kao dokaz ovakve tvrdnje navodimo brojne međunarodne akte koje su prihvatile i države članice Evropskog saveta: Pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima, Konvencija o apatridima, Konvencija o položaju izbeglica i brojne konvencije Međunarodne organizacije rada u kojima je reč o licima koja nisu državljani ugovornica Evropske socijalne Povelje, a priznaju im se prava iz oblasti zaštite na radu. Ovakav stav ovih država je neprihvatljiv zato što one kao i imigracione države dobijaju gotove kadrove za čije školovanje i usavršavanje nisu ulagale materijalna i

²³⁾ Revue des droits de l'homme 1975, No 1, p. 310 i passim.

²⁴⁾ Ibid., p. 310 i passim.

²⁵⁾ Ibid., p. 312 i passim.

²⁶⁾ H. Wiebringhaus: La Charte sociale européenne des droits de l'homme et la Charte sociale européenne, Revue des droits de l'homme 1975, Nos 2—3, p. 532; N. Maryan-Green: Droits sociaux et normes régionales, Journal du Droit International 1969, No 1, p. 68; U. Natoli: La jouissance des droits syndicaux par les travailleurs émigrés en Europe occidentale, Conference internationale de juristes sur la situation juridique et sociale des travailleurs migrants en Europe, Paris 25, 26 et 27 janvier 1974, beleška br. 2. bis.

²⁷⁾ La Charte sociale européenne et les normes internationales du travail, Revue internationale du travail 1961, No 5, p. 411.

druga sredstva, a radnici migranti, bez obzira što nemaju državljanstvo države u kojoj rade, doprinose ekonomskom napretku tih zemalja. Zato je razumljiva i prihvatljiva kritika koju ovakvim rešenjima u Evropskoj socijalnoj Povelji upućuju mnogi pisci,²⁷⁾ među njima i oni iz zemalja Zapada.²⁸⁾

- c) Mere za sprovođenje u život odredbi o zaštiti na radu sadržanih u univerzalnim i regionalnim aktima o pravima čoveka

Rečeno je već da deklaracije, rezolucije i preporuke nemaju obavezu snagu za članove međunarodne zajednice i zbog toga se u njihovom tekstu po pravilu ne nalaze odredbe za sprovođenje u život njihove sadržine. Ugovori o pravima čoveka, međutim, sadrže taj tzv. implementacioni mehanizam koji se u većini slučajeva svodi na postupak unutrašnjeg i međunarodnog karaktera. U skladu sa prvim postupkom države se obavezuju na usvajanje zakonodavnih ili drugih mera radi obezbeđenja sadržine akta koji su prihvatile (u konkretnom slučaju prava iz oblasti zaštite na radu). Širina obaveza u neposrednoj je vezi sa vrstom i brojem prava obuhvaćenih ugovorom. Uvek kad su u pitanju „klasična” — građanska i politička prava — obaveze država su znatno veće dok je implementacioni mehanizam ekonomskih, socijalnih i kulturnih prava znatno ograničenijeg domašaja. U Paktu o građanskim i političkim pravima, na primer, ugovornice se obavezuju da „poštuju i da zajemče prava priznata u ovom Paktu”²⁹⁾ dok se u Paktu o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima obavezuju na preduzimanje koraka „do maksimuma svojih raspoloživih sredstava... u cilju postepenog obezbeđenja punog ostvarivanja prava priznatih u ovom Paktu”³⁰⁾ U prvom slučaju u pitanju je, dakle, ne samo poštovanje nego i zaštita prava dok se u drugom obećava samo njihovo postepeno obezbeđenje pošto se polazi od uverenja da ova prava još uvek nisu priznata u mnogim zemljama i da su potrebne velike materijalne mogućnosti država za njihovo obezbeđenje. Pošto se očekivalo da države neće prihvatiti akt sa čvršćim obavezama u pogledu ekonomskih, socijalnih i kulturnih prava učinjen je ustupak onima koji su se zalagali za „progresivnu implementaciju” u čijoj se suštini nalazila ideja o ostvarenju ovih prava u skladu sa društvenim bogatstvom država ugovornica. Zbog toga i u članu 7 u kome je reč o zaštiti na radu države samo „priznaju” pravo svakome na uživanje pravičnih i povoljnih uslova rada. Ista obaveza preuzeta je i u članu 12 ovoga akta u kome se nalaže „poboljšanje svih vidova industrijske higijene i higijene okoline”.

Ukoliko je, međutim, obim regulisanih prava uži, obaveze država ugovornica su znatno šire. Tako u Konvenciji o ukidanju svih oblika rasne diskriminacije državama nije ostavljena sloboda procene sopstvenih mogućnosti nego im je nametnuta dužnost da „svim odgo-

²⁸⁾ N. Maryan-Green: op. cit, pp. 69—70; H. Wiebringhaus: op. cit, p. 533.

²⁹⁾ Tačka 1 člana 2 ovoga Pakta.

³⁰⁾ Tačka 1 člana 2 ovoga Pakta.

varajućim sredstvima i bez odlaganja sprovode politiku koja teži da ukine svaki oblik rasne diskriminacije.³¹⁾ U skladu sa tim je i sadržina člana 5. ove konvencije u kome se države ugovornice „obavezuju da zabrane i da ukinu rasnu diskriminaciju u svim njenim oblicima i da garantuju pravo svakome na jednakost pred zakonom bez razlike na rasu, boju ili nacionalno ili etničko poreklo” pri čemu se kao što je već rečeno pominju pravični i zadovoljavajući uslovi rada i socijalno osiguranje.

Pomenuta razlika dolazi do izražaja i kad ispitujemo sredstva za zaštitu prava iz ovih akata, između ostalog i prava koja proističu iz zaštite na radu. U Paktu o građanskim i političkim pravima države se obavezuju da:

„a) obezbede svakome licu čija prava i slobode priznate ovim Paktom budu povređeni, da raspolaže pravom delotvorne žalbe čak i onda kada bi povreda bila počinjena od lica koja su radila u obavljanju svojih službenih dužnosti.

b) obezbede da nadležna sudska, upravna ili zakonodavna vlast, ili svaka druga vlast koja je prema zakonodavstvu države nadležna, rešava o pravima lica koja ulože žalbu i da razvijaju mogućnosti sudskih pravnih lekova;

c) da obezbede da nadležne vlasti postupe po svakoj žalbi koja bude usvojena kao opravdana”.³²⁾

Slična odredba nalazi se u Međunarodnoj konvenciji o ukidanju svih oblika rasne diskriminacije. U članu 6. ovoga akta čitamo: „Države članice obezbediće svakom licu pod njihovom jurisdikcijom stvarnu zaštitu i pravo na žalbu pred nacionalnim sudovima i ostalim državnim nadležnim organima protiv svih dela rasne diskriminacije koja bi, suprotno ovoj konvenciji, povredila njihova individualna prava da od svih sudova traže zadovoljenje ili pravednu i odgovarajuću naknadu za svaku štetu koju bi mogla da mu nanese takva diskriminacija”.

Ovakva odredba ne postoji, međutim, u Paktu o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima mada je za obezbeđenje izvesnih prava, među kojima su i ona o zaštiti na radu, navedenu mogućnost trebalo obezbediti.

Pojedinci se, dakle, ne mogu žaliti na uslove rada ili tražiti neka druga prava pozivajući se na odredbe ovoga akta kao što to mogu činiti u pogledu prava priznatih u Konvenciji o ukidanju svih oblika rasne diskriminacije. No, mogućnost koja im je data u ovome aktu svedena je samo na žalbu protiv akata u čijoj je suštini ograničavanje prava na osnovu rasne diskriminacije, imajući u vidu suštinu ovoga pojma u skladu sa članom 1. ove konvencije, ali i sadržinu tačke člana 1. u kojoj čitamo da se konvencija ne primenjuje na „razlikovanja, isključivanja, ograničavanja ili davanja prvenstva koje sprovodi država članica Konvencije kad su u pitanju njeni državljani ili lica koja nisu njeni državljani”.

³¹⁾ Tačka 1 člana 2. ove Konvencije.

³²⁾ Tačka 3. člana 2. ovoga Pakta. Više o unutrašnjim merama za sprovođenje paktova o pravima čoveka — S. Milenković: Nacionalne mere za sprovođenje u život Paktova o pravima čoveka, Zbornik Pravnog fakulteta u Nišu 1970, str. 323—335.

Međunarodne mere za sprovođenje u život akata o pravima čoveka odraz su istih okolnosti o kojima je bilo reči prilikom ispitivanja postupka na nacionalnom planu. Smatralo se da u svetu još uvek nisu sazreli uslovi za snažniju kontrolu izvršavanja ugovora o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima, pa su i mere za njihovo sprovođenje u život znatno blaže od onih sadržanih u ugovorima o građanskim i političkim pravima. Širina obuhvaćenih prava takođe je uticala na suštinu implementacionog mehanizma — uži krug prava po pravilu je bio podveden pod veća ograničenja unutrašnje nadležnosti država nego što je to bio slučaj sa obimnim katalogom zaštićenih prava.

Pošto se polazilo od shvatanja da ekonomska, socijalna i kulturna prava nemaju dužu tradiciju i da se njihovo poštovanje mora temeljiti na stvarnim mogućnostima svake države, tvorci međunarodnih instrumenata o pravima čoveka smatrali su da je sistem izveštavanja sasvim dovoljan za kontrolu izvršenja ugovornih obaveza. Postupak za sprovođenje u život ovih prava zbog toga se uglavnom i zadržavao na ovoj meri dok su mere za obezbeđenje „klasičnih” prava bile znatno šireg domašaja. Analiza brojnih akata to jasno potvrđuje. Iako su je zaključile države sa veoma bliskim društvenim sistemima i spoljnopolitičkom orijentacijom, u Evropskoj socijalnoj povelji se nije otišlo dalje od postupka izveštavanja. Slična tvrdnja odnosi se i na Konvenciju o pravnom položaju lica bez državljanstva. Prema odredbama ove konvencije obaveštenja obuhvataju tekstove zakona i propisa koje će države ugovornice izdati u cilju obezbeđenja primene ovoga akta.³³⁾

Znatno detaljnije odredbe o postupku izveštavanja sadrži Pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima. U četvrtom delu ovoga akta države se obavezuju da podnose izveštaje o merama koje budu preduzele i o postignutom napretku u cilju obezbeđenja poštovanja prava priznatih u Paktu. Rok za podnošenje izveštaja nije određen, ali se zna da će država tu obavezu ispunjavati povremeno prema programu koji u roku od godinu dana od stupanja na snagu ovoga Pakta izradi Ekonomski i socijalni savet. Pri tome se Savet konsultuje sa državama ugovornicama i specijalizovanim agencijama. Cilj izveštavanja je upoznavanje organa Ujedinjenih nacija zaduženih za oblast prava čoveka sa merama koje države usvajaju u ovoj oblasti. U izveštajima se navode činioци i teškoće na koje se nailazi prilikom izvršenja obaveza predviđenih Paktom.³⁴⁾ Izveštaji se dostavljaju Generalnom sekretaru Ujedinjenih nacija, a ovaj ih šalje Ekonomskom i socijalnom savetu i specijalizovanim agencijama ukoliko izveštaje podnosi članica pomenutih agencija i ako su od značaja za njihovu nadležnost. Dostavljene izveštaje Ekonomski i socijalni savet upućuje Komisiji za prava čoveka „u cilju proučavanja i preporuka opšte prirode ili, ako ima mesta, radi obaveštenja”.³⁵⁾ Države ugovornice i zainteresovane specijalizovane agencije raspoložu mogućnošću podnošenja primedbi Ekonomskom i socijalnom savetu na svaku preporuku opšte prirode ili na svako pozivanje na opštu preporuku koja se nalazi u izveštaju

³³⁾ Član 33 Evropske socijalne povelje.

³⁴⁾ Tačka 2. člana 17 ovoga Pakta.

Komisije za prava čoveka ili u svakom dokumentu pomenutom u izveštaju. Na taj način se utiče na ponašanje država prema međunarodnim obavezama, između ostalog i na poštovanje odredbi o zaštiti na radu lica na privremenom radu u inostranstvu.³⁶⁾

Znatno ozbiljniju kontrolu poštovanja obaveza predstavlja postupak upućivanja žalbi država ugovornica protiv drugih ugovornica koje ne izvršavaju odredbe odgovarajućih konvencija. Ovaj postupak predstavlja sastavni deo gotovo svih ugovora o građanskim i političkim pravima (čl. 41 Pakta o građanskim i političkim pravima, čl. 24 Evropske konvencije o pravima čoveka, čl. 11. Konvencije o ukidanju svih oblika rasne diskriminacije). Treba istaći da se nije ostalo samo na teorijskoj mogućnosti pokretanja spora. Do punog izražaja došao je ovaj postupak na evropskom području³⁷⁾ na kome i ima najviše naših radnika, ali se zaštita na radu ovih lica ne može vršiti jer se upućivanje žalbi država protiv drugih država vezuje isključivo za „klasična” prava, a ne i za ekonomska, socijalna i kulturna među kojima se nalaze i ona o zaštiti na radu. No, ako se ne može primeniti na osnovu Evropske socijalne povelje, ovaj postupak se može koristiti kao sredstvo zaštite prava jugoslovenskih radnika na privremenom radu u inostranstvu u skladu sa odredbama Konvencije o ukidanju svih oblika rasne diskriminacije i u okviru Međunarodne organizacije rada o čemu će kasnije biti više reči.

Još se uže može koristiti mogućnost pojedinaca da od međunarodnih organa traži zaštitu svojih prava. Budući da se neposredan dijalog fizičkih lica i međunarodnog prava smatra opasnošću za državnu suverenost, članice međunarodne zajednice uporno se suprotstavljaju ovakvim oblicima obezbeđenja i kad su posredi klasična tim pre ekonomska, socijalna i kulturna prava. Zahtevi pojedinaca i grupa pojedinaca međunarodnim organima za zaštitu prava omogućeni su Konvencijom o ukidanju svih oblika rasne diskriminacije, ali je ostvarenje ovoga postupka u neposrednoj zavisnosti od volje država — prema članu 14 ovoga akta Komitet za ukidanje rasne diskriminacije ne prima saopštenja u vezi sa povredom bilo koga prava navedenog u Konvenciji, između ostalog, i u vezi sa odredbama o zaštiti na radu, ukoliko država, protiv koje se saopštenje podnosi, nije dala izjavu o priznanju ovakve nadležnosti Komiteta. Imajući u vidu fakultativnost postupka i vrstu prava u okviru kojih se navode odredbe o zaštiti na radu, može se reći da je zaštita na radu radnika migranata u aktima o pravima čoveka nedovoljna i da treba pribeći drugim instrumentima. Konvencije i preporuke Međunarodne organizacije rada u ovoj oblasti imaju daleko veći značaj pošto je reč o specijalizovanoj agenciji u čijoj je nadležnosti poboljšanje socijalnih i ekonomskih uslova radnika.

³⁵⁾ Član 19. Međunarodnog Pakta o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima.

³⁶⁾ Više o postupku izveštavanja u paktovima o pravima čoveka S. Milenković: Postupak izveštavanja u paktovima o pravima čoveka, Zbornik radova Fakulteta političkih nauka u Beogradu 1973, br. 1, str. 243—249.

³⁷⁾ Više o žalbama država protiv drugih država između ostalog i u okviru Evropskog saveta S. Milenković: Unutrašnja nadležnost država i međunarodna zaštita ljudskih prava, Beograd, 1974, str. 48—51, 132—133.

2. *Zaštita na radu jugoslovenskih radnika na privremenom radu u inostranstvu u konvencijama i preporukama Međunarodne organizacije rada*

Kao što je pomenuto Međunarodna organizacija rada zadužena je za regulisanje socijalnih i ekonomskih uslova radnika, između ostalog i za poboljšanje uslova rada. Da bi ostvarila ovaj cilj ona je razvila vrlo široku delatnost i nizom konvencija i preporuka obuhvatila i uslove u kojima rade radnici migranti. Analiza aktivnosti ove specijalizovane agencije upućuje na sledeće tri vrste akata od značaja za zaštitu na radu radnika migranata. U prvoj su konvencije i preporuke u kojima nije reč isključivo o radnicima migrantima, ali se njihove odredbe mogu odnositi i na zaštitu na radu ovih lica. U drugu grupu se mogu svrstati akti o zaštiti na radu koji se ne odnose isključivo na radnike migrante, ali u sebi sadrže odredbe o zaštiti na radu, dok su trećom obuhvaćene konvencije i preporuke o međunarodnopravnoj zaštiti na radu radnika migranata.

- a) Konvencije i preporuke Međunarodne organizacije rada u kojima se ne reguliše isključivo položaj radnika migranata, ali se njihove odredbe odnose i na zaštitu na radu ovih lica

Od prvih dana postojanja, Međunarodna organizacija rada je znaatan deo delatnosti posvećivala zaštiti na radu radnika: za skoro šest decenija rada ove specijalizovane agencije usvojeno je više od pedeset konvencija i isto toliko preporuka u ovoj oblasti.³⁸⁾ U nekima od njih reč je o zaštiti protiv određenih opasnosti (konvencija br. 13 o upotrebi olovnog belila u bojadisanju (1921); konvencija i preporuka o zaštiti radnika od jonizujućih zračenja (1960); konvencija i preporuka o zaštiti na radu s mašinama (1963); konvencija i preporuka o maksimalnoj težini tereta koje jedan radnik može prenositi (1967); konvencija i preporuka o zaštiti od trovanja benzinom (1971). U drugima je pažnja posvećena zaštiti radnika u posebnim granama delatnosti (konvencija br. 20 o noćnom radu u pekarama (1925); konvencija i preporuka o propisima za sigurnost u građevinskoj industriji (1937); konvencija i preporuka o higijeni u trgovini i biroima (1964) brojni akti o uslovima rada pomoraca i ribara).

Pošto se smatra da i socijalno osiguranje spada u oblast zaštite na radu treba pomenuti i akte u ovoj oblasti. Među regulisanim pitanjima našla su se i ona od suštinskog značaja za zaštitu zdravlja radnika, obeštećenja nesreća na poslu, profesionalnih bolesti, invalidnosti i dr. Iz naslova konvencija i preporuka stiče se jasna slika i o sadržini ovih akata: Konvencija br. 12 o obeštećenju nesrećnih slučajeva na poslu u poljoprivredi (1921), br. 17 o obeštećenju nesrećnih slučajeva

³⁸⁾ Za tekstove konvencija i preporuka koje je ratifikovala i prihvatila Jugoslavija v. R. Pešić: Međunarodne konvencije rada (Zbirka konvencija i preporuka koje je ratifikovala odnosno usvojila SFR Jugoslavija) sa komentarom, Beograd 1968.

pri radu (1925), br. 18 o obeštećenju usled profesionalnih oboljenja (1925), revidirana (1934), br. 19 o jednakom postupku prema stranim i domaćim radnicima u pogledu obeštećenja nesrećnih slučajeva pri radu (1925), br. 102 o minimalnoj normi socijalnog obezbeđenja (1925), br. 118 o jednakom postupku prema domaćim i stranim državljanima u oblasti socijalnog obezbeđenja (1962), br. 121 o davanjima za slučaj nesreće na poslu i profesionalnih oboljenja (1964), br. 128 o davanjima za slučaj invaliditeta, starosti i smrti (1967); preporuka broj 23. koja se odnosi na nadležnu jurisdikciju za rešavanje sporova u vezi sa obeštećenjem nesrećnih slučajeva pri radu, br. 24 o obeštećenju profesionalnih oboljenja, br. 25 o jednakom postupanju prema stranim i domaćim radnicima u pogledu obeštećenja nesrećnih slučajeva pri radu; preporuka br. 88. o stručnom osposobljavanju odraslih, uključujući tu i invalide (1950), br. 121. o davanjima za slučaj nesreće na poslu i profesionalne bolesti (1964), br. 131 koja se odnosi na davanja za slučaj invaliditeta, starosti i smrti (1967).

Treba najzad pomenuti i konvencije i preporuke o uređenju delovanja inspekcija i službi medicine rada (konvencija br. 81 o inspekciji rada u industriji i trgovini (1947), preporuka koja se odnosi na opšta načela za organizaciju službe inspekcije namenjene za osiguranje primene propisa o zaštiti radnika (1923), o inspekciji rada (1947) i preporuku o službama medicine rada u preduzeću (1959).

U pomenutim konvencijama i preporukama nijedna odredba se izričito ne odnosi na radnike migrante, ali se zbog upotrebljenih pojmova, istorijskog tumačenja i drugih razloga mogu izvući i zaključci u skladu s kojima se pod zaštitu podvode i radnici-strani državljanima. Na takav zaključak upućuje naš pre svega sadržina ovih akata prema kojoj se zaštita pruža „radnicima... bez ikakvih izuzetaka...”, „svim zaposlenim licima” itd.

b) Zaštita na radu u aktima Međunarodne organizacije rada isključivo posvećenih radnicima migrantima

Pored međunarodnih dokumenata o položaju radnika bez obzira na državljanstvo, odredbe o zaštiti na radu sadržane su i u konvencijama i preporukama Međunarodne organizacije rada isključivo posvećenim pravnom regulisanju položaja radnika migranata. Još na prvoj konferenciji ove specijalizovane agencije bilo je reči o pravima stranih radnika da bi se sa sve većim značajem ovih lica umnožio i broj dokumenata za regulisanje njihovog položaja. Pored drugih prava i zaštita na radu je takođe našla mesta, prema tome i zaštita na radu jugoslovenskih radnika u zemljama koje su prihvatile akte Međunarodne organizacije rada. Navodimo sledeće konvencije u ovoj oblasti, onim redosledom kojim su usvojene u pomenutoj organizaciji: Konvencija broj 19 o jednakom postupku prema stranim i domaćim radnicima u pogledu obeštećenja nesrećnih slučajeva na radu (1925); broj 21 o uprošćenju inspekcije emigranata na brodovima (1926); br. 97 o radnicima migrantima (revidirana) (1949); br. 118 o jednakosti postu-

panja prema domaćim i stranim državljanima u oblasti socijalnog obezbeđenja (1962); br. 143 o sprečavanju nereguliranih migracija i unapređivanju jednakih mogućnosti i jednakog tretmana (1975).

Još je veći broj preporuka o položaju radnika migranata. Nabrajamo ih takođe redosledom kojim su usvajane u Međunarodnoj organizaciji rada: Preporuka br. 19 o dostavljanju Međunarodnom birou rada svih informacija, statističkih i drugih podataka u vezi s emigracijom, imigracijom, repatriranjem i tranzitom emigranata (1922); br. 25. o jednakom postupku prema stranim i domaćim radnicima u pogledu obeštećenja nesrećnih slučajeva pri radu (1925); br. 26 o zaštiti žena i devojaka emigranata na brodovima (1926); br. 61 o regrutovanju, zaposlenju i uslovima rada radnika migranata (1939), broj 62 o saradnji između država u pogledu regrutovanja, zaposlenja i uslova rada radnika migranata (1939); br. 86 o radnicima migrantima (revidirana) (1949); br. 100 o zaštiti radnika migranata u nedovoljno razvijenim zemljama (1955). Ovim preporukama treba dodati i „Rezoluciju koja se odnosi na akciju Međunarodne organizacije rada u svim socijalnim pitanjima i pitanjima rada” (1971).

c) Konvencije i preporuke Međunarodne organizacije rada isključivo posvećene zaštiti naroda radnika migranata

Pored već navedenih postoji i izvestan broj konvencija i preporuka čiji je isključivi predmet regulisanja zaštita na radu radnika migranata. Za razliku od prethodno navedenih instrumenata koji su se odnosili uopšte na položaj radnika, bez obzira da li je reč o domaćim licima ili strancima, i u kojima je samo uzgred dodirivano i pitanje njihove zaštite na radu, ili od akata koji su, istina, obuhvatali radnike migrante, ali nisu posvećeni isključivo zaštiti na radu, u Međunarodnoj organizaciji rada se došlo do zaključaka da, pored ovih konvencija i preporuka, treba usvojiti i akte sa zaštitom na radu radnika migranata kao isključivim predmetom regulisanja. Među njima treba navesti: Konvenciju br. 19 o jednakom postupku prema stranim i domaćim radnicima u pogledu obeštećenja nesrećnih slučajeva pri radu (1925) i Konvenciju br. 118 o jednakosti domaćih i stranih državljana u oblasti socijalnog obezbeđenja (1962) kao i Preporuku br. 25 o jednakom postupku prema stranim i domaćim radnicima u pogledu obeštećenja nesrećnih slučajeva pri radu (1925).

d) Primena konvencija i preporuka Međunarodne organizacije rada na jugoslovenske radnike privremeno zaposlene u inostranstvu

U istraživanju dejstva akata Međunarodne organizacije rada na zaštitu na radu jugoslovenskih radnika privremeno zaposlenih u inostranstvu mora se poći od njihove pravne vrednosti. Poznato je da konvencije Međunarodne organizacije rada imaju obaveznu snagu, pa

se i njihove odredbe moraju sprovoditi u život na osnovu načela *pacta sunt servanda*; takva obaveza ne postoji, međutim, u pogledu sadržine preporuka — one imaju samo moralnopolitičko dejstvo. Iz toga bi se mogao izvući zaključak o primeni svih navedenih konvencija i na jugoslovenske radnike privremeno zaposlene u inostranstvu dok bi se suština preporuka svela jedino na sugestiju državama da se ponašaju u skladu sa željama navedenim u ovim aktima. Praksa, međutim, pokazuje da se prihvatanjem ovakvog zaključka suviše pojednostavljuje njihovo dejstvo. Pokazalo se, naime, da se odredbe svih konvencija ne primenjuju automatski na naše radnike u inostranstvu, ali i da suština izvesnih preporuka ima veći značaj za zaštitu na radu migranata nego što se to na prvi pogled može učiniti.

Kad je reč o konvencijama mora se poći od njihove primene. U nekima od njih obaveze iz oblasti zaštite na radu obuhvataju sve radnike bez diskriminacije u pogledu nacionalnosti što znači da će njima biti obuhvaćeni i jugoslovenski radnici bez obzira što Jugoslavija nije ratifikovala dotičnu konvenciju. Spomenimo recimo Konvenciju br.

97 o migraciji u cilju zapošljavanja u kojoj se izričito navodi: „Svaki član za koga je ova konvencija na snazi obavezuje se da će primenivati, bez diskriminacije u pogledu narodnosti, rase, vere ili pola, na imigrante koji su zakonito na njegovoj teritoriji, tretman koji nije nepovoljniji od tretmana koji ima prema svojim državljanima...³⁹⁾ Slično dejstvo ima i konvencija br. 111 koja se odnosi na diskriminaciju u pogledu zapošljavanja i zanimanja (1958) mada se njene odredbe ne primenjuju izričito na strane radnike svake države koja ju je ratifikovala. Logičko tumačenje ovoga akta dozvoljava, ipak, obuhvatanje i ovih lica pošto se pod diskriminacijom podrazumeva „svako pravljenje razlike, isključenje ili davanje prvenstva zasnovanog na rasi, boji, polu, veri, političkom mišljenju, nacionalnom ili socijalnom poreklu, koji idu za tim da unište ili naruše jednakost, mogućnosti ili postupanja u pogledu zapošljavanja ili zanimanja”.⁴⁰⁾

Za razliku od pomenutih, postoje i konvencije u kojima se položaj stranih radnika određuje na osnovu reciprociteta. U njima se zaštita na radu obezbeđuje migrantima, pa tako i jugoslovenskim radnicima, pod uslovom da potiču iz zemalja koje su ratifikovale ove konvencije.⁴¹⁾ Ukoliko države porekla to nisu učinile, onda se njihovim odredbama ne obuhvataju radnici — njihovi državljanini. U ovoj oblasti su karakteristične Konvencije br. 19 o jednakom postupanju prema stranim i domaćim radnicima u pogledu obeštećenja nesrećnih slučajeva, Konvencija br. 118 o jednakosti tretiranja domaćih i stranih državljanina u materiji socijalnog obezbeđenja (1962) ili brojne konvencije u oblasti socijalnog osiguranja radnika migranata.

Međutim, pored poznatog pravila prema kome obavezu za strane ugovornice predstavljaju samo ratifikovane konvencije na osnovu načela *pacta tertiis nec nocent nec prosunt*, u Međunarodnoj organizaciji rada

³⁹⁾ Tačka 1 člana 6 ove Konvencije.

⁴⁰⁾ Tačka 1a) člana 1 ove Konvencije. Više o tome Z. Stenek: Pravna zaštita radnika migranata u Međunarodnom radnom pravu, Treći program Radio Sarajeva 1975, br. 9. Str. 116 id.

⁴¹⁾ Z. Stenek: op. cit. str. 129, id.

ima i slučajeva u kojima i neratifikovane konvencije vrše uticaj na nacionalnu praksu. Poznati su primeri konvencija koje je ratifikovao mali broj zemalja, ali su ideje u njima sadržane izvršile širok i snažan uticaj na nacionalno zakonodavstvo. Pomenimo kao primer Brazil koji nije ratifikovao konvenciju br. 119 o zaštiti na radu s mašinama, ali je odlučio da se poštuju sve norme sadržane u ovome aktu kao i u preporuci br. 118 o istom predmetu.⁴²⁾ Sprovođenje u život sadržine pomenutih akata najbolje potvrđuje podatak da se od konzularnih vlasti zahteva da u prateće dokumente uvek unose potvrdu o ispunjenju „uslova bezbednosti i zaštite u skladu s normama Međunarodne organizacije rada”.⁴³⁾

U pogledu pravne vrednosti preporuke Međunarodne organizacije rada mogu se izjednačiti sa neratifikovanim konvencijama.⁴⁴⁾ One nemaju obaveznost već mogu služiti samo kao rukovodna načela za preduzimanje akcije u pojedinim državama. To se pre svega odnosi na slučajeve u kojima je preporuka samo prateći akt pre toga usvojene konvencije. Proučavanje prakse Međunarodne organizacije rada pokazuje, međutim, i drugačije primere: poslednjih godina se sve češće susrećemo sa pojavom da konferencija ove specijalizovane agencije usvaja i preporuke o predmetu koji pre toga nije bio regulisan. Reč je o preporukama — programima, među kojima su i one o higijeni na radu — njih su izvesne zemlje prihvatile bez obzira što ovi akti za njih ne predstavljaju pravnu obavezu.⁴⁵⁾ Potvrdu uticaja preporuka Međunarodne organizacije rada na unutrašnje zakonodavstvo država često nalazimo u izveštajima koje članice ove organizacije dostavljaju Birou, a u kojima čitamo da su vlade pojedinih zemalja preuzele odredbe preporuka ili da su nacrti pojedinih zakona nadahnuti „načelima sadržanim u preporuci”.⁴⁶⁾

Usko je povezana sa dejstvom konvencija i preporuka Međunarodne organizacije rada o sigurnosti, pri radu radnika migranata, između ostalog i jugoslovenskih radnika na privremenom radu u inostranstvu, i kontrola nad izvršenjem materijalnih prava sadržanih u pomenutim aktima. Poput brojnih drugih dokumenata o pravima čoveka, u Međunarodnoj organizaciji rada predviđen je postupak izveštavanja kao jedna od mera za sprovođenje u život ratifikovanih konvencija.⁴⁷⁾ Izveštaji se šalju Međunarodnom birou rada jednom godišnje i sadrže obaveštenja o preduzetim merama za izvršenje konvencija (član 22. Ustava Međunarodne organizacije rada). Ubrzo se, međutim, broj izveštaja znatno uvećao (1926. godine bilo ih je sto pedeset, a

⁴²⁾ E. A. Landy: *L'influence des normes internationales du travail: Possibilités et bilan*, *Revue internationale du travail* 1970, No 6, p. 624.

⁴³⁾ *Ibid.* p. 624.

⁴⁴⁾ *Ibid.* p. 626.

⁴⁵⁾ *Ibid.* p. 626.

⁴⁶⁾ *Ibid.* p. 628. O uticaju neratifikovanih konvencija i preporuka na interno zakonodavstvo v. A. Abdeljacuad: *L'influence des conventions internationales du travail sur la législation tunisienne*, *Revue internationale du travail* 1965, No 3, pp. 230 id.

⁴⁷⁾ F. Wolf: *Aspects judiciaires de la protection internationale des droits de l'homme par l'OIT*, *Revue des droits de l'homme* 1971, No 4, p. 777.

1959. skoro dvedeset puta više)⁴⁸⁾ tako da je zbog preopterećenosti organa koji su ih ispitivali i vlada koje su slale, rok pomeren na dve godine mada je ostavljena mogućnost da se od vlada traže i detaljni godišnji izveštaji u pojedinim slučajevima.⁴⁹⁾

Izveštaji ne obuhvataju samo sprovođenje u život ratifikovanih konvencija nego i preporuke i konvencije kojima odnosna država nije pristupila.⁵⁰⁾ Ispitivanja izveštaja povereno je Komisiji stručnjaka za primenu konvencija i preporuka.⁵¹⁾ Ona ocenjuje usaglašenost nacionalnih zakonodavstava i prakse sa pravilima ustanovljenim Ustavom i konvencijama Međunarodne organizacije rada i u vezi s tim daje dve vrste komentara. Prva vrsta je u obliku mišljenja (observation) i njima se skreće pažnja na utvrđene nesaglasnosti. Druga vrsta se, pak, sastoji u zahtevu (demande) komisije neposredno upućenom zainteresovanoj vladi u kome se traži odgovor u sledećem izveštaju. Ukoliko to vlada ne učini, komisija sa odnosnim pitanjem upoznaje javnost.⁵²⁾ U pogledu neratifikovanih konvencija, Komisija se zadržava samo na sačinjavanju jedne vrste pregleda situacije u različitim zemljama u određenoj oblasti.⁵³⁾

Počev od 1926. godine Međunarodna konferencija rada obrazuje na svakoj sednici specijalnu komisiju sastavljenu od predstavnika vlada i nacionalnih organizacija poslodavaca i radnika. U njoj je nadležnosti razmatranje nesaglasnosti utvrđenih u Komisiji stručnjaka i sastavljanje izveštaja koji se dostavlja Konferenciji i o kome se raspravlja na plenarnoj sednici ovoga organa.⁵⁴⁾

Pored pomenutog postupka izveštavanja, u Međunarodnoj organizaciji rada predviđena je i kontrola izvršenja obaveza na osnovu žalbi pri čemu se pravi razlika između „reklamacija” (réclamation) i „žalbi” u užem smislu (plainte).⁵⁵⁾ Prvu od njih može podneti Međunarodnom birou rada profesionalna organizacija radnika i poslodavaca protiv članice koja na zadovoljavajući način nije obezbedila izvršenje konvencije kojoj je pristupila. Vlada protiv koje je reklamacija upućena poziva se u tom slučaju da dâ izjavu. Ukoliko to ne učini u razumnom roku, ili ukoliko s tom izjavom nije zadovoljan Administrativni savet, ovaj poslednji ima pravo da reklamaciju kao i odgovor učini dostupnim javnosti.

⁴⁸⁾ N. Valticos: Un système de contrôle international: la mise en oeuvre des conventions internationales du travail, Recueil des Cours de l'Académie de droit international de la Haye 1968, t. 123, p. 332.

⁴⁹⁾ Ibid., p. 332.

⁵⁰⁾ Ibid., pp. 333—335.

⁵¹⁾ Rapport de la Commission d'experts pour l'application des conventions et recommandations (Rapport général et observations certains pays), Rapport III (Partie 4A), Conférence internationale du Travail 63 session 1977, pp. 6 id.

⁵²⁾ N. Valticos: Un système de contrôle international: la mise en oeuvre des conventions internationales du travail, pp. 339—340.

⁵³⁾ Ibid., pp. 340—341.

⁵⁴⁾ Ibid., pp. 340—341.

⁵⁵⁾ N. Valticos: L'Organisation Internationale du Travail et les Droits de l'Homme en 1968, Revue des droits de l'homme 1969, No 1, pp. 117—118; F. Wolf: op. cit, p. 793. id.

⁵⁶⁾ Tačka 1 člana 26 Ustava Međunarodne organizacije rada. Podrobno o žalbama F. Wolf: op. cit, p. 802 id.

Nešto drugačiji postupak predviđen je za „žalbe“ u užem smislu. Pravo na podnošenje žalbe ima svaka članica Međunarodne organizacije rada protiv druge članice koja „ne obezbeđuje na zadovoljavajući način izvršenje konvencije koju su i jedna i druga ratifikovale“.⁵⁶⁾ Ova mogućnost, međutim, vrlo dugo nije korišćena. Poslednjih godina se situacija menja tako da pojedine države i na ovaj način pokušavaju da prisile države na ispunjenje dobrovoljno preuzetih obaveza.⁵⁷⁾

Imajući to u vidu, naša zemlja se, dakle, u određenim slučajevima, takođe može koristiti ovlašćenjima iz članova 24—34 Ustava Međunarodne organizacije rada radi zaštite naših radnika na privremenom radu u inostranstvu. Tom prilikom treba voditi računa o osetljivosti država na ovakav način rešavanja sporova i o diskrecionom pravu svake imigracione zemlje da unutrašnjim propisima reguliše broj stranih radnika na svojoj teritoriji. Nepovoljni odjeci podnete žalbe mogu se, međutim, izbeći mogućnošću drugih država ugovornica da pokrenu postupak za zaštitu naših radnika u inostranstvu, jer im takva ovlašćenja takođe pripadaju u skladu sa praksom ove organizacije. Reč je o podnošenju žalbe bez obzira što sopstveni državljani nisu pretrpeli štetu, o postupku u kome je klasični pojam neposredne štete napušten u korist opšteg interesa o kome mogu voditi računa sve ugovornice jedne konvencije. Da li će do toga doći, teško je reći. Praksa, međutim, pokazuje da to nije isključeno.

3. Međuvladine regionalne organizacije i zaštita na radu jugoslovenskih radnika privremeno zaposlenih u inostranstvu

Povećanje broja stranih radnika u pojedinim regionima sveta uticalo je i na regulisanje njihovog položaja u međuvladinim regionalnim organizacijama. Pomenimo, recimo, arapsku konvenciju usvojenu u Arapskoj ligi 1967. godine u kojoj se, među pravilima na kojima će se zasnivati radno zakonodavstvo država ugovornica, navodi zaštita od povreda na radu i socijalno osiguranje. U njoj je reč i o postupku sprečavanja nesreća na poslu.⁵⁸⁾ Za prava jugoslovenskih radnika od posebnog su, međutim, značaja akti usvojeni u okviru Evropskog saveća i Evropske ekonomske zajednice, organizacijama u kojima radi najveći broj naših građana. Ranije su već pomenute odredbe Evropske socijalne povelje razrađene i upotpunjene u dodatku ovoga akta u kome je reč o pravičnim uslovima rada,⁵⁹⁾ bezbednosti i higijeni rada.⁶⁰⁾ Nji-

⁵⁷⁾ Vlada Gane pokrenula je 1961. godine postupak protiv Portugalije a nekoliko meseci kasnije Portugalija je podnela saopštenje protiv Liberije. Podrobnije o ovim sporovima D. Vignes: Procédures internationales d'enquêtes, Annuaire français de droit international 1963, p. 438 id.; F. Wolf: op. cit, p. 805. id.

⁵⁸⁾ Videti članove 53—56 ove Konvencije. Više o tome A. Zaki Badaoui: Influence des conventions internationales du travail sur la Convention arabe des normes du travail, Revue internationale du travail 1970, No 5, pp. 540—541.

⁵⁹⁾ Član 2 dodatka ove Povelje.

⁶⁰⁾ Član 3 dodatka ove Povelje.

ma su, međutim, obuhvaćeni stranci jedino ukoliko su državljani drugih ugovornica i ukoliko legalno borave ili regularno rade na teritoriji zainteresovanih država ugovornica.⁶¹⁾

Tačka 2 člana 48. Rimskog ugovora o ustanovljenju Evropske ekonomske zajednice zabranjuje svaku diskriminaciju zasnovanu na nacionalnosti među radnicima država članica ove regionalne organizacije u pogledu radnih uslova.⁶²⁾

U poslednje vreme regulisanje položaja radnika migranata uopšte, a samim tim i njihove zaštite na radu, doživljava posebno snažan zamah. Krajem 1977. godine Komitet ministara Evropskog saveta usvojio je Evropsku konvenciju o pravnom položaju radnika migranata u kojoj su posebne odredbe posvećene radnim uslovima, socijalnom osiguranju i drugim pitanjima od značaja za položaj ovih lica,⁶³⁾ a u toku 1978. godine u Evropskoj ekonomskoj zajednici izglasana je rezolucija o položaju jugoslovenskih radnika na privremenom radu u devet zemalja ove zajednice u kojoj se traži izjednačavanje jugoslovenskih radnika sa građanima ovih država u pogledu zapošljavanja, prava iz radnog odnosa i socijalnog osiguranja. Zahteva se i uključivanje pomenutih odredbi u novi sporazum o saradnji sa Jugoslavijom.⁶⁴⁾

Osnovni nedostatak regulisanja prava jugoslovenskih radnika na privremenom radu u državama članicama Evropskog saveta i Evropske ekonomske zajednice sastoji se u ograničenom dejstvu *ratione personae* ugovora zaključenih u okviru pomenutih regionalnih organizacija: gotovo svi ugovori o položaju radnika migranata odnose se isključivo na državljane država ugovornica.⁶⁵⁾

Kad se zna da je reč o zatvorenim ugovorima kojima mogu da pristupe isključivo članice pomenutih regionalnih organizacija, jasno je da se državljani trećih država ne mogu pozivati na odredbe o zaštiti na radu navedene u ugovorima zajednice kao integracije. Iako je ova praksa u suprotnosti sa obavezama iz drugih međunarodnih akata čije su ugovornice i zemlje članice pomenute dve regionalne organizacije (o čemu je prethodno bilo reči), Evropski savet i Evropska ekonomska zajednica od nje ne odstupaju. Razloge za ovakvo ponašanje treba tražiti pre svega u zaštiti sopstvenih interesa, a zatim i u obeležjima organizacija pri čemu se, recimo, u Evropskoj ekonomskoj zajednici problematika radne snage smatra samo posebnom oblašću ekonomskih odnosa unutar zajednice. Uređenje pojedinih socijalnih pitanja za članice nema prevashodan karakter pa u skladu sa tim na zajednicu nisu ni preneti šira ovlašćenja u ovoj oblasti. Jugoslavija je zbog toga pristupila zaključenju dvostranih ugovora o položaju jugoslovenskih radnika u zemljama Zapadne Evrope, ali i ostalim državama u ko-

⁶¹⁾ Doc. E/CN. 4/Sub. 2/351, p. 37.

⁶²⁾ Recueil des Traités des Nations Unies, Vol. 294, No 4300.

⁶³⁾ Revue de Droit international et de Droit comparé 1977, No 4, pp. 396—397.

⁶⁴⁾ Politika od 16. aprila 1978. godine.

⁶⁵⁾ G. Lyon-Caen: Les travailleurs immigrés en Europe, Conférence internationale de juristes sur la situation juridique et sociale des travailleurs migrants en Europe, Paris 25, 26 et 27 janvier 1974, p. 4.

jima naši radnici rade, pokušavajući da na taj način obezbedi njihova prava. Posredi su dve vrste ugovora: sporazumi o zapošljavanju i konvencije o socijalnom osiguranju i o tome će biti više reči u narednim izlaganjima.

4. Zaštita na radu jugoslovenskih radnika na privremenom radu u inostranstvu u bilateralnim ugovorima

a) Sporazumi o zapošljavanju

Do 1977. godine sporazumi o zapošljavanju zaključeni su sa sledećim zemljama: Sa Francuskom (1965); Austrijom (1966); Švedskom (1967); Saveznom Republikom Nemačkom (1969); Holandijom (1971); Belgijom (1971); Luksemburgom (1971) i Australijom (1971).

U svim navedenim ugovorima nalaze se i odredbe o zaštiti na radu jugoslovenskih radnika zaposlenih u zemljama sa kojima je zaključen sporazum o zapošljavanju. Zaštita se vrši primenom načela jednakosti prava sa radnicima zemlje u kojoj jugoslovenski radnici rade. Tako na primer, u Sporazumu sa Holandijom izričito piše: „U pogledu sprovođenja propisa o higijensko-zdravstvenoj zaštiti, zaštiti na radu i smeštaju jugoslovenski radnici uživaju ista prava i istu zaštitu kao i holandski radnici“.⁶⁶⁾ Slično je regulisana zaštita na radu jugoslovenskih radnika i u sporazumu o zapošljavanju zaključenom sa Francuskom⁶⁷⁾ i Švedskom.⁶⁸⁾ Podrobnije uređenje sadrži, pak, sporazum o zapošljavanju sa Belgijom. Pored odredbe prema kojoj „Jugoslovenski radnici... uživaju jednakost postupanja kao i belgijski radnici u svemu što se odnosi na socijalne prednosti i uslove rada“⁶⁹⁾ u pomenutom Sporazumu se predviđa i preduzimanje izvesnih mera koje imaju preventivno dejstvo i bez kojih se ne može zamisliti bezbednost na radu u pravom smislu reči. Posredi je upoznavanje radnika sa radnim mestom na kome treba da rade i propisima o bezbednosti: „Sve potrebne mere moraju biti preduzete od strane poslodavaca kako bi, ako je to potrebno, radnici bili obučeni za poslove koje treba da obavljaju i dobili sva korisna uputstva u vezi sa pravilnikom o radu, normama bezbednosti i podnošenjem eventualnih reklamacija“.⁷⁰⁾ U pomenutoj odredbi, istina, ne spominje se obaveza upoznavanja jugoslovenskih radnika sa normama bezbednosti na radu i drugim pravima na jeziku koji razumeju, ali se takva obaveza poslodavaca može podrazumevati inače bi prava iz tačke 1 člana 10 ostala mrtvo slovo na hartiji.

U Sporazumu sa Luksemburgom nije predviđena slična obaveza poslodavca, ali se prilikom zaključenja ugovora o radu između luk-

⁶⁶⁾ Tačka 3 člana 11 Sporazuma — Sl. list SFRJ, Međunarodni ugovori i drugi sporazumi 1971, br. 14, str. 126.

⁶⁷⁾ Stav 3 člana 6. Sporazuma — Sl. list SFRJ, Međunarodni ugovori i drugi sporazumi 1965, br. 11, str. 920.

⁶⁸⁾ Stav 2 člana 4 Sporazuma — Sl. list SFRJ, Dodatak: Međunarodni ugovori i drugi sporazumi 1967, br. 12, str. 1307—1308.

⁶⁹⁾ Član 13 Sporazuma — Sl. list SFRJ, Međunarodni ugovori i drugi sporazumi 1971, br. 22, str. 297.

⁷⁰⁾ Tačka 1 člana 10 Sporazuma — Ibid., str. 296.

semburškog poslodavca i jugoslovenskog radnika u ugovor unose posebne odredbe o uslovima rada⁷¹⁾ tako da se radnik na taj način upozna sa pravima od značaja za njegovu sigurnost na radnom mestu. Ako imamo u vidu položaj lica koje traži posao, čini se, da je sa gledišta zaštite položaja radnika migranata povoljnija obaveza poslodavca navedena u članu 10 Sporazuma sa Belgijom nego u članu 7 Sporazuma sa Luksemburgom.

Za kontrolu sprovođenja u život sporazuma o zapošljavanju predviđeno je osnivanje mešovityh komisija sastavljenih od predstavnika država ugovornica.⁷²⁾

U slučaju radnih sporova priznaje se pravo žalbe nadležnim upravnim organima zemlje u kojoj radnik radi,⁷³⁾ a dozvoljava se i mogućnost pružanja pomoći jugoslovenskog diplomatsko-konzularnog predstavnika putem obraćanja nadležnim vlastima zemlje⁷⁴⁾ „u granicama postavljenih ugovora i prakse koji su na snazi između dve strane”.⁷⁵⁾

b) Konvencije o socijalnom osiguranju

Zaštita na radu jugoslovenskih radnika na privremenom radu u inostranstvu obezbeđena je i u konvencijama o socijalnom osiguranju zaključenim sa zemljama u kojima rade ova lica. U šesnaest konvencija koliko ih je zaključeno do 1977. godine obuhvaćeno je oko 85% jugoslovenskih državljana na privremenom radu u inostranstvu. Hronološki navedeni ti ugovori su sledeći: sa Francuskom (1950); Belgijom (1954); Luksemburgom (1956); Holandijom (1956); Italijom (1957); Čehoslovačkom (1957); Mađarskom (1957); Bugarskom (1958); Poljskom (1958); Velikom Britanijom i Severnom Irskom (1958); Švajcarskom (1962); Demokratskom Republikom Nemačkom (1974); Norveškom (1974).

Slično sporazumima o zapošljavanju, odredbe konvencija o socijalnom osiguranju odnose se i na zaštitu na radu naših radnika na privremenom radu u inostranstvu. Reč je o „osiguranju protiv nesreća i profesionalnih oboljenja”,⁷⁶⁾ odnosno o „osiguranju u slučaju nesreće na poslu”.⁷⁷⁾ Osnovno obeležje ovoga osiguranja sastoji se u jednakom postupku u ovoj oblasti prema jugoslovenskim i državljanima država u kojima Jugosloveni rade⁷⁸⁾ (član 2 Konvencije sa Švajcarskom, član

⁷¹⁾ Član 7 Sporazuma — Sl. list SFRJ, Međunarodni ugovori i drugi sporazumi 1971, br. 23, str. 328.

⁷²⁾ Član 12 Sporazuma sa Francuskom; član 21 Sporazuma sa Holandijom; član 19 Sporazuma sa Belgijom; član 21 Sporazuma sa Luksemburgom; član 12 Sporazuma sa Švedskom.

⁷³⁾ Tačka 6 člana 11 Sporazuma sa Holandijom.

⁷⁴⁾ Član 11. Sporazuma sa Holandijom i tačka 2 člana 16 Sporazuma sa Luksemburgom.

⁷⁵⁾ Tačka 7 člana 11 Sporazuma sa Holandijom.

⁷⁶⁾ Glava 2 Konvencije sa Švajcarskom — Sl. list SFRJ, Dodatak: Međunarodni ugovori i drugi sporazumi 1963, br. 8, str. 484, id.

⁷⁷⁾ Glava 3 Konvencije sa Austrijom — Sl. list SFRJ, Dodatak: Međunarodni ugovori i drugi sporazumi 1967, br. 1, str. 8 i dr.

⁷⁸⁾ Član 2 Konvencije sa Švajcarskom i član 4. Konvencije sa Austrijom.

4. Konvencije sa Austrijom), a ukoliko je reč o posebnim pravima onda su ona regulisana u glavama posvećenim isključivo nesrećama na poslu i profesionalnim oboljenjima.

Postupak u vezi sa teškoćama prilikom primene konvencija o socijalnom osiguranju uglavnom je zajednički za sve konvencije. Nadležne vlasti obeju strana najpre pokušavaju rešavanje spornih problema. Ukoliko se na taj način ne nađe rešenje onda se u roku od šest meseci spor iznosi pred arbitražni organ čiji sastav i nadležnost zajednički utvrđuju vlade država ugovornica. Arbitražni organ zatim donosi odluku o sporu u skladu sa načelima i duhom konvencije o socijalnom osiguranju.

Dr SLOBODAN MILENKOVIĆ, professeur

LA RÉGLEMENTATION DE DROIT INTERNATIONAL DE LA PROTECTION
AU TRAVAIL DES OUVRIERS YOUGOSLAVES QUI TRAVAILLENT
TEMPORAIREMENT À L'ÉTRANGER

— R é s u m é —

Dans son étude l'auteur examine la réglementation de droit international de la protection au travail des ouvriers yougoslaves qui travaillent temporairement à l'étranger. L'étude est divisée en quatre parties. Dans la première partie il est question des dispositions relatives à la sécurité au travail dans les actes universels et régionaux sur les droits de l'homme et de leur application aux citoyens yougoslaves qui travaillent temporairement à l'étranger. En premier lieu les droits matériels sont exposés pour qu'on puisse après l'examen des possibilités de l'application des conventions et des recommandations sur les droits de l'homme aux ouvriers yougoslaves analyser dans plus de détails le mécanisme auxiliaire des actes mentionnés.

La deuxième partie est consacrée à la protection au travail des ouvriers yougoslaves dans les conventions et les recommandations de l'Organisation internationale du travail. Trois catégories de ces actes sont analysées. La première catégorie des conventions et recommandations ne réglemente pas exclusivement la condition des ouvriers migrants, mais leurs dispositions se rapportent aussi à la sécurité au travail de ces personnes. La deuxième partie est exclusivement consacrée aux ouvriers migrants, mais non point exclusivement à la protection au travail de ces personnes, tandis que dans la troisième partie il est question exclusivement de la protection au travail des ouvriers migrants. À la fin de la deuxième partie est analysée l'application des conventions et recommandations de l'Organisation internationale du travail aux ouvriers yougoslaves qui travaillent temporairement à l'étranger.

Dans le cadre de la troisième partie de cette étude est exposée l'activité des organisations régionales internationales dans le domaine de la protection au travail des ouvriers yougoslaves qui travaillent temporairement à l'étranger. L'attention est concentrée sur les organisations dans lesquelles le nombre des ouvriers yougoslaves est le plus élevé — dans le Conseil européen et dans la Communauté économique européenne, et enfin dans la quatrième partie est exposée la protection au travail des ouvriers yougoslaves dans les contrats bilatéraux — les conventions relatives à l'emploi et dans les conventions relatives aux assurances sociales.

Dr. BOŽIDAR KRSTIĆ, docent
spec. iz neuropsihijatrije
i sudske psihijatrije

KRIVIČNO-PRAVNI ASPEKT ALKOHOLIČARA

Smatra se da je reč alkoholizam prvi put upotrebljena još 1852. godine od strane dr Magnusa Husa profesora iz Štokholma, kojom je označio skup nervnih poremećaja koji nastaju kao rezultat upotrebe alkohola i njegovog toksičnog dejstva na ćelije centralnog sistema.

Sasvim je poznato da je alkoholizam ustvari produkt sadejstva tri faktora: alkohola, čoveka i socijalne sredine.

Istraživanja u ovoj oblasti, koja su poslednjih decenija veoma obogaćena, pružaju sigurne i pouzdane podatke, a u smislu da je alkoholizam kao socio-patološka pojava u suštini bolest. Prema nekim podacima alkoholizam je definisan kao bolest još 1778. godine od strane poznatog engleskog lekara Tomasa Trofera.

Po Pfefferu alkoholizam je hronična i progresivna bolest nastala kao rezultat stvorene navike i želje za alkoholom, kao i subjektivnim doživljavanjem zadovoljstva.

Profesor Jekić pod alkoholizmom podrazumeva sve one poremećaje koji nastaju kod prekomernog uživanja alkohola. Upravo da je to bolest za čije nastajanje nosi veliki deo odgovornosti sâm bolesnik.

Po Lj. Jovanoviću alkoholizam je produkt alkohola odnosno njegove prekomerne i dugotrajne upotrebe. Upravo da su alkohol i alkoholizam nerazdvojno povezani kao uzrok i posledica, ali tako da uzajamno uslovljavaju jedan drugog: upotreba alkohola dovodi do pojave alkoholizma, alkoholizam pak do povećane upotrebe alkohola. Oni kao uzrok i posledica menjaju uloge i prave lančanu uzročnost koja se kreće spiralno.

Poznato je da alkoholizam pripada grupi velikih toksikomanija i pri tome po brojčanoj zastupljenosti zauzima vodeće mesto. Kao takav u visokom procentu i proizvodi društveno opasne radnje sa ireverzibilnim posledicama. Upravo svakodnevna praksa pravosudnih organa ukazuje na vezu između alkoholizma i delinkventnog ponašanja alkoholičara iz čega i proizilazi markiranje alkohola kao kriminalnog faktora.

Winberg jasno ističe povezanost upotrebe alkohola i kriminaliteta, kao i veliki uticaj alkoholizma na pojavu recidivizma kriminalitetu u kriminalitetu i juvenilne delikvencije.

Prema najnovijim statističkim podacima alkohol se kao kriminogeni faktor pojavljuje samo u deliktima protiv života i tela u 30—70% slučajeva. A. Saharov iznosi podatak da je alkoholizam neposredni uzrok u više od 90% huliganskih postupaka.

Naša istraživanja u kazneno popravnoj ustanovi u Nišu u toku 1973. godine upućuju na konstataciju da se alkoholizam i alkoholisanost u krivičnim delima ubistva pojavljuju u 37,2% slučajeva. Na drugom mestu su krađe sa 26,0%, a zatim slede silovanja i teške telesne povrede.

Polazeći od konstatacije da je alkoholizam bolest od koje boluju alkoholičari, kao i činjenice da alkoholizam pripada grupi velikih tokikomanija i da produkuje društveno negativne posledice kriminogenog karaktera proizilazi i cilj rada, a u smislu sagledavanja sposobnosti shvatanja značaja svog dela kao i sposobnosti upravljanja svojim postupcima, odnosno uračunljivosti lica izvršioaca krivičnog dela, koja su u vreme izvršenja krivičnog dela bolovala od alkoholizma ili bila u alkoholisanom stanju.

Alkohol se unosi u ljudski organizam na različite načine, a najčešće preko organa za varenje — pijenjem, organa za disanje — udisanjem, preko kože, putem injekcija itd. Alkohol se najviše unosi preko organa za varenje, odnosno pijenjem. Resorpcija unetog alkohola počinje još u samoj usnoj duplji a završava se u debelom crevu. Brzina resorpcije zavisi u prvom redu od koncentracije alkohola, kao i od toga da li je alkohol uzet na prazan ili pun želudac, odnosno od sadržaja hrane u organima za varenje.

Po navodima Lukića i Pejakovića, Elbel i Schleyer su eksperimentišući na psima dokazali da se od unete količine alkohola 4—20% već resorbuje u usnoj duplji, u želucu 20,8% u dvanaestopalačnom crevu 8,7% tankom crevu 52,7% i u debelom crevu 17,8%.

Poznato je da su ćelijske membrane veoma propustljive, što je i razlog da alkohol iz digestivnog trakta brzo prelazi u krv i odlazi u sva tkiva ljudskog organizma. Zbog svoje osobine da se lako meša sa vodom, daleko brže dolazi u tkiva koja su bogata tečnošću, a to su mozak, mišići, jetra, slezina i dr. Koštano i masno tkivo sadrže malo tečnosti, što je i razlog da se u ovim tkivima nalazi malo alkohola nakon završene resorpcije. Izrečena konstatacija je i razlog da dve osobe iste težine, ali različite konstitucije pri popijenoj istoj količini alkohola nemaju istu alkoholemiju. Gojaznija osoba će imati veću alkoholemiju (Lukić—Pejaković).

Mnogobrojna ispitivanja su pokazala kako navode Lukić i Pejaković da se resorpcija alkohola u digestivnom traktu završava po pravilu posle 30—60 minuta, retko nakon 60—90 minuta, ako je alkohol unet na prazan želudac.

Smatra se da od resorbovane količine alkohola 90% se razgradi u ljudskom organizmu dok se 10% izlučuje preko mokraće, znoja, pljuvačke i izdahnutog vazduha. Otuda i miris na alkohol koji dolazi od alkoholičara poznat pod imenom halitus. Razgradnja, odnosno sagorevanje alkohola u organizmu pokazuje relativnu konstantnost koja u principu iznosi oko 0,15 gram promila alkohola za jedan čas.

Uticaj alkohola na ljudski organizam, a posebno njegovo toksično dejstvo na ćelije mozga je poznato i dobro proučeno područje. Sasvim je sigurno da alkohol ne izaziva morfološke promene na ćelijama mozga, ali dovodi do dehidratacije protoplazme u ćeliji, razlaganja masti i

koagulacije belančevina. Ove promene dovode do smanjenja aktivnosti ćelaja mozga, odnosno redukcije oksidacionih procesa, a time i do smanjenja ishranljivosti ćelije.

Po Pavlovu dejstvo alkohola na centralni nervni sistem sastoji se u kočenju impulsa kore velikog mozga, koji dejstvuju inhibitorno na subkortikalne centre; zbog čega i dolazi do slobodnijeg ili manje kontrolisanog ponašanja alkoholisanog lica.

Po Lukiću i Pejakoviću dejstvo alkohola na centralni nervni sistem manifestacije se, između ostalog, u sledećem:

- u pojavi veselog raspoloženja
- smanjenje sposobnosti kočenja postupaka i moralnih kočnica
- smanjenju sposobnosti centralne koordinacije pokreta i poremećaju ravnoteže.
- produženju reakcionog vremena.
- poremećaju čulnih organa, naročito čula vida, i sluha i dr.

Posmatrano sa forenzičkog aspekta sva stanja vezana za unešeni, odnosno konzumirani alkohol, a u kojima se izvršilac krivičnog dela može naći u vreme izvršenja krivičnog dela, mogu se podeliti u sledeće grupe:

- stanje alkoholisanosti
- Akutno napito stanje
- Abnormalno napito stanje
- Alkoholizam — (hronični alkoholizam)
- Alkoholne psihoze

ALKOHOLISANOST

Alkoholisanost predstavlja psihofizičko stanje jedne ličnosti kada je koncentracija alkohola u krvi — alkoholemija do 0,5 gram promila.

U forenzičkoj literaturi priznaje se postojanje tzv. fiziološkog alkohola ili endogenog alkohola. Upravo, alkohola koji nastaje u ljudskom organizmu kao rezultat metaboličnih procesa. Smatra se, da se ta količina alkohola kreće od 0,01 do 0,03 gram promila. Prema ispitivanjima Otaševića i Lukića količina fiziološkog alkohola može biti i veća ukoliko postoji oboljenje jetre ili šećerna bolest. Oni su našli da alkoholemija fiziološkim alkoholom može da se kreće i do 0,1 gram promila kod oboljenja jetre, a kod istovremenog postojanja bolesti jetre i šećerne bolesti i do 0,3 gram promila.

Dijagnoza stanja alkoholisanosti se postavlja kliničkim pregledom alkoholisanog lica, pregledom krvi i mokraće kao i pregledom izdahnutog vazduha.

U fazi alkoholisanosti znaci pijanstva se ne ispoljavaju ili su veoma diskretni. Međutim, ovde je prisutna nepotpuna koordinacija pokreta kao i redukcija sposobnosti izvođenja komplikovanijih i preciznijih pokreta i radnji. Pažnja popusta, a suženje vidnog polja se evidentira.

AKUTNO NAPITO STANJE

Akutno napito stanje nastaje pri unošenju većih količina alkohola u ljudski organizam u kratkom vremenskom intervalu. U nastajanju akutnog napitog stanja od značaja su ne samo koncentracije i količina uzetog alkohola, već i drugi faktori, kao što su: uneta hrana pre i za vreme konzumiranja alkohola, životno doba, zdravstveno stanje, posebne emocionalne situacije, meteorološke perturbacije, alkoholičarski staž i drugo.

Prema koncentraciji alkohola u krvi akutno napito stanje se po Lukiću i Pejakoviću može podeliti na sledeće faze:

1. Faza pripitog stanja. U pripitom stanju alkoholemija se kreće od 0,5 do 1,0 gram promila.

Kliničkim pregledom lica u pripitom stanju uočavaju se simptomi u domenu: motorike, psihe i rada srca. Upravo, prisutna je pojačana govorljivost, gestikulisanje, pevanje smejanje, zadirkivanje, laka nesigurnost u hodu i nekoordiniranost pokreta. Gubi se objektivnost u sagledavanju pojava i događaja i precenjuju lične sposobnosti. Pojavljuje se hvalisanje sugestibilnost i hrabrost dok kontinuitet misli pokazuje deficitarnost, a pamćenje slabi kao i oštrina vida i sluha. Rad srca je ubrzan, a krvni pritisak povišen usled čega i nastaje crvenilo u licu i osećaj toplote.

2. Faza lakog pijanstva. Lako pijanstvo se karakteriše olkoholijom od 1,0 do 1,5 gram promila. U fazi lakog pijanstva dolazi do naglašenog ispoljavanja i manifestovanja svih simptoma koji se pojavljuju u pripitom stanju.

3. Faza srednjeg pijanstva. Srednje pijanstvo nastupa pri koncentraciji alkohola u krvi od 1,5 do 2,0 gram promila.

Kod srednjeg pijanstva dolazi do izraženijih poremećaja u domenu psihomotorike, koji se pre svega ogledaju u pojavi lake ali prisutne vremenske i prostorne dezorijentacije, u kompromitovanju intelektualnih funkcija odnosno nemogućnosti potpunog i sveobuhvatnog sagledavanja uzroka, toka i posledica određenih radnji i postupaka. Percipirani sadržaji se pogrešno doživljavaju što je i povod abnormalnog načina reagovanja, uz postojanje impulzivnosti i agresivnosti u sistemu ponašanja. Evidentna je nekoordiniranost pokreta i otežan hod, što kompromituje vozačke sposobnosti.

4. Faza teškog pijanstva. Teško pijanstvo se pojavljuje pri alkoholemiji od 2,0 do 3,0 gram promila. U teškom pijanstvu dolazi do prave ataksije. Hod je teturav. Osobe posreću i padaju. Viđeni predmeti se prezentiraju u duplikatu — duplo viđeni, nastupaju znaci trovanja praćeni povraćanjem, pospanošću, dezorijentacijom i disfunkcijom ostalih psihičkih funkcija.

5. Faza prepitosti. Prepitost nastupa pri koncentraciji alkohola u krvi od 3,0 do 4,0 gram promila. U prepitosti se pojavljuje klinička slika pravog trovanja. Dolazi do dubokog sna ili kome.

Smatra se da smrtna doza trovanja alkoholom nastaje pri alkoholemiji od 4,0 do 6,0 gram promila. Smrt nastaje usled edema mozga i paralize vitalnih centara u mozgu.

ABNORMALNO NAPITO STANJE

Abnormalno napito stanje predstavlja privremni duševni poremećaj, koji nastaje usled intolerancije organizma na alkohol. Abnormalnost se pojavljuje nakon uzimanja veoma malih količina alkohola.

Abnormalno napito stanje se karakteriše psihičkim poremećajima, dok je motorika bez promene. Poremećaji u domenu psihe pojavljuju se naglo i najčešće ispoljavaju u vidu kvalitativnog poremećaja svesti, psihomotorne uznemirenosti praćene razdražljivošću, strahom i halucinatornim doživljavanjima vidnog i slušnog karaktera.

Stanje abnormalnosti obično traje nekoliko časova i završava se snom, a posle buđenja postoji umor, malaksalost i amnezija, odnosno nesećanje za vremenski period trajanja abnormalnog napitog stanja.

ALKOHOLIZAM (HRONIČNI ALKOHOLIZAM)

Prema odluci pododbora Svetske organizacije donete 1952. godine u Kopenhagenu, alkoholizam se kao bolest definiše preko alkoholičara. Zapravo „alkoholičar je osoba koja se odala prekomernom uživanju alkoholnih pića, usled čega je stvorena zavisnost od alkohola a kao posledica uzimanja alkohola telesno i duševno oštećenje zdravlja, socijalna degradacija ličnosti i ugrožavanje ekonomskog blagostanja”.

Prema tome alkoholičar je, a u smislu definicije Svetske organizacije, osoba koja boluje od alkoholizma. Alkoholizam je termin kojim je u literaturi zamenjen dosadašnji izraz hronični alkoholizam.

Iz definicije jasno proizilaze uslovi koji su potrebni da bi se jedna ličnost markirala kao alkoholičar.

Promene kod alkoholičara nastaju u domenu psihičkih funkcija, a posebno intelektualnog funkcionisanja, pri čemu je kompromitovana i moralno etička i socijalna komponenta ličnosti. Označene promene su od značaja i uticaja u interpersonalnim odnosima u socijalnoj sredini, pri čemu su prisutna i kriminogena ponašanja.

Oštećenja i abnormalnost kod alkoholičara najčešće se ispoljavaju u vidu otežanog upamćivanja ili nesećanja za novije događaje, pri čemu se često praznine u sećanju popunjavaju konfabulacijama. Misaoni proces je usporen, rasplnut sa promenama u formalnom domenu, a nekad i u sadržajnom smislu. Razdražljivi su i netolerantni, često sa burnim reakcijama na sitne i beznačajne povode. Interesovanje i preokupacije za radne i društvene probleme sve više gube u intenzitetu i posebno ustupaju mesto akcijama kako da se dođe do alkohola. Gube sigurne i verne prijatelje ali sklapaju i nova poznanstva i prijateljstva, upravo prijateljstvo po čašici. Zapostavljaju svoj ugled i izgled, gube interesovanje za poslove na radnom mestu. Maltretiraju porodicu i sve više postaju nagonске ličnosti, lakomislene i moralno slepe, nesposobne da vode normalan život, ali sa asocijalnim i antisocijalnim sistemom ponašanja.

Pojavljuje se tremor prstiju ruku i celoga tela, podulost u licu, bolovi u mišićima, oboljenje jetre i dr.

ALKOHOLNE PSIHOZE

Alkoholne psihoze su privremena duševna oboljenja ili privremene duševne poremećenosti, što je u zavisnosti od vrste psihoze, koje nastaju kao rezultat intoksicirajućeg dejstva alkohola na centralni nervni sistem.

Alkoholne psihoze se ispoljavaju u vidu poremećaja pojedinih ili većih psihičkih funkcija i pojavom psihopatoloških sadržaja, pri čemu kod nekih postoji i pomućenje svesti.

U alkoholne psihoze spadaju sledeća oboljenja ili poremećaji:

1. Delirium tremens — alkoholno ludilo — predstavlja u suštini privremeno duševno oboljenje koje počinje sa strahom, nesanicom i čulnim obmanama. Najčešće počinje sa strahom i to u večernjim časovima i noću, a zatim sledi poremećaj svesti u vidu alopsihičke dezorijentacije, psihomotorni nemir i doživljavanje vidnih halucinacija, a pri tome se vide sitne životinje (miševi, bubašvabe i sl.) koje su u pokretu.

2. Alkoholne paranoidne psihoze — karakterišu se postojanjem sumanutih sadržaja. Obzirom na karakter sumanutih doživljavanja dele se na: alkoholnu paranoju i alkoholnu ljubomoru.

3. Alkoholna halucinoza — karakteriše se pojavom slušnih halucinacija koje dominiraju kliničkom slikom. Putem glasa bolesnika se obično saopštavaju određene prijatne ili neprijatne misli, upozorenja ili pogrdne reči.

4. Alkoholna demencija se manifestuje demencijalnim promenama, gde dominantno mesto pripada oštećenju intelektualnih funkcija, a u prvom redu funkcije pamćenja.

Dosadašnje izlaganje sasvim jasno ukazuje ne samo na stepen i intenzitet toksičnog dejstva alkohola na ljudski organizam, a posebno na ćelije centralnog nervnog sistema, već i način ponašanja alkoholičara i lica u alkoholisanom stanju u različitim fazama, odnosno stanjima posmatrano sa aspekta alkohola.

Prema tome, izvršilac krivičnog dela, posmatrano sa aspekta alkoholizma i alkoholisanosti, može da se nađe u vreme izvršenja krivičnog dela u jednoj od sledećih faza:

— U fazi alkoholisanosti kada je koncentracija alkohola u krvi ispod 0,5 gram promila.

— U fazi akutnog napitog stanja, pri čemu se podrazumeva postojanje pripitog stanja, lakog, srednjeg i teškog pijanstva, kao i stanje prepitosti. U fazi akutnog napitog stanja koncentracija alkohola se kreće od 0,5 gram promila pa navise.

— U fazi abnormalnog napitog stanja što podrazumeva prisustvo patoloških fenomena u domenu psihičkih funkcija, pri čemu je alkoholemija bez značaja.

— U fazi alkoholizma (hronični alkoholizam) gde postoji psihosomatsko oštećenje zdravlja, sa moralno-etičkom i socijalno-ekonomskom degradacijom ličnosti, pri čemu je stanje alkoholemije bez značaja.

— U fazi postojanja i manifestovanja alkoholnih psihoza.

U procenjivanju sposobnosti shvatanja značaja svog dela kao i sposobnosti upravljanja svojim postupcima, odnosno uračunljivosti alkoholičara, neophodno je potrebno sagledavanje, a u smislu čl. 12. KZ SFRJ:

- psihofizičkog stanja zdravlja okrivljenog odnosno optuženog.
- Strukture ličnosti izvršioca krivičnog dela,
- U kojoj fazi alkoholizma odnosno alkoholisanosti je izvršeno krivično delo,
- način izvršenja označenog krivičnog dela, a posebno ponašanje okrivljenog odnosno optuženog u vreme izvršenja krivičnog dela, kao i neposredno iza toga,
- i druge okolnosti.

Ukoliko je krivično delo izvršeno u vreme postojanja alkoholnih psihoza, abnormalnog napitoga stanja i alkoholizma (u smislu definicije Svetske organizacije), uračunljivost je dovedena u pitanje. Upravo, postojeća bitno smanjena sposobnost shvatanja značaja svog dela, kao i sposobnost upravljanja svojim postupcima ili potpuna neuračunljivost.

Po pitanju unačunljivosti lica koja su izvršila krivično delo u alkoholisanom stanju ili u fazi akutnog napitog stanja, još uvek su prisutne nejasnoće kod neuropsihijatrijskih veštaka a najčešće onih koji se povremeno bave veštačenjem ili onih koji dovoljno ne shvataju čl. 12. KZ SFRJ. Stav 3. člana 12. KZ SFRJ, glasi: „Krivično je odgovoran učinilac krivičnog dela koji upotrebom alkohola, droga ili na drugi način dovede sebe u stanje u kome nije mogao shvatiti značaj svog dela ili upravljati svojim postupcima, ako je pre nego što se doveo u to stanje delo bilo obuhvaćeno njegovim umišljajem ili je u odnosu na krivično delo kod njega postojao nehat, a zakon za takvo delo predviđa krivičnu odgovornost i za nehat”.

Polazeći od citiranog stava 3. čl. 12. KZ SFRJ, neuropsihijatar — veštak u sistemu veštačenja lica koja su izvršila krivično delo u stanju alkoholisanosti ili akutnog napitog stanja, mišljenja smo da je potrebno da se izjasni o sledećem:

a5) Da li lice koje je i predmet postupka boluje od trajnog ili privremenog duševnog oboljenja, privremeno duševne poremećenosti, ili zaostalog duševnog razvoja.

b) Da se izjasni o strukturi ličnosti učinioca krivičnog dela ukoliko ista poseduje određene nastranosti u domenu izvesnih psihičkih funkcija.

c) Da isključi postojanje alkoholnih psihoza, abnormalnog napitog stanja i alkoholizma (hronični alkoholizam) u vreme izvršenja označenog krivičnog dela.

Ukoliko postoje elementi citirani pod: a, b, i c, kod učinioca krivičnog dela u vreme izvršenja krivičnog dela, veštak neuropsihijatar se izjašnjava u smislu definisanja sposobnosti shvatanja značaja dela, kao i sposobnosti upravljanja postupcima. Stanje alkoholisanosti uzeti u obzir samo ukoliko su prisutni elementi citirani pod a, i b. i to u odmeravanju stepena neuračunljivosti.

U slučaju nedostatka citiranih elemenata pod: a, b. i c, kod lica koja su izvršila krivično delo u stanju alkoholisanosti ili akutnog napitog stanja, veštak neuropsihijatar treba da zaključi postojanje elemenata citiranih pod: a, b. i c, ne izjašnjavajući se pri tome o uračunljivosti, ostavljajući tako mogućnost sudu za eventualnu primenu stava 3. čl. 12. KZ SFRJ.

ZAKLJUČAK

1. Učinilac krivičnog dela, posmatrano sa aspekta alkoholisanosti i alkoholizma može da se nađe u vreme izvršenja krivičnog dela u jednoj od sledećih faza: u fazi alkoholisanosti, akutnog napitog stanja, abnormalnog napitog stanja, alkoholizma (hronični alkoholizal) i alkoholnih psihoza.

2. Ukoliko je učinilac krivičnog dela u vreme izvršenja krivičnog dela ispoljavao simptome alpolnih psihoza, abnormalnog napitog stanja ili alkoholizma (hroničnog alkoholizma), postajaće bitno smanjena sposobnost shvatanja značaja svog dela kao i upravljanja svojim postupcima ili potpuna neuračunljivost.

3. Aho je učinilac krivičnog dela bio u fazi alkoholisanosti ili akutnog napitog stanja u vreme izvršenja krivičnog dela, a pri tome boluje od trajnog ili privremenog duševnog oboljenja, privremene duševne poremećenosti ili zaostalog duševnog razvoja, pokazuje nastranosti u strukturi ličnosti ili simptome alkoholnih psihoza, abnormalnog napitog stanja ili alkoholizma, tada se veštak izjašnjava o uračunljivosti, pri čemu se alkoholisanost uzima u obzir samo u definisanju stepena neuračunljivosti.

4. Ukoliko je učinilac krivičnog dela izvršio krivično delo u fazi alkoholisaonsti ili akutnog napitog stanja, a pri tome ne boluje od trajnog ili privremenog duševnog oboljenja, privremene duševne poremećenosti, ili zaostalog duševnog razvoja, ne pokazuje nastranosti u strukturi ličnosti, kao ni simptome alkoholnih psihoza, abnormalnog napitog stanja i alkoholizma, veštak neuropsihijatar se ne izjašnjava o uračunljivosti ostavljajući tako prostor sudu za eventualnu primenu stava 3. čl. 12. KZ SFRJ.

L I T E R A T U R A

1. Jekić, U.: Alkoholizam i društvena higijena; alkoholizam i društvo, Beograd 1961. godina.
2. Jovanović, Lj.: Alkoholizam i kriminalitet u Beogradu, Niš, 1971. godine.
3. Krstić, B.: Alkoholizam kao kriminogeni faktor, medicinski časopis regionalne podružnice Šumadije i Pomoravlja, 1—2, 1977. godine.
4. Krstić, B.: Mogućnost društvene intervencije u lečenju alkoholičara delikventna knjiga: Zbornik radova III savetovanja o problemima alkoholizma u Jugoistočnoj Srbiji, Leskovac, 1971. godina.
5. Pfefer, A. Z.: Alkoholizam, New York univerzitety Bellvue, med. centr. 1958. godina.
6. Ckaberne, B.: Zakonodavne i samoupravne mere u borbi protiv alkoholizma, nikotinizma i narkomanije. Druga jugoslovenska konferencija o alkoholizmu, nikotinizmu i narkomaniji, Sarajevo 1977. godine.

Dr. BOŽIDAR KRSTIĆ, professeur agrégé
spécialiste de neuropsychiatrie
et de psychiatrie légale

L'ASPECT DE DROIT PENAL DES L'ALCOLIQUES

— R é s u m é —

L'alcoolisme est un phénomène socio-pathologique qui produit dans un pourcentage très élevé des conséquences socialement négatives et dans le sens me l'exécution des infractions.

D'après Magnus l'alcoolisme représente un ensemble de troubles nerveux qui prennent naissance comme résultat de l'emploi de l'alcool et des ses effets toxiques sur les cellules du système nerveux central, d'où s'ensuit la constatation que l'alcoolisme est une maladie.

En partant de la constatation énoncée résultate aussi le but du travail, et dans le sens de la prise en considération de la responsabilité de l'alcoolique dans les différentes phases de l'état alcoolisé et de l'alcoolisme.

L'alcoolique en tant qu'auteur de l'infraction peut se trouver au moment de l'exécution de l'infarction dans une des phases suivantes:

- dans la phase de l'état alcoolisé
- dans la phase de l'état d'ivresse aigu
- dans la phase de l'état d'ivresse anomal
- dans la phase de l'alcoolisme (alcoolisme chronique)
- dans la phase des psychoses alcooliques

La responsabilité des alcooliques, pour autant qu'au moment de l'exécution de l'infraction ils étaient dans une des phases mentionnées plus haut, est différente, ce qui est en fonction du degré de manifestation des changements psychopathologiques qui prennent naissance come résultat des effets d'intoxication d'alcool sur les cellules du cerveau. Justement, elle se développe de l'irresponsabilité complète jusqu'à la responsabilité complète.

POLITIČKI I USTAVNI KOMPROMIS U SRBIJI 1888. GODINE

I. deo: *Politički kompromis kao uslov ustavnog kompromisa*
Pokušaj sporazuma radikala i liberala 1882. godine. — Radikalna stranka, Timočka buna i radikalizam. — Kralj Milan, srpsko-bugarski rat i radikali. — Sporazum radikala i liberala 1886. godine. — *Savezna vlada i vlada Save Grujića.*

II deo: *Ustavni kompromis kao uslov ustavne reforme*
Rad ustavotvornog odbora — užeg i šireg. — Rad ustavnog skupštinskog odbora — odborska većina i odborska manjina. — Rad Velike narodne skupštine.

I Politički kompromis kao uslov ustavnog kompromisa:

U političkoj istoriji Srbije period posle srpsko-turskih ratova, od 1878. godine do Timočke bune, bio je, s jedne strane, završnica već pređenog puta političkog života Srbije, ali i početak nove etape političkog i ustavnog razvitka, s druge strane. To je bio odlučujući period za sve učesnike društveno-političkog života Srbije, njihovo mesto i uloga u daljem političkom životu rešena je upravo u ovom periodu. Tih nekoliko godina burnog političkog života Srbije, u kojima je skoncentrisano toliko mnogo programa, želja i planova, označava i period uspona i pada, zadovoljstva i razočarenja, policijskog pritiska i garantovanja sloboda, udruživanja i sukoba, davanja i uzimanja.

Liberali Jovana Ristića, koji su u uslovima teškog poratnog stanja policijskim pritiskom uspeli da ožive namesnički liberalizam, ipak su definitivno morali da ustupe mesto novim političkim snagama, koje su imale osnovu u novim ekonomsko-društvenim snagama. Posle izborne pobede udružene radikalno-naprednjačke opozicije u jesen 1880. godine, ta smena je ukazivala na mirnije puteve političkog života Srbije i otvarala nove mogućnosti stabilnijeg političkog i ustavnog razvitka. Možda se je savez opozicionih snaga i njihova izborna pobeda mogla već tada iskoristiti za stišavanje političkih sukoba i borbe, pogotovu kada se zna da bitan politički faktor toga perioda, knez Milan, nije bio daleko od pomisli o stvaranju jedne nove političke partije iz redova „mlađih liberala“, „mlađih konzervativaca“ i „socijalista“, odnosno radikala.¹⁾ Međutim, mogućnosti nisu iskorišćene i pošlo se upravo obrnutim putem, što je odredilo naprednjake i radikale kao nosioce budućih političkih obračunavanja i borbi; kroz stranačke sukobe.

¹⁾ Navedeno prema: Ž. Živanović, *Politička istorija Srbije* u drugoj polovini XIX veka, knj. II, 1924, Beograd, 72—73; Vladimir Jovanović, *Autobiografija*.

Opozicija 1878/80 godine ne može biti obeležena kao stranačka. Učesnici u izbornom savezništvu 1880. godine, zbog dotadašnjeg različitog viđenja društveno-političke problematike, nisu imali zajednički čvršći politički program (osnova savezništva bila je borba protiv vladajućih liberala). Savezništvo opozicije iz vremena posle srpsko-turskih ratova bilo je osuđeno na propast već formiranjem vlade Milana Piroćanca 19. oktobra 1880. g. iz redova „videlovaca” (budućih naprednjaka). To je radikale, koji su im ipak pozajmili izbornu snagu i pobedu, definitivno učvrstilo kao opozicionu stranku.

Formalno organizovanje političkih stranaka, već početkom 1881. godine i stranački život u tom smislu predstavljaju završetak jednog i početak drugog, kvalitativno novog, perioda u političkom životu Srbije. Stranačke borbe koje slede će ubrzo prerasti skupštinske okvire, jer će šira društvena borba dati nove oblike političkog razračunavanja.

Naprednjaci, ostavši bez šire podrške, imajući u knezu Milanu novog političkog saveznika, bili su uporni u pokretanju ustavne reforme, manje zbog spašavanja stranačkog ugleda a više zbog obezbeđenja unosnih mesta senatora u okviru gornjeg doma, čije je uvođenje bilo osnova njihovog stranačkog programa i bitisanja.

Ali, vrlo brzo posle otvaranja ustavnog pitanja 1880/81. g. pokazalo se da se ono ne može rešavati bez radikalne stranke kao najmoćnije političke stranke u zemlji i da se policijskim pritiscima i obračunavanjem ona neće moći da odstrani iz ovog velikog posla. Ta je činjenica bila u osnovi dileme oko procedure donošenja novog ustava, naročito njene poslednje faze: usvajanja ustava na velikoj ustavotvornoj skupštini. Dok je naprednjačkoj vladi i stranci velika narodna skupština bila slaba tečka, radikalna stranka se upravo nametala preko velike skupštine. Naprednjačka vlada je mogla sve faze u donošenju novog ustava uspešno da prebrodi: i pokretanje ustavnog pitanja na dvema običnim skupštinama (jer je to pokretanje bilo potrebno i radikalima); i izradu nacrtu ustava (imala je u svojim redovima ljude sposobne da njen politički program uspešno razrade u dobar ustavni sistem); i popularisanje svog ustavnog programa preko štampe (jer su imali za to razrađeno političko glasilo „Videlo”); ali, poslednju fazu bez podrške radikala nisu mogli savladati. Svaki ustavni nacrt da bi bio usvojen na velikoj narodnoj skupštini morao bi prethodno biti prihvaćen od radikala. Naprednjaci su imali vlast, radikali su imali Veliku skupštinu, kao ustavostvornu vlast.

Naprednjačka stranka i kralj Milan nisu mogli ustavno pitanje rešiti sami, čak i kad bi našli neko rešenje koje bi moglo biti zajedničko. Pokazalo se da bi svako njihovo rešenje bilo silom obezbeđivano, te privremeno i provocirajuće. Radikalna stranka je, s obzirom na svoju opštost i faktičku snagu u narodu, mogla da se bori protiv njega bilo parlamentarnim bilo političkim putem sve do njegovog rušenja.

Međutim, ni rešenje koje bi, s obzirom na svoj politički program do 1883. godine, dala radikalna stranka ne bi bilo dugog veka. Radikalizam ne bi mogao da se prirodnim putem pretoči u ustavni program, i da kao takav opstane, jer je u istoj meri bio neadekvatan društveno-ekonomskim kretanjima i odnosima. Kao politički program radikalne stranke on je bio prihvatljiv, kao ustavni nije mogao biti pri-

hvaćen ni pre ni posle Timočke bune. Timočka buna imala je u svojoj osnovi cilj da u to ubedi i samu radikalnu stranku.

Takva situacija je upućivala na kompromis, a on je najpre morao biti politički, da bi bio i ustavni. Ali radikalna stranka nije bila spremna na kompromise. Zato je morala biti najpre dovedena na pozicije stranke sa kojom se može dogovarati, a ne samo obračunavati. Tu ulogu na sebe je preuzeo kralj Milan. Videći da naprednjaci ne mogu ustavnu promenu da sprovedu ni uz njegovu pomoć ne mogavši sam putem državnog udara da izvrši ustavnu reformu, on polazi putem uravnoteženja političkih snaga ne bi li tako stvorio osnovu za jedan stabilniji politički sistem.

Politička kriza koja je 1882. godine doživela kulminaciju, snaga radikalne stranke i njena pobjeda na septembarskim izborima 1883. godine, sve više su dovodile do ubjeđenja vladajući režim i kralja Milana da je u cilju uravnoteženja političkih snaga i političkog kompromisa najpre neminovan obračun sa radikalnom strankom. Radikalna stranka koja je svoju snagu vidno manifestovala; morala je da oseti i snagu vlasti. I to trajalo: kroz Timočku bunu u najelementarnijem vidu; posle Timočke bune, kroz otvaranje perspektive njenog dolaska na vlast, koji je podsticaj bio dovoljan da je odvede u sporazum sa liberalima i kroz formiranje savezne vlade i vlade Save Grujića, koju generalnu probu radikali uspevaju da prebrode zahvaljujući ukusu vlasti koju su osetili.

Politički kompromisi koji prethodi ustavnom kompromisu u svojoj suštini predstavlja jedan proces uravnoteženja političkih snaga, odnosno oduzimanja od radikalne stranke i dodavanja drugim dvema strankama. Drugim rečima, radi se o procesu transformacije radikalne stranke u buržoasku stranku, odnosno njenog čišćenja od svih onih elemenata koji takvo svojstvo nisu imali, pa bili programski ili ljudski. Zato je radikalizam, a s njime i njegove pristalice, koje ga se nisu htele odreći, morali biti žrtvovani u pogađanju pojedinih slojeva buržoazije oko vlasti. Kralj Milan, kao eksponent celovite buržoaske klase odigrao je bitnu ulogu u stvaranju rasepa u radikalnoj stranci, objektivno mogućeg i postojećeg.

Politički kompromis je izvršen kroz više etapa. Zaključno sa Timočkom bunom izvršen je obračun sa radikalnom strankom, s jedne strane i radikalne stranke sa radikalizmom s druge strane. Posle Timočke bune etape političkog kompromisa su: pokušaj sporazuma sa naprednjacima, u kome je radikalna stranka učestvovala, ali ga nije odobrila; sporazum sa liberalima, koji je radikalna stranka potpisala iste godine kada je odbila sporazum sa naprednjacima; radikalno-liberalna vlada, kao rezultat stranačkog sporazuma 1887. godine i raskidanje radikalno-liberalnog sporazuma i formiranje čvrsto radikalne vlade Save Grujića, takođe 1887. godine. Tek kada je pokazala da sve to može, pred radikalnu stranku je postavljen složen zadatak — sprovođenje ustavnog kompromisa. Politički kompromis je stvorio u radikalnoj stranci one elemente koji će uspešno ostvariti taj složen zadatak.

Pokušaj sporazuma radikala i liberala: 1882. godine

Iako politički kompromis nije bio realan pre Timočke bune, zbog rešenosti kralja Milana da se obračuna sa radikalima, ipak neki momenti iz vremena političke krize 1882. godine ukazuju na razlike u shvatanjima pojedinih grupa u okviru radikalne stranke. Mada će ta podela biti prikrivena jedinstvenim istupanjem radikalne stranke prema drugim političkim snagama, ipak ti momenti su ukazivali na rascep u radikalnoj stranci i njen preobražaj, ako i na mogućnosti da se to iskoristi u njenom preobražaju u državotvornu stranku.

Od tih momenata koji ukazuju na sastav radikalne stranke značajni su: predavanje poslaničkih punomoćija, posle dopunskih izbora Dimitriju Katiću, što je imalo za cilj da radikalne poslanike učvrsti; u nameri da ne dođu u skupštinu, nastojanje naprednjačke vlade, a posebno njenog predstavnika Milana Firoćanca, da se u političkoj krizi posle „dvovlaskačke skupštine“ približi nekim elementima radikalne stranke i pokušaj sporazuma radikala i liberala krajem 1882. i početkom 1883. godine.

Prva dva momenta su više odnos drugih političkih snaga i faktora prema radikalnoj stranci, odnosno posledica shvatanja da se radikali mogu pokolebati i da u njihovim redovima ima nekih elemenata sa kojima se može pregovarati. Pokušaj sporazuma radikala i liberala, mada je iniciran shvatanjem liberala da se sa radikalima može pregovarati o zajedničkom istupanju protiv naprednjaka, više ukazuje na stavove različitih grupa u okviru same radikalne stranke, koja će se manifestovati kao stavovi glavnog i mesnih radikalnih odbora. Time je ustvari obeležena prva faza u razlazu između beogradskih radikala i radikala u unutrašnjosti i u daljim etapama političkog kompromisa on će se sve više tako ispoljavati.

Posle „dvovlaskačke skupštine“, kada se kriza još više produbila, naprednjačka vlada, koja je bila isuviše slaba da bi se odlučila za raspisivanje izbora, bilo za običnu bilo za veliku skupštinu, bila je spremna, pod uticajem svoga predsednika, na sporazum sa izvesnim elementima radikalne stranke. Kralj Milan, takođe svestan slabosti svoje vlade, smatrao je da bi vladajuću naprednjačku stranku mogao ojačati sporazum sa liberalima. Naprednjačko-liberalna koalicija nije imala izgleda na uspeh, jer su protiv nje bili i liberali i naprednjaci. Liberali su želeli svoju vladu, na šta se kralj Milan zbog odnosa sa Austrijom, nije smeo odlučiti. Naprednjaci su i na samu pomisao o savezu sa liberalima ponudili ostavku. U takvoj situaciji, kralj Milan je još odlučniji bio u nameri da se obračuna sa radikalima, čija opozicija ugrožava njegove planove o stvaranju stabilnog političkog režima.

U to vreme spadaju i prvi kontakti između radikalnih i liberalnih prvaka o sporazumu dveju stranaka mimo vlasti sa ciljem zajedničkog istupanja prema naprednjačkoj vladi. Na dogovoru oko sporazuma insistirali su liberali, sa ciljem da sebe ojačaju i prema kralju i prema narodu, nadajući se da kralj neće moći da mimoide taj savez u svojim kombinacijama za dovođenje vlada. Ali, za taj sporazum vezivala su se i strahovanja članova glavnog radikalnog odbora od vlada-

nih vanrednih mera, naročito realnih posle Ilkinog atentata, za slučaj kojik su radikali želeli da zajedno sa liberalima stoje prema naprednjačkom režimu.

Posle kontakata sa liberalima prvacima glavni radikalni odbor se 8. februara 1883. godine obratio jednim aktom mesnim radikalnim odborima, tražeći njihovo mišljenje o sporazumu sa liberalima. U tom aktu Nikola Pašić, u svojstvu predsednika glavnog radikalnog odbora, najpre govori o dotadašnjim privatnim kontaktima nekih članova glavnog odbora sa liberalima, podvlačeći da je do tih kontakata došlo na inicijativu liberala, posle njihovog odbijanja sporazuma sa naprednjacima. Tada su, na pitanje liberala „da li mi u opšte, za sve prilike i za svagda odbijamo sporazum sa liberalima”, „naši članovi odgovorili da po njihovom mišljenju mogu u zemlji nastati i takve prilike, u kojima bi rodoljublje našoj stranci nalagao da ne odbije družbu ni jedne stranke pa ni liberalne, samo aho bi ona voljna bila da zajedno s nama brani redovno stanje u zemlji i da ne dozvoli da se ni ustav ni zakoni mogu gaziti i ukidati”.²⁾ Glavni radikalni odbor je, posle tih privatnih razgovora nekih članova odbora, „dozvolio nekim svojim članovima da mogu privatno stupiti u razgovor” sa liberalnim prvacima radi utvrđivanja zajedničkih tačaka dogovora do promene ustava, „ali zvanično da saopšte da sporazum ili približenje za izvesnu želju zavisi od rešenja mesnih odbora i da ništa bez njihovog odobrenja ne sme i ne može biti”.³⁾ „Posle toga tako privatno vođenog razgovora naši članovi su saopštili odboru, da bi se kao zajedničke tačke mogle označiti ove: održanje redovnoga stanja u zemlji, tj. održanje Ustava dok se redovnim putem na V(elikoj) skupštini ne zameni boljim, održanje zakona o štampi, o opštini i o udruženjima i zborovima dok se slobodomnijim ne zamene”.⁴⁾

Ponovno insistiranje liberala da od radikala „jednom čuju odsudnu reč može li što biti od sporazuma”, bio je povod da se glavni radikalni odbor obrati ovim aktom mesnim odborima za njihovo mišljenje o pitanjima: 1. da li radikalna stranka može stupiti u kakav sporazum sa liberalima; 2. ako misli da može, to u kojim prilikama i do kojih granica; 3. ako odbor misli da ne može tačno odrediti prilike i granice sporazuma, ovlašćuje li glavni radikalni odbor da može on prema situaciji i političkim prilikama „što i koliko u tom pogledu raditi”, s tim da mesni odbor „zadržava pravo da da svoj pristanak ili nepristanak na ono što glavni odbor u tom pogledu učini”.⁵⁾

Iako izgleda da je odluka prepuštena mesnim radikalnim odborima, sugestivna je, pored formulacije trećeg pitanja, i ocena ozbiljnosti situacije data na kraju ovog cirkularnog akta: „Stvar je veoma važna i ozbiljna, stoga glav. odbor stavlja na srce toga odbora da najozbiljnije promisli o toj stvari, i da se u donošenju ovoga rešenja rukovodi isključivo interesima zemlje i naroda, ugušujući lična raspoloženja prema ovim ili onim ličnostima”.⁶⁾

²⁾ *Timočka buna*, Građa, knj. II, priredio Milen M. Nikolić, 1955, Beograd, 305.

³⁾ Isto, 306.

⁴⁾ Isto.

⁵⁾ Isto.

⁶⁾ Isto.

Mesni radikalni odbori nisu pružili podršku glavnom radikalnom odboru u njegovom nastojanju da na sebe prenese ulogu odlučujućeg u pregovorima sa liberalima, što je trebalo da se postigne tačkom 3. iz prvog cirkularnog akta. „Devet odbora protivni su svakom sporazumu s liberalima i ne ovlašćuju glav. odbor da ma šta u tom pravcu radi. Samo tri odbora misle da bi sporazum bio koristan i u redovnim prilikama, a svi ostali dopuštaju sporazum samo u tom krajnjem slučaju, ako bi nastupilo vanredno stanje i vlada pokušala da kakim izuzetnim merama poništi ustav i postojeće slobode... Za sad, pak, ni ti odbori ne odobravaju nikakvu svezu s liberalima“.⁷⁾

Mesni radikalni odbor za srez boljevački bio je jedan od devet odbora koji su se izričito izjasnili protiv sporazuma sa liberalima. Ređajući sve nevolje koje su ih sa te strane snalazile tokom godina i podsećajući na žrtve, odbor je jednodušno zaključio da sporazum sa tom strankom nije moguć „dokle god se na to sećamo“. Ocenjujući povod koji je glavni radikalni odbor naveo za sporazum sa liberalima (zaštita ustava i redovnog stanja), mesni odbor za srez boljevački zaključuje: „Ako liberalizam iskreno na srcu i u načelu ustav i redovno stanje leži, to neka ga sa svog načelnog gledišta brane, onako kao što ga i mi sa načelnog gledišta našeg dok nam potrebuje branimo. Tu formalno zbliženje je sasvim izlišno“. Jer „mi se osećamo tako jaki da smo radi il kao partija da pobedimo ili kao takvi propadnemo“.⁸⁾

Poslednji stav, svojstva čitavoj radikalnoj stranci do toga momenta, sada sve više ustupa mesto stavu struje koja je u borbi za vlast bila sklona kompromisima. Takva shvatanja koja su se već diferencirala, bitno su uticala na tok i slom Timočke bune.

Radikalna stranka, Timočka buna i radikalizam

Mnogostruko uslovljena različitim društvenim i političkim, objektivnim i subjektivnim činiocima, karakteristična po toku i slomu, višestruko isprepletena željama i mogućnostima, Timočka buna je do te mere značajan politički događaj u Srbiji da periodizira politički razvitak Srbije na period pre i posle Timočke bune. U odnosu na radikalnu stranku ona takođe nosi svojstvo kriterijuma za periodizaciju stranačkog života pre i posle Timočke bune. Radikalna stranka je u Timočku bunu ušla sa radikalizmom, iz nje su mnogi radikali izašli bez radikalizma, shvaćenog kao otpor svakom režimu vlasti preko dosledne borbe za narodni suverenitet i narodnu samoupravu. Definitivno će radikalnoj stranci postati jasno da je njen program zasnovan na radikalizmu „pokazao pogodan da budi narodne snage“, ali da je slom radikalizma bio neminovan onda kada je stranka „u celini stavljena pred zadatak da se u ime programa krajnjim sredstvima obračuna sa režimom“.⁹⁾ Zbog rešenosti kralja Milana da ostvari svoje namere o ob-

⁷⁾ *Timočka buna*, Građa, str. 310.

⁸⁾ Isto, 308.

⁹⁾ M. Đorđević, *Razvitak političkih i državnopravnih ustanova Srbije — od kraja XVII do početka XX veka*, 1970, Beograd, 249.

računu sa radikalima, radikalna stranka je bila prinuđena da se konačno oslobodi svog nekadašnjeg programa i time premosti jaz između sebe i vlasti.

U tome smislu se u Timočkoj buni ustvari odigrao dvostruki obračun: kralja Milana sa radikalima i radikalne stranke sa radikalizmom. Prvi je dugo pripreman, drugi je isprovociran. Pobjednici u tom obračunu su kralj Milan i radikalna stranka. Radikalizam kao vid otpora svakoj vlasti stradao je do te mere da se radikalna stranka sama odricala onih svojih pristalica iz ranijeg perioda koje su mu ostale verne.

Nova razmišljanja i saznanja o sudbini radikalizma bila su prisutna još na sastanku radikalnih poslanika sa glavnim odborom radikalne stranke posle raspuštanja narodne skupštine septembra 1883. godine. Tada je Nikola Pašić, ocenjujući realnost predstojeće borbe, potrebu izbora taktike u toj borbi kao i dileme koje su se pred strankom pojavile, s obzirom na odlučnost kralja Milana da započne borbu s narodom, sledećim rečima obeležio pozicije protivnika u predstojećoj borbi: „Istina je da smo mi jaki poverenjem narodima, da smo sila u lojalnoj parlamentarnoj borbi, ali je neosporno i to da kralj drži faktičku silu u svojim rukama”.¹⁰⁾

Timočka buna je narodna buna, u kojoj su radikali sa pobunjenog područja učestvovali, ali koju radikalna stranka nije organizovano pripremila, niti je, kad je već izbila, prihvatila. Radikalna stranka je doprinela buni, ali njen doprinos je već na planu raspoloženja za bunu, nego na planu akcija u bunu: budila je nade, ali ih nije ostvarivala.

U toku Timočke bune pokazalo se u punoj meri da je radikalna stranka u svojim okvirima imala različite elemente i da njihovi ciljevi nisu mogli biti jedinstveni. U konkretnim manifestacijama u toku bune, to se odrazilo i na sam ishod bune, kao i na odsustvo jedinstvene organizacije i jedinstvenog istupanja i ponašanja radikala u Buni. Jedan deo radikala se nadao da će pod pritiskom snažnog narodnog otpora režim i kralj Milan zadovoljiti njihove želje za vlašću, prihvatajući nekadašnje njihove stavove i zahteve. Njeni predstavnici u buni su bogata čaršija, koja je oklevala i bunu više posmatrala, nego što je u njoj učestvovala. Seljačke masa radikalizam nisu shvatile kao sredstvo za ostvarenje vlasti, nego kao otpor nenarodnoj vlasti, te su obračun sa vlašću nosili i spontano širili.

U osnovi preobražaja radikalne stranke, koji se i u toku Bune pokazao neminovnim, su velike promene u društvenim i političkim odnosima, u novom rasporedu društvenih snaga. Nastala upravo u periodu koji prethodi konstituisanju novih ekonomskih i društvenih snaga i odnosa, radikalna stranka je kao gotova forma bila prisvojena od onih društvenih snaga koje su tražile svoje političke oblike i odnose. To je bilo mnogo lakše, nego stvaranje nove političke stranke kao predstavnika novih društveno-ekonomskih snaga iz više razloga. S jedne strane, iz stranačkog manipulisanja bili bi isključeni mnogobrojni seljački elementi, koji su radikalnoj stranci već dali podršku i položaj brojciano najmoćnije političke organizacije. Zatim, te nove sna-

¹⁰⁾ R. Milošević, *Timočka buna 1883, 1923*, Beograd, 139.

ge bi morale eventualnu novu stranku provesti kroz sve kadrovske u organizacione teškoće formiranja, u kojoj fazi bi nužno morale da čine i izvesne ustupke. Osim toga, stvaranje nove stranke bi moralo biti izvršeno i uz otpor postojećih političkih organizacija i uz ponovno političko diferenciranje građana, što bi zemlju samo privredno slabilo, a to nove ekonomski noseće snage ne bi želele. Zato su oni prisvojili radikalnu stranku i istakli je kao svog predstavnika u borbi za vlast. To je nužno diktiralo transformaciju stranke u cilju njenog prilagođavanja novim političkim odnosima. Nepromenjena radikalna stranka sa radikalizmom ostala bi mimo zakonitosti društvenog razvitka. Već dovoljno politički iskusni prvaci radikalne stranke povelu su je putem kompromisa i prekida sa onim svojim elementima koji su bili manje prilagodljivi. Na toj osnovi će se sve više u okviru stranke diferencirati struja beogradskih radikala, koji će postati nosioci pogodbi oko vlasti, učesnici u političkim kompromisima, vlasti i ustavnom kompromisu i s druge strane, radikali u ugutrašnjosti, koji će ostati posledni tradicijama radikalne stranke iz perioda pre Timočke bune. Stranački život će se nadalje odvijati kroz nastojanja radikalnog vodstva da u okviru sopstvene stranke slama otpor svojoj kompromisnoj politici, do čega će najčešće dolaziti zbog potrebe savezništva sa drugim političkim strankama.

Kralj Milan, srpsko-bugarski rat i radikalna stranka

V Vreme posle Timočke bune, kroz koju je izvršen obračun kralja Milana sa radikalima, omogućilo je zavođenje ličnog režima kralja Milana i on mu je spremno pristupio. On nije odustajao od namere da u radikalnoj stranci i dalje produbljuje postojeći rasep, da je transformiše u državotvornu stranku, nije odustajao od ideje o stabilnijem političkom režimu, koji bi imao osnovu u novom ustavu, ali je pogodan politički momenta nametao ličnu vladavinu kralja Milana, te ustavnu reformu potisnuo u drugi plan. Zaista se nije moglo predvideti kada će se Milan vratiti ustavnom pitanju, da ga već 1885. godine njegovu nestrpljenje i želja za dokazivanjem nisu odveli u ratnu avanturu sa Bugarskom. Pod teretom izgubljenog rata sa Bugarskom morao je odustati od svojih planova o daljem jačanju ličnog režima i prisiljen da spasava sebe i zemlju od teškog promašaja svoje politike, morao je situaciju, spoljašnju i unutrašnju, realnije da sagleda.

Kralj Milan, i pored prisutnih tendencija promene ustava u konzervativnom duhu,¹¹⁾ nije bio u dilemi oko sadržine ustava. On nije želeo ustav kakav su želeli naprednjaci (sa dvodomim predstavničkim sistemom) niti ustav kakav su želeli radikali (sa proklamacijom „narod je izvor i utoka svake vlasti“), ali nikada nije bio za promenu ustava u

¹¹⁾ Austro-ugarski poslanik u Beogradu navodi da je Nikola Hristić, predsednik vlade i ministar unutrašnjih dela za vreme bune, predlagao da se posle Timočke bune sazove Velika narodna skupština i da se ustav promeni u smislu povraćaja onoga načina vlade kakav je postojao pod knezom Mihailom; Austro-ugarski poslanik, Izveštaj ministru inostranih dela u Beču od 12. decembra 1883. godine; navedeno prema: Sl. Jovanović, *Vlada Milana Obrenovića*, knj. III, 1934, Beograd, 156.

konzervativnom duhu. Tome će ostati dosledan i kod izrade nacрта ustava 1888. godine, često iznenađujući svojim liberalnim pogledima na sadržinu novog ustava. Za njega je pitanje ustavne promene više bilo pitanje načina: državni udar (obustava ustava) radi oktroisanja ustava ili lagani put promene ustava, tj. velika narodna skupština. Odlučivši se za drugi način, i zbog nemogućnosti da dobije podršku i u zemlji i na strani za prvi, on je pripremio uslove u kojima mu sadržina ustava ne bi bila diktirana.

U vreme kada radikalna stranka krvari ili čami u zatvoru, zaista nije bilo realno da se pristupi ustavnoj promeni. Radikalna stranka, koja je jedino mogla da izvrši ustavnu reformu na velikoj narodnoj skupštini, u legalnoj formi, imala je da sačeka trenutak kada će joj to biti omogućeno. Taj trenutak ubrzao je srpsko-bugarski rat, jer bez posledica poraza u tome ratu, koji je predstavljao poraz kralja Milana i koji ga je tako i primio, period pripremanja radikalne stranke za vlast i ustavnu reformu bi svakako duže trajao.

Primoran da se obrati narodu za pomoć, kralj Milan je to učinio preko radikalne stranke. On se najpre obratio radikalima u slobodi, preko kragujevačkih radikala (Paje Vukovića, Sretena Anđelkovića, pop Miloja Barjaktarevića, advokata Simice Kostića). Kragujevački radikali su mu, prema njegovim rečima, odgovorili „da neće sa mnom da razgovaraju dok se nalaze po apsanama osuđeni zbog zaječarske bune, dok oni ne budu pušteni iz zatvora. Tek kad vas oslobodim voljni su onda pregovarati sa mnom o načinu, kojim ćemo prati ljagu, koja je nanesena našem oružju od strane Bugara”.¹²⁾

Ovakav stav radikala iz unutrašnjosti i njihov odnos prema kralju Milanu je zaista impresionirao, ali je to bio i početak njihovog poraza. Njihov odnos prema beogradskim radikalima, na koje su uputili kralja Milana, obeležio je i izvesno preimućstvo ove radikalne struje nad radikalima u unutrašnjosti, odnosno priznanje vodećeg položaja u stranci struji beogradskih radikala u daljem stranačkom životu i njenom uključivanju u politički život.

Upućen na pregovore sa zatvorenim članovima glavnog radikalnog odbora, kralj Milan im se obratio preko Pere Todorovića. On je prvenstveno tražio javnu podršku radikalne stranke u eventualnom nastanku srpsko-bugarskog rata, jer je to u alternativni sa sramnim mirom koji bi Bugarska diktirala, bilo jedino rešenje njegove nepromišljene ratne avanture. On je znao da će zbog toga radikalnoj stranci morati da pruža ustupke, odnosno da će to značiti njeno priznanje u daljem političkom životu. Stavljajući joj u izgled ulogu u daljem političkom životu zemlje, kralj ju je odmah uslovio njihovim sporazumom sa naprednjacima.

Iako je znao da taj uslov neće biti opšte prihvaćen u stranci, kralj Milan je računao sa rascepom u radikalnoj stranci. O mogućnostima podele stranke on je bio dobro obavešten. Podržavajući taj rascep, kralj Milan je postigao dvostruki cilj: podršku naroda u vreme pregovora o miru sa Bugarskom i mogućnosti za nove političke kombinacije, na bazi stranačkog kompromisa. Time je definitivno na-

¹²⁾ R. Milošević, *Timočka buna*, 224.

šao put kojim će dovesti radikalnu stranku do ustavnog kompromisa, ocenjujući pravilno da će pretežna „vlasnička“ struja u radikalnoj stranci prihvatiti da učestvuje u političkoj igri čija je pravila kralj diktirao.

Struja „beogradskih radikala“ nije se na kompromisnu politiku odlučila samo zbog tereta teških zatvorskih dana, jer je i nisu predstavljali samo oni radikalni prvaci koji su se u svojstvu članova glavnog odbora stranke 1885. godine našli u zatvoru. (Pera Todorović, Kosta Taušanović, Paja Mihajlović i Raša Milošević). Tu su bili još i Jovan Đaja, Andra Nikolić, Giga Geršić (članovi glavnog odbora stranke, koje je preki sud oslobodio kao nevine), zatim Svetozar Milosavljević, Svetomir Nikolajević (članovi prvog glavnog radikalnog odbora, izabranog 1882. godine, ali ne i drugog koji je izabran 4. oktobra 1883. godine), Stojan Protić, zamenik člana glavnog radikalnog odbora i urednik „Odjeka“, ali i Mihailo Vujić, Sava Grujić i Pera Velimirović, koji nisu bili u rukovodstvu stranke, ali koji će imati sve vidniju ulogu u daljem razvoju događaja. Iako heterogenog sastava što se tiče položaja u stranci, zasluga za stranku, političkog autoriteta, ličnog političkog držanja i odnosa prema drugim političkim činiocima, ona je spremna ideloški i politički očekivala trenutak svog uključivanja u politički život. Kralj Milan prema sebi više nije imao samo radikalne prvake koji su bili isključivi, nego i one koji se u dosadašnjoj borbi nisu toliko „kompromitovali“ da ih je morao kroz zatvor da slama i priprema za kompromise. Ujedno to su bili i kadrovi koji su i politički bili spremni i sposobni da prihvate i vrše vlast, što je radikalnoj stranci ranije nedostajalo.

U slamanju radikalne stranke kralj Milan je poslušao savete mnogih prijatelja, starih, i novih, iz redova radikalne stranke. U tome smislu karakteristična su dva pisma Pere Todorovića i jedno Gige Geršića upućena kralju Milanu, koja svedoče o tome da kralj Milan nije išao tako nesigurno na pregovore sa radikalima.

Pera Todorović je prvo pismo uputio kralju Milanu odmah posle zatvaranja, još iz beogradske trzđave. On ubeđuje kralja Milana da se radikalne stranke ne treba bojati, da radikalizam kao političko načelo koje se propoveda na ulici, ima preteranosti, ali da bi dovođenjem na vlast radikalna stranka bitno izmenila svoj prethodni lik: „U revnosti za uspehom, u agitatorskom žaru preterivanja su i laka i prirodna. Ali prvi ozbiljniji uspeh stranke ublažio bi mnoge njene preteranosti, a radikalcu u vlasti bili bi manje više ona ista oprezna oklevala i konservatori, kao i sve druge crvenjačke stranke, kad dođu na vladu, zašto smo tako često imali primera u Evropi“.¹³⁾ Zato on savetuje: „Zašto silom osvajati grad koji sam otvara svoje kapije. Zašto lomiti ono što se dalje sasvim lepo previti“.¹⁴⁾

Svoj novi stav da spas zemlje leži u mirenju i sporazumu radikalne stranke sa kraljem Milanom, jer je „kralj Milan bio faktor koga

¹³⁾ P. Todorović, *Krvava godina*, „Male novine“, god. III, br. 188, od 13. jula 1890; navedeno prema: Dr Janković, *O političkim strankama u Srbiji XIX veka*, 1951, Beograd, 249.

¹⁴⁾ Isto, br. 190 od 15. jula 1870.

radikalna stranka ne može uništiti" i koji će uvek „biti jači, koji će nas gaziti, s toga se valja miriti s njim”¹⁵⁾ Pera Todorović je izneo i u pismu Andri Nikoliću, ali koje je ustvari bilo upućeno kralju Milanu.¹⁶⁾

U tom pismu Pera Todorović zaključuje da stav ozlojeđenosti radikalne stranke prema naprednjacima i kralju Milanu, mada je opravdan, nije i pametan, i da uprkos svemu treba češće dolaziti u dodir s kraljem Milanom. Raša Milošević imajući dovoljno osnove za verodostojno tumačenje sadržine ovoga pisma, kaže: „On u tom pismu preklinje ne samo Andru nego preko njega i sve ostale drugove da ne traže preko proje pogaču, nego da se približe Milanu i da zajednički počnu lečiti rane, za koje i mi nosimo veliku odgovornost, jer ni mi nismo nevina jagnjad”¹⁷⁾ Iako trojica ostalih zatvorenika pismo nisu potpisala, prema njihovom sporazumnom učešću u traženju i sprovođenju načina da se pismo dostavi onome kome je i upućeno — kralju a da to ne izgleda „udešeno”, može se zaključiti da su odobrili nastojanja Pere Todorovića da kralju stavi do znanja njihove izmenjene stavove, te da može iz toga sam izvući zaključke za svoje dalje akcije.

Giga Geršić je, za razliku od Pere Todorovića, koji i stranku i kralja nagovara na sporazum, u svom pismu predložio kralju stvaranje rasepa u radikalnoj stranci, smatrajući ga s obzirom na sastav stranke vrlo realnim i nudeći svoju pomoć oko izbora načina kako da se rasep postignu. Vraćajući se više puta na pitanje sastava radikalne stranke i rasepa u njoj, Giga Geršić kaže: „Glavno o čemu sam hteo da govorim pred Vašim Veličntvom, to je o sastavu radikalne stranke, o elementima iz kojih se ona sastoji i o načinu kako bi se moglo taktički prema njoj postupiti, pa da bez velikih nasilnih mera, bez trzavica, u toj stranci nastupi jedna podela, jedno odvajanje među samim elementima, koje bi odvajanje svakojako olakšao savlađivanje krajnjih preteranih sastojaka njenih... Ja sam uveren da kad se radikalna partija izvesnim pouzdanim putem i načinom (a ja mogu da kažem kakav je to način u naročitoj prilici) razdvoji i podeli, da je onda odmah i izgubila svoju moć i značenje... Mogućnost odvajanja radikalne stranke postoji i to mislim da je vrlo važan podatak pri celome postupanju prema njoj”¹⁸⁾

Kralj Milan je zatvorene članove glavnog odbora stranke iz požarevačkog zatvora prebacio u beogradski, gde je krajem 1885 godine razgovarao sa Perom Todorovićem. U tom razgovoru on je objašnjavajući svoj postupak govorio o momentu u kome je doneo odluku da im se obrati i pruži ruku izmirenja: „Onda sam bio svestan šta znači imati narod za sobom i sa sobom, a ja sam ga imao protiv sebe. Setio sam se onda radikala, njihove potrebne mi pomoći i vas zatvorenika.

¹⁵⁾ R. Milošević, *Timočka buna*, 206.

¹⁶⁾ Na takav zaključak upućuje sama sadržina pisma, ali i nastojanje svih zatvorenih članova glavnog odbora radikalne stranke da izaberu način i organizuju da se pismo nađe u rukama zatvorskih vlasti, odnosno kralja Milana, a da to ipak izgleda nenamerno. Raša Milošević detaljno opisuje dogovor svih zatvorenika i „podmetanje” i hvatanje pisma. Posle prvog neuspelog pokušaja, on kaže: „Sporazumesmo se da se drukčije izvrši ova namera”; *Timočka buna*, 209.

¹⁷⁾ Isto, 208—209.

¹⁸⁾ *Timočka buna*, Građa... , 156.

Tada sam se rešio da pružim radikalima ruku izmirenja".¹⁹⁾ Obećavajući pomilovanje osuđenih radikala od daljeg izdržavanja kazne (izvršeno povodom nove 1886. g.), kralj je odmah izložio i šta traži kao protivuslugu: „A kad izađete iz zatvora, onda će vaši kragujevački drugovi sazvati u Nišu jednu konferenciju od viših viđenijih ljudi iz cele zemlje, i tom prilikom će se doneti rešenje, iz koga će Bugari videti da Milan više nije sam s naprednjacima nego sa celim narodom svojim, s radikalnom strankom i njenim merodavnim predstavnicima".²⁰⁾

U tom razgovoru kralj Milan je, za uzvrat podrške u okončanju rata, otvorio perspektive učešća radikala u političkom životu, ali pod uslovom sporazuma sa naprednjacima. Pera Todorović je dao obećanje i u ime svojih zatvorenih drugova da će raditi na tome, ali uz ogradu da oni ne mogu „jamčiti za naše drugove koji su u slobodi” i uz uslov da sporazum prihvate predstavnici cele stranke. Za kralja Milana ta rezerva nije bila iznenađenje, on je sam Peri Todoroviću iskazao potrebu da se radi na kompromisu u okviru same radikalne stranke: „Želim da vam dam mogućnosti da se dogovarite sa vašim drugovima u slobodi o vašem docnijem držanju”.²¹⁾

Na skupu radikalnih prvaka iz cele zemlje (njih 44), 6. februara 1886. godine u Nišu, radikalna stranka je imala da odgovori na pitanja koja joj je postavio kralj Milan: 1. Šta misli radikalna stranka o dosadašnjem spoljnom pitanju? 2. Koliko stranka, prema stečenom iskustvu i sadanjim prilikama, drži da je ostvarljivo od njenog programa iznesenoga u poznatom projektu ustava? 3. Je li stranka sklona, s pogledom na moguće državne potrebe, stupiti u sporazum poradi zajedničkog rada s drugom kojom strankom?²²⁾

U odgovoru na prvo pitanje, prvaci radikalne stranke su izrazili spremnost da stranka uloži „svoju snagu da se u sporazumu s Kraljem zemlja časno izvede iz sadašnjega spoljašnjega zapleta”.²³⁾ To je u pregovorima sa Bugarskom umnogome ojačalo položaj Srbije, podrška radikala u eventualnom daljem ratu sa Bugarskom dovela je do toga da Srbija, i pored poraza, postigne vraćanje na stanje pre rata.

Druga dva pitanja su zadirala u suštinu i osnovu daljeg razvitka političkih odnosa u Srbiji. Radikali su osetili da je situacija u njihovim rukama i bez obzira što se njihov skup održavao u vreme vanrednog i ratnog stanja, nisu bili spremni da čine velike ustupke. Na drugo pitanje, koje je bilo i provokativno i podrugljivo, radikalni prvaci su izbegli da se izjasne o svom nacrtu ustava iz 1883. godine, govoreći ujedno uslovljavajuće o svemu što bi trebalo uraditi pre ustavne promene. Odgovor na drugo pitanje sadrži i deo o osnovama na kojima se imaju izvršiti promene u ustavu, u kojima je bitna sadržan novi program ustavne reforme. Taj program sadrži bitna odstupanja od nekadašnjeg radikalnog programa, što podkrepljuje i činjenica da su na tim osnovama radikali mogli zaključiti i sporazum sa liberalnom strankom iste 1886. godine.

¹⁹⁾ R. Milošević, *Timočka buna*, 224.

²⁰⁾ Isto, 225.

²¹⁾ Isto, 224.

²²⁾ St. Protić, *Odlomci iz ustavne i narodne borbe u Srbiji, knj. II*, 1912, Beograd.

²³⁾ Isto, 41.

Odgovor na treće pitanje, najvažnije političko pitanje toga momenta, bio je negativan. Od 44 prisutna radikala, 43 je potpisalo odluku skupa da radikalna stranka ne stupi u politički sporazum sa kojom drugom strankom, dok je Pera Todorović glasao za sporazum sa naprednjacima, obrazložujući to u odvojenom mišljenju argumentima u prilog sporazuma. Odgovor na treće pitanje — poslednje zajedničko istupanje beogradskih radikala i radikala u unutrašnjosti po pitanju sporazuma sa kojom drugom strankom, karakteristična je po razlozima datim u prilog očuvanja zajedništva u okviru radikalne stranke. To je zasluga radikala iz unutrašnjosti, koji nisu beogradskim radikalima dozvolili i da pomisle da je takav sporazum moguć. U daljoj stranačkoj praksi oni će biti eliminisani iz mogućnosti da o sporazumu odlučuju, u njihovo ime će istupati struja beogradskih radikala, koja će na sebe preuzeti ulogu stranačkog vođstva i koja će posebe napore ulagati u iznalaženju načina da njene odluke i rešenja budu u stranci opšte prihvaćena. Među tim sredstvima nikada više neće biti zajednički skup radikalnih prvaka iz Beograda i unutrašnjosti, zbog iskustva sa takvim skupom februara 1886. godine u Nišu. Beogradski radikali će u nove pregovore i komibnacije, te političke kompromise, stupiti bez znanja i odobrenja radikalnih prvaka iz unutrašnjosti. U takvoj, novoj taktici beogradski radikali su dobijali podršku sa strane, ali je primaran faktor u tome bio isti onaj koji je i doveo do rasepa na najvišem nivou: perspektive za nove unosne činovničke položaje koje su se otvarale za mnoge radikale sa dolaskom radikalne stranke na vlast delovale su na ljude podjednako i u slučaju najviših ministarskih položaja i u okviru administracije na nivou sreza ili okruga ili drugih činovničkih nadležstava. U pretendentima na te položaje beogradski radikali su sve više dobijali podršku za svoju kompromisnu politiku. Time se pitanje rasepa u radikalnoj stranci vrlo vešto prebacuje na teren unutrašnje stvari same stranke, u okviru koje se počinje da deluje novim sredstvima u cilju prihvatanja struje beogradskih radikala kao vođstva stranke.

Kao razlog negativnog odgovora skupa radikalskih prvaka u kratkom obrazloženju naveden je rasep u stranci koji može nastupiti kao „sa svim verovatna posledica zajednice jednoga dela stranke” sa kojom od druge dve stranke u zemlji. Na samom skupu znači bila je prisutna činjenica da sporazumu sa kojom od dve druge stranke u zemlji može pristupiti samo deo radikalne stranke a ne stranka u celini, što ukazuje koliko je već postojećim rasepom u stranci mogla da se pravda osnovanost postavljanja pitanja sporazuma između političkih stranaka.

No ono što najviše objašnjava dileme pred kojima su se našli radikalni pravci iz cele zemlje na svom skupu u Nišu najbolje se može videti iz obrazloženja koje je Pera Todorović priložio svom odvojenom mišljenju o potrebi sporazuma između radikala i naprednjaka. Pledirajući u svojoj reči na skupu odlučno za sporazum sa naprednjacima, on je samo održao obećanje koje je dao kralju Milanu, nego je i realno procenio položaj i odnos radikalne stranke i krune. To je u odvojenom mišljenju i rekao: „Iako sam ubeden da je radikalna stranka sposobna da sama primi upravu zemaljsku i korisno rukovodi po-

slove zemaljske ipak sam za ovaj mah za sporazum sa naprednjacima, iz ovih praktičnih i za mene neodoljivih razloga: 1. S toga, što sam uveren da Nj. V. Kralj neće predati upravu samoj radikalnoj stranci. 2. S toga što predviđam da pred nama stoje tako sudbonosni događaji u rukovođenju kojih radikalna stranka po svaku cenu treba da dobije udela".²⁴⁾

Kralj Milan je ovim pokušajem sporazuma između radikala i naprednjaka najviše dobio. Bio je to vrlo vešt taktički potez u transformaciji radikalne stranke, koji je postigao cilj već samim postavljanjem pitanja o sporazumu radikalne stranke sa kojom drugom političkom strankom. O tome se ranije nije ni pomišljalo, bar što se kralja tiče. Sada ni posle negativnog odgovora radikalnoga skupa u Nišu on nije odustajao od nameru da do sporazuma između radikala i naprednjaka dođe. On je sada znao s kim treba da razgovara o daljim kontaktima radikalne i naprednjačke stranke. Već iste godine, i to pred zaključenje ugovora sa Bugarskom, on je preko dr Laze Dokića vodio pregovore sa beogradskim radikalima o formiranju radikalno-naprednjačkog kabineta na čelu sa Milutinom Garašaninom. O tim razgovorima Raša Milošević kaže: „U kući dr Laze Dokića imali smo nekoliko sastanaka na kojima smo tretirali postavljeno pitanje. Izjavili smo Dokiću, da je vrlo nezgodno to pitanje pretresati uskoro posle niške konferencije, na kojoj su izaslanici radikalne stranke iz sviju krajeva izjavili, da ne žele sporazuma za politički rad ni sa jednom od postojećih političkih stranaka. Ali, da bismo se odazvali želji kraljevoj, mi, nekoji radikali iz Beograda, na koje se kralj obratio, voljni smo, da se sastavi jedan radikalni kabinet, u kome bi Franasović bio ministar vojni, a ministar predsednik Čeda Mijatović".²⁵⁾

Sporazum radikala i liberala 1886. godine.

Razvoj događaja, a naročito približavanje izbora za običnu skupštinu, nateralo je beogradske radikale da realnije sagledaju svoje mogućnosti i da im prilagode svoje ponašanje. U to vreme i naprednjačka i liberalna stranka su bile raspoložene za sporazum sa radikalima, jer je imati radikale kao saveznike u izbornoj borbi značilo, već samom činjenicom da ih nemaju kao protivnike, automatsko zadobijanje većine na izborima. Stojan Protić govori da im je u martu 1886. godine preko Fere Todorovića, sada više kao kraljevog čoveka nego kao radikala, nuđen „izborni sporazum" sa naprednjacima, po kome bi vlada Garašaninova obezbedila za sebe većinu a radikali dobili „solidnu opoziciju". Beogradski radikali međutim su bili ubeđeni da solidnu opoziciju mogu dobiti i bez pomoći naprednjaka, uprkos svih pritisaka vlasti prilikom izbora. Njima je bila bliža pomisao na savez sa liberalima: „Sporazum s liberalima za nas ostale u Beogradu sem Todorovića, koji je bio za sporazum sa naprednjacima, imao je neke dobre strane, koje su u političkom računu mogle mnogo težiti".²⁶⁾ Sva-

²⁴⁾ Isto, 46—47.

²⁵⁾ R. Milošević, *Timočka buna*, 236.

²⁶⁾ St. Protić, *Odlomci...*, 59.

kako računalo se da će stranka pre odobriti njihov sporazum sa jednom takođe opozicionom strankom, nego sa politički iskompromitovanim naprednjacima.

Beogradski radikali su znali da ni novom izbornom pobedom oni sami ne bi bili mnogo bliže vlasti. U takvoj situaciji kada je kralj kao osnovne argumente za dalje održavanje naprednjaka isticao s jedne strane činjenice da Jovan Ristić ne može dobiti većinu na izborima, a da radikalna, s druge strane, kao elementima nereda ne može poveriti vladu i kad dobiju većinu, radikali iz Beograda su se odlučili na sporazum sa liberalima, koji su takođe bili u opoziciji naprednjačkom režimu. Smatrali su da „onoga časa kad J. Ristić i radikali sklope sporazum: i radikali prestaju biti elementi nereda i J. Ristić dobija većinu”.²⁷⁾ Posle toga kralj Milan bi svakako morao da ima u vidu i udruženi opozicioni blok.

Kao osnovna dilema radikalima i liberalima se kod zaključenja sporazuma postavljalo pitanje da li sporazum zaključiti samo kao izborni (što je više odgovaralo liberalima) ili na „široj osnovi” (što je više odgovaralo radikalima). U prvom slučaju liberali bi uz pomoć saveznika dobili većinu na izborima, te bi im se mogla poveriti vlada, a oni ne bi bili obavezni da je ostvare u zajedništvu sa radikalima, jer se sporazum na to ne bi odnosio. U drugom slučaju, kada bi se sporazum zaključio na „široj osnovi”, radikali bi pomogli liberalima na izborima, pozajmili bi im izbornu pobjedu, ali ako bi im bila poverena vlada, onda bi je zajedno ostvarili liberali i radikali. Samo izborni sporazum radikalima zaista nije bio potreban, te je sporazum zaključen na „široj osnovi”, jer je samo u tom slučaju rezultat i za jednu i za drugu stranu bio adekvatan onome što su u sporazum unele.

Svoje zajedničke stavove saveznici su izneli kroz pet posebnih delova: o unutrašnjoj politici, o spoljnoj politici, o osnovama na kojima se ima izvršiti ustavna promena, o načinima i sredstvima postizanja postavljenih zadataka u prethodna tri dela i o zajedničkom učešću na izborima sa listom kandidata za predstojeće skupštinske izbore.

Najvažniji deo sporazuma tiče se ustavne promene, u kojoj promeni združene stranke nalaze temelj za obezbeđenje uspeha u postavljenim zadacima u unutrašnjoj i spoljašnjoj politici. Ukoliko bi stranke došle na vladu, „promena Ustava se ima izvršiti u najkraćem roku”. Deo sporazuma koji se odnosi na načela i osnove koje se imaju novim ustavom utvrditi je isti sa ustavnim programom radikalne stranke utvrđenim na skupu radikalnih prvaka u Nišu. Novo u zajedničkom ustavnom programu bilo je insistiranje na potrebnim merama za obezbeđenje većeg učešća „umne i moralne” snage putem narodnog izbora u radu skupštine, na kojoj osnovi će nekadašnje kneževe poslanike iz ustava od 1869. godine zameniti kvalifikovani poslanici. Ovakav zajednički stav saveznika u pitanju sadržine ustavne promene ustvari predstavlja početak ustavnog kompromisa, odnosno mali ustavni kompromis, jer su nađene zajedničke ustavne formulacije između stranaka čija će uloga biti odlučujuća u radu ustavnog odbora 1888. godine. Ni-

²⁷⁾ Isto, 62.

je se moglo očekivati, niti se dogodilo, da su naprednjaci bilo šta izmenili u onome na šta su se saglasili radikali i liberali.

Sporazum radikala sa liberalima je delo beogradskih radikala.²⁸⁾ O njegovom postojanju i sadržini članstvo radikalne stranke je upoznato tek posle zaključenja. To se pokazalo neophodnim zbog činjenice da je sporazum zaključen neposredno posle odluke skupa radikalnih prvaka u Nišu da radikalna stranka neće stupiti u politički sporazum ni sa kojom od političkih stranaka. Beogradski radikali su znali da će radikalni prvaci iz naroda ostati dosledni svojoj odluci iz Niša, te niti su tražili njihov prethodni pristanak niti su organizovali njegov formalno naknadno odobravanje. Preko dvojice izaslanika (Stojana Protića i Jovana Đaje), koji su imali da obidu zemlju odnosno mesne radikalne odbore, imalo se izvršiti upoznavanje stranke sa sporazumom. Beogradski radikali su mislili time postići obaveznost sporazuma za celu stranku.

Radikalna stranka nije odobrila sporazum. Sporazum „kod mnogih viđenih radikala u narodu nije bio dobro primljen“, te je „otpočela borba protiv sporazuma“.²⁹⁾ „Rezultat prikupljenih mišljenja pojedinih mesnih odbora bio je nepovoljan po sklopljeni sporazum, ali su ga beogradski radikali potpisnici ipak objavili na Cveti 1886. godine“.³⁰⁾

Radikalno vođstvo je računalo da će i pored otpora na koji je sporazum naišao kod viđenijih radikala iz naroda, sporazum ipak sve više dobijati pristalice u redovima stranke, s obzirom na ono što je u slučaju formiranja vlade nudio. Rascep koji se do sada odvijao samo među viđenijim radikalima, sve više je zahvatao čitavo članstvo. U okviru nižih teritorijalnih organizacija stranke takođe je izvršena podela na dve struje: jedna je podržavala kompromisnu politiku beogradskih radikala, priznajući im vodeću ulogu u stranci, druga je ostajala dosledna ranijem radikalizmu i borbi protiv vlasti. Politički uslovi u kojima se taj proces produbljivanja rascepa radikalne stranke osigravao — stupajući u savez radikali su ostali na pozicijama opozicione stranke, izborni okršaj je radikale objedinjavao u želji za izbornom pobedom — su sve više pogodovali radikalnom vođstvu u širenju njihovih ideja o novom položaju radikalne stranke koji ona zaslužuje s obzirom na svoju većinu i svoju slavnu prošlost. Probudene nade za unosnim činovničkim položajima su takođe delovale. Uskoro je moglo da se konstataje: „Sporazum zaključen između radikala i liberala, potpisan na Cveti 1886. godine nailazio je na sve veći broj pristalica u radikalnoj stranci, naročito među njenom inteligencijom“.³¹⁾

²⁸⁾ St. Protić, *Odlomci*, 63; Govoreći o sporazumu, njegovim prednostima u odnosu na sporazum sa naprednjacima i njegovoj sadržini više puta ga vezuje samo za beogradske radikale. Naprimer: „Ovaj sporazum s liberalima, koji su zaključili bili beogradski radikali...“; „Mi u Beogradu bili smo u toj stvari svi složni“; Svi su istaknuti beogradski radikali bili za sporazum s liberalima izuzev Perč Todorovića, koji je bio za sporazum s naprednjacima“.

R. Milošević, *Timočka buna*, 241; „...ali su ga beogradski radikalni potpisnici ipak objavili na Cveti 1886. god.“, Isto, 242.

²⁹⁾ St. Protić, *Odlomci...*, 63.

³⁰⁾ R. Milošević, *Timočka buna*, 242.

³¹⁾ Isto, 243.

Savezna vlada i vlada Save Grujića

Posle svega što su radikali iz Beograda učinili da do sporazuma sa liberalima dođe i da na njemu kao osnovi ojačaju svoj položaj u stranci, na potezu je bio kralj Milan. „Tovarenje” kabineta Milutina Garašanina je produženo, uprkos izbornoj pobjedi saveznika samo, sa ciljem da im se pokaže koliko kralj svojim autoritetom može da drži istrošene naprednjake na vladi. Kada mu je, pod teretom spoljašnjih prilika postalo jasno da kondezovanim akcijama mora da stvari privedi konačnom cilju — ustavnoj promeni, on će formiranjem savezne vlade Jovana Ristića otpočeti neposredne pripreme za ustavnu reformu. Politički kompromis je time zalazio u svoju završnu fazu.

Kralj Milan je pristupio formiranju savezne vlade u zadnjem momentu. Opozicioni radikalno-liberalni blok je sve više jačao i prema režimu i prema kralju Milanu. Dok je Milan prema sebi imao odvojene radikale i odvojene liberale, znao je da je jači i od jedne i od druge stranke. On onda ima ulogu posrednika, uspeh jedne može da neutrališe nametanjem druge, može da ih ucenjuje radi prezimanja vlasti, itd. U odnosu na udruženu opoziciju, u kojoj su radikali videli način da se približe vlasti a liberali način da bi ojačali prema kralju, kralj Milan je osetio da mu situacija izmiče iz ruku, da opozicioni blok može biti opasan po konačno rešavanje ustavnog pitanja. On im nikako nije hteo ustupiti prvenstvo u tome poslu, naročito posle svega što je učinio da u radikalnoj stranci stvori kompromisnu struju, koji je napor počeo davati i prve rezultate.

Formiranje savezne vlade 1. juna 1887. godine je ustvari početak borbe kralja Milana protiv radikalno-liberalne koalicije. Time kralj dobija mogućnost za nove političke kombinacije, jer su klice razdora između saveznika bile prisutne već u samom postupku formiranja vlade, u kome je vidnu ulogu imao kralj Milan. Radikali koji su ušli u vladu (Pera Velimirović, dr Mihailo Vujić, Svetozar Milosavljević i Sava Grujić) nije tamo poslala stranka, nego ih je izabrao kralj Milan; zatim, liberali u vladi su dobili najvažnija, a radikali najteža ministarska mesta, čime su već iskusni liberali zadobili primat u vladi, dok su se radikali u vladi više ponašali stranački nego državnički; pitanje podele činovničkih mesta između saveznika je najviše pogodilo radikale, naročito podela mesta okružnih načelnika, jer sami nisu imali za to dovoljno spremnih ljudi, te je Radivoje Milojković, ministar unutrašnjih dela u saveznoj vladi, postavio svoje oprobane policijske snage. Radikali u vladi su sve više postajali figura potrebna liberalima zbog kralja Milana, da ih ojačaju prema kralju. S druge strane, „kralju Milanu je ovo mrko pogledanje među ministrima došlo kao poručeno. On je najzad video da ni radikali nisu kurjaci, naročito oni koji su bili u Ristićevom kabinetu”.³²⁾

Takav odnos saveznika da je opet mogućnost kralju Milanu da igra ulogu posrednika, naročito kada na izborima 17. septembra 1887. godine radikali dobijaju većinu poslaničkih mesta. Kralj je uz pomoć kraljevih poslanika mogao uspostaviti ravnotežu između saveznika, što je na kraju i učinio, izjednačavajući ih u ukupnom broju po-

³²⁾ Isto, 243—244.

slanika. Ali izbori su definitivno pokazali i samim saveznicima da njihov savez nije iskren, jer su liberali nastojali da većinu zadobiju policijskim pritiskom pretežno liberalnih područnih policijskih vlasti, dok su radikalima za to bila dovoljna njihova oprobana agitaciona sredstva. Svako od saveznika je vukao na svoju stranu: liberali su bili jači u vladi, radikali su čuvali većinu u skupštini, te reagovali na postupke ministara unutrašnjih dela koji je pokušavao da ih u tome spreči. Slabost saveza se sve više ispoljavala. Njihov položaj i odnos realno daje Stojan Protić: „Krupno pitanje je bilo ko će imati većinu u novoj Narodnoj skupštini. Radikali nisu smeli dopustiti da ostanu u manjini, jer im je većina davala jedinu mogućnost da mogu imati ozbiljna uticaja na upravu zemlje, i u vladi i u Narodnoj skupštini. Sva administracija, Državni Savet, sudovi bili su sastavljeni od samih elemenata protivnih radikalima”.³³⁾

Posle izbornog sukoba kralj Milan je vladu ponudio Jovanu Ristiću, koji se nije usudio da sastavi čisto liberalni kabinet, bojeći se, da bez radikala u vladi, a sa radikalima u skupštini, ne dođe u odnos zavisnosti prema kralju, u kome odnosu su do tada bili naprednjaci. Kralj je ponudio vladu radikalima i oni su je prihvatili, te je 19. decembra 1887. godine formirana čisto radikalna vlada Save Grujića.

Ali pre formiranja čisto radikalne vlade, radikalna stranka, odnosno njeno beogradsko vođstvo je imalo da sklopi još jedan politički sporazum, ovog puta direktno sa kraljem Milanom. Vlada Save Grujića nije nastala sve dok nije bilo raščišćeno pitanje njenog programa. Prema ličnom izboru kralja Milana, i na njegov poziv, dvadeset poslanika iz radikalnog skupštinskog kluba je išlo u dvor na dogovor oko programa koga bi se radikali držali u slučaju da im se poveri vlada. Program koji je nastao kao rezultat tog dogovora nazvan je i od strane samih radikalnih prvaka pogodbom između kralja i radikalnog skupštinskog kluba. Program nije bio opšte važeći, ni po sadržini ni po vremenu, ticao se samo delokruga rada sadašnje narodne skupštine. Kralj je samo hteo da bude siguran da radikali neće posegnuti za svojim starim programom i starim sredstvima pritiska „ozdo”.

Program radikalne vlade sastavio je radikalni skupštinski klub, posle razgovora dvadesetorice članova kluba sa kraljem. Program sadrži tekuću problematiku unutrašnje, spoljašnje i finansijske politike kao zadatak ovogodišnje skupštine. Ustavno pitanje je u programu obeleženo kao prvi zadatak nove vlade posle završetka zakonodavnih poslova u ovogodišnjoj skupštinskoj sesiji.

Ustavno pitanje je bilo zajednička tačka i programa savezne vlade, koji je Jovan Ristić podneo kralju pre formiranja savezne vlade. Kralj Milan je ostavio iluziju i saveznoj vladi i vladi Save Grujića da će one sprovesti ustavnu reformu, želeći da pomoću nje dobija veće ustupke u tekućim vladinim programima. Ono čega nisu bile svesne ni radikalna ni savezna vlada bilo je da je kralj njihovom formiranju pristupio samo kao poslednjim pripremama za ustavnu reformu. Neopravdane su bile njihove nade da će im kralj prepustiti taj posao koji je toliko dugo spremao kao krajnji domet svoje politike, nastojeći da promenu ustava podigne na stepen kompromisa tri političke stranke.

³³⁾ St. Protić, *Odlomci*, 91—92.

Program ustavne promene savezne vlade bio je vrlo konkretan: sastaviće se „odbor od predstavnika sviju političkih pravaca” sa zadatkom da pripremi projekt koji će se pre daljeg postupka podneti kralju na „prethodnu ocenu”. U programu su date „glavne pobude koje kreću narod da traži reviziju ustava”: 1. potreba jače kontrole nad upravom zemlje i veće učešće naroda u državnim poslovima preko narodnog predstavništva, s obzirom na terete koje narod snosi i koji neprestano rastu; 2. potreba jače lične i imovinske bezbednosti, jer su sadašnje njihove garancije jako oslabile. Ovako formulisanje pobude za reviziju ustava podsećale su na nekadašnje radikalne zahteve, te su bile ublažene „rističevskom” napomenom da „revizija ustava ima biti izvršena u duhu umeštenosti, ne vređajući vladaočevih prerogativa, koje priznaju mstavi svoju naprednih država”.³⁴⁾

Savezna vlada je uskoro formirala odbor od 16 članova, u koji su ušli „poznatiji i viđeniji predstavnici sviju u zemlji poznatih političkih pravaca”. Odbor je otvoren 7. septembra 1887. i otpočeo rad na izradi projekta ustava. Nova vlada Save Grujića se nadovezala na započeti rad ustavotvornog odbora iz vremena savezne vlade, odnosno radikalni skupštinski klub je u ustavnom pitanju podvukao da će ustavotvorni odbor nastaviti svoj rad. S obzirom da je ustavna promena trebalo da dođe na red tek kad radikalna vlada ispuni svoj skupštinski program, a vlada bila oborena na jednoj tački toga programa (zakonu o opštinama), radikalna vlada nije otpočela rad na ustavnoj promeni, odnosno ustavotvorni odbor iz vremena savezne vlade nije nastavio svoj rad.

Kralju Milanu nije bilo teško da već kod sastava radikalne vlade odredi bitno i njen položaj. Na njegovo insistiranje ministar inostranih dela u radikalnoj vladi bio je Nragutin Franasović, naprednjak, ministar inostranih dela i u Garašaninovom kabinetu i lični kraljev prijatelj, a ministar unutrašnjih dela Svetozar Milosavljević, koga je kralj najpre planirao za predsednika čisto radikalne vlade. Osim toga, u vladi Save Grujića su bili „najpitomiji ljudi koji su se mogli naći u stranci”³⁵⁾ jer je kralj Milan uspeo da suzbije kandidaturu Koste Taušanovića, čime je zajedno sa nastojanjem da za ministra progura i Peru Todorovića, počeo ustvari da pravi rascjep i u samoj struji beogradskih radikala, odnosno u radikalnom vođstvu

Uopšteno govoreći, i savezna vlada i vlada Save Grujića imale su za cilj da provere ponašanje radikala na vladi. Pošto su se radikali u koalicionoj vladi „oprobali” nekoliko ministara i brzo prilagodili vlasti, dobili su poverenje da sami obrazuju vladu. Kralj Milan je zaista želeo da vidi „šta će radikali sami uraditi”, pre nego što pristupi ustavnoj promeni, a to je, kao poslednja etapa političkog sporazuma, bila i poslednja etapa političkog sporazuma, bila i poslednja etapa prirpema za ustavnu reformu. Prva čisto radikalna vlada neposredno uoči ustavne reforme, bila je „samo generalna proba ponašanja predstavnika radikalne stranke, ali se njenoj vladi nije moglo poveriti sprovođenje ustavne reforme”.³⁶⁾ Poslednja mera kraljevog opreza bila je „čvrsta policijska vlada oporbanog Nikole Hristića”.

³⁴⁾ Navedeno prema; Ž. Živanović, *Politička istorija Srbije*, 331.

³⁵⁾ Sl. Jovanović, *Vlada Milana Obrenovića*, 409.

³⁶⁾ M. Đorđević, *Razvitak političkih i državnopravnih ustanova Srbije*, 270.

Dr. SLOBODANKA STOJČIĆ, professeur agrégé.

LE COMPROMIS POLITIQUE ET CONSTITUTIONNEL EN SERBIE EN 1888.

Première partie: *Le compromis politique en tant que condition du compromis constitutionnel*

— R é s u m é —

Le changement de la Constitution de la Serbie de 1869. a été la question politique fondamentale en Serbie dans les années quatre-vingts du dix-neuvième siècle. La réforme constitutionnelle a été à la base des programmes de toutes les forces politiques, mais les différences dans leurs attitudes étaient importantes, tant au point de vue du contenu qu'en ce qui concerne la forme de l'adoption de la nouvelle Constitution.

Le gouvernement du parti progressiste qui a formellement soulevé la question constitutionnelle en 1880/81 n'était pas dans la situation de la mener à bonne fin tout seul. Immédiatement après l'ouverture de la question constitutionnelle il est apparu nettement que la réforme constitutionnelle ne pourra pas être réalisée sans le parti radical en tant que parti le plus fort dans le pays.

Cependant, justement dans cette période le parti radical a atteint le point culminant de sa force sur la base du programme imprégné de radicalisme, qui n'était pas acceptable en tant que programme constitutionnel dans la mesure dans laquelle il a été accepté comme programme politique. A cause de son caractère exclusif et de l'agitation politique intensifiée dans le pays, le régime et le roi Milan ont pris la décision d'amener le parti radical, au moyen d'un règlement des comptes, à un compromis politique. Une telle action politique était dictée et rendue possible par l'élargissement des nouvelles contradictions sociales, qui étaient décisives de la transformation du parti radical en parti purement bourgeois.

Le roi Milan, en tant que facteur politique essentiel de cette époque, a été résolu de ne pas confier le gouvernement au parti radical, sans égards à l'issue de la bataille électorale. Mais en même temps il a été prêt de contribuer à la transformation du parti radical d'un parti d'opposition à tous les régimes du pouvoir en parti qui soutient l'Etat dans le but d'équilibrer les forces politiques en tant que base d'un régime politique plus stable dans le pays.

Le règlement des comptes avec le parti radical qui a été effectué lors de la Révolte de Timok a eu pour conséquence le règlement des comptes du parti radical avec le radicalisme, car les forces dirigeantes du parti ont été convaincues que le radicalisme n'est pas la voie qui leur permettra de se rapprocher du pouvoir. La scission du parti radical qui a été basée sur cette conviction groupera, d'une part, les radicaux qui renonceront au radicalisme pour se rendre maîtres du pouvoir et, d'autre part, les radicaux qui resteront quand même fidèles au radicalisme. Formellement dans le cadre du parti se manifestera un courant de compromis des radicaux de Belgrade surtout des couches dirigeantes et le courant des radicaux du peuple qui resteront toujours sur les positions du programme original du parti radical.

Après la Révolte de Timok le roi Milan, étant convaincu que son gouvernement autocratique ne peut plus se baser sur les progressistes épuisés, conviction qui a été renforcée par l'insuccès de l'aventure de la guerre contre les Bulgares en 1885, devait demander l'aide au parti radical pour mettre fin à la guerre contre les Bulgares. En revanche il proposera au parti radical un rôle plus actif dans la vie politique ultérieure, mais à condition d'un accord avec les progressistes. Cette tentative d'un accord le parti radical n'approuvera pas,

mais ces perspectives du pouvoir qui étaient offertes aux radicaux du courant de Belgrade a approfondi davantage la scission dans le parti radical, ce qui le conduira définitivement à des arrangements pour arriver au pouvoir.

Dans l'étape suivante du compromis politique les radicaux de Belgrade réaliseront un accord avec les libéraux, en se conformant par le nouveau programme, en tant qu'expression de leur transformation, aux nouvelles conditions politiques. Le gouvernement fédéral et le gouvernement de Sava Grujić, en tant que gouvernement purement radical, persuadera le roi Milan que les radicaux sont prêts à un compromis constitutionnel de tous les partis politiques qui est choisi comme mode de réforme constitutionnelle. Le compromis politique auquel a accédé le courant des radicaux de Belgrade, a dirigé le parti radical vers le compromis constitutionnel et il ne manquera pas de le réaliser avec succès à la Grande assemblée de 1888.

Dans la première partie de l'étude un exposé est effectué des étapes et des participants du compromis politique, ce qui était la condition du compromis constitutionnel. Dans la deuxième partie („Le compromis constitutionnel en tant que condition de la réforme constitutionnelle”) un compte rendu sera présenté des étapes et des participants du compromis constitutionnel.

USLOVNA OSUDA U NOVOM KRIVIČNOM ZAKONODAVSTVU

U v o d

Uslovna osuda spada u red veoma značajnih krivičnopравnih i kriminalno-političkih mera za borbu protiv kriminaliteta kao društvenog zla. Nastala pre jednog veka, kao izraz težnje da se kazna prilagodi učiniocu krivičnog dela, tako da njeno izvršenje bude odraz potrebe za popravljanjem delikvenata, ona danas postoji gotovo u svim savremenim zakonodavstvima u ovom ili onom obliku. Njena praktična primena je sve šira i sve obuhvatnija, naročito u oblasti nehatnih delikata. Obim i relativna učestalost njene primene u praksi ne odražavaju samo kohezionu snagu jednog društva i njegov odnos prema delikventu, već su istovremeno i odraz korisnosti i efikasnosti ovog sredstva za sprečavanje vršenja određenih vrsta krivičnih dela od strane onih izvršilaca kod kojih ne postoji kriminalna sklonost.

U dugoj ljudskoj istoriji, sve do pred kraj prošlog veka, organizovana borba protiv kriminaliteta vodila se isključivo primenom kazne kao državno-pravnog, represivnog sredstva. Vrsta i visina kazne zavisi su od realne potrebe diktirane tretmanom društveno-političkom i kriminalno-političkom situacijom ili od apstraktnog shvatanja pravde i pravičnosti kao osnova za odmeravanje i utvrđivanje kazne. Bez postojanja nekog realnog i čvrstog kriterijuma za određivanje kazne, kako od strane zakonodavca tako i sudije, jasno je da se ono zasnivalo na njihovom uverenju i nahođenju. Nije čudo onda što su odatle proizašle neracionalnost i nekorisnost kazne, izrečene kroz odmazdu, i samovolju kao njahov pratilac.

Inspirisana težnjom da suzbije proizvoljnost u odmeravanju kazne i uspostavi čvrst kriterijum koji bi garantovao princip jednakog i pravičnog kažnjavanja, klasična škola je ustanovila pravilo da težina kazne mora odgovarati težini krivičnog dela. Težina krivičnog dela je jedini i isključivi osnov za određivanje vrste i visine kazne. Pronađen je objektivni kriterijum za pravično kažnjavanje i za obezbeđenje principa jednakosti svih građana pred zakonom kada se nađu u ulozi izvršioca krivičnog dela. Svako će biti kažnjen istom kaznom za isto krivično delo, bez obzira na društvene uslove života i bez obzira na lične osobine. Takva apstraktna pravičnost, idealno zamišljena, pretvorila se kroz praktičnu primenu u svoju suprotnost, u nepravičnost, upravo zbog nepoštovanja društvenih uslova života, motiva, karaktera i drugih osobina ličnosti izvršioca. Dakle, uspostavljajući apstraktnu pravičnost, klasična škola je zaboravila na ličnost učinioca prema kome se primenjuje kazna i da samo menjanjem te ličnosti,

njenim uklapanjem u društvo, može biti uspešno ostvaren cilj kazne. A da bi se to postiglo kazna mora biti prilagođena individualitetu izvršioca. Drugim rečima, vezivanjem kazne samo za izvršioca krivičnog dela, klasična škola je promašila cilj prevencije kroz resocijalizaciju i skrenula ka odmazdi.

Suprotstavljajući se koncepciji kažnjavanja na bazi subjektivne odgovornosti, a posebno odmeravanju kazne na osnovu težine krivičnog dela, antropološka i pozitivna škola su u prvi plan postavile učinioca dela, umesto samog dela. Za suzbijanje kriminalne aktivnosti bez značaja je težina dela, ali nije bez značaja opasnost koja leži u učiniocu i koja ga goni na vršenje krivičnih dela. Za uspešno suzbijanje kriminalne aktivnosti potrebne su mere za suzbijanje i neutralizaciju deliktne opasnosti kao uzroka kriminalne delatnosti, a ne vršenje odmazde putem kazne radi zadovoljenja pravde i pravičnosti. Odbacujući apstraktnu pravičnost klasične škole na bazi jednakog kažnjavanja za isto delo, pozitivna škola je otišla u drugu krajnost, jer je zanemarujući krivično delo i uzimajući u obzir samo ličnost učinioca, njegov individualitet, skrenula ponovo ka objektivizaciji i arbitrenosti. Ali, njeno izricanje potrebe za prilagođavanjem mere prema ličnosti izvršioca, stvorilo je snažan pokret za individualizaciju kazne.

Potreba za individualizacijom kazne dovešće do rađanja uslovne osude koju će sociološka škola pretvoriti u moćno kriminalno političko sredstvo za borbu protiv kriminaliteta. Uvođenjem uslovne osude kao posebnog i specifičnog sredstva za borbu protiv kriminaliteta u krivično pravo, došlo je do razbijanja metafizičkog shvatanja o apstraktnoj pravičnosti i do uvođenja principa korisnosti kazne.

Uslovna osuda, kao mera za individualizaciju kazne, nastala je, dakle, kao rezultat praktične potrebe, ali na osnovu saznanja i uverenja da se svrha kazne može ostvariti kod određene vrste delinkvenata, tzv. slučajnih, situacionih delinkvenata i bez njenog izvršenja. To znači, da se prema većini delinkvenata ove vrste, pa i kod izvesnog dela delinkvenata druge vrste svrha kažnjavanja — da ubuduće ne vrše krivična dela — može ostvariti i bez oduzimanja slobode i drugih vrednosti i dobara, bez represije i zatvorskog žigosanja. To uverenje da je utvrđivanje krivice za izvršeno krivično delo i odmeravanje kazne sa ili bez njenog izricanja, dovoljno efikasna mera suzbijanja kriminaliteta, pokazalo je snagu svog dejstva u poštovanju datog poverenja i razvijanju otporne snage kod najvećeg broja delinkvenata prema kojima je izrečena uslovna osuda. I upravo korisnost i efikasnost uslovne osude doveli su do njene obimne i široke primene za sva dela gde je utvrđena kratkotrajna kazna zatvora ili novčana kazna, ili pak njihova kumulacija, a posebno kada se radi o nehatnim izvršiocima krivičnih dela.

S druge strane, razni pojavni oblici njenog ispoljavanja u stranim zakonodavstvima, čine ovu meru interesantnom za proučavanje. Jedan novi modalitet uslovne osude pojavio se i u našem novom krivičnom zakonodavstvu koji pobuđuje posebnu pažnju. Stoga ćemo izložiti suštinu uslovne osude prema novom krivičnom zakonodavstvu.

1. Karakteristike i varijante novog modela uslovne osude

Uslovna osuda je, prema novom Krivičnom zakonu SFRJ,¹⁾ samostalna krivična sankcija koja se suštinski i kvalitativno razlikuje od drugih sankcija. Ona više nije ni posebna forma izricanja i izvršenja kazne, ni posebna tzv. opominjuća kazna, kojom se zamenjuje efektivna kazna lišenja slobode ili novčana kazna. Sada je ona autonomna krivična sankcija koja se može izricati samostalno kao i svaka druga sankcija. Time su otklonjene dileme ako njene pravne prirode. Njnim izdvajanjem iz sistema kazni i uključivanjem u red sankcija ne samo što je jasno rešeno ovo, od početka sporno pitanje, već je osamostaljenjem stvoren i nov model uslovne osude, koji se bitno razlikuje od modela kakvog je poznavalo naše dosadašnje krivično zakonodavstvo.

Prema članu 52. stav 1. Krivičnog zakona SFRJ; uslovnom osudom sud utvrđuje kaznu učiniocu za izvršeno krivično delo i istovremeno određuje da se ona neće izvršiti ako osuđeni za vreme koje sud odredi, a koje ne može biti kraće od jedne ni duže od pet godina, ne učini novo krivično delo. Iz ove odredbe se jasno vidi da se uslovnom osudom kao samostalnom krivičnom sankcijom zamenjuje, a zatim oprašta izricanje i izvršenje kazne koja je utvrđena od strane suda. Uslovna osuda ne gubi vezu sa kaznom, ali ona nije više kazna, nego samostalna sankcija, koja se izriče umesto nje, eliminišući je u određenim slučajevima kao nekorisnu i nepotrebnu sa društvenog staništa. Kao samostalna sankcija, ona se izriče kao takva, sama za sebe, bez izricanja kazne i umesto nje. I upravo u tome je ta nova suština po kojoj se sadašnji model razlikuje od ranijeg modela uslovne osude. Raniji model uslovne osude, koji je predstavljao samo varijantu klasičnog sistema, sastojao se u tome što je izvršenje utvrđene i izrečene kazne bilo uslovljeno ponašanjem učinioca dela za vreme roka kušnje. Dakle, učiniocu krivičnog dela, za koje je on proglašen krivim, izricana je kazna, ali je izvršenje kazne odlagano pod uslovom da u određenom roku ne izvrši novo krivično delo i da ispuni druge uslove koje mu sud postavi u roku kušnje. Ovaj model oslanja se na izrečenu kaznu, na pretnju njenim izvršenjem, pri čemu se ta pretnja pojavljuje kao konstitutivni elemenat same uslovne osude. Neispunjenje postavljenih uslova u vreme roka kušnje, povlači obavezno ili fakultativno opozivanje uslovne osude i izvršenje ranije izrečene kazne prema kojoj je bio određen i sam rok kušnje. Novi model uslovne osude ne sadrži izricanje kazne, već izricanje same uslovne osude kao društvenog prekora za izvršeno krivično delo, za koje je utvrđena krivica učinioca i na bazi nje i kazna. Dakle, kazna se utvrđuje, ali ne izriče. Međutim, to nikako ne znači da se utvrđena kazna neće i saopštiti uslovno osuđenom licu. Ona se saopštava osuđenom kroz samo izricanje uslovne osude. Umesto izricanja kazne izriče se uslovna osuda kao vaspitno prekorna i opominjuća sankcija. Vaspitno prekorna zbog toga što se utvrđuje krivična odgovornost i kazna za izvršeno delo, a opomi-

¹⁾ Krivični zakon SFRJ (u daljem tekstu KZ SFRJ) objavljen je u „Službenom listu SFRJ” br. 44 od 8. 10. 1976. godine, a stupio je na snagu 1. jula 1977. godine.

njujuća zato što se preči izvršenjem kazne ako opomena ne bude dovoljna, tj. ako postavljeni uslovi ne budu ispunjeni. Uslovna osuda se po ovom modelu pojavljuje kao osuda na proveravanje, a ne kao osuda na kaznu.²⁾ Kazna će doći samo ako proveravanje pokaže da uslovna osuda kao vaspitno prekorna i opominjuća sankcija nije dovoljna za resocijalizaciju delinkvenata prema kome je izrečena.

Sušćina novog modela uslovne osude ispoljava se u sledećim karakteristikama: 1) uslovna osuda je samostalna krivićna sankcija koja se izriće kao takva umesto kazne; 2) po svom karakteru uslovna osuda je vaspitno prekorna i opominjuća sankcija koja se sastoji u osudi na prokušavanje, tj. proveravanje učinioca krivićnog dela za odrećeni period i 3) uslovna osuda kao samostalna krivićna sankcija ne oslanja se na izrećenu, već na utvrćenu kaznu kao opomenu da kazna može biti izrećena i izvršena, ako postavljeni uslovi ne budu ispunjeni i time sudska prognoza ne bude ostvarena. Dakle, kazna je postala sastavni deo uslovne osude i njena bitna sadržina, dok je po ranijem Zakoniku bilo suprotno, uslovna osuda je bila sastavni deo kazne, tj. samo jedan od načina izricanja kazne koja se mogla izreći uslovno, ili bezuslovno.³⁾

Model uslovne osude uspostavljen novim Krivićnim zakonom SFRJ izlazi iz okvira kontinentalnog sistema uslovne osude koji je, uz izvesna odstupanja, bio primenjivan u našem dosadašnjem zakonodavstvu. Prema napred izloženim karakteristikama, ovaj model uslovne osude predstavlja jednu kombinaciju u kojoj preovladavaju elementi anglo-amerićkog sistema probacije. Po svojoj sušćini, to je osuda na probaciju tj. na proveravanje, a takva osuda ne postoji po evropskom sistemu. Zbog toga bi bilo bolje reći da se ovde radi o posebnom modalitetu sistema probacije uz zadržavanje dva elementa kojima se on vezuje za evropski sistem. Ta dva elementa kojima se održava veza sa evropskim sistemom i koji upravo i ćine specifićnost ovog modela jesu: utvrćivanje kazne za delo izvešno sa krivicom i upisivanje uslovne osude u kazneni registar ćime se lica, kojima je izrećena ova sankcija, smatraju osuđivanima za slućaj ponovnog izvršenja dela bilo kada. Može se prigovoriti da ova dva elementa nisu poznata kontinentalnom sistemu uslovne osude u ovakvom obliku. To je taćno, jer kontinentalni sistem ne poznaje utvrćivanje kazne bez njenog izricanja, već izricanje utvrćene kazne. Po kontinentalnom sistemu uslovna osuda je osuda na kaznu, a ne osuda na proveravanje, kako je sada po novom modelu.⁴⁾ Ali baš zato što je po ovom sistemu uslovna osuda — osuda na kaznu, a ne na proveravanje, može i doći do utvrćivanja kazne sa ili bez njenog izricanja. Tako ovaj elemenat utvrćivanja kazne bez njenog izricanja predstavlja jedan hibridni elemenat koji ćini ovaj model uslovne osude specifićnim, jer u sistemu osude na proveravanje unosi utvrćivanje kazne bez njenog izricanja.

²⁾ Vidi o tome dr Franjo Baćić, Uvjetna osuda i uvjetna osuda sa zašćitnim nadzorom u Prijedlogu Krivićnog zakona SFRJ, Naša zakonitost, br. 6/1976. god., str. 46.

³⁾ Mr Zoran Stojanović, Uslovna osuda u novom Krivićnom zakonu SFRJ, Glasnik Advokatske komore SAP Vojvodine, br. 1/1977. god., str. 31.

⁴⁾ Dr Franjo Baćić, op. cit. str. 47.

Što se tiče elementa osuđivanosti, on je vezan za evropski sistem. Naime, i po evropskom, kao i po anglo-američkom sistemu, uslovno osuđeno lice se ne smatra osuđivanim. Ali, dok je po anglo-američkom sistemu to stvarna činjenica, jer kazna nije izrečena, dotle je po evropskom sistemu to fikcija, zato što je kazna izrečena. tj. lice je osuđeno na kaznu. S obzirom da je to fikcija, mnoga zakonodavstva su je napustila. Prema tome, element osuđivanosti je vezan za evropski sistem, ali je ugrađen u ovaj model i vezan ne za izrečenu, nego za utvrđenu kaznu što predstavlja drugu specifičnost novog modela uslovne osude u našem zakonodavstvu.

Dakle, naš novi model uslovne osude predstavlja specifičnu kombinaciju između klasične uslovne osude i anglo-američkog sistema probacije. Ona se pojavljuje u dva vida, pri čemu je prvi zasnovan na klasičnom obliku evropskog sistema uz unošenje bitnih elemenata probacije, dok je drugi zasnovan na anglo-američkom sistemu probacije uz zadržavanje nekih elemenata kontinentalnog sistema uslovne osude.

Naš novi Krivični zakon, dakle, uvodi dve vrste ili dve varijante uslovne osude i to kao dve samostalne institucije. Prva vrsta je opšti tip uslovne osude. To je osuda na proveravanje, koja se sastoji u upućivanju prekora učiniocu krivičnog dela uz utvrđivanje kazne bez njenog izricanja i njegovim puštanjem na slobodu uz postavljanje određenih uslova, koje ovaj treba da ispuni sam bez tuđe kontrole, nadzora i pomoći. Druga vrsta je uslovna osuda sa zaštitnim nadzorom. Ovde se osuda na proveravanje prati službenom kontrolom u pogledu ponašanja na slobodi i ispunjavanju uslova. Naime, ispunjenje uslova se ne prepušta samom učiniocu, njegovom slobodnom ponašanju, već se uspostavlja nadzor nad ispunjavanjem postavljenih uslova i celokupnim ponašanjem.

2. Uslovi za izricanje uslovne osude

Uslovna osuda kao samostalna krivična sankcija izriče se umesto kazne, eliminišući ovu kao nepotrebnu. Nepotrebnost primene kazne zbog njene nekorisnosti u odnosu na određenog delinkventa za određeno krivično delo je osnov za izricanje uslovne osude. To znači, da se ona može primeniti samo prema određenom učiniocu i to za određeno krivično delo. Dakle, njena primena ima u principu dva ograničenja. Prvo ograničenje vezano je za krivično delo kao objektivan faktor, tj. za njegovu težinu. Po pravilu, uslovna osuda se izriče za lakša krivična dela, a samo izuzetno za teška krivična dela i to kada su učinjena pod olakšavajućim okolnostima usled kojih je predviđena mogućnost ublažavanja kazne ili pak osobođenja od kažnjavanja. Drugo ograničenje vezano je za učinioca krivičnog dela kao subjektivnog faktora. Ona se izriče takvim učiniocima čije psihološke ličnosti ne nose u sebi socijalnu opasnost kao kriminogeni faktor, već su to prilagodljive ličnosti, tako da se krivično delo pojavljuje kao rezultat greške ili izuzetne situacije. Ova dva ograničenja postoje u svim zakonodavstvima. Ona se izražavaju putem utvrđivanja zakonskih pretpostavki ili uslova za izricanje uslovne osude.

Prema našem krivičnom zakonodavstvu da bi mogla da se izrekne uslovna osuda potrebno je da budu ispunjena dva uslova. Prvi uslov jeste da je učinjeno krivično delo sa umišljajem ili iz nehata za koje sud može da izrekne njegovom izvršiocu kaznu zatvora do dve godine ili novčanu kaznu. Drugi uslov sastoji se u uverenju suda da izricanje odnosno primena kazne nije potrebna i da je samo izricanje uslovne osude, tj. upozorenje uz pretnju kazne dovoljno da se utiče na učinioca krivičnog dela da više ne vrši krivična dela. I jedan i drugi uslov zahtevaju razmatranje, kako bi smo sagledali obim i karakter uslovne osude utvrđene našim novim Krivičnim zakonom SFRJ iz 1976. godine.

Objektivni uslov vezan za težinu krivičnog dela govori o tome da se uslovna osuda izriče uglavnom za lakša krivična dela, za koja sud može izreći kaznu zatvora do dve godine ili novčanu kaznu. Da bi mogao da izrekne uslovnu osudu kao samostalnu sankciju, sud mora prethodno da utvrdi kaznu zatvora čiji iznos ne prelazi granicu od dve godine ili novčanu kaznu. Kao što je poznato, naše dosadašnje zakonodavstvo predviđalo je mogućnost primene uslovne osude za dela za koja je izrečena kazna zatvora do tri godine ili novčana kazna. U odnosu na dosadašnji Krivični zakonik izgleda kao da novi Krivični zakon sužava primenu uslovne osude. To je međutim, samo privid, jer se ranije nije mogla izreći uslovna osuda za dela gde je bila izrečena kazna strogog zatvora, čak ni onda kada je ona bila izrečena u trajanju do dve godine, što će sada u nekim slučajevima biti moguće. S obzirom na tu činjenicu obim primene je ostao približno isti, tako da ukoliko ima izvesnog suženja ono je dosta malo i neće imati neki veći uticaj na praksu.⁵⁾

Uslovna osuda može biti izrečena ne samo kada je utvrđena jedna od navedenih kazni, tj. kazna zatvora do dve godine ili novčana kazna bez obzira na njen iznos, nego i onda kada su one izrečene kumulativno. To znači, da se uslovnim osudom one mogu zameniti istovremeno. U ovakvome slučaju uslovna osuda se može izreći za obe kazne ili samo za kaznu zatvora. Ali je moguća i takva situacija da se uslovna osuda izrekne samo umesto utvrđene kazne zatvora, a da se uz njeno izricanje izrekne i novčana kazna. Ne bi, međutim, bilo moguće da se kod kumulativnog utvrđivanja kazne zatvora do dve godine i novčane kazne zameni ova poslednja uslovnom osudom i da se uz nju izrekne i kazna zatvora do dve godine (čl. 53 st. 5 KZ SFRJ). Dakle, ona može biti zamenjena uslovnom osudom samo uz glavnu kaznu, ali ne i samostalno kao sporedna kazna. Takva mogućnost nije postojala ni prema izmenjenoj formulaciji st. 2 čl. 48 ranijeg Krivičnog zakonika.⁶⁾

Granica od dve godine zatvora podrazumeva od suda utvrđenu, a ne od zakonodavca propisanu kaznu. To znači, da je za izricanje uslovne osude merodavna utvrđena kazna zatvora na osnovu svih okol-

⁵⁾ Prof. Lazarević takođe smatra da postoji „intencija u Predlogu da se u maksimalnoj mogućoj meri zadrži postojeće stanje, a naročito da se isključi primena uslovne osude za ona krivična dela za koja se i do sada ova osuda nije mogla izreći”. Vidi opširnije dr Ljubiša Lazarević, Pred. donošenje Krivičnog zakona SFRJ, Zbornik radova Pravnog fakulteta u Novom Sadu, br. X, 1976. god.

⁶⁾ Dr Ljubiša Jovanović, Krivično pravo, opšti deo, 1973. god., str. 283.

nosti koje utiču na odmeravanje kazne predviđenih čl. 41 KZ SFRJ ili na osnovu ublažavanja kazne u smislu čl. 42 KZ SFRJ. Prema stavu 2 člana 53 KZ SFUJ uslovna osuda može biti izrečena učiniocu i za krivično delo za koje se može izreći kazna zatvora u trajanju od deset godina ili teža kazna, ako je putem ublažavanja iz člana 42 zakonom propisana kazna svedena na utvrđenu kaznu do dve godine zatvora ili pak na novčanu kaznu. Izricanje uslovne osude za ovako krivično delo moguće je kada zakon predviđa mogućnost blažeg kažnjavanja npr. u slučaju izvršenja teškog dela ako postoji prekoračenje nužne odbrane, pravna zabluda ili ako je delo ostalo u pokušaju zbog dobrovoljnog odustanka, tj. ako i u slučaju kada je delo izvršeno pod osobito olakšavajućim okolnostima. Radi se dakle o teškim delima koja su izvršena u izuzetnim i najčešće neskrivljenim situacijama, gde su spoljne okolnosti bile od bitnog ili čak presudnog uticaja na prouzrokovanje posledice.

To su izuzetne situacije koje dovode do izuzetka od pravila, da se uslovna osuda ne izriče za teška dela. Princip da se za teška krivična dela, krivična dela velike društvene opasnosti ne može izreći uslovna osuda ovim nije negiran, već samo potvrđen. Kao dokaz ovog pravila je stav zakonodavca da se uslovna osuda ne može izreći za ona krivična dela za koja se ni ublažavanjem kazne ne može izreći kazna zatvora manja od jedne godine. To su uglavnom ona krivična dela za koja je zbog njihove opasnosti predviđena kazna zatvora u najmanjem iznosu od tri ili više godina. Kod ovakvih dela izricanje uslovne osude je moguće samo u jednom slučaju, a to je ako se neograničenim ublažavanjem učinilac takvog dela može osloboditi od kazne.

Uverenje suda o potrebi izricanja uslovne osude vezano je isključivo za učinioca krivičnog dela, za njegovu ličnost. To uverenje suda treba da proizađe iz činjeničnog stanja koje govori o okolnostima pod kojima je delo učinjeno i o ličnosti samog učinioca dela.⁷⁾ Da bi sud uzeo u obzir ličnost učinioca dela, on mora da upozna tu ličnost kroz njegov raniji život, posmatran u celini, kroz ponašanje pre i posle izvršenja krivičnog dela, da ustanovi stepen vinosti i motiv za izvršenje dela, kao i druge okolnosti pod kojima je ono izvršeno. Proučavanje ovih osobina, okolnosti i značajnih momenata za ispoljavanje ličnosti treba da posluži za stvaranje dijagnoze, tj. kompletne slike o ličnosti, a na bazi nje i prognoze o mogućem ponašanju ovakve ličnosti na slobodi bez primene kazne. Na osnovu dijagnoze stvara se uverenje, a iz uverenja proizilazi prognoza da se učiniocu dela može dati poverenje, da i bez primene kazne ono neće više vršiti krivična dela.

Sa stanovišta individualne prevencije ličnost učinioca krivičnog dela je značajniji elemenat od objektivnog elementa izraženog u visini utvrđene kazne za izvršeno delo. Zato, iako su oba ova uslova neophodna za izvršenje uslovne osude, ovaj subjektivni ima prednost sa sta-

⁷⁾ Dr Ljubiša Jovanović, isto delo, str. 283.

novišta ostvarivanja funkcije uslovne osude. Zbog te njegove primarne uloge neki ga teoretičari nazivaju materijalnim uslovom, za razliku od kaznene granice koja predstavlja formalni uslov.⁸⁾

3. Odlaganje izvršenja kazne

Uslovna osuda se izriče umesto kazne, ali uz njeno prisustvo. To prisustvo kazne jeste ona pretnja koja čini ovu sankciju opominjujućom. Prisustvo kazne izraženo je u činjenici njenog utvrđivanja. Uslovna osuda se ne može ni izreći kao sankcija, dok se prethodno ne utvrdi postojanje krivičnog dela i krivične odgovornosti učinioca za izvršenje tog dela, a zatim dok se tom krivično odgovornom učiniocu za to delo ne utvrdi kazna zatvora do dve godine ili novčana kazna ili pak obe zajedno. Tek kad se utvrdi jedna ili obe kazne, može se odlučivati da li će ta kazna biti izrečena i izvršena po pravnosnažnosti sudske presude ili će pak izvršenje utvrđene kazne biti odloženo, a samim tim i njeno izricanje. Da li će ovako utvrđena kazna biti izrečena i izvršena ili će izricanje biti odloženo i umesto njega doći do izricanja uslovne osude zavisice od ličnosti delinkvenata, uslova pod kojima je delo izvršeno, a pre svega od uverenja suda da li je kazna nužna ili nepotrebna za resocijalizaciju delinkventa odnosno za sprečavanje da u buduću ne vrši krivična dela.

Pri postojanju svih ovih pretpostavki uslovna osuda može biti izrečena uz prisustvo utvrđene kazne koja se ne izriče. Pošto izrekne uslovnu osudu sud istovremeno saopštava da kazna koja je utvrđena neće biti izvršena ako budu ispunjeni određeni uslovi u određenom vremenskom intervalu koji se zove rok kušnje ili vreme proveravanja. Koji su to uslovi koje uslovno osuđeni mora da ispuni da bi došlo do toga da utvrđena kazna ne bude izvršena?

Postoje dve vrste uslova koji moraju u toku roka kušnje biti ispunjeni: obavezni i fakultativni.

Obavezni uslov je jedan zahtev kojim se traži od uslovno osuđenog lica da za određeno vreme ne izvrši novo krivično delo. Taj rok u kome uslovno osuđeni ne sme da izvrši novo krivično delo jeste rok kušnje odnosno proveravanja. Rok kušnje može trajati od jedne do pet godina. U tom roku se proverava da li postoji sklonost za vršenje novih krivičnih dela ili ne. Kroz tu proveru potvrđuje se ili negira data prognoza o tome da je prekor izražen kroz uslovnu osudu uz davanje poverenja i postojanje pretnje, dovoljan garant da ovo lice neće više vršiti krivična dela. Ovaj uslov mora biti naveden u presudi, odnosno mora biti saopšten učiniocu krivičnog dela. Tu dužnost suda da ga izrekne u presudi, da ga saopšti učiniocu dela i čini uslov obaveznim. Bez njega nema uslovne osude, jer on čini njenu suštinu, tj. odražava svrhu individualne prevencije uz postojanje pretnje izvršenjem kazne kojom se ostvaruje generalna prevencija. Dakle, obaveznost ovde, znači, da sud mora da upozori uslovno osuđeno lice da ne sme da izvrši novo krivično delo za vreme proveravanja. Vreme proveravanja za koje

⁸⁾ Dr Stanko Frank, Teorija kaznenog prava po Krivičnom zakoniku od 1951. godine, Zagreb, 1955., str. 254.

uslovno osuđeni ne sme da izvrši novo krivično delo sud utvrđuje po slobodnoj oceni uzimajući u obzir okolnosti pod kojima je delo izvršeno i naročito ličnost učinioca držeći se zakonskih granica od jedne do pet godina.

Fakultativni uslovi su oni koje sud može, ali ne mora postaviti. Oni su dvojake prirode, tako da se mogu pojaviti kao opšti i kao posebni. Ovakva deoba zastupljena je kod jednog broja naših teoretičara.⁹⁾ Neki teoretičari vrše deobu ovih uslova na opšte i dopunske.¹⁰⁾ Izgleda nam prihvatljivija ova deoba fakultativnih uslova na opšte i posebne, pa ćemo ih tako i izložiti.

Opšti fakultativni uslovi obuhvataju one obaveze koje se najčešće javljaju kao rezultat izvršenja krivičnog dela ili su jedan od faktora izvršenja krivičnog dela. U prvu grupu spadaju obaveze uslovno osuđenog učinioca krivičnog dela da vrati imovinsku korist do koje je došao izvršenjem krivičnog dela, kao i da nadoknadi štetu koju je prčinio izvršenjem krivičnog dela. Utvrđivanjem ovih obaveza pruža se šansa izvršiocu dela da proveri težak utisak i narušeno stanje i da zadovolji interes oštećenog koji nema nikakve veze sa izvršenjem krivičnog dela. Ta materijalna obaveza vraćanja oduzetih dobara i vrednosti i naknada prouzrokovane štete ima izvanredno veliki značaj za razvijanje odgovornosti.¹¹⁾ Drugu grupu čine obaveze koje imaju za cilj da eliminišu uzroke kriminalne aktivnosti kao što su obaveza lečenja alkoholičara i narkomana.

Posebni fakultativni uslovi predviđeni su u posebnom delu, a tiču se izvršenja pojedinih konkretnih obaveza kao što su: postupanje po propisima o higijensko tehničkim zaštitnim merama pri radu, obezbeđenje smeštaja i ishrane lica na radilištima, uredno plaćanje alimentacije izdržavanim licima, postavljanje zaštitnih uređaja u fabrikama, rudnicima, radilištima i drugim gradilištima. U krivičnim zakonima pojedinih republika i autonomnih pokrajina, kao posebni fakultativni uslovi javljaju se još: kršenje porodičnih obaveza, protivpravna gradnja objekata i prouzrokovanje saobraćajnih nezgoda.

Ako jedan ili više fakultativnih uslova bude naloženo uslovno osuđenom licu, onda neizvršenje takve obaveze može biti razlog za opozivanje uslovne osude.

Jedna od posebnih mera koja se može izreći u toku roka proveravanja jeste zaštitni nadzor u okviru koga mogu biti postavljene i posebne obaveze i način njihovog ispunjavanja. Međutim, kako primena zaštitnog nadzora uz uslovnu osudu predstavlja posebnu varijantu ove institucije, to ćemo se tim posebno pozabaviti.

4. Zaštitni nadzor uz uslovnu osudu

U savremenom krivičnom zakonodavstvu kontinentalni sistem uslovne osude doživeo je značajnu transformaciju. Ta transformacija

⁹⁾ Nikola Srzentić i dr Aleksandar Stajić, *Krivično pravo, opšti deo*, Beograd, 1961. god., str. 253 i dr Ljubiša Jovanović, isto delo, str. 283.

¹⁰⁾ Dr Franjo Bačić, *Krivično pravo, opšt del*, Skopje, 1972. god., str. 641.

¹¹⁾ Stavre Filipče, *Uslovnata osuda i obesštetuvanje*, Pravna misla, Skopje, br. 6/1973. god., str. 48.

kretala se u pravcu sve većeg približavanja klasične uslovne osude anglo-američkom sistemu probacije. Iskustva stečena primenom probacije pokazala su da postoje daleko veći izgledi za resocijalizaciju određenih delinkvenata ako se uz uslovnu osudu odrede i mere zaštitnog nadzora. Poučene tim iskustvom, mnoge evropske zemlje uvele su u svoga zakonodavstva, pored obične (klasične) i uslovnu osudu sa zaštitnim nadzorom. Ovakva kombinacija uslovne osude i probacije pruža šire mogućnosti za resocijalizaciju onih delinkvenata, kod kojih se realno može očekivati, da će primena ovih mera uz uslovnu osudu bolje uticati na ostvarivanje svrhe kažnjavanja.

Uvođenje ove mere u naše krivično zakonodavstvo teklo je postepeno. Tako je, prvo Novelom Krivičnog zakonika od 1959. godine, ova kriminalno-politička mera bila predviđena samo za mlađa punoletna lica. Naime, prema odredbi člana 79 Krivičnog zakonika, punoletnom učiniocu krivičnog dela koji u vreme suđenja nije navršio dvadeset i jednu godinu, bez obzira na njegov stepen duševne razvijenosti, sud je mogao uz uslovnu osudu izreći i meru pojačanog nadzora od strane organa starateljstva. Donošenjem novog Krivičnog zakona SFRJ od 1976. godine, ta ograničena mogućnost izricanja uslovne osude sa zaštitnim nadzorom proširena na sva lica. Tako je, zakonodavac u čl. 58. predvideo da sud može pod uslovima utvrđenim u republičkom i pokrajinskom zakonu odrediti da se učinilac kome je izrečena uslovna osuda stavi pod zaštitni nadzor za određeno vreme u toku vremena proveravanja. Zatim je u st. 2. istog člana predviđeno da zaštitni nadzor obuhvata zakonom predviđene mere pomoći, staranja, nadzora i zaštite. Ovim odredbama, savezni Krivični zakon samo je okvirno odredio uslovnu osudu sa zaštitnim nadzorom, dok je bliže regulisanje ove materije prepustio republičkim i pokrajinskim krivičnim zakonima.

Krivični zakoni socijalističkih republika i autonomnih pokrajina konkretnije regulišu sadržinu i način primene zaštitnog nadzora. Tako, KZ SR Srbije (čl. 3) predviđa da će se zaštitni nadzor odrediti ako se s obzirom na okolnosti izvršenja krivičnog dela, ličnosti učinioca, njegovog ranijeg života i njegovog držanja posle izvršenja krivičnog dela smatra da će se svrha uslovne osude bolje ostvariti uz nadzor i pružanje pomoći uslovno osuđenom licu. Odredba KZ SAP Vojvodine koja se odnosi na zaštitni nadzor, indentična je sa čl. 3 KZ SR Srbije. Dalje, KZ SR Slovenije u čl. 3 predviđa da će sud ovu meru izreći kada dođe do zaključka da se cilj kažnjavanja ne bi mogao ostvariti samom osudom i ispunjavanjem uslova i obaveza iz te osude, već je potreban nadzor i pružanje pomoći uslovno osuđenom licu. Prema KZ SR Makedonije (čl. 4) sud će se opredeliti za meru zaštitnog nadzora u slučaju kad okolnosti koje su vezane za ličnost učinioca ili njegovu okolinu ukazuju da će se tom merom ostvariti cilj kažnjavanja.

Dakle, svi krivični zakoni republika i pokrajina predviđaju izricanje ove mere u svim onim slučajevima kada sud dođe do uverenja da će se svrha kažnjavanja bolje, uspešnije ostvariti ako se uz uslovnu osudu odredi zaštitni nadzor. Određivanje mera zaštitnog nadzora sigurno pretpostavlja da sud ima već određena saznanja o ličnosti de-

linkventa, njegovom ranijem životu, socijalnim prilikama pod kojima živi i radi i tome slično.¹²⁾ Bez tih saznanja teško se može očekivati da će sud moći da odredi adekvatnu meru zaštitnog nadzora, koja bi na najbolji mogući način uticala na osuđenog da ne vrši nova krivična dela. Možda bi u tom smislu bilo korisno razmišljati o uvođenju jedne tzv. socijalne ankete koja bi prethodila ne samo osudi sa zaštitnim nadzorom, nego i svakom drugom uslovnom odlaganju izvršenja kazne. Iskustva mnogih zemalja u kojima je uvedena jedna ovakva anketa pokazuju da sudovi mnogo manje greše u izboru mera koje će primeniti prema uslovno osuđenom licu. U tom pogledu rešenje koje je prihvatio Krivični zakonik Danske, možda bi moglo da inicira i našeg zakonodavca, da u skoroj budućnosti predvidi postojanje jedne ovakve ankete. Naime, prema ovom Zakoniku, u slučaju kada ima mesta verovanju da se može izreći uslovna osuda, sud je dužan da pristupi posebnoj anketi u cilju dobijanja obaveštenja o ranijem i sadašnjem životu okrivljenog, njegovoj porodici, njegovom radu i obrazovanju, fizičkom i moralnom stanju, ka i o svim drugim okolnostima koje mogu biti od značaja za donošenje odgovarajuće odluke. Ovu anketu sprovode, po pravilu, one službe, odnosno ustanove koje su i inače zadužene za nadzor nad licima koja su uslovno osuđena. Zahtev za sprovođenje ove ankete podnosi ovim službama nadležni javni tužilac. Službe koje su sprovodile anketu obavezno prisustvuju suđenju okrivljenog.¹³⁾

Što se tiče sadržine zaštitnog nadzora, svi krivični zakoni republika i autonomnih pokrajina uglavnom polaze od manje više istih obaveza. Tako se te obaveze najčešće sastoje u blagovremenom obaveštavanju o promeni mesta boravka odnosno prebivališta osuđenog, prestanku posećivanja određenih lokala i upotrebe alkoholnih pića i opojnih droga, osposobljavanju za zanimanje i prihvatanju zaposlenja koje odgovara njegovoj stručnoj spremi, izdvajanju iz sredine i prestanka druženja sa licima koja loše utiču na osuđenog, obaveznom lečenju u odgovarajućoj zdravstvenoj ustanovi i drugim sličnim merama. Osnovna svrha svih ovih obaveza je usmeravanje života i ponašanja osuđenog lica u smislu postizanja društveno korisnih ciljeva i onemogućavanja ponovnog vršenja krivičnih dela.¹⁴⁾ Da bi se taj cilj uspešno ostvario mora se posebna pažnja posvetiti izboru mera zaštitnog nadzora. Od pravilnog izbora ovih mera u mnogome zavisi i ostvarivanje same svrhe uslovne osude. Stoga su uglavnom svi krivični zakoni republika i autonomnih pokrajina, predvideli i određene kriterijume kojih se sud mora pridržavati prilikom izbora obaveza, koje postavlja uslovno osuđenom licu. Tako, prilikom izbora obaveza, sud je dužan da naročito uzme u obzir, godine starosti učinioca, njegove psihičke osobine, pobude iz kojih je delo učinjeno, lične prilike, raniji život i ponašanje učinioca posle izvršenog krivičnog dela, kao i opravdanost određivanja obaveza za postizanje svrhe uslovne osude. Isto tako, sud mora da vo-

¹²⁾ Dr Franjo Bačić, citirani članak, str. 54.

¹³⁾ Luisier: Les mesures des techniques progres äremedier aux sonséquences sociales des courtes peines d'emprsonnement, Revue internationale de droit penal, 1959, Nr. 3—4. Citiramo po dr Desanka Lazarević, *Kratkotrajne kazne lišenja slobode*, Beograd, 1974., str. 111.

¹⁴⁾ Dr Desanka Lazarević, op. cit. str. 112.

di računa i o tome da izborom obaveza ne povredi ljudsko dostojanstvo osuđenika, kao i da mu ne nameće neke obaveze koje bi mu stvarale nepotrebne poteškoće u njegovom prevaspitavanju. Prema tome, kod izbora mera zaštitnog nadzora, sud mora s jedne strane, da vodi računa pre svega, da te obaveze budu što je moguće više prilagođene ličnosti učinioca krivičnog dela, a s druge strane opet, da one ne budu isuviše obimne i teške, kako ne bi promašile cilj zbog čega su i određene.

Kod izbora obaveza od velikog značaja su odredbe zakonodavca kojima se ovlašćuje sud, da jednom određene mere može u toku vremena proveravanja izmeniti prilagođavajući ih uvek pre svega, ličnosti učinioca krivičnog dela. Tako, ako osuđeni kome je izrečen zaštitni nadzor ne ispunjava obaveze koje mu je sud postavio, sud ga može opomenuti ili pak, može ranije obaveze zameniti drugim ili produžiti trajanje zaštitnog nadzora u okviru vremena proveravanja, ili opozvati uslovnu osudu (čl. 58 st. 4 KZ SFRJ). Međutim, ukoliko u toku trajanja zaštitnog nadzora sud utvrdi da je ispunjena svrha ove mere, može zaštitni nadzor ukinuti i pre isteka određenog vremena. Takva ovlašćenja suda su nešto sasvim normalno. Time se, kako ističe prof. Bačić, „stvora mogućnost da se zaštitni nadzor kao tretman na slobodi prilagođava toku stvari, novim okolnostima, novim životnim situacijama, prikazanim uspesima i neuspesima”.¹⁵⁾

Pored pravilnog izbora mera koje treba postaviti uslovno osuđenom licu, značajnu ulogu imaju i organi nadležni za njihovo sprovođenje. Od njihove sposobnosti i angažovanosti u velikoj meri zavisi ostvarivanje same svrhe uslovne osude. Stoga se ovom pitanju mora posvetiti posebna pažnja. Krivični zakoni republika i autonomnih pokrajina dosta su načelno ovo regulisali. Tako, npr. KZ SR Srbije i KZ SAP Vojvodine predviđaju da je osuđeni kome je uz uslovnu osudu određen zaštitni nadzor obavezan da se javlja organu nadležnom za vršenje zaštitnog nadzora u rokovima koji ovaj odredi. Iz ovako postavljene odredbe, ne vidi se konkretno koji je to organ. KZ SR Slovenije predviđa da nadzor vrši posebni savetodavac. Isto tako, i ovde se ne vidi odakle potiče to lice (da li je to lice iz sastava postojećih službi socijalne zaštite ili drugog organa), kao i ko ga postavlja. Jedino je KZ SR Makedonije bio nešto određeniji, predviđajući da nadzor i pomoć uslovno osuđenom licu pruža socijalni radnik. Dalje, isti Zakon predviđa da sud može, ako nađe da za to postoje pogodni uslovi, nadzor i pomoć poveriti organizaciji udruženog rada gde osuđeni radi, mešnoj zajednici i drugoj samoupravnoj organizaciji i zajednici.

Mišljenja smo da su krivični zakoni republika i autonomnih pokrajina trebali više pažnje da posvete ovom pitanju, predviđajući tačno koji su to organi, kao i način sprovođenja mera zaštitnog nadzora. Iako se svi krivični zakoni nisu decidirano izjasnili o organima, verovatno će sprovođenje ovih mera vršiti postojeći organi socijalne zaštite. To će sigurno iziskivati i nove napore društva na bržem osposobljavanju kvalifikovanog kadra i većem izdvajanju materijalnih sredstava za funkcionisanje ovih organa.

¹⁵⁾ Dr Franjo Bačić, op. cit. str. 55.

Imajući sve ovo u vidu, krivični zakoni republika i autonomnih pokrajina (izuzev KZ SR Slovenije koji ne predviđa odlaganje) su u prelaznim i završnim odredbama predvideli da će se odredbe o zaštitnom nadzoru uz uslovnu osudu primenjivati od dana kada to posebnim zakonom bude određeno, a najkasnije (kod većine krivičnih zakona) od 1. jula 1979. godine. Svakako da treba očekivati da će u tom zakonu, svaka republika odnosno pokrajina bliže i preciznije odrediti način sprovođenja mera zaštitnog nadzora.

5. Izricanje drugih sankcija uz uslovnu osudu

Uslovna osuda i kazne se međusobno isključuju. To je pravilo, jer se uslovna osuda izriče u slučajevima gde je izvršenje kazne nekorisno i obrnuto — kazna se izriče tamo gde nema mesta izricanju uslovne osude. Od ovog pravila, međutim, ima jedan izuzetak. Taj izuzetak odnosi se na mogućnost izricanja novačne kazne uz uslovnu osudu kojim se zamenjuje kazna lišenja slobode u trajanju do dve godine. Naime, kao što smo videli, prema čl. 53 st. 5 KZ SFRJ, ako sud za izvršeno krivično delo utvrdi kumulativno kaznu lišenja slobode u trajanju do dve godine i novčanu kaznu, on može da izrekne uslovnu osudu za obe ove kazne ili samo za kaznu zatvora. U ovom drugom slučaju, on uz uslovnu osudu izriče novčanu kaznu određujući istovremeno i rok njenog izvršenja. Treba reći da je inače primena sporednih kazni uz uslovnu osudu veoma sporna.¹⁶⁾ Naš zakonodavac je taj spor javno rešio time što je omogućio izricanje novčane kazne, a konfiskacija imovine nije moguća jer se izriče uz kaznu zatvora preko tri godine, gde je isključena primena uslovne osude.

Prirodno je da se uz uslovnu osudu mogu izreći mere bezbednosti. Svrha njihove primene jeste otklanjanje stanja ili uslova koji su igrali ili mogu igrati ulogu u podsticanju na vršenje krivičnih dela, a to je sasvim u skladu sa svrhom primene uslovne osude. To je i razlog zašto zakonodavac nalaže izvršenje mera bezbednosti uz uslovnu osudu.

Uz uslovnu osudu mogu se izreći sledeće mere bezbednosti: zabrana upravljanja motornim vozilom, oduzimanje predmeta, obavezno lečenje alkoholičara i narkomana, zabrana vršenja poziva, delatnosti ili dužnosti, zabrana javnog istupanja i proterivanja stranaca iz zemlje (čl. 62 st. 3 i 4 KZ SFRJ).

Prilikom izricanja nekih mera bezbednosti uz uslovnu osudu, sud može odrediti da one imaju karakter odložnih i opozivnih uslova. Naime, prilikom njihovog izricanja, ukoliko im da takav karakter sud upozorava uslovno osuđenog da može doći do opozivanja uslovne osude ako se ne pridržava obaveze lečenja od alkoholizma ili narkomanije, odnosno ako prekrši neku od napred navedenih zabrana (vidi čl. 65 st. 4, čl. 66 st. 3, čl. 68 st. 5 KZ SFRJ).

Primena svih ovih mera bezbednosti ima izrazito preventivni, zaštitni karakter i za pojedinca i društvo, ali pre svega, za društvo i zato

¹⁶⁾ Opširnije o tome vidi dr Tihomir Vasiljević, Uslovna osuda, Mostar, 1935. god., str. 218—227.

se i pojavljuju kao mere socijalnog poretka kojima se neutrališe ili eliminiše potencijalna opasnost.

Vaspitne mere se ne mogu izreći uz uslovnu osudu, iz prostog razloga što se uslovna osuda ne može izreći prema maloletnim licima (čl. 73 st. 4 KZ SFRJ). Ona se ne može izreći ni prema mlađim punoletnicima licima za dela koja su izvršili kao maloletnici osim u jednom slučaju, a to je kada je takvo lice u vreme suđenja navršilo dvadeset i jednu godinu pa mu se u smislu št. 4 čl. 81 KZ SFRJ može maloletnički zatvor zameniti kaznom zatvora do dve godine i izreći uslovna osuda. Ali se ni u tom slučaju uz uslovnu osudu ne može izreći nikakva vaspitna mera. Prema tome, uslovna osuda i vaspitne mere se međusobno isključuju. To je i razumljivo, jer je uslovna osuda vezana za kaznu, a vaspitna mera ne, ona je njena suprotnost.

LA CONDAMNATION CONDITIONNELLE DANS LA NOUVELLE LÉGISLATION PÉNALE

— Résumé —

L'auteur étudie la condamnation conditionnelle d'après la nouvelle législation pénale yougoslave. Dans la première partie de l'article l'auteur a exposé les caractéristiques et les variantes du nouveau modèle de la condamnation conditionnelle. Ainsi d'après la nouvelle Loi pénale de la République Socialiste Fédérative de Yougoslavie la condamnation conditionnelle est la sanction qui consiste dans la fixation de la peine à l'auteur de l'infraction en spécifiant en même temps que la peine ne sera pas exécutée si le condamné ne commet pas une nouvelle infraction dans le délai déterminé. D'après cette disposition on voit clairement que par la condamnation en tant que sanction pénale autonome on remplace et ensuite on accorde la grâce au prononcé et à l'exécution de la peine fixée par le tribunal. La peine conditionnelle ne rompt pas le lien avec la peine, mais elle n'est plus une peine mais une sanction pénale autonome, qui est prononcée à sa place, en l'éliminant dans les cas déterminés en tant qu'inefficace et inutile au point de vue social. En tant que sanction pénale autonome elle est prononcée comme telle, pour elle seule, sans le prononcé de la peine et au lieu d'elle. Donc, le nouveau modèle de la condamnation conditionnelle ne contient pas le prononcé de la peine, mais le prononcé de la seule condamnation conditionnelle en tant que réprobation sociale pour l'infraction commise, pour laquelle a été constatée la faute de l'auteur de cette infraction et sur sa base la peine. La peine est fixée mais n'est pas prononcée. Cependant cela ne signifie absolument pas que la peine fixée ne sera pas communiqué conditionnellement à la personne condamnée. Elle est communiquée à la personne condamnée seulement au moyen du prononcé de la condamnation conditionnelle.

L'essence du nouveau modèle de la condamnation conditionnelle d'après la législation pénale yougoslave se manifeste dans les caractéristiques suivantes. Premièrement, la condamnation conditionnelle est une sanction pénale autonome qui est prononcée comme telle au lieu de la peine. Deuxièmement, la condamnation conditionnelle est une sanction éducative réprobatrice et d'admonestation qui consiste dans la condamnation à soumettre à l'épreuve, c'est-à-dire à la vérification de l'auteur de l'infraction dans la période déterminée. Et, troisièmement, la condamnation conditionnelle en tant que sanction pénale autonome ne s'appuie pas sur la peine prononcée, mais sur la peine fixée en tant qu'admonestation que la peine peut être prononcée et exécutée, si les conditions posées ne sont pas remplies et de cette manière que le pronostic judiciaire ne soit pas réalisé. Ensuite l'auteur a exposé les variantes du nouveau modèle de la condamnation conditionnelle. Ainsi, d'après la nouvelle législation il y a deux sortes ou deux variantes de la condamnation conditionnelle. La première sorte est le type général de la condamnation conditionnelle. C'est la condamnation à la mise à l'épreuve, c'est-à-dire à la vérification qui consiste dans la réprimande adressée à l'auteur de l'infraction en fixant la peine sans la prononcer et en posant les conditions déterminées, que la personne qui a été condamnée conditionnellement doit remplir sans le contrôle, la surveillance et l'aide d'autrui. La deuxième sorte ou variante est la condamnation conditionnelle avec le contrôle de protection. A la différence de la première variante, dans ce cas la condamnation à la vérification est suivie du contrôle officiel en ce qui concerne le comportement en liberté et la réalisation des conditions posées. En effet, la

réalisation des conditions posées n'est pas laissée à l'auteur même de l'infraction, à son comportement libre, mais le contrôle est établi sur la réalisation des conditions posées et sur son comportement tout entier.

Dans la deuxième partie de l'article l'auteur a exposé en détail le contrôle de protection avec la condamnation conditionnelle. La condamnation conditionnelle est effectuée de manière plus conforme pour la réalisation du but de la ressocialisation des délinquants déterminés, de telle sorte que maintenant la possibilité est prévue de l'application du contrôle de protection avec la condamnation conditionnelle. Le contrôle de protection comprend les mesures prévues par la loi d'assistance, de sollicitude, de contrôle et de protection, il est, selon l'estimation du tribunal, prononcé à l'auteur de l'infraction auquel a été prononcé la condamnation conditionnelle pour un temps déterminé au cours de la période de vérification. De cette manière la condamnation conditionnelle complétée par le contrôle de protection s'est rapprochée, et même parfois s'est identifiée, à l'institution de l'épreuve. L'application de cette institution, d'après les informations existantes, a donné de très bons résultats et une telle institution jusqu'à présent (sans compter le contrôle renforcé des organes de tutelle à l'égard des mineurs) manquait à notre législation pénale. Nous sommes d'avis que l'introduction d'une telle sorte d'épreuve (probatio), quand les organes de l'exercice du contrôle seront organisés et développés donneront aussi de bons résultats dans notre pratique. Probablement les résultats de l'application de la condamnation conditionnelle avec le contrôle de protection s'amélioreraient davantage si on introduisait dans tous les cas correspondants l'enquête sociale, qui assurerait régulièrement la mise à la disposition suffisamment de données sur les conditions de vie et la personne de l'auteur de l'infraction, ce qui a été examiné chez nous jusqu'à présent seulement dans certains cas.

OBUSTAVLJANJE PARNIČNE DELATNOSTI RADI POKUŠAJA PORAVNANJA PRED MIROVNIM VECEM

1. Posle dvadeset godina primene, prestao je da važi stari Zakon o parničnom postupku.¹⁾ Prvi zakon o parničnom postupku nove Jugoslavije, donet 1956. g., menjan i dopunjavan više puta,²⁾ najčešće radi usaglašavanja sa promenama u organizacionim procesnim zakonima, zamenjen je novim Zakonom o parničnom postupku.³⁾

Novi Zakon o parničnom postupku⁴⁾ doneo je više novina u naš procesni sistem.⁵⁾ Jedan od njih sreće se u postupku u stvarima male vrednosti, u tzv. maličnom postupku.⁶⁾

U tekst novog Zakona o parničnom postupku, integrisana je, uz izvesne izmene, ranija peta novela starog Zakona o parničnom postupku, ranija glava XXIX-a, koja je nosila marginalni naslov „Postupak u sporovima male vrednosti”.⁷⁾ Uz stari, delimično izmenjen tekst, do-

¹⁾ Sl. l. 4/57 od 23. 1. 1957; stupio na snagu 24. 4. 1957. g., osim čl. 84. i 481., koji su stupili na snagu tek 25. 4. 1958. g.

²⁾ Zakon o parničnom postupku je menjan i dopunjavan Zakonima o izmenama i dopunama Zakona o parničnom postupku i to: 1961. g. (Sl. l. 52/61) 1965 g. (Sl. l. 12/65) 1971. g. (Sl. l. 1/71) 1972 (Sl. l. 23/72) i 1974. g. (Sl. l. 6/74).

³⁾ Sl. l. 4/77 od 14. 1. 1977 (Isppravke u Sl. l. 36/77).

⁴⁾ Novi Zakon o parničnom postupku ima za osnovu tekst starog Zakona o parničnom postupku. Prvobitno je bilo zamišljeno da se Zakon još jednom izmeni i dopuni. Kako je stari tekst pretrpeo oko tri stotine promena, Savezno veće Skupštine SFRJ, koje je usvojilo opsežan Nacrt izmena i dopuna Zakona o parničnom postupku, zatražilo je septembra 1976. g. od Izvršnog veća da Predlog zakona izradi kao nov zakon. Kasnije su, u skupštinskim telima, bili podneseni amandmani na Predlog zakona, koji danas, sa podnesenim predlogom, čine tekst novog Zakona o parničnom postupku.

⁵⁾ Bez obzira što je novi Zakon o parničnom postupku rađen tako što je prerađivan, menjan, dopunjavan i popravlján tekst starog Zakona o parničnom postupku, to je sasvim nov zakon. Međutim, na naslovnoj strani „Zakona o parničnom postupku”, koji je izdala Novinsko-izdavačka ustanova „Službeni list SFRJ”, u ediciji „Zbirka saveznih propisa”, stoji „XI prerađeno i dopunjeno izdanje” (!?) iako je to prvo izdanje novog zakona.

⁶⁾ O maličnom postupku detaljno videti: Poznić, B. — Povodom izmena i dopuna ZPP, Anali, 5—6/72; Markota, Objavljivanje presuda i žalba protiv presude u sporovima male vrednosti, Jugoslovenska advokatura, 5. 6/72; Karlovčan, I. — Postupak u sporovima male vrednosti po noveliranom ZPP, Naša zakonitost, 7/72; Minaković, A. — Postupak u sporovima male vrednosti, Pravni život, 10/72, Kuzle, K. — Prilog praktičnoj primeni nekih odredaba ZPP-a o sporovima male vrednosti, Naša zakonitost, 3/73; Dika, M. — Neki problemi postupka u sporovima male vrednosti, Naša zakonitost, 6/73; Rakić, V. — Neka pitanja postupka u sporovima male vrednosti, Anali, 3/76; Serdar, — Novine u ZPP, Privrednopravni priručnik, 10/72; Vaić, — Postupak u sporovima male vrednosti, Privreda i pravo, 12/73.

⁷⁾ U novom Zakonu o parničnom postupku (tako je bilo i u starom) marginalni naslov uz glavu o maličnom postupku je „Postupak u sporovima male vrednosti. Očigledno je da redaktori Zakona nisu vodili računa o pravničkoj ter-

dat je još jedan član — čl. 468. koji predstavlja novinu u našem procesnom sistemu. Novi zakon je propisao dužnost parničnog suda da predmet male vrednosti obavezno uputi mirovnom veću radi pokušaja poravnanja.

U tekstu Nacrta Zakona o parničnom postupku nije bilo odredbe koja bi odgovarala današnjem čl. 468. Ova odredba je nastala usvajanjem amandmana na Predlog zakona u skupštinskim odborima. To je ujedno, možda i razlog i objašnjenje, što je ova odredba tehnički nedoterana, neprecizna, što se ne uklapa harmonično u postojeći procesni sistem, i što otvara niz problema, teorijskog i praktičnog značaja.

Treba primetiti da upućivanje stranaka pred mirovno veće radi pokušaja poravnanja nije sasvim nova ustanova. Još na samom početku rada i delovanja mirovnih veća u našem sistemu, sudovi su često sami upućivali stranke pred mirovna veća da pokušaju da mirnim putem reše svoj spor iako to nije bilo predviđeno Zakonom o parničnom postupku.⁸⁾ Kasnije, sudovi su postepeno sasvim napustili ovu praksu i prestali da upućuju parničare pred mirovna veća. Sudovi su sami pokušavali da mire parničare, kako je, uostalom, i bilo predviđeno zakonom, pošto se postupak na taj način sprovodio brže, bez odugovlačenja, i sporovi se brže rešavali, što nije bilo bez značaja u uslovima stalne preopterećenosti sudova.

2. Nova odredba o pokušaju poravnanja pred mirovnim većem tek treba da počne da se primenjuje. Primenjena ove nove odredbe Zakona o parničnom postupku zavisi od niza raznih okolnosti. Zato je i Zakon o parničnom postupku prepustio republikama i pokrajinama da odluče kad će da omoguće uvođenje u život ove nove ustanove parničnog procesnog prava. Pored toga, potrebno je da se republike i pokrajine i pripreme za primenu i sprovođenje ove zakonske odredbe i perduzmu razne organizacione mere koje tu primenu treba da omoguće. Potrebno je i da se institucionaliziraju mirovna veća i osposobe, i kadrovski i stručno, za vršenje ove nove funkcije. Konačno, da bi sudovi mogli da primenjuju odredbu čl. 468. Zakona o parničnom postupku, potrebno je da pribave izveštaje od svih mesnih zajednica, organizacija udruženog rada, drugih samoupravnih organizacija i zajednica o postojanju mirovnih veća na svom području.

Do sada je samo SR Slovenija predvidela početak primene ove odredbe Zakona o parničnom postupku. U čl. 59. Zakona o samoup-

minologiji, jer je poznato da spor, parnica i postupak nisu sinonimi. Spor je neslaganje dva lica o nekom građanskopravnom odnosu, građanskom subjektivnom pravu ili građanskopravnom zahtevu; najčešće predhodi parnici i predstavlja njen povod. Parnica je jedan od načina za rešavanje spora, dok je postupak delanje ili postupanje parničnih subjekata koje se sastoji od niza parničnih radnji (Detaljno o tome: *Marković, M.* — Građansko procesno pravo, knj. I, sv. 1. i 2.). Osim toga, spor, kao neslaganje, nema vrednost, ni veliku ni malu. Vrednost može da ima samo predmet spora.

⁸⁾ Videti studiju: *Pečar, Vodopivec, Uderman, Kroflič* — Mirovna veća, Ljubljana, 1968.

⁹⁾ Uradni list SR Slovenije, br. 10 od 7. 5. 1977.

¹⁰⁾ Čl. 59. str. 2. u vezi sa čl. 49. st. 2. Zakona o samoupravnim sudovima SR Slovenije.

ravnim sudovima,⁹⁾ predviđeno je da mirovna veća treba da budu ustanovljena u skladu sa novim Zakonom do 30. 6. 1978. g., a da od 1. 7. 1978. g. započne saradnja redovnog i samoupravnog suda u pravcu mirnog rešenja sporova male vrednosti.¹⁰⁾

3. U čl. 468 zakonodavac je institucionalizovao postupak za pokušaj poravnanja pred mirovnim većem u maličnom postupku.¹¹⁾ Cilj ovog postupka nije u tome da se likvidira jedan parnični predmet i rastereti parnični sud, nego da se omogući strankama da same, uz asistenciju samoupravnog suda, uredе svoje međosobne odnose i eliminišu nastali spor.

4. U čl. 468. Zakona o parničnom postupku, zakonodavac je predvideo istovremeno dva načina za rešavanje sporova male vrednosti: propisano je, pored klasičnog parničnog postupka, pod određenim uslovima i obavezan postupak za mirno rešenje spora.

Kroz ovu odredbu Zakona o parničnom postupku izražava se shvatanje da je intervencija redovnog suda u sporove male vrednosti neophodna samo ako više ne postoji nikakva mogućnost da se spor mirnim putem reši, samo kad postane očigledno da je intervencija redovnog suda jedino preostalo sredstvo za saniranje poremećenih uzajamnih odnosa parničnih stranaka. U nastojanju da se intervencija redovnog suda svede na najnužniju meru, i to samo u slučajevima u kojima je njegova aktivnost neophodna, zakonodavac je kombinovao dva različita metoda za rešavanje sporova i predvideo postupak za mirno rešenje spora koji je interpolirao u klasični postupak pružanja pravne zaštite. Iako je tužilac već izabrao jedan postupak za zaštitu svojih prava, jedan od načina za rešavanje sporova — postupak pred redovnim sudom — zakonodavac je dao prevagu metodu mirnog rešenja spora pred samoupravnim sudom nad klasičnim metodom pružanja pravne zaštite i propisao privremeno obustavljanje parnične delatnosti radi pokušaja poravnanja pred mirovnim većem. Time je, istovremeno, u skladu sa idejom o podružtvljavanju sudske funkcije, izrazio i nastojanje da se delatnost samoupravnih sudova proširi u odnosu na delatnost redovnih sudova.

5. Prema čl. 468. Zakona o parničnom postupku, za klasični parnični postupak nadležan je redovni sud pred kojim je, uostalom, i bio pokrenut parnični postupak, dok je za sprovođenje postupka radi mirnog rešenja spora zakonodavac predvideo nadležnost mirovnog veća.

Redovni sud je dužan da privremeno obustavi parničnu delatnost i da obavezno uputi, pod određenim uslovima, predmet male vrednosti mirovnom veću koje je nadležno da sprovede postupak radi pokušaja poravnanja. Uvođenjem obaveznog postupka radi pokušaja poravnanja pred mirovnim većima u stvarima male vrednosti, zakonodavac je izvršio značajne izmene u našem pravnom sistemu. Postupak pred mirovnim većem, od njihove pojave pedesetih godina¹²⁾ pa

¹¹⁾ U Zakonu o krivičnom postupku (donet je 24. 12. 1976, Sl. 1. SFRJ 4/77), u čl. 445. predviđeno je postupak za upućivanje privatne tužbe mirovnom veću radi pokušaja mirenja.

¹²⁾ Prvi put se mirovna veća pominju u našem pravnom sistemu 1953. g. u Uredbi o upravljanju stambenim zgradama. U literaturi se, najčešće, uzima kao početak mirovnih veća Opšti zakon o stambenim zajednicama iz 1959. g. Ta-

sve do danas, karakterisala je dobrovoljnost. Strankama je bilo prepušteno da slobodno odluče da li će svoj spor izneti pred mirovno veće i rešiti ga, uz njegovu pomoć, mirnim putem. Odredbom čl. 468. Zakona o parničnom postupku, zakonodavac je pretvorio postupak pred mirovnim većem u obavezan postupak. Time je zakonodavac, istovremeno, propisao i obaveznu stvarnu nadležnost mirovnih veća — propisao je određenu funkciju koju treba da vrši ovaj samoupravni sud i odredio mu (posredno) neposredni zadatak.

Ovakav način određivanja stvarne nadležnosti jednom od samoupravnih sudova izazvao je izvesne dileme.¹³⁾ Postavlja se, naime, pitanje da li je zakonodavac postupio u skladu sa Ustavom SFRJ, kad je na ovaj način odredio nadležnost mirovnog veća.

Poznato je da određivanje nadležnosti sudova spada u zakonodavnu kompetenciju socijalističkih republika i pokrajina,¹⁴⁾ osim nadležnosti Saveznog suda, vojnih sudova i nadležnosti sudova udruženog rada, čiju je nadležnost odredio sam Ustav. Federacija nije ovlašćena da svojim zakonima određuje stvarnu nadležnost mirovnih veća, jer ovi samoupravni sudovi ne spadaju u savezne provosudne organe. Pored toga, iako Ustav u čl. 224 predviđa da građani rešavanje pojedinih sporova o pravima kojima slobodno raspolažu mogu sporazumno poveriti mirovnim većima, Zakon o parničnom postupku je predvideo obavezno upućivanje predmeta male vrednosti mirovnim većima radi pokušaja poravnanja, bez obzira na to da li su stranke pristale na to ili nisu i što je očigledno da su izabrale postupak pred redovnim a ne pred samoupravnim sudom.¹⁵⁾

6. U čl. 468. Zakona o parničnom postupku predviđen je poseban slučaj obustavljanja parnične delatnosti. Ukoliko budu ispunjeni uslovi iz čl. 468. Zakona, redovni sud mora da obustavi parničnu delatnost iako glavna stvar nije autoritativno raspravljena i da obavezno uputi predmet mirovnom veću. U trenutku obustavljanja parnične delatnosti neizvesno je da li će to obustavljanje biti privremeno ili definitivno. Sudbina otpočete parnice zavisi od rezultata postupka radi pokušaja poravnanja. Ukoliko mirovno veće sa uspehom okonča postupak za pokušaj poravnanja, postupak pred redovnim sudom se definitivno obustavlja: spor je rešen mirnim putem i otpada potreba za daljim pružanjem pravne zaštite po pravilima parničnog postupka. Ukoliko postupak pred mirovnim većem ne uspe, obustavljanje parnične delatnosti je bilo privremeno: sud, parnični sud, nastavlja sa postupkom. Deo postupka koji je bio sproveden do momenta kad je predmet upućen mirovnom veću spaja se u jednu celinu sa delom postupka koji dolazi od momenta nastavljanja postupka — od momenta kad je protekao rok u kome je trebalo spor rešiti mirnim putem odn. pošto je mirovno veće izvestilo parnični sud da postupak radi pokušaja poravnanja nije uspeo:

ko npr. Lazarević, A. — Osnovi na građanskata sudska postapka, Skopje, 1968, str. 39. Suprotno: Čalića, B. — Mirovna veća kao oblik podružtvljavanja sudske funkcije, Narodna uprava, 1—2/68, 8. str.

¹³⁾ Detaljno o tome: Triva, Belajec, Dika — Novo parnično procesno pravo, Zagreb, 1977, str. 170.

¹⁴⁾ Čl. 14. Ustavnog zakona za sprovođenje Ustava SFRJ.

¹⁵⁾ Detaljno o tome: Triva, Belajec, Dika, op. cit. str. 169—171.

Privremeno obustavljanje parnične delatnosti javlja se u tri vida: kao prekid postupka, kao mirovanje postupka i kao zastajanje sa postupkom.

Privremeno obustavljanje parnične delatnosti radi upućivanja predmeta male vrednosti mirovnom veću radi pokušaja poravnanja predstavlja poseban slučaj zastajanja sa postupkom. Međutim, Zakon o parničnom postupku nigde nije odredio niti je nagovestio dejstva ove vrste obustavljanja parnične delatnosti. To, nesumnjivo, izaziva određena pitanja i dovodi do određenih dilema, koje bi trebalo rešiti.

7. Čl. 468. Zakona o parničnom postupku obavezuje sud da uvek, bez izuzetka, kad su ispunjeni potrebni uslovi, obustavi parničnu delatnost i uputi predmet male vrednosti mirovnom veću radi pokušaja poravnanja. Poznato je, međutim, da je svaki pokušaj poravnanja beskorisan ako tužilac insistira da tuženi striktno ispuní svoju materijalnopravnu obavezu ili ako tuženi negira postojanje tužiocovog materijalnog zahteva. U momentu kad redovni sud upućuje predmet mirovnom veću, sudu nije poznato buduće držanje stranaka, jer nije imao nikakvog kontakta sa njima. Zato se i može dogoditi da se upućivanjem predmeta male vrednosti mirovnom veću, parnica u stvarima male vrednosti odugovlači, iako je malični postupak projektovan sa ciljem da se postupak ubrza i pojeftini a strankama pruži efikasna pravna zaštita.

8. Prema čl. 468. Zakona o parničnom postupku, parnični sud treba da obustavi parničnu delatnost radi pokušaja poravnanja pred mirovnim većem. Međutim, postavlja se pitanje, da li će redovni sud biti dužan da uputi predmet mirovnom veću i onda kad je tužilac pre pokretanja parničnog postupka već pokušao mirno rešenje spora pred mirovnim većem?

Zakon o parničnom postupku nije predvideo ovakvu mogućnost. Međutim, Zakon o samoupravnim sudovima SR Slovenije, u čl. 50. st. 2, predviđa da mirovno veće može, na zahtev predlagača, da potvrdi da poravnanje pred mirovnim većem nije uspelo ako protivna strana ne dođe pred mirovno veće, ne pristane na posredovanje mirovnog veća radi pokušaja poravnanja, kao i kad postupak poravnanja ne uspe.

Postavlja se pitanje, da li je redovni sud dužan da uputi predmet mirovnom veću radi pokušaja poravnanja i onda kad tu tužilac uz tužbu priloži izveštaj mirovnog veća da postupak za pokušaj poravnanja nije uspeo? Ukoliko je pokretanju parnice već predhodio postupak pred mirovnim većem, ne bi bilo celishodno obustavljati parničnu delatnost da bi se ponovio postupak radi pokušaja poravnanja pred mirovnim većem, jer bi se time postupak nepotrebno odugovlačio. Mali su izgledi da bi se stranke poravnale ako ih redovni sud uputi pred mirovno veće. Oim toga, i sam sud je dužan da pokuša da poravnava stranke sve do zaključenja glavne rasprave.

9. U stavu 2. čl. 468. Zakona o parničnom postupku predviđeni su uslovi pod kojima je redovni sud dužan da obustavi parničnu delatnost radi pokušaja poravnanja pred mirovnim većem. Da bi sud u smislu čl. 468. Zakona o parničnom postupku uputio predmet mirov-

nom veću, potrebno je da je u pitanju spor male vrednosti, da se radi o određenoj fazi postupka i da su ispunjeni posebni uslovi koje Zakon predviđa.

O stvarima male vrednosti, za koje je propisan poseban postupak, radi se:

— kad se tužbeni zahtev odnosi na potraživanje u novcu koje ne prelazi iznos od 1.000 dinara;

— kada se tužbeni zahtev ne odnosi na potraživanje u novcu, a tužilac je u tužbi naveo da pristaje da umesto ispunjenja određenog zahteva primi određeni novčani iznos koji ne prelazi 1.000 dinara;

— kad predmet tužbenog zahteva nije novčani iznos već predaja pokretne stvari čija vrednost ne prelazi iznos od 1.000 dinara;

— kad se povodom prigovora protiv platnog naloga nastavi postupak po tužbi a vrednost osporenog dela platnog naloga ne prelazi iznos od 1.000. dinara (čl. 460 ZPP);

— kad se tužbeni zahtev u postupku pred privrednim sudom odnosi na potraživanje a novcu koje ne prelazi iznos od 5.000. dinara (čl. 502/1);

— kad se tužbeni zahtev u postupku pred privrednim sudom ne odnosi na potraživanje u novcu, a tužilac je u tužbi naveo da pristaje da primi određeni novčani iznos koji ne prelazi 5.000. dinara;

— kad predmet tužbenog zahteva u postupku pred privrednim sudom nije novčani iznos već predaja pokretne stvari čija vrednost ne prelazi 5.000. dinara.

Prema izričitoj zakonskoj odredbi (čl. 459) ne smatraju se stvarima male vrednosti sporovi o nepokretnostima, sporovi iz radnog odnosa i sporovi zbog smetanja poseda.¹⁶⁾

Redovni sud (opštinski ili privredni) koji postupa u parnici u stvarima male vrednosti, obavezno obustavlja parnicu delatnost radi upućivanja predmeta mirovnom veću u tačno određenoj fazi u toku pripremnog postupka.

Sud, pre svega, ispituje da li je tužba podnesena nadležnom sudu. Ako sud utvrdi da je tužba podnesena nenadležnom sudu, pošto se oglasi nenadležnim, i rešenje o tome poslato provnosnažno ustupiče predmet nadležnom sudu — redovnom ili samoupravnom (čl. 16. i 17. Zakona o parničnom postupku). Kad sud utvrdi da je nadležan, on ispituje tužbu u formalnom pogledu i nastoji da otkloni eventualne formalne nedostatke tužbe, a ako se ti nedostaci ne otklone, odbacuje tužbu.

Ako su ispunjeni svi formalni uslovi za vođenje parnice, pre no što zakaže ročište za glavnu raspravu, sud ispituje da li su ispunjeni posebni uslovi za privremeno obustavljanje parnične delatnosti i upućivanje predmeta mirovnom veću radi pokušaja poravnanja.

¹⁶⁾ U starom Zakonu o parničnom postupku bilo je izričito regulisano da se u parnicama o zakonskom izdržavanju ne primenjuju pravila maličnog postupka. U tekstu novog Zakona o parničnom postupku nije predviđeno takvo ograničenje, te bi se iz toga moglo zaključiti da i za raspravljanje ovih sporova važi sumaran postupak. Kako ova materija spada u zakonodavnu kompetenciju republika i pokrajina, treba očekivati da one svojim propisima isključe primenu ovog posebnog postupka u alimentacionim parnicama.

Da bi predmet male vrednosti bio upućen mirovnom veću radi pokušaja poravnanja, potrebno je da budu ispunjeni sledeći uslovi:

— da su obe stranke fizička lica;

— da oba parničara imaju prebivalište odn. boravište na području iste opštine;

— da su obe stranke zaposlene u istoj organizaciji udruženog rada, drugoj samoupravnoj organizaciji ili zajednici u kojoj postoji mirovno veće.

Pod uslovom da su obe stranke fizička lica i da imaju prebivalište ili boravište na području iste opštine ili su zaposleni u organizaciji udruženog rada u kojoj je formirano mirovno veće,¹⁷⁾ parnični sud obavezno, ne tražeći pristanak stranka, obustavlja parničnu delatnost i parnični predmet male vrednosti upućuje nadležnom mirovnom veću.

Postavlja se, međutim, pitanje, koje će mirovno veće biti nadležno? Na području jedne opštine može da postoji više mirovnih veća jer ona mogu da se obrazuju u svakoj mesnoj zajednici ili za delove mesne zajednice, a stranke mogu da pripadaju raznim mesnim zajednicama, iako imaju prebivalište ili boravište na području iste opštine. Osim toga, parničari mogu da budu zaposleni u istoj organizaciji udruženog rada, ali da rade u raznim osnovnim organizacijama udruženog rada koje su formirale svoja mirovna veća.

Sledeća pravila opšteg parničnog postupka o opštoj mesnoj nadležnosti, jedno od rešenja bi nesumnjivo bilo to da se predmet upućuje mirovnom veću na čijem području tuženi ima prebivalište ili boravište, analogo procesnom pravilu o opštoj mesnoj nadležnosti redovnih sudova. Očigledno je, da u čl. 468. Zakona o parničnom postupku nedostaje odredba koja bi bliže opredelila nadležnost jednog od niza mirovnih veća koja mogu da se uspostave, onako kao što je to precizirano u čl. 445. str. 3 Zakona o Krivičnom postupku.¹⁸⁾

Na osnovu stilizacije čl. 468. st. 2. Zakona o parničnom postupku možemo da zaključimo da u velikom broju maličnih predmeta sud neće biti dužan da uputi predmet mirovnom veću radi pokušaja poravnanja jer u nizu slučajeva stranke nemaju prebivalište odn. boravište na području iste opštine. To znači da svi malični predmeti neće imati isti tretman: samo u izvesniom broju slučajeva dolaziće do upućivanja predmeta mirovnim većima. Ovakav nejednak tretman stranaka uslovljen je principom ekonomičnosti postupka. Smatra se, nai-

¹⁷⁾ Pošto je Ustav predvideo da su mesna zajednica i osnovna organizacija udruženog rada osnovne ćelije društva u kojima se zadovoljavaju lični, zajednički i opšti društveni interesi, smatra se da u njima treba da se formiraju i funkcionišu mirovna veća kao samoupravni sudovi koji su najbliži građanima i radnim ljudima. Međutim, još uvek postoje dileme o tome da li mirovna veća treba formirati i u Organizacijama udruženog rada, bez obzira što su savezni zakoni predvideli obaveznu nadležnost ovih mirovnih veća. Za razliku od zakona u SR Hrvatskoj i SR Sloveniji, u SR Srbiji je zasada predviđeno da se mirovna veća osnivaju samo u mesnim zajednicama ili za delove mesnih zajednica.

¹⁸⁾ U čl. 445. st. 3. Zakona o krivičnom postupku predviđeno je da se privatna tužba upućuje mirovnom veću na čijem području privatni tužilac ili okrivljeni ima prebivalište ili boravište.

me, da je ova odredba u Zakonu o parničnom postupku u skladu sa principom procesne ekonomije jer predviđa postupak pred mirovnim veću samo u slučaju kad je mirovno veće podjednako dostupno parničarima. U protivnom to bi bitno uticalo na troškove postupka.¹⁹⁾

10. Kako se i u postupku pred privrednim sudom primenjuju pravila maličnog postupka, postavlja se pitanje, da li je i privredni sud dužan da obustavi parnične delatnosti i da uputi predmet mirovnom veću radi pokušaja poravnanja?

Zakon o parničnom postupku izričito predviđa upućivanje predmeta mirovnom veću samo u odredbama o redovnom postupku u stvarima male vrednosti. Iz toga što se Zakon poziva na čl. 458. moglo bi se zaključiti da odredba o obaveznom upućivanju predmeta mirovnom veću važi samo za sudove opšte nadležnosti, a ne i za privredne sudove.

Međutim, u čl. 468. Zakona o parničnom postupku propisano je da se u postupku pred privrednim sudovima primenjuju ostale odredbe Zakona o parničnom postupku ukoliko u posebnim odredbama nije što drukčije propisano. Osim toga, privredni spor male vrednosti razlikuje se od spora male vrednosti iz čl. 458. Zakona o parničnom postupku samo po visini vrednosti predmeta spora, te se može zaključiti da će i u ovom postupku doći do upućivanja predmeta mirovnom veću onda kad su parničari fizička lica.²⁰⁾

11. Kad se tužbom traži osuda tuženog na plaćanje dospеле novčane obaveze koja ne prelazi iznos od 1.000 dinara, a takvo dospelo potraživanje se dokazuje verodostojnom ispravom, ispunjeni su uslovi i za primenu mandatnog postupka i za primenu maličnog postupka. Zakon ne daje odgovor koji od ova dva posebna postupka ima prioritet. Imajući u vidu karakteristike i ciljeve i jednog i drugog postupka, možemo da zaključimo da se prvenstveno primenjuju pravila mandatnog postupka. Mandatni postupak je propisan za sticanje u kojima se predpostavlja da između tužioca i tuženog ne postoji spor ni o činjenicama ni o pravu, kad treba samo da se omogući da se tužiočevo potraživanje konstatuje sudskom odlukom koja će, ukoliko bude potrebno, predstavljati izvršni naslov. Malični postupak upravo pretpostavlja postojanje spora među strankama i zato je predviđeno upućivanje predmeta mirovnom veću radi pokušaja poravnanja, radi eventualnog mirnog rešenja spora.

Postavilo se pitanje²¹⁾ da li je sud dužan da uputi predmet mirovnom veću radi pokušaja poravnanja u postupku povodom prigovora protiv platnog naloga pre no što zakaže ročište za glavnu raspravu?

Čini se da u ovoj situaciji ne bi imalo mesta primeni čl. 468 Zakona o parničnom postupku iz sledećih razloga:

Pre svega, predmet se upućuje mirovnom veću radi pokušaja poravnanja samo dok nema odluke o glavnoj stvari. Posredovanje ima mesta sve dok nema odluke. U čl. 468. izričito je predviđeno da se predmet upućuje mirovnom veću pošto sud uvidi da su ispunjeni us-

¹⁹⁾ Videti: *Jenković i dr.* — Komentar Zakona o parničnom postupku, Beograd, 1977, str. 550.

²⁰⁾ Tako i *Triva, Belajac, Dika*, op. cit., loc. cit.

²¹⁾ *Triva, Belajac, Dika*, idem.

lovi za otvaranje postupka — da je nadležan i da nema formalnih nedostataka. Znači, sud ne bi mogao ča uputi predmet mirovnom veću radi posredovanja u nekoj kasnijoj fazi postupka. Kako u ovom slučaju već postoji odluka suda, sud ne bi mogao da uputi predmet mirovnom veću radi posredovanja.

U čl. 460. Zakona o parničnom postupku predviđena je primena malične umesto redovne parnične procedure u nastavku postupka povodom prigovora protiv platnog naloga ako je u pitanju predmet male vrednosti. Pošto sud nije odbacio prigovor protiv platnog naloga, kao neblagovremen, nepotpun ili nedozvoljen, predsednik veća je dužan da preduzme radnju koja je propisana zakonom: da zakaže ročište za raspravljanje o sudbini plantog naloga.

Kako u nastavku postupka, koji je izazvan prigovorom protiv platnog naloga treba da bude odlučeno o sudbini platnog naloga, izgleda da nema mesta obustavljanju parnične delatnosti radi pokušaja poravnania pred mirovnim većem.

12. Redovni sud je dužan da privremeno obustavi parničnu delatnost da bi se sproveo postupak radi mirnog rešenja spora. Da bi omogućio mirovnom veću da obavi posao za koji je nadležan, redovni sud mora da uputi predmet mirovnom veću. Međutim, u Zakonu se kaže da redovni sud *ustupa* tužbu mirovnom veću.²²⁾ Očigledno je da je izraz „ustupiti” u ovom slučaju pogrešno upotrebljen.

Ustupanje predmeta drugom (nadležnom) sudu je sudska parnična radnja kojom se određeni predmet dostavlja nekom drugom (stvarno, mesno ili funkcionalno) nadležnost redovnom ili samoupravnom sudu, po pravnosnažnosti rešenja o nenadležnosti. Dakle, samo nenadležni sud ustupa predmet nadležnom sudu jer koji sud nije nadležan nije ovlašćen da meritorno rešava o sporu. Ustupanje tužbe je definitivno, tako da sud koji je ustupio tužbu drugom sudu više ne može da dođe u situaciju da rešava, da odlučuje o njoj.

Dedovni sud može da „ustupi tužbu” mirovnom veću radi pokušaja poravnania samo ako je nadležan i ako se oglosio nadležnim, a podizanjem tužbe pred nadležnim sudom, trajno je zasnovan nadležnost za rešenje spora. Osim toga, parnični sud je dužan da donosi raznovrsne odluke iako je tužbu „ustupio” mirovnom veću. Zavisno od rezultata postupka pred mirovnim većem, parnični sud donosi: rešenje o nastavljanju postupka, odlučuje o zakazivanju ročišta i o dostavljanju tužbe tuženom, donosi rešenje o odbacivanju tužbe i rešenje o obustavljanju postupka. Može se dogoditi da mirovno veće kome je predmet „ustupljen” ne sprovede postupak, tako da se spor ne reši mirnim putem. Da je parnični sud ustupio tužbu mirovnom veću, on ne bi nikako mogao da ponovo otvori postupak, i da nastavi sa parničnom delatnošću. Zato možemo da zaključimo da se ipak ne radi o „ustupanju tužbe” već o upućivanju predmeta mirovnom veću radi pokušaja poravnania.²³⁾

²²⁾ Isti izraz je upotrebljen i u čl. 445. st. 1. i 2. Zakona o krivičnom postupku, koji predviđa sličan institut u krivičnom postupku.

²³⁾ Treba primetiti da je u st. 3 čl. 445. Zakona o krivičnom postupku upotrebljen izraz „uputiti”.

13. U Zakonu se kaže da „sud dostavlja tužbu mirovnom veću” a da mirovno veće šalje sudu samo izveštaj o rezultatu sprovedenog postupka, mada je moguće da mirovno veće ne pošalje sudu nikakav izveštaj.

Ako bi sud dostavio tužbu mirovnom veću, uputio bi mirovnom veću kompletan parnični spis, a to može da izazove razne probleme u daljoj aktivnosti suda.

Pre svega, ako sud dostavi mirovnom veću ceo parnični spis, kad primi samo izveštaj od mirovnog veća, a ne i parnični predmet (spis), onda je njegova dalja delatnost paralisana: on ne može ni da odbaci tužbu, jer više nema tužbenog pismena, niti može da donese rešenje o obustavljanju postupka.

Iz teksta čl. 468. nije jasan postupak suda oko upućivanja predmeta mirovnom veću radi sprovođenja postupka za mirno rešenje spora.

Tako se, pre svega, postavlja pitanje da li sud dostavlja samu tužbu mirovnom veću ili mu samo upućuje tužbe. Kad mirovno veće ne dostavi sudu nikakav izveštaj o sprovedenom postupku za mirno rešenje spora, a sud je dužan da nastavi započeli postupak, on neće moći da zakaže ročište jer mu parnični spisi nisu vraćeni. U takvoj situaciji paralisana je dalja aktivnost sud a u postupku koji treba da bude brz i sumaran, te preostaje jedino da se zaključi da sud mirovnom veću dostavlja obaveštenje da treba da sprovede postupak radi pokušaja poravnanja, uz koja mu dostavlja kopiju tužbe.

Pošto čl. 107 st. 1. Zakona o parničnom postupku predviđa da se podnesak predaje sudu u dovoljnom broju primeraka za sud i za protivnu stranu, postavlja se pitanje da li je tužilac dužan da podnese i jedan primerak tužbe koji će eventualno biti upućen mirovnom veću? Može li sud, ukoliko ustanovi da su ispunjeni uslovi za upućivanje predmeta mirovnom veću u okviru svojih ovlašćenja o otklanjanju formalnih nedostataka moći da naloži tužiocu da podnese još jedan primerak tužbe koji bi trebalo dostaviti mirovnom veću bez obzira što to predstavlja novo odugovlačenje postupka?

Ako bi sud dostavio mirovnom veću primerak tužbe namenjen tuženom, a kasnije se ispostavi da treba nastaviti postupak, sud neće moći da zakaže ročište, jer bi uz poziv za ročište trebalo da dostavi tuženom i tužbu. Ako je sud primerak podneska namenjen tuženom poslao mirovnom veću, postavlja se pitanje da li će sud, u smislu čl. 109. st. 5. Zakona o parničnom postupku, pozvati tužioca da u određenom roku podnese dovoljan broj primeraka tužbe, i kazniti ga odbacivanjem tužbe ako to ne učini u ostavljenom roku, ili će odrediti da se tužba prepíše na trošak tužioca. Ni prva ni druga mogućnost nije prihvatljiva. U oba slučaja stranka bi na neki način bila kažnjena za nešto što nije skrivila, a postupak bi se odugovlačio. Preostaje kao jedino rešenje da se tužba prepíše na trošak suda, ukoliko bude potrebno da se postupak nastavi i zakaže ročište.

14. Čim konstatuje da su ispunjeni uslovi za pokušaj poravnanja pred mirovnim većem, sud je dužan da privremeno obustavi parnični

delatnost i omogućiti mirovnom veću da sprovede predviđeni postupak za pokušaj poravnanja. Pre no što zakaže ročište za glavnu raspravu, redovni sud je dužan da dostavi tužbu mirovnom veću.

Postupak pred mirovnim većem se sprovodi po propisima koji važe za njegov rad.

Mirovno veće je dužno da pozove stranke radi pokušaja poravnanja. Dužno je da sprovede ovaj postupak čim primi akt od redovnog suda kojim mu upućuje predmet male vrednosti radi pokušaja poravnanju i to u roku od dva meseca.²⁴⁾ Od volje stranaka zavisi da li će se odazvati pozivu mirovnog veća i pokušati da u neposrednom kontaktu, uz asistenciju i pomoć mirovnog veća svoj spor reše mirnim putem.

Propisivanjem obaveznog postupka za pokušaj poravnanja pred mirovnim većem nije narušen princip dobrovoljnosti, jer stranke nisu obavezne da dođu pred mirovno veće i uzmu učešće u ovom postupku. Od toga kako ocene svoje interese i izgleda za rešenje spora, zavisiće njihovo držanje i procesno ponašanje.

15. Mirovno veće po službenoj dužnosti treba da sprovede postupak radi pokušaja poravnanja i da u roku od dva meseca od dana kad mu je tužba bila dostavljena, obavesti parnični sud kod koga je podignuta tužba o rezultatu sprovedenog postupka mirenja.

U toku postupka za mirno rešenje spora pred mirovnim većem, moguće su dve situacije: tužilac može da povuče tužbu i stranke mogu da se poravnaju.

16. U toku postupka za pokušaj poravnanja tužilac može da izjavi da povlači tužbu i da napušta pokrenuti postupak za pružanje pravne zaštite pred redovnim sudom.

Tužilac može da povuče tužbu iz nekoliko razloga:

— zato što je odlučio da za izvesno vreme ne traži pravnu zaštitu;

— zato što je odlučio da se odrekne tužbenog zahteva, od podignutog zahteva za zaštitu prava u parničnom postupku pred redovnim sudom;

— ili zato što je podignuti zahtev u međuvremenu postao bespredmetan jer je tuženi, pošto je saznao za pokretanje parničnog postupka, ispunio tužiočev materijalnopravni zahtev.

Ako tužilac povuče tužbu, mirovno veće je dužno da obavesti parnični sud o tome da bi parnični sud okončao započeti postupak, koji je privremeno bio obustavljen radi pokušaja poravnanja pred mirovnim većem.

17. Kad tužilac u parničnom postupku samo izjavi da povlači tužbu, prestaju sva dejstva podignute tužbe i smatra se da tužba nikad nije ni bila podignuta. Pošto je parnična delatnost bila obustavljena radi pokušaja poravnanja pred mirovnim većem, i parnica još uvek nije počela da teče (tužba nije bila dostavljena tuženiku) jer je pred-

²⁴⁾ U krivičnom postupku taj rok iznosi tri meseca od dana dostavljanja tužbe.

met bio upućen mirovnom veću, otpada jedina procesna posledica koju zakon vezuje za prosto povlačenje tužbe. Naime, tužilac je dužan da tuženiku naknadi parnične troškove, ukoliko do povlačenja tužbe nije došlo usled ispunjenja materijalnopravnog zahteva tužiočevog od strane tuženika posle podizanja tužbe (čl. 158. st. 1. Zakona o parničnom postupku). Ukoliko mirovno veće obavesti parnični sud da je tužilac izjavio da povlači tužbu, sud donosi rešenje kojim konstatuje da je tužba povučena i obustavlja postupak,

18. Tužilac koji je u postupku pred mirovnim većem izjavio da povlači tužbu a nije se i odrekao tužbenog zahteva, može je ponovo podići, jer se jednom povučeni zahtev može ponovo podići (čl. 193. st. 3. Zakona o parničnom postupku).

19. Podizanjem tužbe prekida se zastarelost potraživanja pod uslovom da se parnica nastavi redovno. Ali ako je tužba odbačena iz procesnih razloga, pa tužilac u roku od tri meseca ponovo podigne tužbu, smatraće se da je zastarevanje bilo prekinuto u momentu podizanja prve tužbe. No, ako je tužba bila odbačena u smislu čl. 468. Zakona zato što je tužilac povukao tužbu, a tužilac ponovo pokrene parnični postupak, jer se nije odrekao tužbenog zahteva, postavlja se pitanje da li se u ovom slučaju smatra da je zastarevanje bilo prekinuto podizanjem prve tužbe jer tad pokrenuta parnica nije bila okončana ni sudskom odlukom kojom se spor rešava ni stranačkom dispozitivnom radnjom koja po zakonu ima isto dejstvo kao i pravosnažna presuda.

20. Postavlja se i pitanje zašto je Zakon o parničnom postupku propisao da sud odbacuje tužbu kad primi izveštaj od mirovnog veća da je tužilac povukao tužbu? U redovnom postupku, povlačenje tužbe predstavlja povod za obustavljanje postupka, jer je tužilac, povlačenjem tužbe, povukao akt kojim je pokrenuo postupak pred redovnim sudom. U takvom slučaju više nema zahteva za presudu, te sud ne može da odbaci tužbu jer je, naprosto, više nema.

Međutim, odricanje od tužiočevog zahteva, uz koje se vezuje zakonska pretpostavka o povlačenju tužbe spada u krug onih stranačkih dispozitivnih radnji koje po zakonu imaju isto dejstvo kao i pravosnažne odluke, te predstavlja povod za obustavljanje parnične delatnosti i razlog za odbacivanje tužbe samo ukoliko bude ponovo pokrenut postupak među istim strankama o istom predmetu.

Ako se tužilac odrekne tužbenog zahteva, onda ta stranačka dispozitivna radnja predstavlja povod za okončanje parnične delatnosti jer je spor rešen mirnim putem.

21. I u postupku pred mirovnim većem tužilac može da povuče tužbu u celosti ili delimično. Samo ako je tužba u celosti povučena ima mesta definitivnom obustavljanju parnične delatnosti. U protivnom, postupak se nastavlja o zahtevu koji nije povučen.

22. Ukoliko mirovno veće sa uspehom obavi svoju funkciju i stranke se poravnaju, u celosti ili delimično, mirovno veće je dužno da o tome obavesti parnični sud. Kad parnični sud primi izveštaj od mirovnog veća da su se stranke poravnale, po Zakonu je dužan da donese rešenje o odbacivanju tužbe.

Pošto se po pravilima opšteg parničnog postupka tužba odbacuje samo iz formalnih razloga, od kojih je jedan i sudsko poravnanje, preostaje nam da zaključimo da je čl. 468. Zakona o parničnom postupku doneo i značajnu novinu u odnosu na karakter poravnanja zaključenog u postupku pred mirovnim većem — poravnanje zaključeno pred mirovnim većem ima karakter sudskog poravnanja.²⁵⁾

Mirovno veće je samoupravni sud koji posreduje između građana radi sporazumnog otklanjanja određene vrste sporova nastalih u njihovim međusobnim odnosima. Mirovno veće je samoupravni sud i poravnanje zaključeno pred njim ima karakter sudskog poravnanja. Kako sudsko poravnanje ima isto dejstvo kao i pravnosnažna presuda, jer spada u onu vrstu stranačkih dispozitivnih radnji kojima sañ zakon pripisuje isto dejstvo kao i prvosnažnim sudskim odlukama, ono predstavlja okolnost koja sprečava da se tužba pred redovnim sudom uzme u postupak, da se parnični postupak otvori, razvije i okonča presudom. Mirno rešenje spora čini izlišnim stavljeni zahtev za presudu i predstavlja sredstvo za okončanje parničnog postupka. Ukoliko je postupak pred mirovnim većem okončan poravnanjem stranaka, očigledno je da više nema spora, te nema ni pravnozaštitne potrebe za vođenje parnice, pa samim tim ni za donošenje presude. Zato je redovni sud dužan da odbaci tužbu.

Pošto je odbacivanjem tužbe prestala da postoji inicijalna parnična radnja, radnja kojom je bio pokrenut parnični postupak, parnični sud će biti dužan da donese i rešenje kojim će konstatovati da je parnični postupak definitivno obustavljen.²⁶⁾ Ovakva odluka je neophodna jer se parnični postupak uvek okončava samo sudskom radnjom — sudskom odlukom.²⁷⁾

23. U postupku pred mirovnim većem stranke mogu da se poravnanju u celosti ili delimično. Ukoliko je zaključeno delimično poravnanje, onda se obustavlja postupak samo o zahtevu o kome su se stranke poravnale, dok se o ostalim zahtevima postupak nastavlja pred redovnim sudom.

24. Kad mirovno veće izvesti redovni sud da pokušaj poravnanja nije uspeo ili kad u propisanom roku sud ne primi nikakav izveštaj od mirovnog veća, sud je dužan da nastavi parnični postupak po službenoj dužnosti. Parnični postupak će nastaviti da se razvija kao da parnična delatnost nije ni bila obustavljena; na deo postupka koji je sproveden do momenta obustavljanja postupka nadovezaće se deo koji dolazi od momenta nastavljanja parnične aktivnosti i parnica će u daljem toku egzistirati kao jedna jedinstvena celina.

25. Upućivanje predmeta mirovnom veću radi pokušaja poravnanja ne oslobađa redovni sud dužnosti da pokuša da poravna stranke u nastavku postupka.

Međutim, između postupka radi pokušaja poravnanja pred mirovnim većem i postupka radi pokušaja poravnanja parničnog suda

²⁵⁾ Tako i *Triva, Belajac, Dika*, op. cit. loc. cit.

²⁶⁾ Kad sud donese rešenje o definitivnom obustavljanju parnične delatnosti, sva procesna i materijalnoppravna dejstva podizanja tužbe otpadaju, kao da nikač nisu ni nastala.

²⁷⁾ *Marković, M.* — Građansko procesno pravo, sv. 2, Niš, 1977, str. 221.

postoje razlike, iako je zadatak isti: eliminisanje spora iz međusobnih odnosa parničara. U toku cele parnice sud je dužan da strankama ukazuje na mogućnost i korisnost poravnanja, jer pokušaj poravnanja spada u mere (radnje) upravljanja parnicom. (čl. 321. Zakona o parničnom postupku). Parnični sud je dužan da pokuša da poravna parničare i kad postupak radi pokušaja poravnanja pred mirovnim većem nije uspeo.

Parnični sud treba da postupa krajnje taktično da bi ostvario svoj zadatak u cilju mirnog rešenja spora. Za razliku od mirovnog veća, kome je upućen predmet radi pokušaja poravnanja, i koje mora po njemu da postupa da bi u roku od dva meseca okončalo postupak, parnični sud pokušava da poravna stranke samo u situacijama u kojima ima bar malo izgleda da do poravnanja dođe. Mirovno veće pokušava poravnanje neposredno posle podizanja tužbe, dok parnični sud može da pokuša poravnanje sve do zaključenja glavne rasprave, kad se situacija dovoljno raščisti. Zato i pokušaj parničnog suda može da bude uspešniji od pokušaja poravnanja pred mirovnim većem. Za razliku od mirovnog veća, koje je dužno da u određenom vremenskom intervalu pokuša i okonča postupak za pokušaj poravnanja, parnični sud u toku celog postupka pokušava da poravna stranke. Poznato je da kod pokušaja poravnanja presudnu ulogu igra i psihološki moment.²⁸⁾ Insistiranje parničnog sudije na samom početku rasprave na mirenju može da bude i bezuspešno i štetno. Ako sudija na početku svog pokušaja da poravna stranke oseti da neće biti uspeha, on ne insistira na sklapanju poravnanja, i ostavlja da pokušaj ponovi u daljoj fazi rasprave, kad se situacija raščisti. Smatra se²⁹⁾ da je bolje da se sudija u toku rasprave vrati na pokušaj, nego da insistira u početku same parnice, jer to može da ostavi utisak kao da sudija želi da se reši jednog predmeta, da vrši pritisak na stranke da bi se oslobodio posla oko donošenja, izrade i obrazloženja odluke.³⁰⁾ Kao i u čitavoj delatnosti, od presudnog je značaja sudijino taktično ponašanje. To je i jedan od razloga koji može da omogući i objasni zašto parnični sud može bolje da uspe u pokušaju poravnanja od mirovnog veća.

26. Pošto iz samog zakona proizilazi da je poravnanje sklopljeno pred mirovnim većem sudsko poravnanje, očigledno je da ono u pogledu spora koji je poravnanjem rešen ima dejstvo kao i pravnosnažna presuda. Ono obavezuje stranke kao i pravnosnažna presuda, dok zapisnik sačinjen pred mirovnim većem predstavlja izvršni naslov.

Međutim, u zakonu nema odredaba o tome da li se, pred kim, za kojih razloga, i na koji način može pobijati poravnanje zaključeno pred mirovnim većem. Treba primetiti da dileme, koje su i dosad stojale u teoriji procesnog prava oko pobijanja sudskog poravnanja, novim zakonom nisu eliminisane.

²⁸⁾ *Marković, M.* — op. cit. str. 72.

²⁹⁾ *Ibidem.*

³⁰⁾ Tako i *Vasiljević, T.* — Komentar Zakona o krivičnom postupku, Beograd, 1977.

Posebno se postavlja pitanje da li će stranke u postupku po pravnim lekovima povodom odluka parničnog suda koje su donete na osnovu izveštaja mirovnog veća moći da napadaju poravnanje sklopljeno pred mirovnim većem?

27. U želji da podstakne proces podružtvljavanja pravosuđa, stimulira rešavanje sporova mirnim putem i afirmiše mirovna veća,³¹⁾ zakonodavac je predvideo obavezan pokušaj poravnanja pred mirovnim većima.

Mada je čl. 468. Zakona o parničnom postupku novo sredstvo za postizanje određenih procesnih i pravopolitičkih ciljeva, interesantno je da Zakon o parničnom postupku ne predviđa nikakvu sankciju za slučaj da redovni sud ne uputi predmet mirovnom veću radi pokušaja poravnanja. To je verovatno posledica činjenice što je ova odredba uneta u naš procesni sistem amandmanom, neposredno pred usvajanje zakona.

Međutim, propis iz čl. 468. spada u propise kojima se reguliše isključivo sudska delatnost, u tzv. „instrukcione propise”. Redovan sud je dužan da ustupi predmet mirovnom veću ukoliko su ispunjeni određeni uslovi. Stranka nema nikakvo procesnopravno sredstvo kojim bi naterala sud da to učini ili da ga u tome spreči. Instrukcioni propisi su upućeni isključivo sudu; oni su za sud obavezni; stranka ne može iz njih da izvuče nikakva procesna ovlašćenja.³²⁾

Ukoliko redovni sud ne uputi predmet mirovnom veću radi pokušaja poravnanja i posle sprovedenog postupka donese odluku, stranka je ne može napadati kao nepravilnu ili nezakonitu.

28. Primena čl. 468. Zakona o parničnom postupku tek predstoji, te se o rezultatima koje je donela ova nova procesna ustanova ne može još govoriti. Međutim, očigledno je da postupak pred mirovnim većem radi pokušaja poravnanja dovodi do odugovlačenja postupka koji treba da bude brz i sumaran. Ukoliko se veći broj parnica ne okonča mirnim putem u postupku pred mirovnim većem, predviđeni postupak radi obaveznog pokušaja poravnanja samo će usporavati postupak i nepotrebno ga odugovlačiti, a to nikako neće afirmisati mirovna veća.

³¹⁾ Smatra se da se mirovna veća, i pored dosadašnjih nastojanja, nisu dovoljno afirmisala odn. da su određene rezultate pokazala samo u seoskim sredinama, jer u urbanim sredinama ne postoji uzajamna povezanost članova zajednice. O tome videti kod: *Poznić, B.* — Građansko procesno pravo, 1976, str. 546, *Cvitan, V.* Stavovi Savjeta, *Naša zakonitost*, 5/75, str. 35; *Diskusija „O daljoj izgradnji i razvoju pravosuđa”, Naša zakonitost*, 5/75, str. 20, *Grbić, Č.* — Aktualna pitanja daljeg razvoja pravosuđa, *Naša zakonitost*, 11—12/77 (isti članak i u časopisu *Arhiv*, 1—2/78).

³²⁾ O instrukcionim propisima videti: *Marković, M.* — op. cit. str. 25.

Mr GORDANA STANKOVIĆ, assistant

STOPPAGE OF THE LAWSUIT ACTIVITY IN ORDER TO TRY TO SETTLE
IT IN THE COURT OF RECONCILIATION

— Symmetry —

After twenty year application of the first Law of the lawsuit proceedings of New Yugoslavia, passed in 1956, a new law of the lawsuit proceeding was passed in 1976.

In a new Law of lawsuit proceedings, author's attention was attracted by art. 468, in which the obliged stoppage of the lawsuit activity about the things of a little value in the regular court was predicted in order to send the dossier (documents) to the court of reconciliation to try to settle a quarrel.

In the art. 468 of the Law of lawsuit proceedings the legislator has instituted the attempt for the try of the settlement before the court of reconciliation. The aim of this attempt is not to liquidate a lawsuit dossier but to enable the sides to settle their mutual relation and the ensued dispute decide by themselves with the help of the self-management court.

In the effort that the intervention of the regular court should be put to the most necessary extent as for the things of a little value, and only in the cases in which its activity is really necessary, the legislator has combined two different methods for solving the disputes before two different courts. In this way, at the same time, in accordance with the idea about the socialization of the juridical function, he has also expressed his endeavour to enlarge the activity of self-management courts in relation with the activity of the regular courts.

STVARNE SLUŽBENOSTI I SVOJINA

U v o d

Svojina se javlja na određenom stupnju društveno-ekonomskog razvitka ljudske zajednice kao forma društvenih odnosa u vezi sa posedovanjem i prisvajanjem materijalnih dobara. To je odnos između ljudi u procesu proizvodnje. Zato je svojina istorijski određena forma društvenih odnosa, a pravo svojine pravni izraz posedovanja i prisvajanja sredstava za proizvodnju. Sa promenom načina proizvodnje menja se i pravo svojine.

Osnovna karakteristika prava svojine u svim društveno-ekonomskim formacijama jeste da je to najpotpunije apsolutno stvarno pravo. Rimski pravници su govorili da pravo svojine ovlašćuje svog titulara da stvar drži, koristi i sa njom raspolaze (uti, fruti, abuti). Vlasnik svoju stvar može koristiti na najrazličitije načine. Dijapazon ovlašćenja iz prava svojine kreće se široko, čak do ovlašćenja vlasnika da svoju stvar uništi ili napusti. Vlasnik može zahtevati od neodređenog broja lica da ga ne uznemiravaju u vršenju ovlašćenja povodom stvari koja mu je objektivno pravo priznalo. Ubrajajući pravo svojine u red najpotpunijih prava, Rimljani su čitavu koncepciju stvarnih prava izvodili na, do kraja konsekventno izvedenoj suprotnosti svojine na jednoj, i ostalih stvarnih prava na drugoj strani. Rimljani su sva ostala prava nazivali pravima na tuđim stvarima — iura in re aliena. To su prava izvedena iz prava svojine.

1. Stvarne službenosti

Stvarne službenosti spadaju u najstarija stvarna prava na tuđim stvarima. Sasvim je sigurno da se javljaju zajedno sa pravom svojine. Odnose se na nepokretnosti stvarajući stalnu vezu između dva dobra: povlasno (praedium dominans) i poslužno dobro (praedium serviens).

Prve zemljišne službenosti bile su u Rimu: via (pravo pešačke staze), iter (pravo pešačke staze i prolaza na konju), actus (pravo koje u sebi objedinjuje ovlašćenja iz via i iter) i aqueductus (pravo provođenja vode preko tuđeg zemljišta). To su bile tzv. poljske ili seoske službenosti (iura praediorum ructicorum). Sa pojavom gradova nastaju i gradske stvarne službenosti (iura praediorum urbanorum). To su sledeće službenosti: pravo kišnicu odvoditi na tuđe zemljište (servitus stilicidi), pravo odvođenja vode posebnim cevima (servitus flumini), gredu od svoje u tuđu kuću uvući (servitus tigni immitendi), zgradu

svoju nasloniti na susedovu (servitus oneris ferendi), zabraniti susedu da zgradu čini višom odnosno nižom (servitus altius non tolendi), i dr.

U rimskom pravu stvarne službenosti su bile veoma razvijene i imale su veliki značaj. Sve pomenute službenosti postoje i u modernim pravima ali su pojedini oblici dobili a drugi izgubili u svom značaju.

Stvarne službenosti su pravo svakodobnog vlasnika¹⁾ jedne nepokretnosti (povlasnog dobra) da na određeni način i u određenom obimu koristi tuđu stvar (poslužno dobro), ili da svagdašnjom vlasniku poslužnog dobra zabrani da svoje dobro upotrebljava na određeni način, ili da se ograniči u vršenju svojinskih ovlašćenja. Iako se celokupna sadržina ove definicije može da svede na ovlašćenja titulara službenosti da tuđu stvar koristi na određeni način, i na obavezu vlasnika poslužnog dobra da »svoje pravo svojine ne vrši u određenom pravcu«²⁾, tradicionalno, ovlašćenja iz prava službenosti svede se na tri mogućnosti:

1. Stvarne službenosti ovlašćuju titulara da poslužno dobro koristi u određenom obimu ili pravcu. Takve su službenosti prolaza, uzimanja i provođenja vode, ispaše i dr. Za titulara poslužnog dobra nastaje obaveza da trpi da drugi koristi njegovu stvar.

2. Stvarne službenosti ovlašćuju titulara da vlasniku poslužnog dobra zabrani da na svom dobru preduzima određene radnje na koje je ovlašćen. Takve su službenosti: ne podizati svoju zgradu iznad određene visine ili je ne činiti nižom, zabrana otvaranja prozora u zidu svoje zgrade i druge. Titularu poslužnog dobra nameće se obaveza održavanja.

3. Najzad, stvarne službenosti mogu imati za sadržinu i takva ovlašćenja titulara službenosti da vlasnika opterećenog dobra ograniče u vršenju nekih svojinskih ovlašćenja. Takve su službenosti kojim se titular poslužnog dobra obavezuje da će trpeti preterane imisije koje dolaze sa susedovog zemljišta.

Zaokupljeni brigom da se pravo svojine ne rascepka kroz ograničenja koja proizilaze iz prava službenosti, rimski pravници su se trudili da za pojam predijalnih službenosti postavе čvrste granice. U tom nastojanju oni se nisu mogli poslužiti enumeracijom jer je bilo teško unapred odrediti raznovrsna ograničenja niti po broju niti po sadržini. Zbog mnogobrojnih potreba koje su podmirivane na ovaj način, to nije bilo moguće. Otuda niti u Rimu, niti u kasnijim pravnim sistemima ne nailazimo na numerus clausus stvarnih službenosti već se brižljivo izučavaju samo uslovi pod kojima se mogu ustanovljavati stvarne službenosti.

U modernim pravnim porecima funkcija koju su rimske zemljišne službenosti imale, u bitnom delu je ostvarena kroz zakonska ograni-

¹⁾ U literaturi se sreće termin svagdašnji, svakodobni, ili svakodnevni vlasnik i treba da označi da pravo službenosti pripada ne samo vlasniku zemljišta u momentu ustanovljavanja službenosti već i svakome drugome koji to postane na jedan od poznatih načina za sticanje svojine. To isto važi i za vlasnika poslužnog dobra. Neki zakoonici međutim, Code civil (čl. 686) i Opšti imovinski zakonik za Crnu Goru, smatraju da je sasvim dovoljno upotrebiti samo termin vlasnik. Mislimo da je to ispravno i da je vremenski kvalifikativ, svagdašnji, odnosno svakodobni suvišan.

²⁾ U materijalu za Predosnovu za Nacrt Zakona o pravima na stvari iz 1964. godine predlaže se jedna ovakva formulacija (Vidi napomenu uz član 1).

čenja svojine. Na to su uticale krupne društveno-ekonomske promene i višestruko komplikovani životni odnosi. Zakonodavac postaje nužno sve više zainteresovan za čvršće regulisanje privatnopravnih odnosa. prepušteno je slobodnoj volji suseda da sami regulišu svoje odnose postaje rizično.

Ideja o službenostima kao jedinom regulatoru susedskih odnosa biće ponovljena samo od strane francuskih autora Domat-a i Pothier-a. Inspirisan individualizmom, francuski Code civil će sva ograničenja svojine tretirati kao službenosti. Svi ostali građanski kodeksi, više ili manje, sadrže odredbe o susedskim odnosima utvrđujući minimum trpljenja uticaja koji dolaze sa susedovog zemljišta. To su zakonska ograničenja svojine koja su uzajamna, obostrana i ulaze u sadržinu svojine. Ova ograničenja predstavljaju redovan i opšti režim koji važi za sve nepokretnosti koje se dodiruju ili su u situaciji da trpe uticaj sa drugog zemljišta. Njima se nastoji obezbediti jednakost između vlasnika susednih nepokretnosti i odraz su »ekonomske međuzavisnosti nepokretnosti, odnosno ideje koordinacije interesa njihovih vlasnika, regulator odnosa koji treba da obezbedi jedan određeni modus vivendi«³⁾. Vlasnik zemljišta koji vrši kopanje u dubinu ili izvodi druge radove kojima se dovodi u opasnost stabilnost zgrade na susedovom zemljištu dužan je da preduzme mere radi obezbeđenja objekta (Poljski građanski zakonik, čl. 142, Nemački građanski zakonik § 907. i dr.). Isto tako, vlasnik ili korisnik jednog zemljišta dužan je da trpi prirodan tok vode preko svog zemljišta i ne može ga bez saglasnosti suseda odvratiti na način da ovome nanese štetu (Opšti imovinski zakonik za Crnu Goru čl. 117—121). Tu dolazi još niz odredaba o razgraničenju nepokretnosti: drvo na međi, granični zid, zajedničke ograde i drugo. U pogledu ovih ograničenja veoma je interesantno određivanje granica do kojih vlasnik jednog zemljišta mora trpeti uticaje koji dolaze sa susedovog zemljišta, kao što su buka, dim, šumovi, neprijatni mirisi, potresi i dr. Sa razvojem tehnike sve je veći broj ovih smetnji tako da dolazi do širenja propisa iz ovih oblasti; stvara se tzv. imisiono pravo. Pravne norme kojima se regulišu susedski odnosi su dispozitivnog karaktera tako da ih stranke mogu menjati svojim sporazumima.

Pored neposrednih zakonskih ograničenja, koja su redovna, opšta i ulaze u pojam svojine, vlasnik zemljišta se i dalje ograničava u vršenju svojih ovlašćenja. To su tzv. vanredna ograničenja svojine, neuobičajena i ne čine normalnu sadržinu svojine. Moguće je, da vlasnik jednog zemljišta nema izlaz na javni put zbog čega je onemogućen u normalnom vršenju svoga prava. U takvim slučajevima zakon predviđa obavezu suseda da dozvoli korišćenje svoga dobra u određenom obimu ili pravcu. Titular ovog tzv. »nužnog prava«³⁾ ovlašćen je da koristi tuđe zemljište na određeni način, plaćajući naknadu za takvo korišćenje. To su najčešće pravo nužnog prolaza, pravo uzimanja vode, postavljanja raznih cevi, priključaka na električnu ili vodovodnu mrežu i dr. Radi se o posebnim zakonskim ograničenjima čija je pravna priroda veoma sporna u pravnoj nauci.

³⁾ Stanković dr Obren: »Zakonske stvarne službenosti«, Anali Pravnog fakulteta u Beogradu, 1974, septembar — decembar, strana 791.

Izloženi sistem ograničenja imperativno nameće potrebu za određivanjem mesta službenosti kao ugovornih ograničenja svojine. Ovo utoliko pre što je od Rima do danas višestruko porastao i broj javno-pravnih ograničenja, a ta tendencija je i dalje u porastu.

Očigledno je, da službenosti nemaju više onaj značaj kakav su imale u rimskom pravu. Činjenica da se danas dosta piše o službenostima, kako u nas tako i u svetu ukazuje da su službenosti još uvek predmet interesovanja i da i danas predstavljaju veoma elastičan regulator susedskopravnih odnosa. Upotrebom tuđeg zemljišta na određeni način ili u određenom pravcu omogućava se bolje ekonomsko i prirodno iskorišćavanje drugog zemljišta (povlasnog dobra). Isto tako, pomoću službenosti se prenosi višak koristi na drugo lice i na taj način vrši poravnanje između *viška koristi na jednoj, i nedostatka na drugoj strani*. (To je slučaj kod službenosti napasanja stoke na tuđem zemljištu). U tome je njihova privredna i ekonomska funkcija u savremenom pravu. Ne dirajući u vlasničku poziciju titulara poslužnog dobra, stvarne službenosti su u funkciji svojine i služe da dopune individualno korišćenje zemljišta. Pošto njihov broj nije određen to se pomoću njih mogu zadovoljavati najraznovrsnije potrebe koje proizilaze iz mnogobrojnih mogućnosti korišćenja jedne nepokretnosti. To omogućava pojavu novih službenosti kao što su industrijske službenosti. Treba reći još i to, da pojedini elementi prava službenosti proširuju svoje značenje (perpetua causa i praedio utilis) što omogućava širu primenu ovog instituta.

Na drugoj strani, tamo gde je došlo do revolucionarnih promena u svojinskim odnosima i stvaranja kolektivnih oblika svojine, stvarne službenosti su izgubile svaki značaj. Tako na primer, sovjetsko pravo ne poznaje institut službenosti.

U našem pravu službenosti nisu izgubile, u potpunosti svoj značaj. U režimu privatne svojine službenosti kao ugovorna ograničenja u najraznovrsnijim oblicima dopunjavaju zakonska ograničenja svojine. To najbolje pokazuju najnoviji pokušaji kodifikacije građanskog prava, u kojima se ovoj materiji posvećuje naročita pažnja (vidi Materijal za kodifikaciju građanskog prava od maja 1977. godine, gde se službenosti regulišu sa 28 članova).

Društvena svojina u našem pravu takođe ne negira institut službenosti. Naprotiv, službenosti su u funkciji i društvene svojine. Ograničenje iz prava službenosti pružaju maksimalne pogodnosti svakom korisniku zemljišta ne pojačavajući odnosno ne umanjujući ničiju vlasničku poziciju. Službenosti se uvek odnose na zemljište i prenose se zajedno sa njim. S druge strane, stvarne službenosti se mogu javiti ne samo u sektoru privatne odnosno društvene svojine, već i kao »međusektorsko pravo«. Naime, titular poslužnog dobra može biti nosilac prava svojine, a titular službenosti društvenopravno lice i obrnuto. Potreba da se sredstva u društvenoj svojini koriste u skladu sa svojom namenom, ili pod uslovima koje zakon predviđa, u interesu celog društva, upućuju na potrebu za ustanovljavanjem stvarnih službenosti kao sistemom koji omogućava najbolje moguće korišćenje zemljišta povećavajući tako opštu korist.

2. Stvarne službenosti i svojina

Već smo istakli da je pravo svojine najpotpunije stvarno pravo koje svom titularu daje mogućnost da stvar iskorišćava na najrazličitije načine. Takođe smo rekli, da su Rimljani sva prava delili na svojinu na jednoj strani, i ostala stvarna prava na drugoj strani.

Iz prava svojine za jednog titulara proizilazi ne samo ovlašćenje da svoju stvar koristi već i mogućnost da upotrebu stvari prepusti drugom licu na osnovu sporazuma sa njim (zakup, posluga). Međutim, treće lice koje koristi tuđu stvar može biti ovlašćeno da neposredno utiče na nju i da u vršenju svoga prava na tuđoj stvari isključi sva treća lica koja ga u tome uznemiravaju. Pored vlasnika, na jednoj istoj stvari stvarnopravno ovlašćenje mogu imati još neka lica koja nisu isključivi vlasnici (kao što je to slučaj kod susvojine i zajedničke svojine), već titulari drugih stvarnih prava (titular prava službenosti). Moguće je, da treće lice ima čak i ovlašćenje raspolaganja sa tuđom stvari, koje je, istina, uslovljeno, ali u dobroj meri zadire u pravo svojine (pravo zaloge). Takva ovlašćenja na tuđoj stvari nose naziv stvarna prava na tuđim stvarima. Pošto postoje na tuđim stvarima na kojima već postoji pravo svojine, kao najpotpunije stvarno pravo, sigurno je da su *iura in re aliena* ograničena stvarna prava. Ona ograničavaju pravo svojine na stvari na kojoj su ustanovljena, zbog čega pravni pisci od najranijih dana pokušavaju da objasne odnos između ovih prava, bolje reći pravnu prirodu stvarnih prava na tuđim stvarima.

Mi ćemo pokušati da izložimo neka od iznetih shvatanja, imajući pri tom u vidu, prvenstveno, odnos svojine i stvarnih službenosti.

Rimljani ubrajaju pravo službenosti u stvarna prava na tuđim stvarima. Međutim, do tog shvatanja rimski pravni pisci dolaze dosta kasno. U početku institut službenosti nije tretiran kao poseban pravni institut, posebno od ostalih prava, različito pravo, već kao pravo koje je deo sadržine svojine na povlasnom dobru. Titular službenosti imao je u svojoj pravnoj vlasti, ne ovlašćenje koje na njega prenosi vlasnik poslužnog dobra već neposredno materijalnu stvar kao deo tuđe stvari; na primer put ako je imao pravo službenosti prolaza, ili vodu kad je imao pravo uzimanja vode. Takvo shvatanje vlada u vreme donošenja zakona XII tablica.⁴⁾ Tek mnogo kasnije (smatra se da je to II ili III vek pre n. ere) službenosti se počinju tretirati kao prava na tuđim stvarima, kao posebna prava koja postoje pored svojine. Objekat stvarnih službenosti jeste ovlašćenje koje na titulara službenosti prenosi vlasnik poslužnog dobra, znači pravo na pravu, zbog čega se sve do pojave pojma *guasi possessio* službenosti nisu mogle sticati održajem niti tradicijom. Konsekventno razvijanje ove ideje izazvalo je burne reakcije pravnih pisaca koji su isticali da takvo shvatanje vodi cepanju prava svojine, i da bi kod nekih oblika službenosti (plodouživanje) ova bila potpuno uništena. Ona je vodila, po rečima pravne teorije, shvatanju prava službenosti kao potpuno samostalnog i od prava svojine nezavisnog prava. Ovom prilikom treba reći da je i ovo shvatanje,

⁴⁾ Vidi: Ripert et Boluanger: *Traité de droit civil*, Paris, 1957, strana 1065. Takođe, Horvat, M.: *Rimsko pravo*, Zagreb, 1958. godina, strana 198.

poput prvobitnog, ekstremno shvatanje o pravnoj prirodi službenosti jer vodi potpunom negiranju veze koja postoji između svojine i službenosti uprkos činjenici da se stvarne službenosti prikazuju pojmovno kao pravo koje uspostavlja trajnu vezu između dveju nepokretnosti. (praedium dominans i praedium serviens).

Za pravilno shvatanje pravne prirode stvarnih službenosti nužno se mora poći od analize sadržine prava svojine.

Prema Rimljanima svojina se sastoji iz tri ovlašćenja, prava držanja, korišćenja i raspolaganja. Od tada pa do danas svi pravni teoretičari će uglavnom podržavati izloženo shvatanje o sadržini svojine razlikujući se među sobom samo u navođenju broja ovlašćenja koja čine sadržinu svojine. Samo manji broj teoretičara neće vršiti nikakvu deobu ovlašćenja koja proizilaze iz prava svojine. Suština svojine je u njenoj nedeljivosti, nezavisnosti i trajnosti. Držanje, korišćenje i raspolaganje su samo manifestacija njene sadržine odnosno načelne mogućnosti za ostvarivanje prava svojine.

Oni pravni pisci koji su smatrali da je svojina zbir svojinskih ovlašćenja razlikovali su se u pogledu njihovog broja. Tako npr. prof. Perić iz prava svojine izvodi i ius possidendi kao važnu komponentu svojine. Pravo na držanje stvari kao posebno svojinsko ovlašćenje sadržano je čak i u nekim zakonodavnim tekstovima. (Vidi čl. 93. Opšteg imovinskog zakonika za Crnu Goru od 1888. godine). Profesor Gams ističe da se pravo svojine sastoji iz dva ovlašćenja: korišćenja i raspolaganja, koja se opet, sastoje iz niza drugih ovlašćenja kao što su držanje koje je pretpostavka za korišćenje.⁵⁾ Profesor Mitić,⁶⁾ napominje da se svojina sastoji takođe iz dva ovlašćenja: iskorišćavanja i raspolaganja, pri čemu se kod stvarnih službenosti na titulara službenosti prenosi neko od ovlašćenja vlasnika da stvar iskorišćava. Profesor Laza Marković razlikuje dve komponente prava svojine: faktičku i pravnu, i ističe da je faktičko uživanje glavni i karakteristični element svojine ali podređen pravnom.

Izložena shvatanja pokazuju da se pravo svojine tretira kao složeno pravo sa različitim brojem ovlašćenja koja se mogu shvatiti kao posebna prava sa samostalnom egzistencijom. Svojina je određeni broj ovlašćenja, tačnije zbir raznovrsnih ovlašćenja. Stvarne službenosti nastaju ako se neko od ovlašćenja korišćenja stvari prenese na drugo lice (titulara službenosti). Kod službenosti prolaza vlasnik poslužnog dobra prenosi na titulara službenosti ovlašćenje korišćenja svojom stvari. Tako je nastala teorija o službenostima kao pravima kojima odgovaraju pojedini sektori svojine, odnosno ovlašćenja iz prava svojine, koja je veoma dugo dominirala i imala veliki broj pristalica (Marty, G. Raynaud, P. Colin A, Capitant H., Prof. Bartoš, Prof. Gams, prof. Marković). Teorija sektorskih prava sadržinu stvarnih službenosti vidi u ovlašćenjima izvedenim iz prava svojine, koja umanjuju pravo svojine, ograničavaju ga. Konsekventna primena ove teorije vodi u shvatanje da se pravo svojine i pravo stvarnih službenosti razlikuju samo

⁵⁾ Vidi: Gams, A.: »Svojina i imovina«, Anali Pravnog fakulteta u Beogradu, 1953. godina, broj 1, strana 17—29.

⁶⁾ Vidi: Mitić M.: »Nekoliko napomena o sadržini prava svojine građana«. Pravni život, Beograd, br. 9—19, 1960. g.

po kvantitetu, a ne i kvalitetu. To je rezultat vladajuće teorije o mogućnosti kvantitativne podele prava svojine (Štammler, Regensberger). Naime, dugo vremena germansko pravo će zastupati ideju da između prava svojine i ostalih stvarnih prava postoji samo kvantitativna razlika. Stvarne službenosti svom titularu daju samo »manju svojinu«. Osnovna ideja je u tome da su i svojina i ostala stvarna prava potpuno jednorodna prava sa istom suštinom i sadržinom. Pravo svojine je »stvarno pravo pored ostalih stvarnih prava, a ne tim stvarnim pravima suprotno pravo«.7)

Međutim, veoma rano javljaju se nova shvatanja. Teorija sektorskih prava nije mogla da objasni suštinu svih vrsta stvarnih službenosti. Pozitivne stvarne službenosti ovlašćuju svog titulara da tuđu stvar koristi u određenom pravcu. Takva sadržina stvarnih službenosti ide u prilog teoriji sektorskih prava jer se temelji na nekim ovlašćenjima iz svojine, njenim sektorima. Međutim, to još uvek nije dovoljno da u potpunosti potvrdi njenu ispravnost. Naime, vlasnik poslužnog dobra je i posle konstituisanja službenosti ovlašćen da se koristi svojom stvari, čak i onim delom stvari koji se javlja kao objekat prava službenosti. (Pravo titulara poslužnog dobra da i sam koristi put na kome se vrši pravo službenosti prolaza). On je samo dužan da u tom korišćenju stvari ne ometa vršenje prava službenosti.

Potpuno izdvajanje ovlašćenja iz prava svojine i njegovo prenošenje na drugo lice moralo bi da ima za posledicu, za vlasnika poslužnog dobra, potpuno gubljenje odnosnog ovlašćenja iz svog prava. S druge strane, vlasniku poslužnog dobra preneto ovlašćenje može pod izvesnim uslovima da se vrati. Ako se titular službenosti odrekne prava prolaza, vlasnik poslužnog dobra više nije ničim ograničen u korišćenju svog zemljišta. Za takvo proširenje svojih ovlašćenja on nije morao da upotrebi ni jednu pravnu formu za sticanje prava, što ne bi bilo moguće da je preneto ovlašćenje bilo potpuno izdvojeno iz svojine i da je sa njom prekinuo svaku vezu. Međutim, sadržina stvarnih službenosti može se sastojati i u tome da vlasniku poslužnog dobra zabrani da na svom dobru preduzima izvesne radnje na koje bi inače bio ovlašćen da nije tereta službenosti. Ova vrsta službenosti negira teoriju o sektorskim pravima jer se kao sadržaj službenosti ne pojavljuje ni jedan pozitivan sektor svojine, ne umanjuje se ni njeno korišćenje ni držanje. Međutim, taj prigovor stoji samo ako se sadržina svojine definiše na pozitivan način, kao ovlašćenje vlasnika da stvar drži, koristi i sa njom raspolaze. Naročito, izgleda besmislena cela teorija sektorskih prava ako se svojina shvati kao pravo koje se sastoji iz tačno određenih pozitivnih ovlašćenja, van kojih nema svojine.

Međutim, titular prava svojine ovlašćen je i da ne koristi svoju stvar, bilo uopšte, bilo u određenom pravcu. Ova komponenta je bitna za pojam svojine kao apsolutne, u načelu neograničene pravne vlasti na jednoj stvari. Bez negativne komponente svojina nije to. Ako je to tako, onda je očigledno da se i negativna ovlašćenja svojine, pod

7) Marković, Lazar: Građansko pravo, I knjiga, Opšti deo i stvarno pravo, II izdanje, Beograd, 1927. godina, strana 335.

istim uslovima kao i pozitivna, mogu izdvajati iz nje i prenositi na druga lica. Istovremeno otpada prigovor da sadržina negativnih stvarnih službenosti nije identična sa onim na šta je titular službenosti ovlašćen i rezultat je tradicionalno prihvaćenog stanovišta da se negativna komponenta prava svojine ne analizira tako detaljno kao pozitivna. Prema tome, razlike između pozitivnih i negativnih službenosti nisu kvalitativne već su posledca uobičajene teorijske analize sadržine prava svojine.

Međutim, ono što je daleko značajnije, i što teoriju sektorskih prava dovodi u pitanje jeste to, što njeno dosledno prihvatanje može da dovede do negiranja prava svojine. Ako se pravo svojine shvati kao tačno određen zbir ovlašćenja, onda odvajanje jednog od njih dovodi u pitanje suštinu svojine. Pošto zbir više nije potpun, pravo ne postoji. To se naročito potvrđuje ako se ima u vidu službenost plodouživanja koja svojim sadržajem skoro sasvim iscrpljuje pravo svojine. Postavlja se pitanje, da li i dalje postoji pravo svojine ili je svojina prestala? Prof. Krückmann je vršeći analizu ograničenja svojine u rimskom pravu došao do zaključka da se ona mora shvatiti jedino kao *ukupnost* (Gesamtheit) koja se sastoji iz niza ovlašćenja ali nije njihov zbir, već preko njih i sa njima jedan nov kvalitet. On smatra, da ako bi pravo svojine bilo strogo utvrđeni broj ovlašćenja onda bi izdvajanjem samo jednog jedinog ovlašćenja, svojina prestala da bude svojina. Svojina je ukupnost sastavljena iz pojedinih delova koji čine logičko jedinstvo i celinu — koja može postojati uprkos izdvajanju jednog sastavnog dela. Kao što je i čovek bez jedne noge i dalje čovek i to onaj isti čovek, tako je i svojina ograničena službenošću još uvek pravo svojine i to isto pravo svojine.⁸⁾

Kad se vrši prenošenje jednog prava iz matičnog prava, pojam prava je sasvim nezavistan od određenih pojedinačnih ovlašćenja. Kod prava svojine prenošenjem pojedinačnih ovlašćenja ne menja se suština svojine. Razume se samo po sebi, da je ukupnost nešto drugo nego njeni sastavni delovi. I ako se konstituisanjem stvarnih prava na tuđim stvarima zasniva trajan odnos između dve nepokretnosti, činjenica je, da se usled njihovog prestanka (npr. propašću, odricanjem ili nevršenjem službenosti) u svojinu vlasnika poslužnog dobra, brže bolje, vraćaju ovlašćenja koja su bila preneti. Ova »elastičnost« svojine dokazuje da preneti ovlašćenja nisu u potpunosti otuđena od njenog vlasnika, već da postoji pravna nada da će se ova ovlašćenja ponovo vratiti. Vlasnik ostaje u neprekidnoj pravnoj vezi sa prenetim ovlašćenjima, koja, istina nije aktuelna već samo potencijalna.⁹⁾ To ne bi bilo moguće ako bi se prihvatilo stanovište koje u službenostima vidi potpuno samostalno, iz svojine izvedeno, pravo.

Ima shvatanja u teoriji da ograničenje svojine do kog dolazi zbog konstituisanja službenosti nije rezultat izdvajanja pojedinih svojinskih ovlašćenja već se stvara jedno novo pravo koje ograničava svojinu — tzv. teorija o stvaranju novog prava (die Theorie der Neue-

⁸⁾ Krückmann, Dr. Paul: Beschränkter Rechtserwerb oder qualitative Teilung nach Romischen Recht, Archiv für die civilistische Praxis, 103, B. d. Erstes Heft, 1908, strana 156.

⁹⁾ Krückmann, dr Paul: cit. delo, strana 157—158.

chaffung). Sama tvrdnja da se pravom službenosti stvara novo pravo, nezavisno od prava svojine na poslužnom dobru nije dovoljna. Vlasnik ne može imati zakonska ovlašćenja. Ovlašćenje da se konstituiše službenost ne može biti drugo ovlašćenje osim ovlašćenja raspolaganja koje je sadržano u svakom subjektivnom pravu. Stoga možemo reći da je konstituisanje službenosti, raspolaganje. Ali, raspolagati se može samo sa onim, što se ima tj. samo se od nečega može stvoriti nešto, ali se ne može ni iz čega nešto stvoriti. To je logična posledica načela da niko ne može preneti više prava nego što sam ima. Stvarati novo pravo, bez oštećenja supstance znači vršiti zakonodavnu delatnost, a za to ne postoji nikakav osnov da bi ova delatnost bila vezana samo za pravo svojine. Po Krückmannu novog sticanja prava, originalnog, može biti samo kod sticanja prava na onim stvarima na kojima do tada nije postojalo ni jedno drugo pravo (res nullius). Uz to, ne treba zaboraviti da je i ovlašćenje na originarno sticanje prava proizašlo iz zakona. Dozvoliti mogućnost sticanja prava na tuđem pravu znači priznati pojedincima pravo da sami kreiraju svoja subjektivna prava. Ne može se tuđe pravo vršiti na osnovu svog sopstvenog prava. To bi vodilo ne samo negaciji prava svojine kao takve već i negaciji prava kao sistema koji treba da obezbedi mir i sigurnost u društvenoj zajednici. Pobornici ovih teorija ističu da se problem može rešiti jedino tako što će se sadržina službenosti shvatiti ne samo kao element svojine već kao ovlašćenje iz svojine. To s druge strane znači tvrditi da između sadržine i ovlašćenja prava svojine postoji razlika „ako bi vlasnik stvari preneo ovlašćenje korišćenja (produžavanje) na drugo lice, on je isključen od korišćenja stvari; šta je onda ostalo od sadržine ovlašćenja korišćenja bez prava korišćenja«. ¹⁰ Ova Krückmann-ova misao sama po sebi dovoljna je da ukaže na neodrživost razlikovanja između ovlašćenja iz prava i sadržine tog istog prava.

Titular službenosti može koristiti tuđu stvar na osnovu ovlašćenja koje je dobio od vlasnika poslužnog dobra. Od momenta ustanovljavanja službenosti on koristi tuđu stvar na osnovu svog prava, a ne tuđeg i radnje korišćenja tuđe stvari su njegove radnje. Time se ne stvara istovremeno podvostručenje istovetnih ovlašćenja — prava korišćenja kao svoje i istovremeno tuđe ovlašćenje.

Sve ovo ukazuje da se pravo svojine mora tretirati kao ukupnost, kao totalitet ovlašćenja iza koga, istina, stoji niz ovlašćenja ali i pravo kao organska celina kao nov kvalitet, i u tome je suština prava svojine kao najpotpunijeg stvarnog prava. Vlasnikova ovlašćenja prostiru se u svojoj ukupnosti na stvar. Tako shvaćena svojina jedino može da objasni iura in re aliena, a da se istovremeno ne naruši pojam svojine. Prenosjenjem jednog ovlašćenja iz prava svojine na drugo lice, pojam svojine ostaje nedirnut, supstanca svojine nije povređena i ona egzistira i dalje samo kao ograničeno pravo. Radi se uvek o kvalitativnoj podeli, a ne kvantitativnoj podeli prava svojine, dakle ne o mehaničkom izdvajanju jednog dela iz sume prava. Ukupnost prava uprkos gubitku jednog sastavnog dela ostaje identična ukupnost, koja

¹⁰⁾ Krückmann dr Paul: cit. delo, strana 164.

se sastoji iz određenog broja ovlašćenja — da bi gubitkom jednog, došlo do povrede supstance prava, već se sastoji iz uzajamno povezanih delova.

U našoj pravnoj teoriji ovo gledište je, čini se, zastupao prof. Lazar Marković oslanjajući se na rimski koncept svojine. »Sadržina prava svojine ne može se pozitivnim načinom drugačije izraziti nego kao potpuna vlast na stvari. Ostala stvarna prava su međutim, po svojoj prirodi ograničena«. ¹¹⁾ Teorija sektorskih prava može da opstane samo u slučaju ako se pravo svojine shvati na izloženi način. Jedino je teorija o kvalitativnoj podeli prava svojine ta koja može da objasni suštinu sektorskih prava. Kod stvarnih službenosti na poslužnom dobru egzistiraju sada dva kvalitativno različita prava koja se ne isključuju, već dopunjuju, jedno je u funkciji drugog. Titular poslužne stvari ostao je njen vlasnik ali je njegova svojina ograničena; titular službenosti je ovlašćen da koristi tuđu stvar ali ne u potpunosti kao njen vlasnik već samo ograničeno, u određenom obimu ili pravcu.

Bilo je pokušaja da se stvarne službenosti objasne kao ograničenja prava svojine. Međutim, sasvim je jasno da suština prava službenosti nije u ograničavanju prava svojine već u ovlašćenju da se tuđa stvar koristi u određenom pravcu. Ograničenja svojine izazvana stvarnim službenostima su samo njihova posledica. ¹²⁾ Nesumnjivo je da se svojina konstituisanjem stvarnih službenosti ograničava ali sadržina prava na tuđim stvarima ne iscrpljuje se u ovom ograničenju jer se ona odnosi uvek pozitivno na neko svojinsko ovlašćenje. Ako bi se službenosti iscrpljivale samo u negativnim ograničenjima svojine ona se ne bi mogla sa pravom svojine konsolidovati kad ograničenje prestane (npr. odricanjem od prava službenosti ili usled nevršenja), pošto konsolidacija u pojmu pretpostavlja pozitivno ovlašćenje titulara prava službenosti i zahteva uvek pozitivno sticanje. Prestanak službenosti znači odvajanje odnosnog ovlašćenja od titulara službenosti i njegov povratak vlasniku.

Rimljani su izraze konsolidacija i konfuzija upotrebljavali u znak protesta protiv vladajuće teorije otpadanja prava na tuđim stvarima. Konsolidacijom i konfuzijom se uvek vrši sjedinjenje, spajanje sa pravom svojine, tako da se povećava supstanca prava. Da su hteli da kažu da se vrši oslobođenje od ograničenja prava oni bi se drugačije izrazili. Očigledno je sasvim da se ne radi o prestanku prava na tuđoj stvari već o preasku prava na vlasnika. ¹³⁾

Nema sumnje, da su stvarne službenosti stvarna prava na tuđim pravima koja svog titulara ovlašćuju da neposredno utiče na tuđu stvar koristeći je u određenom pravcu i da u tome isključi svako treće lice kao i samog vlasnika poslužne stvari. S druge strane, službenosti nastaju na osnovu ugovora između vlasnika poslužnog i povlasnog dobra. Vlasnik poslužnog dobra prenosi deo ovlašćenja iz svog prava svojine na titulara službenosti koji stiče na istoj stvari kvali-

¹¹⁾ Marković, Lazar: cit. delo, str. 334.

¹²⁾ Windscheid: Pandekte, I Bd. s. 200. Ann. 30 kaže: »Ograničenje prava svojine ne spada u definiciju službenosti već je to samo dejstvo službenosti. Službenost je jednostavno pravo nevlasnika«.

¹³⁾ Krückmann dr Paul: op. cit., strana 185.

tativno različito pravo od prava svojine sa kojim se nalazi u korelativnom odnosu. Taj unutrašnji odnos delimično modifikuje izrazito stvarnopravni karakter službenosti; ta modifikacija je još veća ako se ima u vidu svojina kao najpotpunije stvarno pravo. Budući da pravo službenosti formira jednu zajednicu titulara sa uzajamnim pravima i obavezama, to na prvi pogled ukazuje na izvesnu sličnost sa obligacionim pravnim odnosima. Zbog toga će izvesni pisci (Stojanović dr Dragoljub: Uvod u građansko pravo, Beograd 1967. godina, strana 95.) pravo stvarnih službenosti svrstavati negde na sredini između apsolutnih i relativnih prava. Analiza mnogih pravila koja važe za stvarne službenosti, (načelo poštode, revizija prava u slučaju promenjenih okolnosti i dr.) samo ide u prilog ovakvom shvatanju. To potvrđuje jedan od načina za prestanak službenosti koji je identičan sa prestankom obligacionih prava. Tako npr. stvarne službenosti mogu prestati usled zastarelosti odnosno nevršenja u dužem vremenskom periodu. Svojina za razliku od službenosti nikad ne može prestati usled nevršenja, već samo usled kvalifikovanog nevršenja prava (održaj) jer naspram nje ne stoji ni u kakvoj obavezi ni jedno lice. Relativizacija stvarnih službenosti izvedena je na nebitnim karakteristikama ovog prava. Stvarnopravni karakter službenosti proizilazi iz ovlašćenja titulara službenosti da neposredno koristi tuđu stvar i on se ne dovodi u sumnju unutrašnjim odnosom koji postoji između vlasnika stvari i titulara službenosti.

3. Stvarne službenosti i društvena svojina

Mi smo dosad posmatrali institut stvarnih službenosti imajući u vidu privatnu svojinu kao jedini oblik svojine u jednom pravnom poretku. Međutim, danas se mogu sresti pravni sistemi u kojima ovaj oblik svojine više ne postoji (SSSR) ili postoji pored drugih kolektivnih oblika svojine (NR Poljska, ČSSR i dr.).

Socijalistička revolucija u našoj zemlji nije potpuno ukinula privatnu svojinu ali je dominantni oblik svojine društvena svojina. Pluralitet oblika svojine u našem pravu nameće pitanje konstituisanja službenosti kod kojih se jedno od dobara (poslužno ili povlasno) nalazi u režimu privatne svojine, a drugo u društvenoj svojini. Pored toga i sama društvena svojina nije jedinstveni oblik svojine već je složena forma prisvajanja zavisno od objekata na kojima se prisvaja i od njene namene.

Društvena svojina na dobrima od opšteg interesa (vidi član 85. Ustava SFRJ od 1974. godine) je sasvim koherentno i jedinstveno pravo koje se sastoji jedino iz javnopravne komponente. Sva ograničenja u vršenju ovog prava mogu se vršiti samo pod uslovima i na način koji je propisan zakonom. Iz ovog oblika društvene svojine ne mogu se izvoditi pojedinačna imovinska subjektivna prava, a korisnici dobara u opštoj upotrebi (javni putevi, ulice, parkovi) nemaju nikakva imovinska ovlašćenja već subjektivna javna prava — dodeljena zakonom. Ustanovljavanje službenosti na ovom obliku svojine bilo bi ne-logično.

Društvena svojina na ostalim objektima imala je po Ustavu SFRJ od 1963. godine pored javnopravne komponente i građanskopravnu u obliku prava korišćenja na sredstvima u društvenoj svojini. Pošto je kao građanska komponenta socijalističke svojine podređena javnopravnoj komponenti, to se u pravnoj teoriji postavilo pitanje da li se na ovom sektoru društvene svojine mogu konstituisati stvarne službenosti. Na ovo pitanje pravna nauka je odgovorila pozitivno. Službenosti u društvenoj svojini mogu postojati samo na pravu korišćenja kao njenom građanskopravnom izrazu.¹⁴⁾ Drugo je pitanje, što je i samo pravo korišćenja kao stvarno pravo, budući podređeno javnopravnoj komponenti već ograničeno pravo. Međutim, konstituisanje službenosti na nepokretnostima u društvenoj svojini je nužno, jer omogućava njeno bolje korišćenje. Službenosti ne sužavaju već proširuju pravo društvene svojine. To podjednako važi, kako za situacije kada su i poslušno i povlasno dobro u društvenoj svojini, tako i za sticanje kada je poslušno dobro u društvenoj svojini a povlasno u režimu prava svojine.¹⁵⁾ Važno je pri tom da pravo službenosti ne sme, ni u kom slučaju, da ošteti »primarno pravo« društvene svojine odnosno njegovu javnopravnu komponentu koja određuje namenu ove svojine. To praktično znači da službenosti ne mogu biti u suprotnosti sa društvenom svojinom. Bilo je doduše shvatanja (Konstantinović dr Mihajlo) da svako ograničavanje društvene svojine u korist nosioca prava svojine ima samo obligaciono dejstvo, a ne i stvarnopravni karakter. Tako na pr. obaveza korisnika prava besplatnog korišćenja da titularu prava svojine (privatnom vlasniku) dozvoli prelaženje preko nacionalizovanog zemljišta proizvodi dejstvo samo među stranama ugovornicima i predstavlja čist lični odnos.¹⁶⁾ Čini se, da je u ovom shvatanju prenađena jedna komponenta službenosti, naime da su one ograničenja koja terete svojinu i umanjuju je. Naprotiv, mi smo već istakli da se službenosti moraju razumeti kao veoma elastičan regulator susedskih odnosa, koji se odnosi na zemljište i služi njegovom boljem iskorišćavanju.

Ustav SFRJ od 1974. godine reguliše društvenu svojinu na sasvim nov način. Društvena svojina postaje sve manje svojina vezana za pojedince ili određene kolektive (radnu organizaciju npr.) ili državu kao vlasnika i postaje osnova celokupnog društvenog rada i društvene reprodukcije u cilju zadovoljavanja ličnih i zajedničkih potreba i interesa radnih ljudi u razvijanju materijalne osnove socijalističkog društva i samoupravnih odnosa. (Član 12. Ustava SFRJ ili član 11. Ustava SRS od 1974. godine). Prevaziđena je dosadašnja koncepcija društvene svojine u kojoj je radnoj organizaciji bilo priznato stvarno pravo korišćenja društvenih sredstava kao subjektivno imovinsko pravo. »Ona je ovakvim svojim pravom korišćenja ekspropirala prava rad-

¹⁴⁾ Gams, A: »Službenosti na nepokretnostima u društvenoj svojini i administrativna ograničenja«, Anali Pravnog fakulteta u Beogradu. 1955. godina, broj 3, strana 334—339.

¹⁵⁾ U presudi Opštinskog suda u Nišu P. br. 2748/74 od 3. 7. 1974. godine, dozvoljeno je konstituisanje službenosti na društvenoj svojini — pravo prolaza u korist privatnog vlasnika.

¹⁶⁾ Presuda Opštinskog suda u Nišu P. broj 1195/72 od 12. 10. 1972. godine.

nika u pogledu društvenih sredstava i umesto da radnici imaju neposredno pravo nad tim sredstvima oni su svoja prava izvodili iz prava društvenopravnog lica.¹⁷⁾ Pravni sistem inauguirisan u novom Ustavu, dovodi radnika u centar svih odnosa. On na osnovu društvene svojine stiče tri osnovna originalna prava: pravo rada društvenim sredstvima, pravo raspolaganja društvenim sredstvima i pravo upravljanja.

Pravo rada je osnovno pravo radnih ljudi u udruženom radu sredstvima u društvenoj svojini. Po svom značaju ono je pandan privatnoj svojini u buržoaskim pravnim sistemima. Međutim, po svojoj suštini ono se bitno razlikuje od nje. Pravo rada društvenim sredstvima je neotuđivo i neprenosivo pravo radnika u udruženom radu pomoću koga on ostvaruje svoje lične i društvene potrebe i ravnopravno sa ostalim radnicima u udruženom radu upravlja radom i rezultatima rada. Osnovne premise prava rada društvenim sredstvima ne ukazuju da je to imovinsko pravo, niti stvarno pravo.¹⁸⁾

Problem konstituisanja stvarnih službenosti može se rešiti u analogiji sa postojanjem službenosti na pravu korišćenja. Pravo rada društvenim sredstvima nije imovinsko pravo. Ipak, ustanovljavanje službenosti može se dopustiti ako je to ekonomski opravdano čak i pod pretpostavkom da je takva solucija nemoguća. Naime, prema članu 231. Zakona o udruženom radu, pravo rada društvenim sredstvima sadrži obavezu radnika da se njima koriste u skladu sa prirodom i namenom sredstava. Ako je konstituisanje službenosti nužno i korisno onda je ustanovljavanje službenosti dopušteno. Ako se službenostima povećava opšta korist onda nema razloga da se zabrani njihovo konstituisanje ni u slučajevima kada se društvena sredstva pojavljuju u ulozi poslužnih dobara. Konstituisanje službenosti je manifestacija prava radnika u udruženom radu, da raspolaze društvenim sredstvima, što dorivira iz osnovnog prava, prava rada društvenim sredstvima. Kad je društvenopravno lice ovlašćeno da raspolaze nepokretnostima ono je istovremeno ovlašćeno i da delimično raspolaze njima, da konstituiše stvarne službenosti.

Kao pandan pravu rada društvenim sredstvima stoji pravo upravljanja društvenim sredstvima kao pravo radnih ljudi koji su osnovali samoupravnu interesnu zajednicu u kojoj ostavruju slobodnu razmenu rada ili neposredno zadovoljavaju svoje lične i zajedničke potrebe. Sva ostala prava koja društvenopravna lica imaju u prometu nad društvenim sredstvima izvedena su iz prava upravljanja. U pogledu konstituisanja službenosti na pravu upravljanja društvenim sredstvima važi, isto što i za pravo rada društvenim sredstvima samo što

¹⁷⁾ Stojanović dr Dragoljub: Društvena svojina, Materijal za poslediplomski kurs o društvenoj svojini, štampan na Pravnom fakultetu u Novom Sadu, 1976. godine, str. 63.

¹⁸⁾ »Ovo pravo nije imovinsko, niti je stvarno, jer se ne radi o prisvajanju objekta od strane subjekta (što je do sada bio slučaj kod raznih oblika prava svojine). Prisvajanja i nema jer su sredstva u svojoj ukupnosti »pripadnost« čitavog društva samo u uslovnom smislu, pošto društvo nije nikakav subjekt u pravu, ali iz koje pripadnosti proizilazi tačno utvrđena namena koja onemogućava bilo čiji monopol na društvenim sredstvima. Stojanović, D. — cit. udžbenik, strana 272.

je ovde ta mogućnost nešto ograničenija. Naime, pravo upravljanja društvenim sredstvima u samoupravnim, društvenim zajednicama, mešnim zajednicama, društvenopolitičkim organizacijama i drugim zakonom određenim zajednicama, sadrži veći broj javnopravnih ovlašćenja, dok su imovinska ovlašćenja zbog cilja koji se ostvaruje u ovim grupacijama samo uzgredna. Otuda se stvarne službenosti na pravu upravljanja mogu konstituisati izuzetno, samo kad to nalaže namena društvenih sredstava kao objekata prava upravljanja.

Problem odnosa između stvarnih službenosti i društvene svojine je veoma kompleksan i zahteva razjašnjenje pravne prirode društvene svojine uopšte. U jednome su skoro svi teoretičari saglasni, a to je da samo nevlasnička, neimovinska koncepcija društvene svojine može adekvatno pravno da odrazi našu socijalističku samoupravnu praksu. Sasvim je sigurno, da se inspiracije ne mogu više tražiti u davno napuštenom vlasničkom konceptu društvene svojine. Pošto je rad bitna komponenta društvene svojine, to su i osnovna prava, prava iz rada. Sredstva za proizvodnju su normalna, prirodna pretpostavka proizvodnje. Prema tome, osnovna subjektivna prava radnika u udruženom radu su neimovinska prava.

Međutim, mi tradicionalno, kad je u pitanju svojina i ovlašćenja iz nje, imamo u vidu prvenstveno imovinska prava. To je slučaj i sa stvarnim službenostima. Postavlja se pitanje: kako je moguće da iz jednog neimovinskog prava derivira imovinsko ovlašćenje ili, gledano sa aspekta titulara službenosti, da se na neimovinskom pravu konstituiše jedno imovinsko pravo. Doduše, slično pitanje je postavljeno i ranije u pravu, kod naknade neimovinske (moralne) štete. Moguće je, da se za povredu ličnog prava daje novčana naknada.

Odnos između stvarnih službenosti i društvene svojine može se rešiti tek kada se potpuno i do kraja razradi nevlasnički koncept društvene svojine. Analizom ovlašćenja, prava rada, korišćenja i raspolaganja, dolazi se do ideje mogućnosti konstituisanja službenosti kao izraza prava korišćenja društvenih sredstava.

LES SERVITUDES REELLES ET LA PROPRIETE

— Résumé —

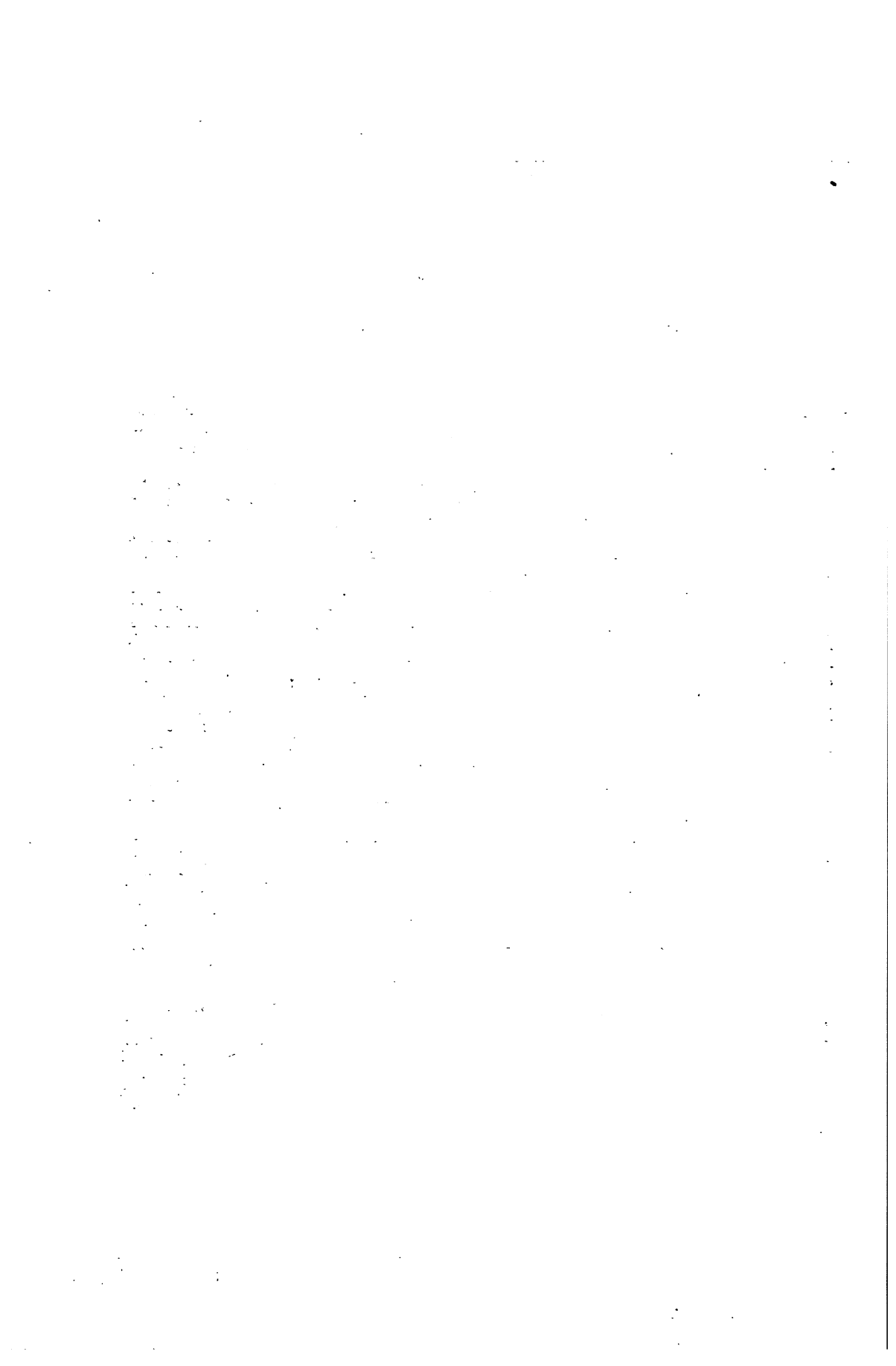
Les servitudes réelles ont pris naissance dans le Droit romain (servitudes *praediorum*) quand la propriété privée est apparue. Elles autorisent leur titulaire d'utiliser le bien immobilier d'autrui dans un sens déterminé ou d'interdire au propriétaire du bien dont on tire parti de se servir de son bien d'une certaine manière.

Les servitudes réelles sont les premières restrictions du droit de propriété. Quoique, d'après la nature juridique, les restrictions ne portent pas atteinte à l'essence du droit de propriété — sa substance.

Le propriétaire du bien dont on tire parti transfère un de ses nombreux pouvoirs de propriété au titulaire de la servitude en restant avec lui dans un lien juridique indissoluble. Sa propriété est, avec la constitution de la servitude, restreinte, mais l'espoir juridique potentiel existe que le pouvoir transféré sera de nouveau restitué en propriété (si la servitude prend fin par le renoncement du titulaire de la servitude, ou par suite de l'inexécution). La substance de la propriété sur laquelle la servitude est constituée est restée indemne. Cela est possible seulement si la propriété est conçue comme totalité des pouvoirs de propriété réciproquement reliés dans un ensemble logique, qui reste inchangée par la séparation d'un certain pouvoir (théorie de la division qualitative de la propriété). Nos exposés ont prouvé que la théorie des droits de secteurs, qui dominait pendant une longue période de temps dans la science juridique, est insoutenable. Si la propriété est conçue en tant qu'un ensemble de pouvoirs exactement déterminés (la détention, l'utilisation, la disposition) alors il est impossible de séparer l'un de ces pouvoirs et son entière autonomie juridique, sans porter atteinte à l'essence du droit de propriété. Dans ce cas la propriété cesserait d'exister.

D'autre part, la théorie des droits de secteurs ne peut pas expliquer l'essence des servitudes réelles négatives qui auroient leur titulaire d'interdire au propriétaire du bien dont on tire parti d'entreprendre sur son bien certaines actions. Il en est ainsi surtout parce que jusqu'à présent la théorie mettait au premier plan les pouvoirs de propriété positifs, en négligeant, cependant, le fait que pour le propriétaire de la chose de la propriété découle aussi le pouvoir non seulement de tirer profit de sa chose, mais de même de ne point en tirer profit, soit d'une manière déterminée, soit en général. Dans les servitudes réelles négatives, sur le titulaire de la servitude passent les pouvoirs négatifs du propriétaire.

Enfin, l'institution ainsi établie des servitudes réelles rend possible son existence et son utilisation ultérieures non seulement dans la propriété privée mais aussi dans le système du pluralisme des formes du pouvoir. Vu qu'elles n'augmentent pas et, de même, qu'elles ne diminuent pas la position du propriétaire dans le système juridique, les servitudes réelles peuvent être instituées aussi dans la propriété sociale. Elles sont dans la fonction d'une meilleure utilisation économique des biens immobiliers et signifient le »confort« dans l'exercice des droits.

POSLOVODNI ORGANI ORGANIZACIJE UDRUŽENOG RADA I NJIHOV ODNOS PREMA DRUGIM ZASTUPNICIMA

Pravno lice je poslovno sposobno preko svog zakonom, odnosno normativnim aktom određenog organa. Takav organ. u organizaciji udruženog rada je poslovodni organ, preko koga organizacija preduzima pravne poslove i pravne radnje, i preko koga se vrši „predstavljanje cjeline preko dijela”.¹⁾ Pored poslovodnog organa organizacije udruženog rada, koji predstavlja organizaciju u pravnom prometu, organizaciju zastupaju i ugovorni zastupnici, prokuristi i punomoćnici po zaposlenju.

S obzirom na činjenicu da u složenim oblicima udruživanja rada i sredstava (u radnoj organizaciji i u složenoj organizaciji udruženog rada) postoji više poslovnih organa (poslovodni organ složenog oblika udruživanja i poslovodni organ organizacija udruženog rada u sastavu složenog oblika), kao i na to da u organizaciji udruženog rada može postojati više zastupnika (ugovorni zastupnici, prokuristi i punomoćnici po zaposlenju), smatramo potrebnim da ukažemo na karakteristike odnosa koji se uspostavljaju između njih, kao i na odnos poslovodnog organa prema drugim zastupnicima.

1) Međusobni odnosi poslovodnih organa u radnoj organizaciji koja u svom sastavu ima osnovne organizacije udruženog rada i u složenoj organizaciji udruženog rada

Po Zakonu o udruženom radu (članovi 503 i 532) u svim institucionalnim oblicima udruživanja rada i sredstava (osnovne organizacije, radne organizacije i složene organizacije udruženog rada) obavezno je postojanje poslovodnog organa. Poslovodni organ može biti inokosni ili kolegijalni. U složenim oblicima udruživanja rada i sredstava, gde postoji više organizacija udruženog rada (radna organizacija i složena organizacija udruženog rada) veoma je aktuelno pitanje međusobnih odnosa poslovodnih organa udruženih organizacija udruženog rada.

Prema ranijim propisima (Osnovni zakon o preduzećima čl. 114) međusobni odnosi između direktora združenog preduzeća i direktora u sastavu tog preduzeća bili su predmet regulisanja normativnih akata preduzeća, konkretno, statuta. Dakle, zakonodavac je u potpunosti pravno uređivanje ovih, itekako značajnih odnosa u združenom preduzeću prepustio preduzećima koja su u svom sastavu imala organizacije. U praksi, osnovna karakteristika međusobnih odnosa direktora združe-

¹⁾ Dr V. Spaić: Osnovi građanskog prava, opšti deo, Sarajevo, 1958, str. 144.

nog preduzeća i direktora organizacija u sastavu tog preduzeća je, da je između njih postojao odnos nadređenosti direktora preduzeća u odnosu na direktore organizacije. Prilikom donošenja Zakona o udruženom radu pažnju zakonodavca su privukli i međusobni odnosi poslovnih organa u složenim oblicima udruživanja rada i sredstava (u radnim organizacijama koje u svom sastavu imaju osnovne organizacije i u složenim organizacijama udruženog rada), pa im je posvetio neke odredbe Zakona. Specifičnost rešenja pitanja međusobnih odnosa poslovnih organa u složenim oblicima udruživanja rada i sredstava koje je zakonodavac u Zakonu o udruženom radu je u tome, što je zakonodavac postavio principe na osnovu kojih organizacije udruženog rada u svojim samoupravnim, normativnim aktima bliže uređuju ove odnose. Dakle, neposredno uređivanje odnosa između poslovnih organa u složenijim oblicima udruživanja rada i sredstava prepušteno je organizacijama udruženog rada koje blanketnu normu zakona konkretizuju u skladu sa svojim potrebama, a u okviru njihove delatnosti, poštujući pri tom principe saradnje i sorazumevanja (čl. 516 Zakona o udruženom radu).²⁾ Prema članu 534 Zakona o udruženom radu, poslovni organ radne organizacije, kao poslovni organ složenog oblika udruživanja rada i sredstava, koordinira rad poslovnih organa osnovnih organizacija u sastavu radne organizacije a u skladu sa zakonom i samoupravnim sporazumom o udruživanju u radnu organizaciju. Ova odredba Zakona o udruženom radu je izraz novih društveno-ekonomskih odnosa, prevashodno činjenice da su svi institucionalni oblici udruživanja rada i sredstava nosioci pravnog subjektiviteta, a samim tim imaju pravo da samostalno, zajednički i ravnopravno sa drugim pravnim subjektima, sa kojima se udružuju, regulišu u samoupravnim sporazumima o udruživanju, između ostalog i pitanje međusobnih odnosa poslovnih organa. Znači, saglasno novonastalim promenama u društveno-ekonomskim odnosima napušten je hijerarhiski odnos između poslovnih organa u složenim oblicima udruživanja rada, a ustanovljeni su novi odnosi između poslovnih organa koji počivaju na principima saradnje i sporazumevanja. Poslovni organ složenog oblika udruživanja ne istupa prema poslovnim organima organizacija udruženog rada koje su sastavni deo tog složenog oblika udruživanja kao neko ko im je nadređen, ko je u hijerarhijskoj lestvici iznad njih, već kao koordinator rada poslovnih organa. Oni su u okviru poverenih im poslova samostalni u radu.

Ako u odnosima poslovnih organa dođe do nesaglasnosti, svaki od poslovnih organa u čijim je međusobnim odnosima došlo do nesaglasnosti ima pravo i dužnost da o nastaloj nesaglasnosti obavesti radnički savet svoje organizacije udruženog rada, kao i radnički savet organizacije poslovnog organa sa kojim se nije saglasio. Ukoliko to nalažu razlozi hitnosti (ako bi npr. neizvršenjem konkretne odluke na-

²⁾ U Statutu radne organizacije „MIN” iz Niša u čl. 86 stoji da „u cilju izvršavanja poslova iz svoje nadležnosti i izvršavanja odluka i drugih akata samoupravnih organa Radne organizacije, Generalni direktor izdaje naredbe, smernice, uputstva i naloge koji su obavezni za sve organizacije udruženog rada u sastavu radne organizacije. O izvršavanju akata Generalnog direktora iz prethodnog stava staraju se direktori osnovnih organizacija udruženog rada u sastavu radne organizacije”

stala veća šteta), nastali spor između poslovnih organa iznosi se pred zajedničko telo za posredovanje, a ono se sastaje odmah po formiranju i daje konkretan predlog za usklađivanje procesa rada, obavestavajući radničke savete organizacija udruženog rada čiji su poslovni organ došli u sukob o sadržini donetog predloga (čl. 516. Zakona o udruženom radu). Neke organizacije udruženog rada su svojim samoupravnim, normativnim aktima ovlastile svoj poslovni organ da u izuzetnim slučajevima, u slučaju hitnosti, kada poslovni organ osnovne organizacije ne izvršava uredno, ili ne izvršava uopšte postavljene zadatke i time dovodi u pitanje izvršavanje određenih važnih zadataka, poslovni organ radne organizacije ima pravo da poslovnom organu osnovne organizacije poveri i neposredni zadatak, i da o nastaloj situaciji odmah obavesti radnički savet, odnosno osnovnu organizaciju i da pokrene postupak za odgovornost.³⁾ U navedenom rešenju su dakle data određena ovlašćenja poslovnom organu radne organizacije u odnosu na poslovne organe osnovnih organizacija, ali samo za određene slučajeve.

U situaciji kada se između dve vrednosti (samostalnost poslovnog organa prilikom vršenja poslova iz njegove nadležnosti i zaštita interesa organizacije udruženog rada) morala dati prednost jednoj vrednosti, primat je pripao zaštiti interesa organizacije udruženog rada, jer su poslovnom organu radne organizacije priznata određena ovlašćenja u odnosu na poslovne organe osnovnih organizacija, ali samo u izuzetnim, opravdanim slučajevima.

2) Odnos poslovnog organa prema ugovornim zastupnicima

Delatnosti ugovornih zastupnika u obavljanju poslova zastupanja organizacije udruženog rada je značajna. U praksi, sve je veći broj pravnih poslova, odnosno pravnih radnji koje preduzimaju ugovorni zastupnici.

Zakon o udruženom radu (čl. 439) ovlašćuje poslovni organ da da, u okviru svojih ovlašćenja, drugom licu pismeno punomoćje za zastupanje. Prilikom vršenja ovog svog prava poslovni organ mora da poštuje poznato pravno načelo „nemo plus iuris ad alium transfere potest quam ipse habet”. Ovlašćenje ugovornog zastupnika, na osnovu ugovora o punomoćstvu, ograničena su s jedne strane obimnom punomoćja koje mu je dato, a sa druge strane ovlašćenjem svog zastupnika (poslovnog organa). Ako je na ugovornog zastupnika prenešeno vršenje jednog prava u celini, on ga može vršiti u obimu u kome ga ima poslovni organ, kao zastupnik organizacije udruženog rada.

Teorijski, poslovni organ bi na druga lica mogao da prenese vršenje svih ovlašćenja koja ima kao zastupnik organizacije udruženog rada, što se u praksi retko dešava. Ipak, ovde se ne radi o prenosu funkcije zastupanja poslovnog organa, jer je on poslovni organ makar preneo vršenje svih svojih ovlašćenja u zastupanju organizacije udruženog rada na ugovorne punomoćnike i dalje organ pravnog lica

³⁾ Statut radne organizacije „MIN” iz Niša, čl. 86 st. 3.

(organizacija udruženog rada kao pravno lice preko njega ostvaruje pravnu sposobnost), već se radi o prenošenju vršenja funkcije zastupanja organizacije. Ugovorom o punomoćstvu može biti predviđeno pravo ugovornog zastupnika da ovlašćenja iz punomoćja prenese na drugo lice. Ako ugovorom to nije predviđeno, smatramo, da je za prenošenje ovlašćenja iz punomoćja ugovorom zastupnika potrebna saglasnost poslovnog organa koji mu je punomoćje dao, a ako je punomoćje dato uz saglasnost određenog organa potreban je i pristanak tog organa.

Članom 439 st. 2 Zakona o udruženom radu predviđa se mogućnost ograničavanja poslovnog organa u davanju punomoćja drugom licu. Zakon daje pravo organizaciji udruženog rada da svojim samoupravnim, normativnim aktima ili odlukom organa upravljanja predvide, da se davanje punomoćja od strane poslovnog organa drugom licu vrši uz saglasnost određenog organa organizacije. Mislimo, da bi trebalo tražiti saglasnost određenog organa organizacije udruženog rada prilikom davanja punomoćja u slučajevima kada je u pitanju preduzimanje poslova i pravnih radnji značajnih za organizaciju. Ograničenje iz čl. 439 Zakona o udruženom radu uvedeno je iz sledećih razloga:

— da se organizacijama udruženog rada pruži mogućnost da vrše nadzor prilikom davanja punomoćja;

— daje se mogućnost određenom organu organizacije udruženog rada da sudeluje sa poslovnim organom organizacije u davanju punomoćja drugom licu, za preduzimanje pravnih poslova i pravnih radnji koje su značajne za organizaciju. Ovo je u skladu sa intencijama našeg samoupravnog razvoja da o svim značajnijim pitanjima organizacije udruženog rada koja su u nadležnosti pojedinaca on ne odlučuje samostalno, već po smernicama, uputstvima ili u saglasnosti sa organom upravljanja.

Pravo poslovnog organa da, kao zastupnik organizacije udruženog rada, dâ punomoćje drugom licu za zaključivanje određenih ugovora i preduzimanje određenih pravnih radnji predviđeno je i samoupravnim, normativnim aktima organizacije.⁴⁾

Punomoćje može biti: generalno (opšte) ili specijalno (posebno).

Ugovorni zastupnik je dužan da poverene pravne poslove i pravne radnje izvršava na ugovoreni način, a u skladu sa pravilima stru-

⁴⁾ Samoupravni sporazum o udruživanju u složenu organizaciju udruženog rada Ei Niš, čl. 105:

„Inokosni poslovni organ vrši sledeće poslove:

— daje punomoćje za zastupanje Ei...”

Statut radne organizacije „MIN” iz Niša, čl. 12.

„Generalni direktor može drugom licu dati punomoćje za zastupanje radne organizacije čiju sadržinu i obim sam određuje u okviru svojih ovlašćenja (generalno i specijalno punomoćje), kao i vreme na koje se punomoćje daje (određeno i neodređeno)”.

Samoupravni sporazum o udruživanju u radnu organizaciju niške industrije tekstila „R. Pavlović” Niteks-Niš, čl. 48:

„Inokosno poslovni organ radne organizacije je generalni direktor koji je nadležan da vrši sledeće poslove:

— daje punomoćje i ovlašćenje u cilju potpisivanja ugovora i zastupanja radne organizacije”.

ke. To znači, da je prilikom izvršavanja obaveza iz ugovora o punomoćstvu ugovorni zastupnik dužan da poštuje uputstva primljena od poslovnog organa. Uputstva mogu biti različita: 1) imperativna (ugovorni zastupnik se u potpunosti mora pridržavati uputstva prilikom obavljanja poverenih mu pravnih poslova i pravnih radnji), 2) fakultativna (ugovorni zastupnik od njih može odstupiti ukoliko konkretne okolnosti to nalažu) i 3) indikaciona (ugovorni zastupnik prilikom zaključivanja pravnog posla, odnosno preduzimanja pravne radnje vodi računa o indikacijama na koje mu je vlastodavac skrenuo pažnju).

U slučaju postojanja tzv. neograničenog punomoćstva ugovorni zastupnik nije potpuno slobodan u vršenju poverenih mu pravnih poslova i pravnih radnji, već je dužan da ih vrši u skladu sa pravilima struke i „sa pažnjom koja se u poslovnom prometu zahteva”.⁵⁾

Od uputstava ugovorni zastupnik može odustati samo uz saglasnost poslovnog organa koji je uputstva dao, a ako je ugovorni zastupnik iz opravdanih razloga sprečen da traži saglasnost, od primljenih uputstava može odstupati ako postoji pretpostavka da bi mu poslovni organ dopustio da to učini da je bio u toku stvari.⁶⁾

Ukoliko ugovorni zastupnik smatra da bi izvršavanje posla odnosno zaključivanje ugovora po uputstvima poslovnog organa bilo štetno po interese organizacije udruženog rada koju zastupa, dužan je da upozori poslovnog organa, da mu ukaže na štetne posledice koje bi nastupile izvršavanjem uputstava i da traži od njega nova uputstva. Ako poslovni organ ne da ugovornom zastupniku nova uputstva, ugovorni zastupnik je dužan da prilikom zaključivanja ugovora, odnosno prilikom preduzimanja pravne radnje štiti interese organizacije udruženog rada koju zastupa i da, povereni posao obavi u skladu sa pravilima struke i sa pažnjom koja se u robnom prometu zahteva.

U vezi sa postojanjem ugovornog zastupništva postavlja se pitanje, da li je u organizacijama udruženog rada gde postoje ugovorni zastupnici poslovni organ ograničen u vršenju zastupničke delatnosti? Smatramo, da poslovni organ ima pravo da obavlja pravne poslove, odnosno pravne radnje čije je vršenje ugovorom o punomoćstvu prenešeno na ugovornog zastupnika. Ograničenje postoji u tom smislu da, ako je ugovorni zastupnik izvršio povereni pravni posao, npr. zaključio određeni ugovor ili preduzeo procesnu radnju, taj ugovor, odnosno preduzetu procesnu radnju ne može više da preduzme poslovni organ. Međutim, ukoliko ugovorni zastupnik ne izvrši svoju obavezu iz ugovora o punomoćstvu, to može učiniti poslovni organ.⁷⁾

⁵⁾ Opšte uzanse za promet robe, uzansa br. 60.

⁶⁾ Švajcarski Zakonik o obligacijama čl. 39. Smatramo da je rešenje sa držano u švajcarskom Zakoniku o obligacijama (čl. 39) primenljivo i u našem pravu.

⁷⁾ Presuda Vrhovnog suda P kp 6/68 od 27. 5. 1968; Zbirka sudskih odluka, knj. 13, st. 3 br. 356; „samim faktom da je za predstavnika pravnog lica određeno drugo lice, direktor ne gubi svojstvo zakonskog predstavnika pravnog lica, niti ta okolnost može značiti da je direktor izgubio zakonsko ovlašćenje da učestvuje u postupku i da preduzima sve procesne radnje, dakle i da izjavi žalbu za okrivljeno pravno lice ukoliko je određeni predstavnik bio sprečen da to učini”.

Ugovor o punomoćstvu može prestati iz različitih razloga: ukoliko je ugovorom predviđeno vreme trajanja, ugovor prestaje protekom ugovorenog roka, opozivom od strane vlastodavca, otkazom od strane zastupnika, prestankom pravnog lica — vlastodavca, smrću zastupnika i kad vlastodavac padne pod stečaj.

3) *Odnos poslovnog organa prema prokuristi i punomoćniku po zaposlenju*

U Osnovnom zakonu o preduzećima, u delu „Zastupanje preduzeća” (članovi 189—206), prvi put u našem posleratnom zakonodavstvu zakonodavac je predvideo, da preduzeće zastupaju: direktor, prokurista, punomoćnik i punomoćnik po zaposlenju. Najveći broj odredaba u pomenutom delu Zakona, zakonodavac je posvetio prokuri. Prokura je u našem pravnom sistemu ustanovljena kao institut koji treba da pomogne direktoru u vršenju njegove obimne i složene zastupničke delatnosti i da omogući brže i efikasnije istupanje preduzeća u robnom prometu. U tom smislu prokuru karakteriše širina ovlašćenja koja ona kao institut sadrži: zaključivanje pravnih poslova i vršenje pravnih radnji u okviru predmeta delatnosti preduzeća. Zakonodavac je bio izričit kada je predvideo da prokura ne sadrži ovlašćenje za zaključivanje ugovora čiji je predmet otuđenje nepokretnosti (čl. 194 st. 2 Osnovnog zakona o preduzećima). Prilikom regulisanja ovog instituta u Osnovnom zakonu o preduzećima zakonodavac je ustanovio i jedno značajno svojstvo prokure — da zakonska ovlašćenja prokuriste davalac prokure ne može ograničiti, ni vremenski, niti sadržaj zakonom datih ovlašćenja (čl. 195).

I u Zakonu o konstituisanju i upisu u sudski registar organizacija udruženog rada prokuri je bilo posvećeno nekoliko odredbi (članovi 83—86). Za postojanje prokure u organizaciji udruženog rada tražilo se ispunjenje sledećih uslova:

— da je u pitanju radna organizacija koja u svom sastavu ima proizvodne osnovne organizacije udruženog rada, odnosno složena organizacija udruženog rada,

— da je samoupravnim sporazumom o udruživanju u radnu, odnosno složenu organizaciju udruženog rada predvideo postojanje prokure,

— prokuru je davao poslovodni organ kao zastupnik organizacije udruženog rada u kojoj postoji prokura,

— organ upravljanja je davao saglasnost za davanje prokure,

— prokura se daje samo radnicima zaposlenim u organizaciji udruženog rada u kojoj postoji prokura.

— Davanje prokure mora biti registrovano u sudskom registru.

Za razliku od Osnovnog zakona o preduzećima, Zakon o konstituisanju i pored toga što je prihvatio tzv. Opšte shvatanje o širini ovlašćenja koje sadrži institut prokure, davao je mogućnost davaocu prokure da samoupravnim sporazumom o udruživanju ograniči ovlašćenja

prokuriste (čl. 84 Zakona o kogstituisanju)⁸⁾ Članom 48 Zakona o konstituisanju umanjio se značaj prokure, a modifikacija učinjena navedenim članom potencijalni je uzrok kojim se ugrožava poznato načelo pravne sigurnosti subjekata robnog prometa.

Institut prokure bio je regulisan i nekim posebnim zakonima (bivši Osnovni zakon o osiguranju i osiguravajućim organizacijama i Zakona o osnovama bankarskog i kreditnog sistema). Međutim, novim zakonskim tekstovima, Zakonom o osnovama sistema osiguranja imovine i lica („Sl. list SFRJ” br. 24/76 i Zakona o osnovama bankarskog i kreditnog sistema („Sl. list SFRJ” br. 2/77) institut prokure nije predviđen. Prokura nije našla mesta ni u Zakonu o udruženom radu. U obrazloženju Nacrta zakona o udruženom radu zakonodavac je istakao da prokura nije našla mesta, u Nacrtu zato što nije karakteristična za sve organizacije udruženog rada, već samo za neke, pa će zato biti predmet regulisanja u nekim posebnim zakonima. Verovatno da je ista činjenica bila prisutna i prilikom donošenja Zakona o udruženom radu. Pošto su prestali da važe Zakoni kojima je prokura bila regulisana (Zakon o konstituisanju, Osnovni zakon o osiguranju i osiguranju i osiguravajućim organizacijama i Zakon o osnovama bankarskog i kreditnog sistema) postavlja se pitanje šta je sa praksom? Da li ona postoji, da li postoji potreba za njenim pravnim regulisanjem. Da li možemo smatrati da je zakonodavac koji je bio opterećen donošenjem velikog broja važnih zakonskih akata prevideo da reguliše prokuru, ili je namerno nije regulisao? Smatramo, da prokura treba i dalje da postoji u našem pravu, da nađe svoje mesto u nekom zakonu (možda čak i budućem Zakonu o obligacijama i ugovorima?), uprkos tome što u dosadašnjoj praksi nije baš mnogo korišćena. Postoji shvatanje da „ni činjenica da je prokura tako malo korišćena nije slučajna. Shvaćena kao isključivo sredstvo koje direktoru treba da omogući efikasnije zastupanje, prokura je naišla baš na otpor samih direktora”.⁹⁾ Nisu nam poznati uzroci tog otpora, ali smatramo da oni ne postoje, ili ako negde postoje da nema razloga njihovom postojanju. Jer, postojanje prokuriste u organizaciji udruženog rada ne utiče na pravo poslovnog organa da, kao organ organizacije, zaključuje ugovore i preduzećima bio izričit kada je u članu 192 prevideo da „direktor preduzećima bio izričiti kada je u članu 192 prevideo da „direktor preduzeća može zaključivati ugovore i potpisivati firmu preduzeća i ako je drugom licu data prokura”. Kao i kod ugovornih zastupnika ograničenje u zastupanju organizacije udruženog rada od strane poslovnog organa postoji u slučaju da, ako je prokurista zaključio određeni ugovor, odnosno preduzeo određenu pravnu radnju, taj ugovor, odnosno preduzetu pravnu radnju ne može da preduzme poslovni organ.

⁸⁾ Dr M. Brkić, „Zastupanje, potpisivanje i predstavljanje organizacije udruženog rada Informator br. 2309/76: „Zakon ne određuje koliko se navedenih samoupravnim sporazumom ovlašćenja prokure mogu suziti, tako da bi bilo moguće prokuru svesti na ovlašćenja generalnog pomoćnika, pa još i uža, čime, svakako, prokura gubi svoje značenje...”.

⁹⁾ Dr V. Jovanović: Direktora tek treba formirati, Direktor br. 6/69, str. 39.

Punomoćnici po zaposlenju su bili predmet regulisanja kako Opštih uzansi za promet robe, tako i Osnovnog zakona o preduzećima i Zakona o konstituisanju, a našli su odgovarajuće mesto i u Nacrtu zakona o obligacijama i ugovorima. Zakon o udruženom radu nije posvetio ni jednu odredbu punomoćnicima po zaposlenju iz razloga koji su izneti za prokuru.

Uzansom br. 40 Opštih uzansi za promet robe predviđeno je, da je punomoćnik po zaposlenju lice kome je stranka poverila obavljanje takvih dužnosti iz kojih, po redovnom toku stvari, proističe i ovlašćenje za zaključivanje određenih ugovora ili vršenje drugih, određenih poslova u granicama tih dužnosti. Veoma slične navedenoj odredbi su i odredbe Zakona o konstituisanju i Nacrta zakona o obligacijama i ugovorima. Punomoćnik po zaposlenju je lice koje je u radnom odnosu u organizaciji udruženog rada koju zastupa, npr. komercijalni direktor. Za odnos poslovnog organa i punomoćnika po zaposlenju važe ista pravila kao i za odnos poslovnog organa i prokuriste. Smatramo, da bi budućim zakonima kojima se reguliše pravni položaj ugovornih zastupnika, prokuriste i punomoćnika po zaposlenju trebalo da se reguliše i pitanje njihovog odnosa prema poslovnom organu. Do tada će se na ove odnose primenjivati pravna pravila našeg prava i rešenja sudske prakse, jer su propisi kojima su ovi regulisani, makar i delimično, prestali da važe.

LES ORGANES DE GESTIONS DE L'ASSOCIATION DE TRAVAIL ASSOCIÉ ET LEUR RAPPORT A L'ÉGARD DES AUTRES REPRÉSENTANTS

— Résumé —

L'organisation de travail associé a la capacité de l'exercice des droits par l'intermédiaire de son organe déterminé par la loi, pour autant qu'il n'est pas spécifié différemment par ses actes normatifs. Un tel organe est l'organe de gestion. Il peut être isolé ou collégial, et par son intermédiaire l'organisation de travail associé entreprend les actions juridiques et les actes juridiques. L'organe de gestion n'est pas le représentant de l'organisation de travail associé dans le sens propre de la signification du terme „représentant”, il représente l'organisation dans les affaires juridiques. A part cet organe l'organisation de travail associé représentent: les représentants contractuels, les fondés de pouvoir et les mandataires par l'emploi. Le rapport est intéressant des organes de gestion dans les formes complexes de l'association du travail et des moyens. Par l'adoption de la Loi relative au travail associé le rapport hiérarchique a été abandonné entre l'organe de gestion de la forme complexe de l'association et les organes de gestion des organisations de travail associé dans sa composition. Par la Loi relative au travail associé (article 516 et 534) sont établis les principes de l'organisation des rapports mutuels des organes de gestion qui dans la pratique (à l'occasion du règlement de ces rapports dans les actes normatifs de l'organisation de travail associé) doivent être observés, (les principes de collaboration et de se mettre d'accord et la fonction coordonnatrice de l'organe de gestion de la forme complexe de l'association par rapport aux organes de gestion des organisations de travail associé dans sa composition). Aux organisations de travail associé on a donné le pouvoir de concrétiser la norme de formulaire, de lui donner le contenu qui correspond à ses besoins. Dans les rapports des organes de gestion dans les formes complexes de l'association du travail des changements se sont produits par suite des changements correspondants dans les rapports socio-économiques. Car, d'après les prescriptions juridiques positives toutes les formes institutionnelles de l'association du travail et des moyens sont titulaires de la subjectivité juridique, et en tant que sujets juridiques ils ont le droit en toute autonomie et à égalité des droits, de concert avec les sujets juridiques avec lesquels ils s'associent, d'organiser juridiquement entre autres les rapports mutuels des organes de gestion (par la voie des actes autogestionnaires, normatifs, en premier lieu dans la convention autogestionnaire relative à l'association).

La procédure du règlement des conflits éventuels entre les organes de gestion est réglementée par la Loi relative au travail associé et par les actes normatifs de l'organisation de travail associé.

L'organisation de travail associé peut être représentée dans les affaires juridiques par les représentants contractuels, les fondés de pouvoir et les mandataires par l'emploi.

Dans la théorie et dans la pratique la question s'est posée si du fait de l'existence des différentes catégories de représentants, mentionnées plus haut, dans l'organisation de travail associé, l'organe de gestion est limité des l'exercice de la fonction de représentation? A notre avis, l'organe de gestion a le droit d'exercer les actions juridiques et les actes juridiques confiés au représentant contractuel, au fondé de pouvoir et au mandataire par l'emploi. La limitation existe seulement dans ce sens que, lorsqu'un des représentants mentionnés passe un contrat déterminé, un tel contrat ne peut plus être conclu par l'organe de gestion. Dans le cas que le représentant n'a pas conclu le contrat déterminé, l'organe de gestion peut le faire.

DECA UČINIOCI KRIVIČNIH DELA U NIŠU

UVODNE NAPOMENE

Krivično pravni položaj dece prema našem ranijem i sada važećem zakonodavstvu, imaju sva lica do 14 godina života (čl. 65 st. 1 ranijeg KZ i čl. 72 KZ SFRJ). Ova lica ne mogu biti krivično odgovorna što znači da se prema njima ne može primeniti nikakva krivična sankcija, pa ni kazna ili vaspitna mera koje Krivični zakon predviđa za maloletne izvršioce krivičnih dela. Krivični zakonik koji je važio do 1. 7. 1977. g. u čl. 65 st. 2 predviđao je da organ starateljstva prema ovim licima, u slučajevima kada su prijavljeni kao prestupnici može preduzeti potrebne mere u okviru svojih ovlašćenja. Sada važeći Krivični zakon SFRJ i Krivični zakon SR Srbije ne sadrže ovakvu odredbu, što je u skladu sa odgovarajućim promenama u krivično procesnom zakonodavstvu. Naime, prema odredbi čl. 415 Zakonika o krivičnom postupku koji je važio do 1. 7. 1977. g., kada se u toku krivičnog postupka utvrdi da maloletnik u vreme izvršenja krivičnog dela nije navršio četrnaest godina, obustavlja se krivični postupak i takav maloletnik se upućuje organu starateljstva. Sada važeći Zakon o krivičnom postupku SFRJ (čl. 453) ne predviđa upućivanje maloletnika organu starateljstva, već samo obaveštavanje organa starateljstva, što znači da se ne određuje obaveza organa starateljstva da slučaj maloletnog delinkventa ispita i preduzme odgovarajuće mere. Zakon o odnosima roditelja i dece SR Srbije (čl. 21) predviđa da nadležni organ starateljstva može sam ili po predlogu roditelja uputiti dete zbog njegovih rđavih sklonosti u neku ustanovu ili zavod za vaspitanje i popravljanje.

Zakonski propisi koji određuju šta organ starateljstva može preduzeti prema deci delinkventima sasvim su sumarni, tako da su praktična rešenja različita. Zbog ovakve sumarnosti zakonskih propisa, delinkvencija dece bi trebalo da bude predmet šireg kriminološkog interesovanja. Međutim, delinkvencija dece u našoj zemlji nije mnogo proučavana i o ovom problemu nema mnogo radova. Posebnu pažnju zaslužuju dva istraživanja — jedno izvršeno u Beogradu i drugim mestima Srbije a drugo u Zagrebu.

Sa rezultatima prvog istraživanja javnost je upoznata kroz publikovanu analizu Mr Stanka Pihlera o oblicima prestupništva dece i uspešnosti mera prema deci prestupnicima. Analiza je rezultat istraživanja evidentiranih oblika prestupništva dece u SR Srbiji (uže područje: opštine Zemun, Stari Grad, Negotin, Čačak, Aranđelovac i

Obreñovac). Ovo istraživanje je realizovano u Institutu za kriminološka i sociološka istraživanja u Beogradu. (Mr Stanko Pihler: Oblici prestupništva dece i uspešnost mera prema deci prestupnicima, Jugoslovenska revija za kriminologiju i krivično pravo, juli — septembar 1975, str. 435—453).

Drugo značajno istraživanje problema delinkvencije dece prikazano je kroz studiju »Izvršioци krivičnih dela mlađi od 14 godina« koja je rađena u Zagrebu i čiji su autori Dr Magda Bajer (rukovodilac istraživanja), Dr Đurđica Gajer i Mr Slavko Kljajić a u radu je učestvovao i niz drugih stručnjaka. Ovo istraživanje je obuhvatilo osobe koje su tokom 1970. g. bile prijavljene za izvršenje nekog krivičnog dela, a u vreme izvršenja prijavljenog dela nisu navršile četrnaest godina i imale su prebivalište na užem području grada Zagreba (ispitivano je 295 ovakvih lica — Magda Bajer, Đurđica Gajer, Slavko Kljajić: Izvršioци krivičnih dela mlađi od 14 godina, Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu — Odjek za krivičnopravne znanosti, Zagreb 1975, str. 186).

Navedena istraživanja pružaju dosta podataka o fenomenologiji i etiologiji delinkvencije lica mlađih od četrnaest godina i ukazuju na najvažnije kriminološke probleme dečje delinkvencije. Međutim, samo ova istraživanja ne mogu potpuno da zadovolje društvene potrebe za svestranim upoznavanjem asocijalnih oblika ponašanja dece i opasnosti koju ova lica predstavljaju za društvo. Otkrivanje te opasnosti ima višestruki značaj, jer veliki broj maloletnika povratnika počinje svoju prestupničku karijeru pre navršene četrnaeste godine života, znači u doba detinjstva. Sem toga, za unapređenje zakonodavstva i prakse u ovoj oblasti neophodno je dalje izučavati šta društvo preduzima da bi sprečilo delinkvenciju dece i kakva je efikasnost preduzetih socijalnih mera.

Ovaj prikaz delinkvencije dece u Nišu ima za cilj da doprinese sagledavanju nekih problema kriminaliteta dece na području opštine Niš u godinama 1975, 1976. i 1977., te da se tako pruži doprinos upoznavanju problema ovoga kriminaliteta uopšte. Obuhvaćen je fenomenološki i etiološki aspekt, vrste i efikasnost mera koje se primenjuju prema deci delinkventima. Analize su rađene prema podacima i slučajevima evidentiranim u Centru za socijalni rad u Nišu, tako da je njihova potpunost i sveobuhvatnost ograničena mogućnošću prikupljanja podataka i načinom obrade predmeta u Centru. Tako su najpotpuniji podaci prikupljeni za 1975. i 1977. g., dok su za 1976. g. bili dostupni samo predmeti delinkventne dece koja su recidivirala. Radi se o evidentiranom kriminalitetu dece u Centru za socijalni rad a ne o stvarnoj masi kriminaliteta dece. Poznato je da se krivična dela dece često ne prijavljuju, pa i ne evidentiraju. Sem toga na području opštine Niš ne postoji jedinstvena evidencija ove delinkvencije tako da se podaci o obimu delinkvencije dece razlikuju u SUP-u, tužilaštvu i Centru za socijalni rad. Ovo je pored ostalog posledica rešavanja određenog broja slučajeva kroz razgovor ukazivanjem na nedozvoljenost određenog ponašanja, tako da se ni takvi slučajevi ne evidentiraju.

1. FENOMENOLOGIJA KRIVIČNIH DELA DECE

Na bazi prikupljenog materijala o delinkvenciji dece u Centru za socijalni rad u Nišu, moguće je izvršiti izvesnu fenomenološku analizu jednog broja karakteristika ovog oblika nedozvoljenog ponašanja za period od tri godine (1975, 1976. i 1977.). Iako prikupljeni podaci nisu dovoljni da bi se dali čvrsti zaključci u vezi sa krivičnim delima dece, ipak se za navedene tri godine uočavaju izvesne fenomenološke karakteristike ove vrste kriminaliteta.

— Delinkvencija dece obuhvata vršenje krivičnih dela i asocijalno ponašanje, koje ili prethodi vršenju krivičnih dela i javlja se samostalno ili uz vršenje krivičnih dela, dok vršenje prekršaja nije evidentirano.

— Manje je asocijalnih (devijantnih) ponašanja koja prethode vršenju krivičnih dela i javljaju se samostalno nego izvršenih krivičnih dela i asocijalnih (devijantnih) ponašanja uz izvršena krivična dela.

— Preovlađuju imovinska krivična dela (krađa i teška krađa).

— U većini slučajeva mesto izvršenja krivičnog dela je prebivalište dece a asocijalno ponašanje je evidentirano samo u prebivalištu.

— Postoje izvesne razlike prema polu dece s obzirom na vrstu krivičnih dela koja vrše.

— Jednim delom su delinkventna deca stanovala u određenom zaostalom delu grada Niša pretežno nastanjenog Romima.

— Zapaženo je da se deca za vršenje krivičnih dela pretežno udružuju sa decom, ali nisu uočeni neki posebni oblici čisto dečjeg saučesništva.

— Znatna broj delinkventne dece pojavljuju se kao recidivisti.

a) Vrste, obim i struktura kriminaliteta dece

Centar za socijalni rad je u 1975. g. evidentirao 46 slučajeva dečje delinkvencije (14 slučajeva asocijalnih ponašanja i 32 slučaja izvršenja krivičnih dela); 1976. g. evidentirano je 16 slučajeva i 1977. g. 16 slučajeva, što znači da je u navedene tri godine evidentirano ukupno 8 slučajeva delinkventne dece. Ako ove podatke uporedimo sa podacima u periodu od 1970—1974. g. vidimo da je ukupan broj delinkventne dece u godinama 1972, 1973. i 1974. bio veći — iznosio je 121. Naime, 1970. g. bilo je 59 delinkventne dece, 1971. g. 38; 1972. g. 41; 1973. g. 35 i 1974. g. 45. Ukupno je u periodu od 1970—1974. g. evidentirano 218 slučajeva delinkventne dece ili 20% od ukupnog broja evidentiranih krivičnih dela koja su izvršili maloletni delinkventi, što predstavlja zabrinjavajući udeo.

Podaci iz 1976. i 1977. g. pokazuju da su u ovim godinama deca evidentirana kao izvršioc i krivičnih dela. Asocijalno (devijantno) ponašanje (bežanje iz škole, kuće, tuča, pušenje) konstatovano je kod četrnaestoro dece 1975. g., dok vršenje prekršaja nije evidentirano. To ne znači da u 1976. i 1977. g. nije bilo asocijalnih ponašanja dece i da deca nisu vršila prekršaje, ali takvi slučajevi nisu evidentirani.

U pogledu strukture kriminaliteta dece i vrste izvršenih krivičnih dela, zapaženo je da preovlađuje imovinski kriminalitet (krađa,

teška krađa): Godine 1975. od ukupno 32 evidentirana slučaja izvršenja krivičnih dela deset je evidentirano zbog izvršenja krivičnog dela teške krađe, šesnaest zbog krivičnog dela krađe, jedan zbog oštećenja tuđe stvari, jedan zbog ugrožavanja javnog saobraćaja, jedan zbog ubistva iz nehata, tri zbog uništenja, oštećenja ili uklanjanja znakova kojima se upozorava na opasnost. Godine 1976. u sedam slučajeva dece recidivista evidentirano je izvršenje krivičnih dela krađe. Godine 1977. od šesnaest evidentiranih slučajeva tri je zbog izvršenja krivičnog dela teške krađe, deset zbog krivičnog dela krađe, jedan zbog sitnog dela krađe, jedan zbog utaje i jedan zbog oduzimanja motornog vozila. Treba napomenuti da ponašanje dece prestupnika nije cenio sud i kvalifikovao kao krivično delo već je to učinilo javno tužilaštvo u rešenju o obustavi postupka, tako da su podaci o vrstama krivičnih dela dati prema toj kvalifikaciji.

Kada posmatramo broj izvršenih krivičnih dela možemo da zapazimo postojanje sticaja samo kod krivičnih dela krađe i teške krađe. 1975. g. po jedno delo teške krađe izvršilo je devetoro dece a u jednom evidentiranom slučaju izvršena su dva krivična dela teške krađe. Iste godine u devet evidentiranih slučajeva izvršeno je jedno krivično delo krađe a u sedam slučajeva četiri i više krivičnih dela krađe u sticanju. 1977. g. u pet slučajeva izvršeno je jedno krivično delo krađe, u jednom slučaju dva a u četiri slučaja četiri i više krivičnih dela krađe u sticanju.

Pojavni oblici, okolnosti i posledice izvršenja krivičnih dela razlikuju se prema vrstama izvršenih krivičnih dela i o njima ne postoji u predmetima dovoljno podataka. Ipak, prema raspoloživom materijalu, može se doći do izvesnih zaključaka o pojedinim pojavnim oblicima krivičnih dela. Kod imovinskih krivičnih dela (krađe i teške krađe) najčešći pojavni oblici su: oduzimanje bicikla; novčanika sa novcem u samouslugama, robnim kućama i na pijaci; obijanje školskih prostorija i oduzimanje novca ili većeg broja svezaka, olovaka i knjiga; obijanje seoske prodavnice i oduzimanje bombona i čokolada; skidanje i oduzimanje farova sa motornih vozila i sl. Krivično delo utaje izvršeno je na taj način što je prisvojen koverat sa ličnim dohocima radnika jednog preduzeća (13.520,85 din.) nađen na putu. Krivično delo ubistva iz nehata izvršio je dečak star jedanaest godina na taj način što je lovačkom puškom ubio oca. Krivično delo uništenje i oštećenje ili uklanjanje znakova kojima se upozorava na opasnost izvršilo je troje dece tako što su skidali akumulatore i signale sa železničkih kompozicija na pruzi.

Navedeni podaci o oblicima i načinu izvršenja pojedinih krivičnih dela ukazuju i na postojanje težih oblika kriminaliteta kod dece.

Istakli smo da je 1975. g. pored dece izvršilaca krivičnih dela evidentiran i određen broj slučajeva asocijalnog ponašanja (devijantnog ponašanja) — skitnja, bežanje iz škole i kuće, tuča, pušenje i sl. Takvih slučajeva 1975. g. bilo je četrnaest i u svim slučajevima asocijalno ponašanje se pojavilo samostalno i nezavisno od vršenja krivičnih dela. Međutim, 1975. i 1976. g. evidentirano je asocijalno ponašanje pored vršenja krivičnog dela i to: 1975. g. u dva slučaja bežanje iz škole, u pet slučajeva bežanje od kuće i u jednom slučaju agresiv-

nost prema okolini; 1976. g. u sedam slučajeva dece koja su recidivirala vršenju krivičnih dela praćeno je i asocijalnim ponašanjem, koje se u svim ovim slučajevima javljalo i pre vršenja krivičnih dela; 1977. god. u pet slučajeva pored vršenja krivičnih dela javilo se asocijalno ponašanje u vidu bežanja iz škole i u istom broju u vidu bežanja od kuće.

Podaci o asocijalnom ponašanju dece pokazuju da se u velikom broju slučajeva ovakvo ponašanje javlja pored vršenja krivičnih dela i prethodi vršenju krivičnih dela. Zbog toga je evidentiranju i praćenju ovakvog ponašanja potrebno posvetiti posebnu pažnju da bi se njegovim otklanjanjem eventualno sprećilo kasnije vršenje krivičnih dela.

b) Pol i uzrast delinkventne dece i vrsta krivićnih dela

Podaci o dećjoj delinkvenciji 1975. g. pokazuju da je od ukupno 32 dece koja su vršila krivićna dela 30 muškog pola, a samo 2 ženskog pola; 1976. g. sedmoro dece koja su recidivirala muškog su pola; 1977. god. od 16 dece izvršilaca krivićnih dela 14 je muškog a 2 ženskog pola. Na osnovu ovih podataka zaključujemo da je ućešće devojćica u vršenju krivićnih dela znatno manje nego ućešće dećaka. Asocijalno (devijantno) ponašanje takode je više zastupljeno meću dećacima, mada je tu ućešće devojćica veće nego kod vršenja krivićnih dela — 1975. god. od 14 slučajeva asocijalnog ponašanja bilo je 8 dećaka a 6 devojćica sa ovakvim ponašanjem.

Upoređivanjem vrste krivićnih dela i pola delinkventne dece vidimo da devojćice ućestvuju samo u vršenju imovinskih krivićnih dela i to krađe (1975. g. dva slućaja i 1977. g. dva slućaja); dok su dećaci zastupljeni kao izvršioći ostalih krivićnih dela, ali najviše krivićnih dela krađe i teške krađe.

Posebno je interesantno ispitati u kom uzrastu deca poćinju sa vršenjem krivićnih dela i sa asocijalnim ponašanjem. Taj uzrast je razlićit kod pojedine dece, ali moćemo zaključiti da u godinama 1975, 1976. i 1977. nije evidentirano vršenje krivićnih dela ili asocijalno ponašanje kod dece mlađe od devet godina. Upoređićemo vrstu krivićnog dela zbog kojeg su deca evidentirana i doba kada su ućinila prvo krivićno delo.

Godine 1975. kod krivićnih dela:

— teške krađe evidentirano je izvršenje krivićnih dela u devedesetj godini (jedan slućaj), u desetoj godini (ćetiri slućaja), u dvanaestoj godini (jedan slućaj) i trinaestoj godini (dva slućaja);

— krađe evidentirano je izvršenje krivićnih dela u devetoj godini (pet slućajeva), u desetoj godini (ćetiri slućaja), u jedanaestoj godini (jedan slućaj), u trinaestoj godini (sedam slućajeva);

— ugroćavanja javnog saobraćaja u trinaestoj godini (jedan slućaj);

— ubistva iz nehata u jedanaestoj godini (jedan slućaj);

— oštećenja tuđe stvari u desetoj godini (jedan slućaj).

Godine 1977. kod krivičnih dela:

— teške krađe evidentirano je izvršenje krivičnog dela u dvanaestoj, desetoj i devetoj godini;

— krađe evidentirano je izvršenje krivičnog dela u devetoj i desetoj godini (po jedan slučaj), u jedanaestoj i trinaestoj godini (po četiri slučaja);

— sitnog dela krađe evidentirano je izvršenje krivičnog dela u jedanaestoj godini;

— utaje evidentirano je izvršenje krivičnog dela u jedanaestoj godini i

— oduzimanja motornog vozila evidentirano je izvršenje krivičnog dela u trinaestoj godini.

Podaci o uzrastu dece kod kojih je evidentiran prvi prestup pokazuju da se deca u najvećem broju slučajeva pojavljuju kao izvršioци krivičnih dela u trinaestoj godini, kada su već osamostaljena, fizički snažnija i uključena u razne društvene grupe. Ovo se ne odnosi na decu koja su recidivirala, jer su ova deca evidentirana kao izvršioци krivičnih dela počev od devete godine.

Podaci o asocijalnom (devijantnom) ponašanju evidentiranom 1975. g. pokazuju da najveći broj dece počinje da se devijantno ponaša u trinaestoj godini (osam slučajeva), u dvanaestoj godini (pet slučajeva), i u jedanaestoj godini (jedan slučaj). Kada se asocijalno ponašanje javlja zajedno sa vršenjem krivičnih dela mnogo je ranije evidentirano — u devetoj i desetoj godini života.

c) Vrsta i obim krivičnih dela dece prema prebivalištu

Istakli smo da je predmet ove analize kriminalitet dece na teritoriji Opštine Niš u godinama 1975, 1976. i 1977. U navedenim godinama najviše dece delinkvenata evidentirano je u gradu Nišu i u najvećem broju slučajeva dete je izvršilo krivično delo u svom prebivalištu, što pokazuje slabu pokretljivost lica ovog uzrasta.

U toku 1975. g. evidentirano je izvršenje krivičnog dela teške krađe u Nišu, Popovcu, Kamenici i Lazarevom Selu; krivična dela krađe najviše su vršena u Nišu (trinaest slučajeva), zatim u Ostrovici, Trupalu i Popovcu; krivično delo oštenjenja tuđe stvari izvršeno je u Nišu; ugrožavanje javnog saobraćaja u Popovcu a ubistvo iz nehata u Lalincu.

Krivična dela krađe, koja su vršila 1976. g. deca koja su recidivirala, izvršena su u Nišu.

U toku 1977. g. evidentirano je jedno krivično delo teške krađe izvršeno u Nišu, jedno u Niškoj Banji, jedno u Čokotu; devet krivičnih dela krađe izvršeno je u Nišu, jedno u Rujniku; jedno krivično delo sitno delo krađe izvršeno je u Nišu; krivično delo utaje u Nišu i oduzimanje motornog vozila u Nišu.

Međutim, na osnovu navedenih podataka ne možemo sa sigurnošću da zaključimo da u Opštini Niš najviše krivičnih dela vrše deca

čije je prebivalište u Nišu. Ovo stoga što postoji mogućnost intenzivnijeg prijavljivanja kriminaliteta dece u gradu nego u selima. Opštine. Ali, sa sigurnošću se može zaključiti da deca vrše krivična dela u najvećem broju slučajeva u svom prebivalištu. Tako je 1975. g. od 32 evidentirana krivična dela samo četiri izvršeno van prebivališta a 1977. g. samo jedno od šesnaest evidentiranih krivičnih dela izvršeno je van prebivališta.

Analiza prikupljenih podataka o rasporedu kriminaliteta dece u pojedinim delovima grada Niša, pokazuje da je nešto veće učešće u imovinskom kriminalitetu dece sa siromašnog područja grada — pretežno nastanjenog Romima. Godine 1975. od 32 slučaja izvršenja krivičnih dela učešće dece sa ovog područja grada bilo je u 12 slučajeva a 1977. g. od 16 slučajeva devetoro dece je nastanjeno na ovom području. Godine 1976. g. sva evidentirana deca recidivisti — njih sedam — nastanjena su na navedenom području grada. Ipak, na osnovu ovih podataka ne možemo da zaključimo da su deca sa ovog područja nosioci kriminaliteta dece na području Opštine, jer je zapaženo učešće dece sa drugih područja grada (područja Mesnih zajednica „Mija Stanimirović«, »Bubanj«, »Rasadnik« i dr.). Veće učešće dece sa područja grada pretežno nastanjenog Romima može se objasniti nerešenim stambenim i ostalim pitanjima, vezanim za ovaj deo grada, mnogobrojnošću članova porodice, nezaposlenošću članova porodice i lošim materijalnim uslovima života.

d) Saučesništvo kod delinkventne dece

Kod delinkventne dece saučesništvo, kao oblik udruživanja u cilju vršenja krivičnih dela, ukazuje na povećanu društvenu opasnost delinkventne dece i posebno je značajno kada se deca za vršenje krivičnih dela udružuju sa punoletnim licima.

Na osnovu prikupljenih podataka nismo mogli da dođemo do određenih zaključaka u pogledu uloge koju imaju pojedina deca kada se udružuju, uloge ostalih saučesnika i sl., jer evidentiranje ovih podataka nije vršeno. Ipak, postoje podaci o tome ko je saučesnik deteta pri vršenju krivičnih dela, pa ćemo ove podatke uporediti sa vrstama krivičnih dela koja deca vrše sama ili u saučesništvu.

Podaci iz 1975. godine pokazuju da je osmoro dece samo vršilo krivična dela, četrnaestoro dece je krivična dela vršilo zajedno sa drugom decom, sedmoro dece sa decom i maloletnicima i dva deteta je vršilo krivična dela samo sa maloletnicima.

U 1976. godini u sedam slučajeva dece koja su recidivirala četvoro dece je krivična dela vršilo sa drugom decom i maloletnicima a jedno sa punoletnim licem, dok su ostala sama vršila krivična dela.

U toku 1977. g. sedmoro dece je samo vršilo krivična dela, sedmoro dece sa ostalom decom, jedno sa decom i maloletnicima i dva sa maloletnicima.

Možemo da zaključimo da se deca pretežno i u većem broju udružuju sa decom prilikom vršenja krivičnih dela, dok je udruživa-

nje sa punoletnim licima retko. Sem toga, zapaženo je da u grupi za izvršenje krivičnih dela učestvuju članovi porodice — mlađa ili starija braća i da se saučesništvo javlja kod krivičnih dela krađe i teške krađe.

e) *Recidivizam kod delinkventne dece*

Uz saučesništvo recidivizam ukazuje na veću društvenu opasnost delinkventne dece. S obzirom na to da se recidivizam vezuje uglavnom za punoletne izvršioce krivičnih dela, koji imaju određenu prestupničku karijeru, pretpostavlja se da kod dece delinkvenata ne dolazi do naročitog izražaja jer se radi o veoma mladim licima i kratkom periodu detinjstva zbog čega je manja mogućnost recidiviranja. Međutim, podaci iz 1975, 1976. i 1977. g. pokazuju da se znatan broj delinkventne dece pojavljuju kao recidivisti.

Prema podacima iz 1975. g. od 32 dece izvršilaca krivičnih dela sedmoro dece je ranije već vršilo krivična dela; 1976. g. od šesnaest evidentiranih izvršilaca krivičnih dela sedmoro je recidiviralo a 1977. g. od šesnaest evidentiranih za tri je konstatovano da su recidivisti. Manji broj dece recidivista u 1977. jednim delom je rezultat činjenice da su deca koja su recidivirala 1975. i 1976. g. napunila 14 godina, tako da u 1977. g. nisu evidentirana kao deca delinkventi.

U svim slučajevima recidivizma dece zapaženo je asocijalno ponašanje pored vršenja krivičnih dela i vršenje više od jednog krivičnog dela. Sem toga, u navedenim slučajevima recidivizam je zastupljen samo kod krivičnih dela krađe i teške krađe.

2) ETIOLOŠKI ASPEKT DELINKVENCije DECE

Etiološke analize delinkvencije dece u Nišu za period od tri godine — 1975, 1976. i 1977. — obuhvataju analizu porodice iz koje delinkventna deca potiču, materijalno stanje, broj članova porodice, odnose u porodici, kriminalitet i ostale socijalnopatološke pojave u porodici, uspeh dece u školi i psihološke karakteristike ličnosti delinkventne dece. Kao i fenomenološka i ove su analize ograničene mogućnostima prikupljanja navedinih podataka i činjenicom da li je u svim slučajevima stručni tim centra za socijalni rad vršio ispitivanje navedenih podataka. Tako podaci o psihološkim karakteristikama delinkventne dece postoje u nekim predmetima iz 1975. g. a 1977. g. nije vršena obrada sa psihološkog i pedagoškog aspekta. Ipak, raspoloživi podaci pružaju mogućnost uočavanja određenih etioloških karakteristika kriminaliteta dece u Nišu:

- delinkventna deca najčešće potiču iz radničkih porodica,
- porodice iz kojih delinkventna deca potiču u većini slučajeva su potpune i sa dobrim porodičnim odnosima između roditelja, dok se u odnosima između roditelja i dece najčešće konstatuje nedostatak potrebne brige ili nedovoljna briga oko vaspitanja dece,
- materijalni i stambeni uslovi života porodica iz kojih potiču delinkventna deca u znatnom broju slučajeva su loši.

— veliki broj porodica iz kojih potiču delinkventna deca su sa većim brojem članova domaćinstva i sa većim brojem dece (četvoro i više),

— obrazovni nivo roditelja, posebno majki, veoma je nizak a u većini slučajeva majke su nezaposlene,

— kriminalitet i ostale socijalnopatološke pojave kod članova porodice delinkventne dece zapaženi su u manjem broju slučajeva,

— analiza uspeha u školi pokazuje da veći broj delinkventne dece redovno završava razrede,

— psihološka analiza ličnosti delinkventne dece u slučajevima gde je vršena pokazuje da je veći broj delinkventne dece sa prosečnom inteligencijom.

a) Socijalno poreklo i porodične prilike

Socijalno poreklo delinkventne dece odredili smo prema ocu deteta sem kada se radilo o vanbračnom detetu, detetu koje nema živog oca ili je otac napustio porodicu i kada predmet nije obradio socijalni radnik tako da nema ovih podataka.

U 1975. godini od 46 slučajeva delinkventne dece, 29 dece potiče iz radničke porodice, dok za ostale nema podataka. U većini slučajeva otac je zaposlen, samo u sedam nije. Podaci iz 1977. godine pokazuju da iz radničke porodice potiče desetoro dece a iz zanatlijske četvoro, dok za dva slučaja nema podataka u predmetima. Za razliku od stanja u 1975. g., kada je u većini slučajeva otac bio zaposlen, 1977. g. evidentirano je da su očevi osmoro dece nezaposleni. Majke su u većem broju domaćice i nezaposlene.

Ovakvo stanje u pogledu zaposlenosti roditelja uslovljava određene materijalne uslove života. U slučajevima evidentiranim 1975. g. ovi materijalni uslovi su loši kod 18 porodica a kod 24 zadovoljavajući, dok su 1977. g. kod 7 porodica materijalni uslovi loši a kod devet zadovoljavajući.

Interesantno je istaći da je veći broj dece iz potpunih porodica. Podaci iz 1975. g. pokazuju da je od 46 slučajeva u 30 slučajeva bračna zajednica potpuna, dok je u ostalim deficijentna porodica i to: zbog razvoda osam slučajeva, smrti oca tri slučaja, otac je napustio porodicu u dva slučaja, majka je napustila porodicu u jednom slučaju a u jednom slučaju i otac i majka su napustili decu, dok je u jednom slučaju dete povereno drugoj porodici na čuvanje. Prema podacima iz 1977. godine porodica je potpuna u 14 slučajeva (dve su vanbračne zajednice) a deficijentna zbog smrti majke u jednom i zbog toga što je otac napustio porodicu u jednom slučaju.

Odnosi u porodici, kako su evidentirani od strane socijalnog radnika Centra, uglavnom su dobri između roditelja i delinkventne dece (1975. g. u 24 porodice su dobri a u 8 loši a 1977. g. u 10 porodica dobri a u 6 loši), ali nisu zadovoljavajući između roditelja i dece. Između roditelja i delinkventne dece postoji nedoslednost u vaspitanju i nedovoljno posvećivanje pažnje vaspitanju dece. Ovo se može objasniti činjenicom da je veliki broj delinkventne dece u porodicama sa više

članova i većim brojem dece. Porodice su sa četvoro i više dece a broj članova domaćinstva se kreće i do deset. U toku 1975. g. evidentirano je tri dvočlane, osam tročlanih, osamnaest četvoročlanih i petnaest petočlanih i višečlanih porodica. Godine 1977. evidentirana je jedna dvočlana, četiri četvoročlane i jedanaest petočlanih i višečlanih porodica.

Od socijalnopatoloških pojava kod članova porodice delinkventne dece uočen je alkoholizam u dva slučaja (jedan 1975. i jedan 1976. god.), dok je kriminalitet u porodici uočen u toku 1975. g. u osam slučajeva (u četiri otac vrši krivična dela a u četiri braća) i u toku 1977. godine u dva slučaja otac je vršio krivična dela. Pod pretpostavkom da je u svakom predmetu vršeno ispitivanje postojanja socijalnopatoloških pojava i kriminaliteta u porodicama delinkventne dece, možemo da zaključimo da zastupljenost ovih pojava u porodicama delinkventne dece nije velika.

b) Analiza uspeha u školi

S obzirom na uzrast delinkventne dece i vreme kada je kod njih evidentirano prvo vršenje krivičnih dela, možemo da zaključimo da je najveći broj delinkventne dece u grupi učenika od III do VII razreda osnovne škole. Od 39 slučajeva evidentiranih 1975. g. u kojima su obrađeni podaci o uspehu u školi, devetnaestoro dece je redovno završavalo razrede, osam je ponavljalo, pet pokazalo slab uspeh iz nekoliko predmeta a sedam ne pohađa školu. Kod dece koja su redovno završavala razrede uspeh u školovanju je vrlo dobar u većini slučajeva, što je potvrđivalo zaključak stručnog tima da je izvršeno delo situacionog karaktera.

Od 16 slučajeva evidentiranih 1977. g. redovno je završavalo razrede desetoro dece, ponavljalo je dvoje, pokazalo slab uspeh iz nekog predmeta jedno a nije pohađalo školu troje dece.

I pored toga što je prema navedenim podacima veći broj delinkventne dece redovno završavalo razrede, ne treba zanemariti činjenicu da je u znatnom broju slučajeva u vreme izvršenja krivičnog dela uspeh ove dece bio znatno slabiji nego pre izvršenja krivičnog dela i da određen broj dece uopšte ne pohađa školu.

c) Psihološka analiza ličnosti delinkventne dece

Spomenuli smo da slika o psihološkim karakteristikama ličnosti delinkventne dece u godinama 1975, 1976. i 1977. ne može da bude potpuna zbog toga što je psihološka obrada vršena samo u predmetima iz 1975. g. i to u 15 slučajeva, a podaci o psihosomatskom statusu dece evidentirani su u 3 slučaja.

Prilikom obrade predmeta od strane psihologa konstatovan je koeficijent inteligencije delinkventne dece, opšte znanje, komunikativnost, prihvaćenost od društva, ponašanje, sposobnosti, težnje, postojanje vaspitne zapuštenosti i odnos prema izvršenom krivičnom delu.

U najvećem broju slučajeva delinkventna deca su sa prosečnom inteligencijom — njih devet, inteligenciju ispod proseka ima troje dece i iznad proseka troje dece. Dobro opšte znanje imaju sva deca koja redovno završavaju razrede; vaspitno je zapušteno četvoro dece; jedno dete pokazuje posebne likovne sposobnosti koje prevazilaze sposobnosti dece tog uzrasta a osećanje krivice zbog izvršenog krivičnog dela naročito je došlo do izražaja kod dvoje dece. Kod jednog deteta je uočena psihomotorna nestabilnost, kod jednog poremećaji u govoru a jedno je bolovalo od potresa mozga.

S obzirom na ograničene mogućnosti ispitivanja podataka o psihološkim karakteristikama ličnosti delinkventne dece, ne možemo izvesti neke opštije zaključke i argumentovano dovoditi u uzročnu vezu psihološke karakteristike ličnosti sa vršenjem krivičnih dela i asocijalnim ponašanjem delinkventne dece.

3) MERE SOCIJALNE ZAŠTITE PRIMENJENE PREMA DELINKVENTNOJ DECI

Saglasno važećim zakonskim propisima prema delinkventnoj deci se ne primenjuju vaspitne mere koje se primenjuju prema maloletnim izvršiocima krivičnih dela. Zakon o odnosima roditelja i dece SR Srbije u čl. 21 predviđa da nadležni organ starateljstva može sam ili po predlogu roditelja uputiti dete zbog njegovih rđavih sklonosti u neku ustanovu ili zavod za vaspitanje i popravljavanje a Zakon o dopunama Zakona o porodičnom smeštaju dece SR Srbije u čl. 4 predviđa smeštaj u porodicu vaspitno zapuštenog deteta odn. deteta sa smetnjama u fizičkom i psihičkom razvoju.

Analiza mera primenjenih od strane Centra za socijalni rad u Nišu prema delinkventnoj deci u godinama 1975, 1976. i 1977. pokazuje da nijedno delinkventno dete ili dete sa asocijalnim ponašanjem nije smešteno u neku ustanovu ili zavod za vaspitanje ili popravljavanje. Posle obrade slučaja socijalni radnik, psiholog i pedagog samo predlažu praćenje slučaja, kontakt sa roditeljima i detetom ili obavezu razgovora sa detetom u određenim vremenskim razmacima, kao i praćenje uspeha i ponašanja u školi. Uspešnost ovih mera ne može se sagledati, jer se u predmetima ne konstatuje da li je slučaj praćen na navedeni način i kakva je efikasnost primenjenih mera. U većini slučajeva kada dete nije kasnije recidiviralo pozivanje u Centar, razgovor sa detetom i roditeljima, obaveštavanje nastavnika u školi, praćenje uspeha i ponašanja u školi, bilo je dovoljno da se dete usmeri ka dozvoljenim oblicima ponašanja. Kod ove dece izvršenje krivičnog dela je situacionog karaktera i prekor koji im se upućuje na ovaj način kao i ukazivanje na dalje moguće posledice takvog ponašanja obično kod deteta izazovu kajanje i obećanje da se to više neće ponoviti, što se u ovim slučajevima i ispunjava.

Međutim, jedan broj dece recidivira (1976. g. je bilo sedam takvih slučajeva od šesnaest slučajeva izvršenja krivičnih dela u toj godini) i ovakve mere nisu dovoljno efikasne da saniraju nedozvoljeno ponašanje i usmere ka pozitivnom formiranju ličnosti. Kod ove dece one ne daju dobre rezultate a druge mere (smeštaj u drugu porodicu,

vaspitu ustanovu ili zavod) ne primenjuju se ili se retko primenjuju. Najčešće je jedini izlaz u ovakvim slučajevima čekanje da dete napuni četrnaest godina, pa ako i tada vrši krivična dela, izricanje vaspitne mere od strane suda.

Zbog toga je potrebno mnogo više pažnje posvetiti problemu prevencije dečjeg prestupništva i efikasnijoj primeni mera socijalne zaštite prema deci prestupnicima da bi se sprečila maloletnička delinkvencija. Izvršena analiza mera koje se u tom cilju preduzimaju prema deci učiniocima krivičnih dela u Nišu, ne pokazuje zadovoljavajuće rezultate. Stoga je neophodno mnogo više raditi na tačnom evidentiranju slučajeva izvršenja krivičnih dela i asocijalnog ponašanja dece, široj primeni postojećih mera zavisno od svakog pojedinog slučaja delinkventne dece, uključivanje u obradu i praćenje slučaja celokupnog stručnog tima Centra za socijalni rad a ne samo pojedinih stručnjaka uz savesno i detaljno praćenje primene predloženih mera, naročito u slučajevima dece koja recidiviraju.

CHILDREN — THE DOERS OF CRIMINAL ACTS IN NIŠ
— Summery —

The review of delinquency of children in Niš aims to contribute in perceiving some problems of criminality of the children on the territory of the Community of Niš during the years 1975, 1976 and 1977, and in that way gives its contribution of facing the problems of this criminality in general. Phenomenological and etyological aspects and the kinds and efficiency of measures that are applied with the children delinquents are included and the analyses are done according to the data and the cases noted in the Centre for social work in Niš.

The gathered data show the following phenomenological characteristics of this kind of criminality: the delinquency of children includes the committing of the criminal acts and asocial behaviour, which either precedes the committing of the criminal acts or it appears together with the committing of the criminal acts, while the commitment of the violation is not noted; there are less of asocial behaviours which precede the commitment of the criminal acts and they appear independently than committed criminal acts; the commitment of property criminal acts specially theft and heavy theft outnumber; the place of the commitment of the criminal acts is in most cases the home of children and the asocial behaviour is noted only at home; some number of the delinquent children live in the definite poor parts of the town mostly housed with Gyrsy; children usually become partners with the other children to commit a criminal act; a great number of the delinquent children appear as recidivists.

The etyological analyses of the delinquency of children in Niš for the period of three years (1975, 1976 and 1977) show that: the delinquent children mostly come from the worker's families; the families which the delinquent children come from are in most cases complete with the good family relations between parents, while in the relation between parents and children the lack of necessary care or insufficient care about the upbringing of children can be stated; material and housing conditions of life of the families which the delinquent children come from are in considerable number of cases very bad; a greater number of the families which the delinquent children come from are with greater number of the members of the household and greater number of children; educational level of the parents, particularly of the mothers, is very low; the criminality and the other socialpathological appearances with the members of the delinquent children's families are noticed in less number of cases; the abalysis of the success at school shows that a greater number of the delinquent children finish the school regularly and on time, and psychological analysis of the personality of the delinquent children shows that a greater number is of an average intelligence.

The measures of the social protection which are applied Towards the delinquent children (The observation of the case, the talk both with the child and the parents, the constant control of the success at school and Something like that) show to be very effective when the committed criminal act ist of a situational character. These measures are not effective when the children recidivists are in question and because of that a special attention should be paid to the application of these measures towards the children who repeat the crime (do the recidivism).

It is necessary, as well, to pay much more attention to the problem of the prevention of the children's violation and more effective application (use) of the measures of the social protection towards the children violators in order to prevent the underaged delinquency.

STATE OF NEW YORK

IN SENATE, January 15, 1913.

REPORT

OF THE

COMMISSIONERS OF THE LAND OFFICE

FOR THE YEAR ENDING DECEMBER 31, 1912.

ALBANY: JAMES BROWN PUBLISHER, 1913.

LENJIN U BORBI ZA STVARANJE REVOLUCIONARNE PARTIJE RUSKOG PROLETARIJATA

I POJAVA LENJINA U RUSKOM RADNIČKOM POKRETU

LENJIN SE U RADNIČKOM pokretu Rusije pojavljuje u ranim fazama njegovog razvoja. Još 1891. godine, pripadnik je ilegalnih marksističkih kružoka, a već 1894. svršivši pravni fakultet poduzima se teorijskog obračuna s narodnjacima u delima; »Šta su prijatelji naroda...« i »Ekonomska sadržina narodnjaštva...« čime daje veliki doprinos u eliminisanju sitnoburžoaskih struja iz radničkog pokreta. Na taj način on u stvari uzima aktivno učešće u raspravljanju pitanja ekonomskog razvoja Rusije i problema marksizma. Međutim, Lenjin se ne zadržava samo na rečima, na teorijskim domišljanjima, nego se prihvata izgradnje prve, zaista revolucionarne organizacije što je, uostalom, njegova osnovna odluka — misao proverena praktičnim činom i njime korigovana. Povezujući nekoliko revolucionarnih kružoka 1895. stvara petrogradski »Savez borbe za oslobođenje radničke klase«, da bi u toku priprema za izdavanje ilegalnog lista »Radničko delo«, bio uhapšen i početkom 1897. prognan u Sibir. Tamo ne ostaje miran. Na svaki način pokušava da tajnim putem dođe do literature koju je trebao za pisanje dotada najznačajnijeg dela, »Razvitak kapitalizma u Rusiji«, u kome na pregnantan način dokazuje da je sudbina Evrope i sudbina Rusije, da je kapitalizam u njoj uhvatio duboke korene, čime definitivno ruši sve narodnjačke iluzije o tome da će kapitalizam mimoići Rusiju. Svakako je »bavljenje tom problematikom i samom Lenjinu poslužilo da dublje od svih ostalih marksista sagleda stvarno kretanje ruskog društva i njegovu strukturu, što je bio jedan od preduslova tako sigurnih i lucidnih Lenjinovih ocena konkretnih situacija tadašnje ruske istorije«¹.

Dakle, još na početku svoje delatnosti u radničkom pokretu Lenjin je dao izvanredne primere marksističke kritike malograđanskih shvatanja koja su se probijala u redove proletarijata u obliku narodnjaštva, legalnog marksizma, ekonomizma itd. odnosno, struja koje su radničku klasu orjentisale na kompromis sa klasnim neprijateljem i mirenje sa postojećim društvenim odnosima, a ne na revolucionarnu izmenu tih odnosa. U neposrednoj vezi sa ovim u osnovi teorijskim radom, na praktičnom planu Lenjin se energično zalaže za konstituisanje revolucionarne organizacije proletarijata. U tom cilju insistira

¹ Predrag Vranicki: Historija marksizma, treće izd., prva knjiga, str. 336. »Naprijed«, Zagreb 1974.

na sazivanje kongresa jedne takve organizacije na kome bi se usvojio program njenog rada i utvrdili temeljni principi unutrašnjih odnosa u njoj.

Lenjinova delatnost na levom krilu ruske socijaldemokratije i njegova uloga u izgradnji stvarno revolucionarne partije proletarijata u liku boljševičke partije, upravo je predmet ovoga članka, koji predstavlja pokušaj analize ove zaista razuđene i svestrane aktivnosti u njenim osnovnim pravcima i segmentima.

II KRITIKA NARODNJAŠTVA I LEGALNOG MARKSIZMA

Kritiku narodnjaštva, kao ideologije i pokreta sitne buržoazije, Lenjin je započeo odgovarajući na članke »Ruskog bogatstva«², koje je u licu svojih urednika: Mihajlovskog, Južakova, Krivenka itd. povelio kampanju protiv socijaldemokrata — revolucionarnog krila radničkog pokreta. Ova kritika je ostvarena u tri brošure od kojih druga, kritika Južakova, nije pronađena, te nam ostaje da ukratko izložimo kritiku narodnjačkih shvatanja Mihajlovskog i Krivenka.

Mihajlovski je kao teoretičar narodnjaštva posebnu pažnju posvećivao teorijskim osnovama marksizma i zato u narodnjačkom glasilu pokušava pre svega da pobije dva osnovna stuba marksizma; materijalizam i dijalektiku, a potom, shvatanja i praksu ruskih socijaldemokrata. Analizirajući te pokušaje Lenjin dokazuje da Mihajlovski »pobija« materijalizam time što ga ne može naći ni u jednom Marksovom delu eksplicite izloženog. On to čini navođenjem fraza kojima Mihajlovski ide u pohode protiv materijalizma, kao što je na primer njegova zapitanost; »u kojem je delu Marks izložio svoje materijalističko shvatanje istorije«, ili; tvrdnja da je Marks u »Kapitalu« dao, »primer spoja logičke snage i erudicije, kao i obilje analiziranog materijala, ali da u tome materijalizma nema« itd. Sledeći kritiku materijalizma od strane Mihajlovskog Lenjin ukazuje na činjenicu da on izbegava bavljenje oko konkretno formulisanih teza i novih pojmova koje Marks uvodi u analizu društvene stvarnosti, da pogrešno citira, izvrće smisao i podmeće ideje, ukratko; da se služi metodom manipulacije. Na primer on obilazi činjenicu da Marks za svoj predmet ima izučavanje savremenog društva, a ne društva uopšte, da pretenduje na objašnjenje istorije kapitalizma, a ne istorije čovečanstva. Takođe izbegava da se bavi pitanjem u kom smislu Marks govori o ekonomskom zakonu razvoja društva kao o prirodnom zakonu i analizom pojma »društveno-ekonomska formacija«. Te manjkavosti u pobijanju materijalizma Lenjin objašnjava pozicijom sa koje Mihajlovski kritikuje marksizam. To je pozicija sociologa utemeljivača i branioca buržoaskog društva koju je Marks prevazišao i sa koje se on ne može razumeti. Kategorije kojima operiše Mihajlovski pripadaju tim sociolozima; »društvo uopšte«, »ljudska priroda«, »ciljevi društva uopšte« itd. To su kategorije subjektivne sociologije. Svoj stav Lenjin ilustruje rečima

² Mesečni časopis, izlazio u Petrogradu od 1876. do sredine 1918. Od početka devedesetih godina organ narodnjaka.

samog Mihajlovskog po kome, »sociologija mora početi s nekom utopijom« i po kome je »bitan zadatak sociologije pokazivanje onih društvenih uslova pod kojima ova ili ona potreba ljudske prirode dobija zadovoljenje«³. Nasuprot Mihajlovskom Lenjin objašnjava suštinu Marksovih kategorija, način na koji je on do njih došao i značaj koji one imaju za naučno saznanje i radničku klasu. Na primer, u »Predgovoru za prilog kritici političke ekonomije« — tom supstratu istorijsko-materijalističkog shvatanja društva — Lenjin vidi, ukazujući na Marksov zaključak o zavisnosti toka ideja od toka stvari, društvene svesti od društvenog bića, genijalnu ideju materijalizma u sociologiji koja je prvi put stvorila uslove za stvarno naučnu sociologiju. Tu ideju materijalizma u radu klasika Mihajlovski nije mogao da shvati jer se nalazio na pozicijama buržoaske sociologije.

Kod osporavanja drugog stuba marksizma, dijalektičkog metoda, Lenjin primećuje da je Mihajlovski pritisnut obiljem materijala — koji je Marks obradio — morao ovome priznati da je »toliko napunio dijalektičku shemu činjeničkom sadržinom da je nju moguće skinuti s te sadržine kao poklopac s činije, a da se ništa ne promeni«⁴. Međutim, taj momenat iskrenosti mu nije smetao da optužuje marksiste za oslanjanje na nekakvu apriornu veru u »nepobitnost« dijalektičkog procesa i objašnjavanje društvenih pojava pomoću Hegelovih trijada. Lenjin je navodeći misli Marksa i Engelsa o dijalektici i na primerima razvoja kapitalizma opovrgao shvatanje dijalektike koje ima Mihajlovski kao »apriorne konstrukcije« i pokazao mu da se, ako već kritikuje određena shvatanja, »kritika sastoji u poređenju i sučeljavanju dane činjenice, ne s idejom, nego s drugom činjenicom, da je za kritiku važno da činjenice budu što tačnije ispitane i da predstavljaju jedne u odnosu na druge razne momente razvitka, kao i da kritici kao polazna tačka ne može nikako služiti ideja, nego samo spoljašnja objektivna pojava«⁵.

Prelazeći na borbu protiv ruskih socijaldemokrata Mihajlovski se služi takođe izopačavanjem njihovih ideja koje onda pobija kao originalne stavove socijaldemokrata. Da bi pokazao u ime čega se Mihajlovski bori protiv ruskih marksista Lenjin navodi i izlaže ideje ranih ruskih socijalista koje u osnovi deli i ovaj narodnjački ideolog. Mihajlovski je pisao; »među moralno-političke ideale mi smo ubrajali pripadanje zemlje zemljoradniku i oruđa za proizvodnju proizvođaču, srednjovekovni oblici rada koji kod nas postoje jako su poljuljani« da bi zaključio, »naš zadatak nije u tome da pošto poto odgajimo 'samoniklu' civilizaciju iz vlastite nacionalne utrobe, ali nije ni u tome da potpuno prenesemo kod nas zapadnu civilizaciju sa svim protivrečnostima koje je rastržu... treba uzimati ono što je dobro odasvud otkud je god moguće, a da li će biti ono svoje ili tuđe — to već nije pitanje principa nego praktičnosti«⁶. Navodeći ove misli Lenjin primećuje da je subjektivni metod u sociologiji, kojim se Mihajlovski služi

³ V. I. Lenjin, Izabrana dela u dva toma, Tom I str. 84. n 85. »Kultura« Beograd 1948.

⁴ Nav. delo str. 109.

⁵ Nav. delo str. 111.

⁶ Nav. delo str. 129. i 130.

ovde dat kao na dlanu. Služeći se ovim metodom on je u razumevanju društvene stvarnosti dospao do odbrane sitno-buržoaskog kapitalizma, i da ironija bude veća, usled toga sebe i svoje istomišljenike smatrao »prijateljima naroda«, ljudima pozvanim da narodu donesu »blagostanje«.

U suštini Mihajlovski nije izneo ni jedan ozbiljan argument ni protiv materijalizma, ni dijalektičkog metoda, ni protiv ruskih socijaldemokrata. Njegova kritika ne seže do predmeta kritike. On kritikuje iz istorijske pozadine, metodom koji je istorijski prevaziđen.

U trećoj svosci Lenjin kritikuje taktiku i politički program narodnjaka koji su rezultat njihovog nerazumevanja klasnih odnosa u Rusiji. On ističe da je, »opšta tendencija 'prijatelja naroda' kao i svih ruskih liberala da prikrivaju antagonizam klasa kao i eksploataciju trudbenika u Rusiji predstavljajući sve to samo kao proste defekte«⁷. Osnovna greška svih narodnjaka sastojala se u izbegavanju analize produkcionih odnosa koji su se formirali u kустarskoj kućnoj industriji i u shvatanju da ugnjetavanje rada u toj industriji nije posledica tih produkcionih odnosa, nego da leži izvan njih — u oblasti politike. Za krupnu industriju su ispravno tvrdili da eksploatacija izvire iz produkcionih odnosa koji se njome uspostavljaju. Tako su, ne uviđajući vezu između kустarske i krupne industrije kao vezu nižeg i višeg stepnja u razvoju kapitalizma, stvorili veštačku podelu između njih i suprotstavljali ih kao 'narodnu' — kустarsku, 'veštačkoj' — krupnoj industriji. Iz ovakve podele rodila se ideja da kapitalizam protivreči ruskom 'narodnom' uređenju i da Rusija ne može da doživi sudbinu Evrope. Lenjin upravo tu ideju pobija kod Krivenka i ostalih narodnjaka i ukazuje im na prava rešenja koja se mogu dobiti samo materijalističkom analizom ruskog društva. On pokazuje da kapitalizam ne protivreči 'narodnom' uređenju, nego da se iz njega neposredno razvija kao njegov direktni produžetak. »Oni nikako nisu kadri da shvate da je kapital određen odnos među ljudima, odnos koji ostaje isti i pri nižem i pri višem stepenu razvitka kategorija koje se upoređuju«, i dalje; »Krivenko je svojim frazama o narodnoj, pravoj, pravilnoj i tsl. industriji naprosto pokušao da prikrije činjenicu da naše kустarske radinosti takođe predstavljaju kapitalizam na raznim stepenima njegovog razvitka«⁸. Lenjin na postojećim statističkim istraživanjima s određenim izmenama dokazuje raslojavanje unutar kустarskih radinosti i u čitavom društvu na buržuje i proletere, čime doslovno pobija svaki argumenat narodnjaka zasnovan na istom materijalu. Za politički program narodnjaka ističe da »potpuno i u celini stoji na tlu savremenog društva i da svoj zadatak vidi u njegovom krpljenju i opravkama sredstvima kao što su: jeftin kredit za seljaka, usavršavanje tehnike, banke itd«⁹, odnosno sredstvima koja ubrzavaju razvoj kapitalizma protiv kojega se oni navodno bore.

⁷ V. I. Lenjin, Izabrana dela u 16 tomova, Tom I str. 195. »Kultura«, Beograd, 1960.

⁸ V. I. Lenjin, Izabrana dela u 16 tomova, Tom I str. 204 i 206 »Kultura«, Beograd 1960.

⁹ Nav. delo str. 223.

U ostalim delima napisanim do 1900. god., a posvećenim ruskoj ekonomskoj i političkoj stvarnosti Lenjin nastavlja oštru kritiku narodnjaštva. On pobija narodnjačko shvatanje o nemogućnosti razvitka kapitalizma. Naime, narodnjaci su tvrdili da se kapitalizam razvija na račun potrošnje, a ne na račun proizvodnje. Otuda su zaključivali da je zbog propadanja sitnog proizvođača, opala kupovna moć stanovništva, usled čega se sužava obim tržišta, te razvoj kapitalizma postaje nemoguć. Očigledno je da oni o procesu društvene reprodukcije, iako su znali za 'Kapital' i analizu tog procesa u njemu, nisu mnogo znali. Lenjin takođe pobija i njihovo poricanje postojanja društvene podele rada u Rusiji, za koju su govorili da je rezultat veštačkih mera i da nije iznikla iz dubina narodnog života.

U prvom slučaju on dokazuje da „razvijanje proizvodnje na račun proizvodnje izgleda paradoksalno i nesumnjivo predstavlja protivrečnost, ali — baš ovo proširenje proizvodnje bez odgovarajućeg proširenja potrošnje odgovara istorijskoj misiji kapitalizma i njegovoj strukturi; 1. razvijanju proizvodnih snaga društva, 2. isključivanju mase stanovništva u iskorišćavanju tehničkih novina«¹⁰. U drugom slučaju, napominjući da je društvena podela rada osnova celokupne robne privrede i da je u Rusiji dostigla zavidan nivo, Lenjin utvrđuje da nema ništa besmislenije nego iz protivrečnosti kapitalizma izvoditi zaključak da je on nemoguć i proglašavati društvenu podelu rada veštačkom tvorevinom, kada ona leži u osnovi same mogućnosti razvoja društva.

Razliku između narodnjaštva i marksizma on nalazi u karakteru kritike ruskog kapitalizma. »Narodnjak smatra da je za kritikovanje kapitalizma dovoljno ako se kaže da postoji eksploatacija... marksist smatra da te pojave eksploatacije treba objasniti i povezati kao sistem određenih produkcionih odnosa. Narodnjak smatra da je za kritikovanje kapitalizma dovoljno da se on osudi sa tačke gledišta njegovih ideala... marksist smatra da treba najpodrobnije izučiti one klase koje se stvaraju u kapitalističkom društvu, smatra da je osnovana jedino kritika koja se vrši sa tačke gledišta određene klase«¹¹. Konačni sud o narodnjaštvu Lenjin daje kad kaže; »suština narodnjaštva je zastupanje interesa proizvođača sa tačke gledišta sitnog proizvođača, sitnog buržuja... izvor narodnjaštva jeste prevlast klase sitnih proizvođača u kapitalističkoj Rusiji posle reforme«¹², dakle, posle 1861. godine.

U borbi protiv narodnjaka Lenjin se oslanjao na savez s takozvanim »legalnim marksistima«. Za njih treba reći da su predstavljali prvu reformističku struju u ruskoj socijaldemokratiji u oblasti teorije. S obzirom da je apsolutistička vlast njihovu delatnost tolerisala, jer je i ona bila usmerena na borbu protiv narodnjaštva, koje se smatralo glavnim izvorom opasnosti po režim, Lenjin je udruživanje sa njima smatrao poželjnim i nazvao ga »prvim stvarno političkim savezom ruske socijaldemokratije, zahvaljujući kome je postignuta izvanredna

¹⁰ V. I. Lenjin, Izabrana dela u 16 tomova, Tom II str. 35. i 36.

¹¹ V. I. Lenjin, Izabrana dela u 16 tomova, Tom I str. 421 »Kultura«

¹² Nav. delo str. 375.

brza pobjeda nad narodnjaštvom»¹³. Međutim, taj savez je bio izraz nužnosti i kao takav morao je imati privremeni karakter, jer su se legalni marksisti borili protiv narodnjaka s pozicija buržoazije, a ne proletarijata. Oni su iz marksizma izbacivali učenje o proleterskoj revoluciji i diktaturi proletarijata i pozivali narod da prizna svoju neukost i pođe u školu kapitalizma. Koliko narodnjake optužuje za subjektivizam, za kritiku kapitalizma s aspekta ideala i zahteva morala, Lenjin toliko legalne markiste kritikuje zbog objektivizma i veličanja kapitalizma. Opštu ocenu legalnog marksizma on daje kad procenjuje Struveovu kritiku narodnjaštva. »Osnovna karakteristika Struveovih rasuđivanja jeste njegov uski objektivizam, koji se ograničava na dokazivanje neminovnosti i nužnosti procesa, a ne teži da u svakom konkretnom stadiju tog procesa otkrije njemu svojstveni klasni antagonizam — objektivizam koji karakteriše proces uopšte, a ne one antagonističke klase posebno iz čije se borbe formira proces«¹⁴.

Na osnovu Lenjinovih ocena opšti zaključak bi bio da i jedni i drugi svojom apstraktnom kritikom stvarnosti u suštini predstavljaju krajnosti koje se dodiruju.

III KRITIKA EKONOMIZMA

Devedesetih godina u ruskoj socijaldemokratiji pojavljuje se i druga reformistička struja — »ekonomizam«. Za razliku od legalnih marksista koji su bili reformisti u teoriji i programu, ekonomisti su oličavali reformizam u političkoj taktici partije. Svoje poglede izneli su u manifestu poznatijem pod imenom »Kredo« čiji su autori: Kus-kova, Prokopovič i drugi tzv. »mladi« socijaldemokrati. Osnovna ideja »Kreda« izražava se u stavu; »radnici neka vode ekonomsku borbu, a marksistička inteligencija neka se stapa s liberalima radi političke borbe«.¹⁵ Ovu oportunističku ideju ekonomista Lenjin kritikuje u delu »Šta da se radi«, odbacujući u isto vreme i na njoj zasnovano shvatanje taktike i organizacije partije.

Opšti izvor reformizma u proleterskim partijama krajem prošlog veka treba tražiti u dužem relativno stabilnom razvoju kapitalizma. U to vreme kapitalizam već prerasta u svoju monopolsku fazu. Uglavnom je to bio period prosperiteta i ekspanzije, koji se vršio na račun neviđene eksploatacije kolonizovanih zemalja. Standard stanovništva evropskih zemalja je znatno porastao. Takvo stanje je uz ideološku ofanzivu buržoazije, kod nekih teoretičara radničkog pokreta stvorilo veru u moć buržoaske demokratije i ubeđenje da se socijalizam može ostvariti poštujući zakone parlamentarne borbe. Oni su u tome otišli dotle da su počeli da 'ispravljaju' osnovna Marksova saznanja o prirodi kapitalizma. U evropskoj socijaldemokratiji nastaje borba revizio-

¹³ V. I. Lenjin, Izabrana dela u II toma, Tom I str. 175 »Kultura«, Beograd, 1948.

¹⁴ V. I. Lenjin, Izabrana dela u 16 tomova, Tom I str. 476 »Kultura«, Beograd 1960.

¹⁵ V. I. Lenjin, Izabrana dela u II toma, Tom I str. 177. »Kultura« Beograd 1948.

nističkog krila protiv »dogmatskog« marksizma. Revizionisti su se pozivali na takozvanu »slobodu kritike«, koja je u stvari karikaturalna verzija Marksovog zahteva za »bespoštednu kritiku svega postojećeg«. Za tu »slobodu kritike« Lenjin kaže da je »sloboda oportunističkog pravca u socijaldemokratiji, sloboda pretvaranja socijaldemokratije u demokratsku partiju reformi, sloboda unošenja buržoaskih ideja i buržoaskih elemenata u socijalizam«¹⁶.

U Rusiji se za »slobodu kritike« zalagalo »Radničko delo«, organ ekonomista. Međutim, Lenjin primećuje da ekonomisti kao zagovornici slobode kritike u stvari sami zaziru od otvorene i dosledne kritike. »Oni popreko gledaju na teoretske sporove, frakcijska neslaganja i politička pitanja, oni bi hteli da se sve te borbe prenesu u inostranstvo a da stvar socijaldemokrata bude radnički pokret ovde, pokret koji se ograničava na borbu za poboljšanje radničkog života«¹⁷. Na taj način ekonomisti postaju ideolozi spontaniteta u radničkom pokretu, koji zahtevaju da se prizna »zakonitost postojanja onoga što postoji«, što revolucionari nikako ne mogu prihvatiti, jer je njihov osnovni zahtev baš izmena postojećeg. Svoj oportunizam ekonomisti su najbolje sami izrazili kada su taktiku partije definisali kao »proces rastenja partijskih zadataka koji rastu zajedno s partijom« i kad su istakli da je »poželjna ona borba koja je moguća, a moguća je ona koja se vodi u datom momentu«¹⁸. Dakle, oni ne isključuju političku borbu partije, ali smatraju da politika ide uvek poslušno za ekonomikom i da zato samoj ekonomskoj borbi treba dati politički karakter, tj. dati joj karakter borbe za ekonomske reforme. Ovo podređivanje političke borbe ekonomskoj borbi naročito dolazi do izražaja u njihovom shvatanju sadržine političke agitacije. Glavni smisao političke agitacije su videli u razotkrivanju odnosa između kapitalista i radnika; u razgolićavanju samovolje kapitalista. Određujući političku borbu kao najrazvijeniji, najširi i najstvarniji oblik ekonomske borbe, a ovu kao najšire primenljivo sredstvo uvlačenja masa u aktivnu političku borbu, oni su suzili političku agitaciju na strukovnu borbu i došli do već tada poznate oportunističke teorije stadija, prema kojoj politički zahtevi radničke klase bivaju pristupačni samo posle jednog ili više štrajkova. Pobjivajući njihove stavove o agitaciji i političkoj borbi Lenjin dokazuje da »socijaldemokratija rukovodi borbom radničke klase ne samo za povoljne uslove prodaje radne snage, nego i za uništenje društvenog sistema koji primorava neimućne da se prodaju bogatašima«, da ona »predstavlja radničku klasu ne samo u njenom odnosu prema danoj grupi kapitalista, nego i u njenom odnosu prema svim klasama modernog društva, prema državi kao organizovanoj političkoj snazi«¹⁹. Svodeći borbu radnika na zahteve za poboljšanje uslova rada ekonomisti sprovode tređunionističku politiku u radničkom pokretu koja je prema Lenjinu u stvari buržoaska politika radničke klase, jer se bori samo za »pravilniju« raspodelu i povoljnije uslove u okviru datog sistema, a ne za promenu društvenih odnosa rušenjem tog sistema.

¹⁶ Nav. delo str. 168.

¹⁷ Nav. delo str. 178.

¹⁸ Nav. delo, str. 202.

¹⁹ Nav. delo, str. 209.

... Otuda on podvlači da za socijaldemokrata »ideal ne sme biti sekretar tređuniona, nego narodni tribun koji ume da reagira na sve moguće manifestacije samovolje i ugnjetavanja... da pred svima izlaže svoja socijalistička uverenja i svoje demokratske zahteve... da objašnjava svima i svakome svetskoistorijski značaj oslobodilačke borbe proletarijata»²⁰. Zato je Lenjin smatrao da »avangarda revolucionarnih snaga može postati samo partija koja organizuje doista svenarodna razgolićavanja«, tj. razobličavanje ruskog samodržavlja kao diktature plemstva i buržoazije i kao vlasti policijske samovolje.

Oportunizam u radničkom pokretu ekonomisti su izrazili i u pitanjima organizacije partije. Klanjajući se pred spontanošću pokreta oni su i ovde ispoljili uske poglede na revoluciju i pristalost na društvene reforme. Lenjin ih zato kritikuje za sitničarstvo u pitanjima organizacije partije, za koje kaže da mu je osnova, ne toliko u nepripremljenosti revolucionara za praktičan rad koja je svojstvena svima, nego u pokušajima opravdanja te nepripremljenosti i uzdizanja uskih shvatanja organizacije na nivo posebne »teorije«. U ovim pitanjima on je ukazao na zajedničku osnovu i dodirne tačke dva prividno sukobljena pravca u ruskoj socijaldemokratiji. To su »ekonomizam« i »terorizam«, a zajednička osnova im je shvatanje o spontanom nastajanju društvenih promena. »Ekonomisti se klanjaju pred spontanošću 'čistog radničkog pokreta', a teroristi pred spontanošću najžešćeg revolta intelektualaca koji ne umeju da svoj rad povežu s radničkim pokretom i zato pokušavaju da tokove ovog pokreta ožive 'ekscitativnim terorom'«²¹. Ekonomisti su isticali da radnička klasa ni sama nije istakla borbene zadatke koje joj 'naturaju revolucionari', a teroristi su podvlačili da je moguće i da treba izvršiti političku revoluciju, ali da zato nije potrebna jaka organizacija. Stav ekonomista Lenjin naziva »priprepaškim«, a njih »priprepašima«, jer su se zaista vukli za pokretom i mislili da je glavni zadatak revolucionara uopštavanje i objašnjavanje tekovina pokreta, a ne rukovođenje pokretom u procesu revolucionisanja društva. Problemi organizacije se ne postavljaju ni kod jednih. Neshvatanje potrebe za stvaranjem revolucionarne organizacije koja može da obezbedi energiju, postojanost i kontinuitet političke borbe rezultiralo je iluzijama o revoluciji i sitničarstvom u praksi koje se dugo održalo u ruskoj socijaldemokratiji.

Lenjin uspešno kritikuje i shvatanja ekonomista o nastajanju socijalističke svesti. Po tom shvatanju socijalistička svest nastaje iz klasne borbe proletarijata i to prevashodno ekonomske borbe. Ovakvo shvatanje vodi potčinjavanju proletarijata buržoaskoj ideologiji, vodi u već pomenuti tređunionizam koji predstavlja idejno porobljavanje proletarijata od strane buržoazije. Pozivajući se na Kauckog, Lenjin dokazuje da socijalistička svest i klasna borba nastaju jedno pored drugog, a ne jednog iz drugog, da ekonomski razvitak i klasna borba ne stvaraju kod proletarijata i svest o nužnosti socijalističke revolucije. Socijalističku svest u klasnu borbu proletarijata unose spolja oni slojevi buržoaske inteligencije koji su shvatili zakonitost razvoja dru-

²⁰ Nav. delo str. 230.

²¹ Nav. delo, str. 225.

štva i koji su zato stali na stranu najnaprednije klase braneci njene istorijske interese. »Klasna politička svest može biti donesena radniku samo spolja, tj. izvan ekonomske borbe, izvan sfere odnosa radnika prema poslodavcima. Oblast iz koje se jedino može pocrpsti to znanje jeste oblast odnosa svih klasa i slojeva prema državi i vladi, oblast uzajamnih odnosa među svim klasama... da bi radnicima doneli političko znanje, socijaldemokrati moraju ići u sve klase stanovništva, moraju slati na sve strane odrede svoje vojske«²². Međutim, to ne znači da radnici ne učestvuju uopšte u izgrađivanju te svesti. Oni svakako učestvuju, ali samo utoliko ukoliko im je pošlo za rukom da ovladaju znanjem svoga doba, učestvuju ne kao radnici nego kao teoretičari socijalizma ponikli iz slojeva radnika. Setimo se Prudona, Vajtlinga, Dicgena itd.

Lenjin se bori protiv ekonomista pre svega zbog njihovog klanjanja pred spontanošću radničkog pokreta, zbog nerazumevanja da »spontanost mase zahteva od revolucionara masu svesnosti i u teoretskom i u političkom i u organizacionom radu«²³. On priznaje da je polet masa zbunio socijaldemokrate, ali zaostajanje za pokretom u datom momentu, ne sme se pretvoriti u princip, nedozvoljivo je nesposobnost proglašavati za vrlinu kako to čine ekonomisti, već se mora učiniti napor da se pokret teorijski, politički i organizaciono objedini i pripremi za revolucionarnu navalu na stubove reakcije. Tu neophodnost Lenjin je uviđao od svih pre i zato se uporno i silovito borio protiv svih skretanja razvijajući istovremeno plodonosne ideje o tome kako pokret i partiju proletarijata povezati i učiniti jedinstvenom na beskrajnim prostorima Rusije.

IV KONCEPT PARTIJE

Radeći na poslovima objedinjavanja revolucionarnog pokreta proletarijata Lenjin je sa drugovima iz grupe »Oslobođenje rada«²⁴ pokrenuo opšteruski politički list, »Iskru« čiju je koncepciju razradio još u progonstvu. Taj list je trebalo da postane jezgro oko koga će se okupiti i povezati rascepkani socijaldemokratski kružoci u jedinstvenu partiju. Privodeći tu zamisao cilju Lenjin je u četvrtom broju »Iskre« u članku »Od čega početi« dao polazne organizacione principe partije, koje je u delu »Šta da se radi...« dalje razvio i branio od ekonomista.

Ukazujući na slabosti koje su pratile rad revolucionarnih kružoka, a koje su proisticale iz njihove rascepkanosti i nepovezanosti odnosno, iz zatvorenog, 'esnafskog' karaktera lokalnog rada, zbog kojeg različita mišljenja o teorijskim i praktičnim pitanjima nisu mogla biti otvoreno prodiskutovana, Lenjin daje predlog načina na koji treba takav rad povezati u rad jedinstvene partije. Konstatujući nedostatke mesnih partijskih organizacija kao što su: a) nepostojanje ozbiljne

²² Nav. delo, str. 229.

²³ Nav. delo, str. 206.

²⁴ Prva ruska marksistička grupa. Organizovao ju je Plehanov 1883. u Ženevi, zajedno sa grupom drugova, sklanjajući se pred policijskim terorom u Rusiji.

pripreme i revolucionarnog vaspitanja (ne samo kod radnika nego i kod intelektualaca); b) neumesno i neumereno primenjivanje izbornog načela; c) udaljenost radnika od aktivne revolucionarne delatnosti; Lenjin predlaže, da bi se ovi nedostaci ispravili i partija dobila čvršću organizaciju, da u partiji postoje dva rukovodeća centra: a) Centralni organ i b) Centralni komitet. Prvi je trebalo da rukovodi partijom idejno, drugi, neposredno i praktično. Članovi rukovodećih organa su morali biti u svemu jedinstveni. Za sve niže oblike partijskih organizacija predlagao je da mu na čelu stoje partijski komiteti koji bi na čitavoj teritoriji bili međusobno povezani — horizontalno i vertikalno. Od ovih mesnih komiteta bi polazile dalje sve njima podređene ustanove. Dakle, komiteti bi ih organizovali, a one u svom radu neposredno bile odgovorne ovima. To bi bile: a) mreže izvršnih agenata, koje bi trebalo da po mogućnosti obuhvate svu radničku masu i koje bi bile organizovane u obliku rejonskih grupa i fabričkih potkomiteta; b) od komiteta bi polazile najraznovrsnije grupe i kružoci koji bi opsluživali ceo pokret. Sve te grupe, kružoci i potkomiteti bi po Lenjinu morali imati status ustanova mesnih komiteta, a svi njihovi članovi bi u okviru svojih unutrašnjih stvari bili potpuno ravnopravni. Oni bi preko određenih članova mesnih komiteta održavali vezu s centralnim ustanovama partije.²⁵ Po svojoj suštini duboko dijalektična, Lenjinova misao je ovakvom principu centralizacije: u idejnom i praktičnom rukovođenju partijom, suprotstavljala kao korektiv, princip decentralizacije u pogledu informisanosti centra partije i odgovornosti pred partijom. »Rukovoditi pokretom mora što manji broj, što homogenijih grupa profesionalnih revolucionara s velikim iskustvom. Učestovati u pokretu mora što veći broj, što raznolikijih i raznovrsnijih grupa iz najrazličitijih slojeva proletarijata... ova decentralizacija je neophodan uslov revolucionarne centralizacije i njen korektiv«^{25*}. Znači, svi jedinstveno i disciplinovano sprovode zaključke i direktive centra — svi posebno i pojedinačno saopštavaju rezultate i odgovaraju za greške i propuste pred partijom, u svojim organizacijama i pred partijskim organima. Svoja shvatanja organizacije partije Lenjin je afirmisao u borbi protiv ekonomista. On se zalagao za stvaranje partije 'odozgo' — putem centralnog organa kao njenog revolucionarnog jezgra. Partiju je koncipirao kao organizaciju profesionalnih revolucionara. Zato je govorio da se ona mora razlikovati od organizacije radnika za ekonomsku borbu. »Organizacija radnika mora da bude strukovna, što šira i što manje konspirativna. Organizacija revolucionara mora obuhvatati ljude čija je profesija revolucionarna delatnost, ne sme biti mnogo široka i mora biti što konspirativnija. U njoj se mora brisati svaka razlika između radnika i intelektualaca«²⁶. Kad je udarao temelje ovakvoj organizaciji, tzv. kadrovskoj partiji, Lenjin je uzimao u obzir uslove koji su postojali u apsolutističkoj Rusiji i nikada nije mislio da svoj koncept propisuje kao obaveznu formu za sve zemlje i sva vremena. Baš naprotiv, smatrao je da različiti unutrašnji uslovi

²⁵ Nav. delo, str. vidi od 438. do 441., Beograd 1960.

^{25*} V. I. Lenjin, Izabrana dela u 16 tomova, Tom III str. 441, »Kultura«

²⁶ V. I. Lenjin, Izabrana dela u II toma, Tom I str. 256.

pojedinih nacija zahtevaju i njima adekvatan koncept proleterske partije. Zato će se kritika ovakvog koncepta od pojedinih Lenjinovih drugova i kasnijih istraživača pokazati neumesnom, jer je slepa za realnost u kojoj je on ponikao. Lenjin jednom prilikom u tom smislu kaže: »ko želi partiju kao široku organizaciju s izborima, s izveštajima, s opštim glasanjima itd. pod apsolutizmom — taj je prosto nepopravljiv utopist«²⁷. On, uvažavajući uslove u kojima deluje, podvlači neophodnost izgrađivanja stabilnog jezgra partije. »I evo ja tvrdim; a) da ni jedan revolucionaran pokret ne može biti čvrst bez organizacije rukovodilaca koja je stabilna i koja održava kontinuitet; b) da ukoliko je šira masa koja se spontano uključuje u borbu... utoliko je preča potreba za takvom organizacijom i utoliko ta organizacija mora biti čvršća; c) da se ta organizacija mora sastojati poglavito od ljudi koji se profesionalno bave revolucionarnom delatnošću; d) da će u apsolutističkoj zemlji, ukoliko više suzimo sastav članova takve organizacije... utoliko biti teže pohvatati takvu organizaciju i e) utoliko će biti širi krug lica iz radničke klase i iz ostalih društvenih klasa koja će naći mogućnosti da učestvuju u pokretu i da aktivno rade u njemu«²⁸. Treba reći da centralizacija konspirativnih funkcija partije nije značila i centralizaciju svih funkcija partije. Razvijajući svoj koncept partije Lenjin obrazlaže i zašto se on može ostvariti samo putem organizovanja opšteruskog političkog lista. On to čini polemišući sa partijskim drugom Nadeždinom koji je smatrao da ovakav list nema svrhe da postoji sve dok u mestima ne budu uspostavljene snažne političke organizacije. Po Lenjinu pak, »suština i jeste u tome što nema nikakvog drugog sredstva da se vaspitaju snažne političke organizacije u mestima osim putem opšteruskog lista«²⁹. Dakle, razlog postojanja političkog lista je baš u tome, da obrazuje, politički prosvetuje široke slojeve radnika i sugerira im oblike organizovanja i praktičnog rada. Svi kružoci i veze koji su bili ranije uspostavljeni carska policija je razbijala, jer nisu bili dovoljno konspirativni i centralizovani, nisu imali opštu nit koja bi ih povezivala i činila lako obnovljivim. Ulogu te opšte niti je prema Lenjinu trebalo da preuzme opšteruski socijaldemokratski list, koji bi vršio funkciju ne samo kolektivnog propagatora i agitatora nego i kolektivnog organizatora. U konkretnom slučaju, tu ulogu je trebala da preuzme »Iskra«. Preko »Iskre« Lenjin je pokušao da idejno i organizaciono objedini sve mesne kružoke kako bi mogao da sazove kongres na kome bi bila stvarno stvorena jedinstvena Socijaldemokratska radnička partija Rusije (SDRPR); jer na prvom kongresu u Minsku 1898. takva partija nije bila stvorena. »Iskra« je trebalo da sačini nacrt programa i statuta partije koji bi na kongresu bili usvojeni i dalje služili kao platforma za delovanje partije u društvu i rešavanje njenih unutrašnjih odnosa.

²⁷ Nav. delo, str. 262.

²⁸ Nav. delo, str. 266.

²⁹ Nav. delo, str. 297.

V. DRUGI KONGRES I. POJAVA FRAKCIJA

Drugi kongres je održan 1903. godine. Rad je otpočeo u Briselu, ali ga je zbog intervencije belgijske policije nastavio i završio u Londonu. Glavni zadatak kongresa je bio stvaranje jedinstvene partije na organizacionim načelima koja je istakla »Iskra«. Njen program i pravac imali su da postanu program i pravac partije. Dakle, na kongresu je trebalo da bude usvojen program i statut partije. Međutim, to nije išlo lako jer su na kongresu bile predstavljene različite grupacije ruske socijaldemokratije. Ipak, program je prihvaćen srazmerno glatko i u jedinstvu »iskrovaca« protiv oportunističkog dela kongresa, koji se protivio unošenju u program stava o diktaturi proletarijata pozivajući se na to da niz socijaldemokratskih partija u Evropi nema u svom programu tačku o diktaturi proletarijata. Za razliku od programa, usvajanje partijskog statuta koji je trebalo da učini kraj sitničarstvu i kružokovštini, organizacionoj rasepkanosti i nedisciplini, izazvalo je žučne rasprave i podelu samih »iskrovaca« na revolucionarno i oportunističko krilo. Podela je nastala oko pitanja formulacije prvog paragrafa statuta, a kasnije se prenela i dobila svoj definitivan oblik na pitanju izbora u centralne organe partije. Izlažući suštinu ideja koje je »Iskra« htela da ugradi u temelje partije, Lenjin objašnjava kako je do sukoba došlo i kako se on zatim razgranao na sva pitanja organizacije. Osnovne ideje razrađene u »Iskri« su bile: a) ideja centralizma, kojom su rešavana organizaciona pitanja; i b) ideja specijalne uloge Centralnog organa — opšteruskog političkog lista revolucionarne partije, koja je izražavala i garantovala jedinstvo u uslovima političkog ropstva u apsolutističkoj Rusiji. Ove ideje su bile od svih prihvaćene i trebalo je samo da se pretoče u paragrafe statuta i ozakone na kongresu. Stvorena su dva projekta statuta, Lenjinov i Martovljev. Kongres je usvojio Lenjinov projekat s tim što je nakon dugih rasprava većinom od 8:22 glasa odbacio Lenjinov prvi paragraf, a usvojio Martovljev. Prvi paragraf se odnosi na određivanje pojma člana partije. U Lenjinovom projektu prvi paragraf glasi: »Članom partije smatra se svako ko priznaje njen program i pomaže partiju kako materijalnim sredstvima tako i ličnim učešćem u jednoj od partijskih organizacija«³⁰. Paragraf koji je kongres usvojio glasi: »Članom partije smatra se svako ko priznaje njen program, pomaže partiju materijalnim sredstvima i pruža joj redovnu ličnu pomoć pod rukovodstvom jedne od njenih organizacija«³¹.

Lenjin kritikuje ovakvu formulaciju pojma člana partije jer ona implicira i ostale odnose u partiji koje će neminovno razvodniti, a partiju kao avangardu klase poistovetiti sa klasom, što je za prilike u Rusiji značilo neposredno vraćanje na »ekonomizam« i njegovu teoriju sponatnosti. »U Martovljevom projektu nema nikakve ideje u njemu je samo prazna fraza, da članovi partije rade pod kontrolom i rukovodstvom organa partije to je samo po sebi jasno, to ne može ni biti drukčije«, piše Lenjin, i dalje »s gledišta Martova granica partije po-

³⁰ Nav. delo, str. 358.

³¹ Isto.

staje potpuno neodređena, jer se 'svaki štrajkač' može deklarirati kao član partije³². Dakle, po ovoj formulaciji gubi se razlika između pojma klase i partije i dezorganizuje rad same partije. Otvora se mogućnost za lako ubacivanje policijskih agenata u partijske organe i hapšenje njenih najboljih kadrova. Manjina iskrovaca na čelu sa Martovom je u Lenjinovoj formulaciji člana partije videla partiju kao »zavereničku organizaciju«. Martov je isticao da »zaverenička organizacija — koju po njemu promoviše Lenjin — ima smisla samo utoliko ukoliko je obavlja široka socijaldemokratska radnička partija«³³. Na taj način je jasno pokazao da ne razlikuje partiju od klase i zato je sa svojim istomišljenicima pripisivao Lenjinu da želi da ograniči ukupan broj članova partije na broj zaverenika. Osporavajući ove tvrdnje Lenjin podvlači, »nema partija da obavlja zavereničku organizaciju, nego revolucionarna klasa, proletarijat ima da obavlja partiju«. Potkrepljujući svoj stav on uvodi neku vrstu klasifikacije svesnosti radničke klase i određuje mesto partije u njoj. »Po stepenu organizovanosti i konspirativnosti organizacije mogu se razlikovati ove kategorije: a) organizacije revolucionara, b) organizacije radnika, što šire i što raznovrsnije. Te dve kategorije čine partiju; c) organizacije radnika koje se naslanjaju na partiju; d) organizacije radnika koje se ne naslanjaju na partiju ali se faktički potčinjavaju njenoj kontroli i rukovođenju; e) neorganizovani elementi radničke klase koji se donekle takođe potčinjavaju, bar u slučajevima manifestacije klasne borbe, rukovođenju socijaldemokratije«³⁴. Praveći ovako suptilnu razliku između partije i klase, raslojavajući klasu, Lenjin jasno pokazuje da partiju shvata kao živi otvoreni sistem, koji izrasta iz jedne sredine nužno prilagođen uslovima te sredine, ali s osnovnim ciljem da je kao nedostojnu čoveka revolucionira.

Sukob oko prvog paragrafa statuta pretvorio se u raskid između manjine i većine kada manjina na kongresu tzv. »menjševici« koje je vodio Martov, nije htela da prihvati da bude i manjina u centralnim ustanovama partije; u redakciji Centralnog organa, dakle, »Iskre« i u Centralnom komitetu. U stvari pitanje izbora u centralne ustanove partije bilo je osnovni razlog formiranja frakcija u partiji. Menjševici su tražili da se na kongresu potvrdi stara redakcija »Iskre«: Plehanov, Martov, Lenjin, Akseljrod, Žasuličeva, mada je na dnevnom redu kongresa bila predviđena tačka po kojoj je trebalo izabrati po tri lica u CO i CK, koja je kao predlog potekla baš iz redova redakcije CO. Kongres je zaključio da se stara redakcija ne potvrđuje i predložio u CO Plehanova, Lenjina i Martova. Trojka je takođe izabrana i u CK. Martov je svoju kandidaturu odbio.

Posle kongresa manjina je počela da se služi različitim sredstvima kako bi dezavuisala kongres. Lenjin je takve postupke okarakterisao kao »ludačke, partijskih članova nedostojne pokušaje razbijanja partije«. Ubrzo posle kongresa Plehanov je u interesu »jedinstva partije« prešao na stranu menjševika, koji su ojačani njime osvojili CO a

³² Nav. delo, str. 358. i 377.

³³ Nav. delo, str. 373.

³⁴ Nav. delo, str. 376.

u leto 1904. i CK. Tako je »Iskra« od organa revolucionarnog marksizma postala tribina oportunizma, a u SDRPR se produbilo neslaganje koje je rezultiralo podelom na »boljševike« i »menjševike«.

Ovaj kongres je pokazao da socijaldemokratija još nije zrela za jedinstvenu akciju, da u njoj još ima tradicionalizma i lokalizma, ali i to da u njoj postoji dosledno revolucionarno jezgro boljševika koje će postati avangarda proletarijata u Rusiji.

VI TREĆI KONGRES I BURŽOASKA REVOLUCIJA

Neposredno posle Drugog kongresa na kome nije došlo do ujedinjenja partije: Lenjin je pokrenuo inicijativu za sazivanje Trećeg kongresa. Praktičan korak u tom pravcu bilo je avgustovsko savetovanje boljševika u Švajcarskoj 1904. godine na kome je usvojen »Proglas« partiji kojim su partijske organizacije pozvane na borbu za sazivanje Trećeg kongresa. Nešto kasnije formiran je i »Biro komiteta većine« koji je praktično pripremio kongres. Pokrenut je i boljševički list »Napred« koji je takođe radio na sazivanju kongresa.

U međuvremenu klasni antagonizmi u Rusiji su neprekidno rasli. Ekonomska kriza koja je trajala još od 1900. potpirivala je političku aktivnost masa. Da bi osuetio približavanje revolucije car se odlučio za imperijalističku ekspanziju na Dalekom istoku, gde je došao u sukob sa istim težnjama Japana. Iz tog sukoba proizišao je januara 1904. god. Rusko-Japanski rat koji će za već truli apsolutistički režim biti katastrofalan. Na unutrašnjem planu rat je praćen buržoasko-demokratskom revolucijom. Ona je počela poznatom »Krvavom nedeljom«³⁵, talasom štrajkova i protesta širom Rusije. Revolucionarna situacija je zatekla socijaldemokratiju razjedinjenu.

U takvoj situaciji Lenjin je zahtevao hitno sazivanje Trećeg kongresa SDRPR koji je i održan maja 1905. u Londonu. U isto vreme menjševici su održali svoju Konferenciju u Ženevi.

Treći kongres je razradio plan po kome je proletarijat u prvoj fazi revolucije trebalo da se bori za pobedu buržoasko-demokratske revolucije u savezništvu sa seljaštvom i da dovođenjem buržoaske revolucije do kraja, ovu u sledećoj etapi pretvori u socijalističku revoluciju. Odluke kongresa Lenjin je teorijski obrazložio u delu »Dve taklike socijaldemokratije...«. On je shvatio da ishod revolucije zavisi od toga kako će se postaviti radnička klasa; da li će ona prihvatiti ulogu pomagača buržoazije ili preuzeti funkciju rukovođenja narodnom revolucijom. Sam se, što je logično, opredeljuje za drugu alternativu dokazujući da će socijaldemokratija osvedočiti svoju revolucionarnost jedino ako postane rukovođa snaga revolucije. I pored toga što ističe da revolucija uči takvom brzinom i temeljitošću koje su neverovatne u mirnim periodima političkog razvitka, on podvlači da je za partiju bitno da ona ume nečemu naučiti revoluciju, tj. da li će

³⁵ Nedelja 9. januara 1905. Dan kada se car surovo obračunao sa golorukim narodom koji je preko sveštenika Georgija Gajdara hteo da mu preda peticiju sa radničkim zahtevima, mirno demonstrirajući pred Zimskim dvorcem. Prema podacima koje beleži Lenjin bilo je oko 5000 poginulih i ranjenih.

umeti da se koristi pravilnošću učenja naučnog socijalizma i svojom povezanošću sa jedinom do kraja revolucionarnom klasom, da bi revoluciji udarila proleterski pečat, da bi je dovela do kraja na delu. Analizom taktičkih rezolucija kongresa i konferencije Lenjin dokazuje da rezolucije kongresa u potpunosti odgovaraju toj ulozi, dok rezolucije konferencije po tom pitanju predstavljaju kompromis s liberalno-monarhističkom buržoazijom. Jedno od pitanja koje se postavljalo pred oba skupa bilo je i pitanje uspostavljanja Privremene revolucionarne vlade u slučaju da revolucija pobedi. Boljševici u odnosu prema PRV zauzimaju aktivan stav. Smatraju da ona treba da nastane kao organ pobedonosnog narodnog ustanka i da obezbedi slobodu agitacije za izbor ustavotvorne skupštine koja bi proglasila demokratsku republiku. Nasuprot njima, menjševici su svojim rezolucijama pokazali spremnost na kompromis i ulagivanje buržoaziji. Oni su s jedne strane takođe isticali da PRV treba da proiziđe iz narodnog ustanka, ali su s druge strane tvrdili da se odlučna pobeda nad carizmom može ostvariti i »odlukom« nekog predstavničkog tela da se sazove ustavotvorna skupština. Lenjin primećuje da menjševici ne shvataju da je prvi način pobeda revolucije na delu, a drugi, »Odluka«, pobeda na rečima; u stvari menjševičko dodvoravanje liberalnoj buržoaziji. Kritikujući ostale rezolucije konferencije Lenjin objašnjava da oportunist menjševika umnogome izvire iz njihovog neshvatanja kategorije; 'buržoaska revolucija'.« Iz njihovog rezonovanja neprekidno izbija misao da je buržoaska revolucija, revolucija koja može dati ono što je korisno samo buržoaziji³⁶. Otuda je proizišao njihov stav da socijaldemokratija treba da bude partija krajnje opozicije, da zauzima oštro kritički stav prema buržoaziji, ali da ne ulazi u privremenu vladu, jer će to naterati buržoaziju da se povuče od stvari revolucije i time oslabiti njen razmah. Socijaldemokrati boljševici smatraju da je, »buržoaska revolucija u najvećem stepenu korisna proletarijatu. Ukoliko doslednija bude buržoaska revolucija, utoliko će sigurnija biti borba proletarijata protiv buržoazije za socijalizam. Buržoaska revolucija izražava ne toliko interese proletarijata, koliko buržoazije, ali je potpuno apsurdna misao da buržoaska revolucija ne izražava uopšte interese proletarijata«³⁷. Iz analize rezolucija kongresa i kritike rezolucija konferencije Lenjin tvrdi da je u to vreme odlučna pobeda nad carizmom jedino mogla biti revolucionarno-demokratska diktatura proletarijata i seljaštva. Ona bi morala biti diktatura jer bi se nužno oslanjala na vojnu snagu oružane mase i zato što bi sigurno izazvala ogorčen otpor spahija i krupne buržoazije. Ona bi morala biti demokratska, a ne socijalistička, zato što bez niza međustupnjeva ne bi mogla da pređe okvire društveno-ekonomskih odnosa. Ona bi bila diktatura proletarijata i seljaštva zato što bi ove klase rukovodile revolucijom i zahtevale najdublje promene. Parola revolucionarno-demokratske diktature proletarijata i seljaštva predstavlja razvijanje Marksovog učenja o revolucijama kao lokomotivama istorije. Lenjin ističe da su revolucije »praznik ugnjetenih i eksploatisanih, da nikada narodne mase ne mogu biti

³⁶ V. I. Lenjin, Izabrana dela u II toma, Tom II str. 34. »Kultura«, Beograd, 1960.

³⁷ Nav. delo, str. 34. i 35.

tako aktivan tvorac novog poretka kao za vreme revolucije»³⁸. Najviši domet revolucije od 1905. bio je decembarski ustanak prema kome su boljševici i menjševici zauzimali suprotan stav. Plehanov je zbog neuspeha ustanka pokajnički uzdisao; »nije se trebalo laćati oružja«, a Lenjin odvrćao; »naprotiv trebalo je odlučnije, energičnije i ofanzivnije laćati se oružja«.

Jedinstvena pojava u revoluciji, spontano nastala neviđena forma političkog organizovanja u svetu bili su Sovjeti radničkih deputata koji su predstavljali skupštine delegata fabrika i zavoda. Oni su bili prototip sovjeta od 1917. Boljševici su u njima videli klice revolucionarne vlasti naroda.

VII LIKVIDATORSTVO I ODZOVIZAM

Sa porazom revolucije u ruskoj socijaldemokratiji nisu prestale frakcijske borbe. Šta više one su se zaoštrile, jer partija nije mogla odrediti jedinstvenu strategiju i taktiku u borbi protiv kontrarevolucije. Pod udarima reakcije redovi socijaldemokrata su počeli da se osipaju. Među rukovodeće kadrove pojavila se sumnja u mogućnost opstanka s postojećim organizacionim formama. Neki su počeli da govore o raspuštanju ilegalnog dela partije i njenom potpunom legalizovanju, a drugi o opozivanju socijaldemokratske grupe u Državnoj dumi i povlaćenju partije u još dublju ilegalnost. Prvi su prozvani likvidatorima, drugi, odzovistima. Oni su predstavljali dominantne frakcije partije u ovom periodu. Prividno suprotno orijentisane one su bile podjednako opasne za opstanak partije. Dijametralno suprotna ovima bila je revolucionarna frakcija »pravdista« — boljševici okupljeni oko lista »Pravda« — koja je uspela da se izdvoji u samostalnu partiju. Pored njih su, kao neka vrsta prelaznih formi postojali; »boljševici partijci«, koji su zauzimali centrumaški stav; »menjševici partijci«, koji su osuđivali likvidatorstvo; »frakcija Trockog«, i neuspeo pokušaj Trockog i ostalih struja da osnuju takozvani »Avgustovski blok« protiv »pravdista«.

U spisu »O narušavanju jedinstva...« Lenjin kaže; »frakcijaštvo je glavna karakteristična crta socijaldemokratske partije jedne određene epohe... one od 1903. do 1911.« On frakcije i frakcijsku borbu određuje kao; a) nominalno jedinstvo — na rećima su svi jedna partija; b) grupašku samostalnost — na delu grupe međusobno stupaju u pregovore kao suvereni subjekti.³⁹ Lenjin frakcijsku borbu vezuje za rukovodeće vrhove partije, a ne za čitavu partiju. »Partija je bila jedinstvena, nije postojao rasep, ali je postojalo frakcijaštvo tj. faktički su postojale u jedinstvenoj partiji dve frakcije, dve faktički posebne organizacije«⁴⁰. Pitanju frakcija posvećena su i dva posebna partijska skupa na kojima su donete i određene odluke. To su bili; Peta konferencija održana 1908. u Parizu i Plenum CK SDRPR održan 1910. takođe u Parizu. Na oba skupa osuđena su skretanja sa revolucionarnog

³⁸ Nav. delo, str. 88.

³⁹ V. I. Lenjin, Izabrana dela u 16 tomova, Tom VIII str. 342. i 344. »Kultura«, Beograd, 1950.

⁴⁰ Nav. delo, str. 342.

kursa partije. Partijska odluka od 1908. osuđuje likvidatorstvo i objašnjava njegov sadržaj. Likvidatorska frakcija je u odluci označena kao »pokušaj izvesnog dela partijske inteligencije da likvidira postojeću organizaciju i da je zameni bezobličnim udruženjem u okviru legalnosti po svaku cenu, makar ta legalnost bila plaćena cenom otvorenog odricanja od programa, taktike i tradicije partije«⁴¹. Iz odluke se vidi da partija ne osuđuje legalne oblike delatnosti, ali odbacuje zahtev za isključivo legalnom delatnošću. Lenjin uočava idejnu vezu likvidatorstva s regenerativom, to jest s odricanjem od programa i taktike partije, pa i od same partije. Zato on u likvidatorstvu vidi buržoaski uticaj na proletarijat. Buržoazija nastoji da širi i podržava ideje koje likvidiraju proletersku partiju. Postojanje takve frakcije u samoj partiji pokazuje da je jedan deo partije podlegao takvim uticajima i da sprovodi buržoaske interese u proletersku sredinu.

Odluka Plenuma CK SDRPR slična je odluci Konferencije s tim što obuhvata i stav partije prema drugoj struji — odzovistima. »Istorijska situacija socijaldemokratskog pokreta u eposi buržoaske kontrarevolucije neizbežno rađa, kao ispoljavanje buržoaskih uticaja na proletarijat, s jedne strane, negiranje ilegalne socijaldemokratske partije, umanjivanja njene uloge i značaja itd., s druge strane negiranje dumskog rada socijaldemokratije i iskorišćavanje legalnih mogućnosti. Sastvani elemenat socijaldemokratske taktike u takvim uslovima jeste savlađivanje oba skretanja putem proširivanja i produbljanja socijaldemokratskog rada u svim oblastima klasne borbe proletarijata i objašnjavanje opasnosti od tih skretanja«⁴². Pored definisanja skretanja od revolucionarnog puta u odluci je bitno da ona predviđa način kojim se takva situacija može rešiti. Jasno je rečeno da se stanje u partiji može popraviti samo intenzivnim i svestranim radom na svim frontovima klasne borbe. Sami likvidatori su se prema partijskim odlukama odnosili kao prema nečemu nepostojećem. Oni su nepriznavanjem svog likvidatorstva faktički dokazivali likvidatorstvo. Pokušavali su da dokažu da je likvidatorstvo fikcija nekih partijskih rukovodilaca i grupa. Govorili su da je »nemoguće likvidirati ono što se više ne da likvidirati, čega više nema kao organizovane celine«⁴³. Iz ovoga proističe osnovni stav likvidatora; partije nema i nju obnavljati štetna je utopija. Jedan od osnivača ruske socijaldemokratije Akseljrod podržavao je ideju raspuštanja partije kao legalne organizacije zalažući se za partijsku reformu odnosno, »partijsku revoluciju«, koja bi značila uništenje stare i osnivanje nove partije. Ta nova partija bi po njemu trebalo da bude potpuno legalna. Osnovna razlika u shvatanju legalnosti između reformatorske i revolucionarne struje sastoji se u tome, što su reformatori hteli legalnost koja bi značila kidanje svake veze s postojećim ilegalnim organizacijama, dok su revolucionari vodili borbu za takav legalan rad koji bi štitio ilegalnu partijsku delatnost i organizaciju. Osnovni stav revolucionarne frakcije bio je; iskorišćavati sve mogućnosti legalnog rada s osnovnim ciljem da se prošire

⁴¹ Nav. delo, str. 206.

⁴² Nav. delo, str. 209.

⁴³ Nav. delo, str. 14.

revolucionarne ideje u sve slojeve stanovništva uz očuvanje ilegalnog partijskog jezgra profesionalnih revolucionara i njihovog rada.

Druga frakcija označena kao »odzovizam« sastojala se u negiranju dumskega rada socijaldemokratije i iskorišćavanju legalnih mogućnosti borbe, čime je partiju objektivno zatvarala u sebe i otežavala veze sa naprednim slojevima društva. Lenjin je odzovizam nazvao likvidatorstvom s leva.

Jedna od frakcija ovog perida vezana je za ime Trockog. Nju Lenjin i naziva frakcijom Trockog. Ona je u osnovi bila centrumaška. Pokušavala je da za sebe kroz svoj časopis »Borba« izbore »nefrakcijski status« time što je preuzimala ideje čas jednih čas drugih. Fraze Trockog o nefrakcijskoj prirodi »Borbe« Lenjin naziva najgorim oblikom frakcijaštva, jer ni u njima ni u časopisu ne postoje jasni stavovi o stvarnosti u socijaldemokratiji i teze za rešenje sukoba u njoj koje bi bile različite od ostalih. Pošto se Trocki u osnovi nije mogao odlepiti od likvidatora on je sa njima i sa još nekim strujama u partiji, na avgustovskoj konferenciji likvidatora 1912. stupio u takozvani Avgustovski blok. Taj blok je bio karikatura ujedinjenja različitih struja protiv frakcije »pravdista«. On se uskoro raspao pokazujući time da je jedinstvo na strani »pravdista« oko kojih se zbila većina radnika, jer su njihove odluke izražavale istorijske interese proletarijata.

Borba boljševika protiv svih ovih struja je pred njih postavila neodložan zadatak ujedinjenja u samostalnu boljševičku partiju. Taj zadatak je izvršen na Šestoj partijskoj konferenciji održanoj u Pragu 1912. godine. Na njoj je definitivno raskinuta svaka veza sa menjševcima. Oni su u stvari zajedno sa ostalim oportunističkim elementima isterani iz partije. Na toj konferenciji je faktički stvorena stvarno revolucionarna organizacija ruskog proletarijata. Uloga Lenjina u tome je bila nesumnjivo ključna. Njegova energija, poznavanje odnosa snaga i vizija sveta garantovali su ispravan kurs partiji boljševika. O rezultatima Praške konferencije Lenjin u pismu Gorkom kaže; »najposle nam je pošlo za rukom — uprkos likvidatorskom ološu — da obnovimo partiju i njen Centralni komitet. Nadam se da ćete se i vi tome obradovati zajedno sa nama«. Na konferenciji je izabran boljševički CK kao i centar za rukovođenje praktičnim revolucionarnim radom, Ruski biro CK. Praška konferencija je kao partijsku taktiku u predstojećoj političkoj borbi istakla parole minimalnog programa partije: a) zahtev za demokratsku republiku; b) osmočasovni radni dan; c) konfiskacija sve spahijske zemlje. Ove parole su podizale mase u novu revolucionarnu navalu na samodržavlje. Partija je od 1912. kao SDRPR (boljševika) bila kompaktnija. U njoj više nije bilo lutanja i dezorganizujućih ideja kao u vreme takozvane Stolipinove reakcije od 1906. do 1910. godine.

Predvođena Lenjinom boljševička partija je kao avangarda ruskog proletarijata ostvarila u Rusiji sovjetsku vlast, vlast radnika i seljaka i tako otvorila puteve za socijalistički preobražaj društva odnosno, epohu socijalističkih revolucija u svetu.

DRAGAN ĆORBIĆ, assistant

LENINE DANS LA LUTTE POUR LA CRÉATION DU PARTI REVOLUTIONNAIRE DU PROLETARIAT RUSSE

— R é s u m é —

En luttant pour la création du parti révolutionnaire de la classe ouvrière de la Russie Lénine a dès le commencement de son activité dans le mouvement ouvrier formulé le modèle de la critique des théories bourgeoises et des classes moyennes qui menaçaient de s'imposer au prolétariat. En s'engageant dans la polémique sur la question du développement économique et social du pays, en conséquence sur le problème du marxisme et de la révolution, peu après il devient la figure dominante du mouvement révolutionnaire de la Russie.

En égard que dans les années quatre-vingt-dix du siècle dernier le courant nationaliste était encore très puissant dans le mouvement révolutionnaire, avec sa théorie du «socialisme paysan» et sa conviction que l'autocratie peut être anéantie par la terreur, Lénine s'est en premier lieu acharné dans sa critique contre eux. En la personne du nationaliste Mihajlovski il critique les fondements théoriques du nationalisme en démontrant qu'ils reposent sur les doctrines utopiques des premiers socialistes et le subjectivisme des sociologues bourgeois. En critiquant la tactique et le programme politique des nationalistes Lénine a démontré qu'ils se sont efforcés comme tous les libéraux russes de dissimuler les antagonismes de classe et l'exploitation des ouvriers en Russie. En constatant que les nationalistes sont les idéologues de la petite bourgeoisie Lénine a contribué dans une très large mesure à l'orientation exacte du mouvement révolutionnaire, à sa délimitation des nationalistes et à leur élimination.

En critiquant le marxisme légal avec lequel la socialdémocratie pour des raisons tactiques est entrée dans l'union temporaire afin de pouvoir vaincre les nationalistes, Lénine a écarté l'autreddanger qui s'est étendu sur le mouvement ouvrier, qui consistait dans l'expansion de la conviction que le capitalisme est inéluctable, et que la lutte contre le capitalisme est vaine et c'est pourquoi il faut aller à l'école du capitalisme, et non point s'acharner contre lui. Lénine critique le marxisme légal parce qu'il n'est pas capable de discerner l'antagonisme des classes de la lutte duquel se forme le processus objectif.

Le danger pour le mouvement ouvrier est apparu sous forme d'économisme, qui d'après Lénine représente le réformisme dans la tactique politique du parti. C'est la raison pour laquelle Lénine rejette leur théorie relative à la spontanéité du développement du mouvement ouvrier, de l'inutilité de l'organisation politique du prolétariat, de la croissance de la conscience socialiste des ouvriers exclusivement de leur lutte des classes qu'ils réduisent du reste à la lutte économique, lutte pour l'amélioration des conditions du travail et la répartition des profits.

Contre ces opinions Lénine a engagé la lutte avec plein succès en développant son propre concept de l'organisation politique prolétarienne, du parti révolutionnaire. Lénine concevait le parti en tant qu'organisation des révolutionnaires professionnels fonctionnellement édifiée, solidement rattachée, conspirative et hautement disciplinée.

Lénine a lutté pour une telle organisation dans les congrès de la socialdémocratie russe, dans la presse du parti et dans les discussions avec les camarades. Convaincu dans la justesse de son concept il n'a pas fléchi ni dans les moments de la division par fractions des dirigeants au Deuxième congrès, ni devant le danger de la désorganisation du parti après l'échec de la révolution

bourgeoise de 1905, pendant ce que l'on appelle la réaction de Stolipine, quand la liquidation et les réponses à l'appel ont provoqué des troubles d'une manière tragique dans la sociale-démocratie et la perte du cours révolutionnaire. En ayant une vision exacte et l'énergie inépuisable de révolutionnaire, la patience et une riche expérience dans la lutte, Lénine a réussi de réaliser ses idées relatives au parti à la Conférence de Prague de 1912, quand l'organisation révolutionnaire et autonome a été réellement formée; le parti bolchevique c'est-à-dire le parti ouvrier social-démocratique de Russie (des bolcheviks). Ce parti avec Lénine en tête a effectué la première révolution socialiste dans le monde, ce qui est la meilleure preuve de son caractère révolutionnaire.

— 3 —

S A D R Ž A J

Dr MILIVOJE MARKOVIĆ: Pravosnažnost (Nastavak) — — — — —	5
La validité (suite) — — — — —	13
Dr SLAVOLJUB POPOVIĆ: Neka pitanja u vezi sa teritorijalnom regionalizacijom u Jugoslaviji — — — — —	15
Quelques questions en relation avec la régionalisation territoriale en Yougoslavie — — — — —	42
Dr DIMITRIJE KULIĆ: Nastajanje Socijalističke Republike Makedonije u jugoslovenskoj federaciji — — — — —	43
La naissance de la République Socialiste de Macédoine dans la fédération Yougoslave — — — — —	68
Dr MIHAILO MITIĆ: Fizičko lice — — — — —	69
La personne physique — — — — —	103
Dr SLAVKO MARKOVIĆ: Može li postavljenje naslednika testamentom biti uslovljeno izdržavanjem zaveštaoca i njegovog bračnog druga — — —	105
Est-ce que la désignation de l'héritier par le testament peut être conditionnée par l'entretien du testateur et de son conjoint — — — —	119
Dr DUŠAN PARAVINA: Odnos radnog prava prema drugim granama, naziv za ovu disciplinu, metod izučavanja i sistem — — — — —	121
Le rapport du Droit de travail avec les autres branches, les noms de cette discipline, la méthode de l'étude et le système — — — — —	148
Dr DRAGOLJUB VUKČEVIĆ: Udruživanje u opšta udruženja i privrednu komoru Jugoslavije — — — — —	149
L'association dans les associations générales et dans la Chambre économique de Yougoslavie — — — — —	166
Dr ZORAN ATANACKOVIĆ: Razmatranje pokušaja klasifikovanja partija i partijskih sistema u nedovoljno razvijenim zemljama — — — — —	167
Examen des essais de classification des partis et des systèmes de parti dans les pays insuffisamment développés — — — — —	176
Dr SLOBODAN MILENKOVIĆ: Međunarodnopravno regulisanje zaštite na radu jugoslovenskih radnika na privremenom radu u inostranstvu — —	177
La réglementation de droit international de la protection au travail des ouvriers yougoslaves qui travaillent temporairement à l'étranger — —	198
Dr BOŽIDAR KRSTIĆ: Krivično-pravni aspekt alkoholičara — — — — —	199
L'Aspect de droit pénal des alcooliques — — — — —	207
Dr SLOBODANKA STOJIČIĆ: Politički i ustavni kompromis u Srbiji 1888 godine — — — — —	209
Le compromis politique et constitutionnel en Serbie en 1888 — — —	228
Mr VIDOJE MILADINOVIĆ: Uslovna osuda u novom krivičnom zakonodavstvu — — — — —	231
La condamnation conditionnelle dans la nouvelle législation pénale — —	245

Mr GORDANA STANKOVIĆ: Obustavljanje parnične delatnosti radi pokušaja poravnanja pred mirovnim većem — — — — —	247
La suspension de l'instruction judiciaire dans le but d'essayer la transaction devant le conseil de conciliation — — — — —	262
Mr RADMILA KOVAČEVIĆ: Stvarne službenosti i svojina — — — — —	263
Les servitudes réelles et la propriété — — — — —	277
Mr DARA VILIĆ: Poslovodni organi organizacije udruženog rada i njihov odnos prema drugim zastupnicima — — — — —	279
Les organes de gestion de l'association de travail associé et leur rapports à l'égard des autres représentants — — — — —	287
SLOBODANKA KONSTANTINOVIĆ-VILIĆ: Deca učinioci krivičnih dela u Nišu — — — — —	289
Les enfants comme sujets des délits pénaux à Niš — — — — —	301
DRAGAN ČORBIĆ: Lenjin u borbi za stvaranje revolucionarne partije ruskog proletarijata — — — — —	303
Lénine dans la lutte pour la création du parti révolutionnaire du prolétariat russe — — — — —	329

